

X 277.285

HEINO NYSSÖNEN

A demokrácia lebontása
Magyarországon

NAPVILÁG KIADÓ
BUDAPEST, 2019

A kötet megjelenését támogatta
Politikatörténeti Alapítvány

PT

Koneen Säätiö

University of Turku

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001279259

X 277285

ISBN 978-963-338-436-7

© Heino Nyyssönen, 2019

© Makra Hajnalka, 2019

Finn nyelvből fordította Makra Hajnalka

Szerkesztette Hradeczky Moni

Könyv- és címlapterv, tipográfia Molnár Icsu István

Kiadja a Napvilág Kiadó

www.napvilagkiado.eu

Minden jog fenntartva!

Printed in Hungary

TARTALOM

7	ELŐSZÓ	
9	MAGYARORSZÁG MA	
	Demokrácia és politika	16
	A demokrácia szerkezeti működése	24
	A demokrácia névpolitikája	30
	A puha autoritarizmus felé	37
	Új alkotmány	50
	A politikai kultúra változása	55
66	EMLEKEZETPOLITIKA ÉS A TÖRTÉNELEM FELHASZNÁLÁSA	
	Október 23. Demokrácia és mítosz	70
	Március 15. Az identitás alapelemei	80
	Augusztus 20. Ezeréves államiság	88
100	EURÓPÁBAN ÉS A NAGYVILÁGBAN	
	A szomszéd államok és a nemzetpolitika	101
	Az Európai Unióban	113
	A világpolitika irányai	124
130	KORRUPCIÓ, GAZDASÁG ÉS ÉLETSZÍNVONAL	
	Demokrácia és jólét?	133
	Szavazás a pénztárcával	139
	Gazdasági válság és az Európai Unió	142
147	MÉDIA ÉS SIKER	
	A média rendszer- vagy tulajdonosváltása?	150
	Jó hírek Magyarországról	159
165	UTÓHANG. A 2018-AS VÁLASZTÁSOK UTÁN	
	Névmutató	173
	Források	180
	Felhasznált irodalom	181

ELŐSZÓ

A Yanko Tsvetkov-féle *Atlas of Prejudice* (Előítéletek atlasza) számos aktuális módszert kínál, ha fel akarjuk osztani Európát.¹ Tsvetkov a jövő Európáját 2022-ben három részre szakadva láttatja. Északon egy négy ország által létrehozott új Második Kalmari Unió alakul. Középen a Merkel-Reich magában foglalja Németországot, Franciaországot és a Benelux államokat egészen a Katalón Birodalomig. A tulajdonképpeni Európai Unió Németországtól keletre terül el Ukrajnával és a Krím-félszigettel bezárólag. Azon belül három rész különül el: Bosznia-Hercegovina, Csehország és a Magyar Birodalom, amelynek területe megegyezik a mai államhatárokkal.²

Bár Tsvetkov felosztásai az előítéletekről szólnak, azért tudjuk, hogy nincsen füst tűz nélkül. Az utóbbi évek megmutatták, hogy sok új és régi választóvonal visszatért Európába. Az egyik ilyen választóvonal éppen Magyarország, amely 2018-ban több szempontból is a figyelem középpontjába került Európában, sokak érdeklődését felkeltette az ország határain kívül is. A magyaroknak erős nemzeti kultúrájuk és különleges nyelvük van, ebből fakad egyrészt saját különlegességük gondolata, másrészt az a gyakran hangoztatott állítás is, miszerint a külföldiek nem érthetik meg Magyarországot, a magyar lelket és kultúrát.

E könyv a menekültválság és a brexit idején íródott, és akkor készült el, amikor az Európai Parlament megállapította, hogy Magyarországon veszélybe kerültek az Európai Unió alapértékei. Aligha

lehet így a történet bármiféle lezárásáról 1 Tearing Europe Apart 2014.

beszélni, a könyvet viszont, a történész 2 Europe According to the Future 2012.

szavával élve, félelmetesen közel hozta a

jelenhez. Hogy jutott Magyarország idáig, és mit árul ez el róla, és mit az Európai Unióról? A könyv valójában nemcsak Magyarországgal foglalkozik, hanem egész Európa helyzetéről képet ad. De kétségkívül Magyarország miniszterelnökéről, Orbán Viktorról is szól, akiről a menekültválság miatt az egész világon beszélnek. Donald Trump győzelme után pedig egyre időszerűbb az a kérdés is, hogy Orbán vagy Magyarország politikája mennyire járt úgymond „elől”.

Azt remélem, hogy könyvem elősegíti a konszenzust és a párbeszédet egy olyan szituációban, amely meghatározza Magyarország helyét Európában. Az esetleges hibákért természetesen vállalom a felelősséget, de bízom benne, hogy sikerül

megláttni az erdőt is a fától abban a helyzetben, amely nemcsak a 2018-as, de még csak nem is a 2010-es választások következménye, hanem annál sokkal messzebbre nyúlik vissza.

Ezúttal is szeretném megköszönni Egry Gábor, Hajdu András, Miklóssy Katalin és Szabó Gábor segítségét, akik a kéziratot véleményezték. Külön köszönettel tartozom Makra Hajnalkának, aki közreműködött a szöveg összeállításában, és elvégezte a fordítási munkát. Köszönet illeti a finn Kone Alapítványt (*Koneen Säätiö*) is, amely Európa jelenlegi helyzete iránti érdeklődésének hangot adva anyagi támogatást biztosított a kutatáshoz, csakúgy, mint a Turkui Egyetem, és a Napvilág Kiadóval együtt lehetővé tették a könyv megjelenését. Hálásan köszönöm Hradeczky Moninak a gondos szerkesztői munkát.

Budapest–Turku, 2018. szeptember 17.

MAGYARORSZÁG MA

Minden alkalommal, amikor megérkezem Magyarországra, működésbe lép saját politikai barométerem. A távollét perspektívát ad, így a repülőtérrel a városba vezető úton lévő plakátokat mindig különös érdeklődéssel szemlélem a buszból. 2018. február végén a barométer először a Jobbik erejét és nagyarányú jelenlétét jelezte, majd a városközpontokhoz közeledve a Fidesz–KDNP kampánya lett egyre szembetűnőbb. Úgy látszott, mintha a 2018-as választási csatározás csak e két párt között zajlana.

Az Észak-Európából érkező utas hamar észreveszi, hogy a szegényebb Kelet-Európában van, ahol egyáltalán nem olyan flott a város és a reptér közötti tömegközlekedés, mint például Amszterdamban vagy Koppenhágában, ahol gyors közvetlen vonat- vagy metrójáratok közlekednek. Kőbánya-Kispestre érkezve a kép megváltozik a tisztább és modernebb 2-es metróra Buda felé, ahol a nemzet hősei fiainak neveit viselik a metróállomások. Vajon melyik inkább a mai magyar valóság?

A 2018-as választások előtt meg kellett állapítanom, hogy van valami, ami semmit nem változott húsz év alatt, azóta, hogy az első elemzésem írtam a Finn Politikatudományi Egyesület *Politiikka* című kiadványába a sajátos magyar választási rendszerről és a választásokhoz kapcsolódó közvetlen, illetve tévéreklámokról: a lépcsőház és a postaláda most is ugyanúgy tele volt pártreklámokkal. Sok minden megváltozott persze 1998 óta, amikor a választások a Fidesz első győzelmét hozták, és amikor a kormány és az ellenzék jelöltje még televíziós vitában mérettetett meg. Az akkori választási hirdetések közül különösen kettő maradt meg az emlékezetemben: az egyikben az MSZP Európára hivatkozva arra szólított, hogy járjunk „európai úton európai módon”. A másikban a Fidesz azt hirdette, hogy a múlt és a jövő erői között kell választani. A háttérben Széchenyi István hatalmas képe volt látható a Fidesz március 15-i ünnepségének díszleteként, amely ily módon maga is a választási hirdetés részévé vált. Orbán Viktort energiabombaként ábrázolta a reklám, aki gondoskodik a gyerekekről, focizik, hétköznapi emberekkel, művészekkel, Valéry Giscard d’Estaing-nel és Helmut Kohllal találkozik. Kohl örökségére azóta is hivatkozik a miniszterelnök, ami miatt a Sargentini-vitában fanyar kritikát is kapott.¹

1 Nyírsőnen 1998; *Magyar Idők* 2018. 9. 12.; *Népszava* 2018. 9. 12.

2018 áprilisában Orbán Viktor újból nyert. Ahogy 2006 őszét követően a Fidesz minden választást megnyert, nem lett kivétel a legutóbbi sem. A győzelmet a szavazatok 49,27 százaléka jelentette. A régóta csökkenőben lévő részvételi arány megfordult, és a 69,73 százalékkal megközelítette a 2002-es csúcst. A kormány választási kampánya a Donald Trumpra hajazó „Nekünk Magyarország az első” jelmondatra és a bevándorlásellenességre épült. Az egész ellenzékét Soros György jelöltjeinek nevezték, Soros képét pedig úgy állították a nyilvánosság elé, mint valami orwelli Két Perc Gyűlöleten.

Az EBESZ képviselői szinte azonnal kritikával illették a választásokat: az eltorzult média, a xenofób retorika és a kampányfinanszírozás átláthatatlansága a viták beszűküléséhez vezetett.² Más szóval a választás szabad volt, de nem fair. Ebben az értelemben sem a választás, sem az eredménye nem szolgált meglepetéssel: mint ahogy a könyvből kiderül, a sajátos választási rendszer, a médiapolitika és a negatív kampányolás folytatása volt. Megdöbbentő viszont, hogy ilyen mélyre még 2002-ben sem süllyedtek a pártok, pedig az akkori választási kampányt az addigi leghevesebbnek tartották.

A 2018-as választás azt a kérdést is felveti, hogy az egyoldalú média, a folyamatos manipuláció és a negatív kampányolás végül mennyire hatnak ténylegesen az emberek hozzáállására. A politikában ismert fogalom a győztes oldalára állás (*bandwagoning*), másrészt a szemérmetlen propaganda éppen ellenkezőleg is hat. Nem lenne az állampolgároknak, beleértve a politikusokat is, szabad akaratuk, csak a pénz és a hatalom marionettfigurái, „milliárdosok emberei”, ahogy az egyik akkori plakát értésünkre adta? A választásokat, valamint a média és a politikai argumentáció szintjének zuhanását mindenestre nem volt öröm követni. Magyarország ennél többre is képes lenne!

2018 szeptemberében az Európai Parlament Judith Sargentini Magyarországról

2 „Hungary election: OSCE monitors deliver damning verdict”.

3 Vö. *Népszava* 2018. 9. 13.; *Magyar Idők* 2018. 9. 13.

szóló jelentéséről szavazott. 488 igen, 197 nem és 48 tartózkodás mellett a parlament megállapította, hogy az Unió alapértékei veszélyben vannak Magyarországon. Immár a Fidesz európai referenciacsoportjának, az EPP-nek a többsége is meg van győződve arról, hogy a magyarországi testvérpárt évek óta folyó jobb belátásra bírása eredménytelennek bizonyult. Az ítélet véleményem szerint mindenekelőtt a magyar demokráciába lassanként beszivárgó és egyre erősödő politikai stílusra és kultúrára vonatkozott. Az EPP-ből az Unió észak–déli tengelye mentén az úgynevezett déli résztől és az EU új tagállamaiból, valamint a bajor CSU-ból, a francia és az olasz pártokból támogatták Orbánt, a többi „nem” szavazat elsősorban a konzervatívoktól, a jobboldali populistáktól és a szélsőjobboldaltól jött.³

Az Unió Magyarországot érintő kritikája abban kulminálódik, hogy a választásokon megszerzett többség támogatásával akár „ostoba politikát” is lehet folytatni, amely csak és kizárólag a következő választásokon mérettetik majd meg. Nigel Farage szavaival a tagállamok korlátozott szuverenitásának, azaz egy új brezsnyevi doktrínának a megeremtéséről van szó.⁴ Saját országuk sorsa miatt aggódnak, Magyarországon például amiatt, hogy a „nép”-en kívül más is beleszólhat a választásokon megválasztott kormány intézkedéseibe. Kijelenthetjük, hogy a demokráciára a választások között is szükség van, méghozzá azért is, hogy megvédje az állampolgárokat a kormány és lakásai tetteitől vagy akár önkényétől.

Azok számára, akik nem szoktak hozzá a magyar retorikához, az effajta politikai beszéd néhol meglehetősen nyersnek tűnik, még Strasbourgban is röpködtek a hazugság és a hazaárulás vádjai. A miniszterelnök érvelésében megtalálhatjuk a nagy ideológiai vonalakat Európa védelmezőitől és az ezeréves európai múlttól a szovjet hadsereg elleni antikommunista harcig. Orbán Viktor az ellene vagy a Fidesz ellen irányuló bírálator egész Magyarország és a magyarok elleni támadásként értelmezi. A nacionalista nézetek szerint a kormány ugyanaz, mint a magyar nép vagy annak miniszterelnöke, aki pedig nem ért egyet ezzel a nézettel, az nem tartozik a néphez, de még a nemzethez sem. A „nép” és „vezér” viszonyát sokan tanulmányozták a politikatudományban. Az egyik legismertebb elmélet Robert Michels nevéhez fűződik, az oligarchia vastörvénye, amely elkerülhetetlenül a politika perszónifikációját és autoriter tendenciákat eredményez.

A „vezér” „néppel” való azonosulása tulajdonképpen az a gondolat, amelyet a hitleri Németországban vittek a legmesszebbre. A politika perszónifikációja mindazonáltal az Európai Unió keleti blokkjában és máshol is jellemző jelenség, de leginkább Magyarországon valósult meg. Egyfajta általános figyelmeztetésként azt mondhatnánk, hogy a demokrácia hanyatlásához vezet, ha az emberek társadalomszerte megpróbálják előre kitalálni vezetőik vagy feletteseik szándékát, azt, hogy mi lesz a következő lépésük, és ennek alárendelni a beszédüket vagy a tetteiket. A nemzeti egység kívánalma a hatalomról és a hatalmi viszonyokról szól, amelyben, megint csak George Orwellt idézve, egyesek egyenjogúbbak, mint mások.

*

Először 1986 szeptemberében jártam Magyarországon, amikor még a kádári „puha diktatúrában” élt az ország. Azon kiváltságos finnek közé tartozom, akiknek megadatott a lehetőség, hogy Interrail-igazolvánnyal kedvezményesen beutazhatták egész Európát. 1986 őszén Görögország volt a célpontom, ahová Ma-

gyarországon keresztül vezetett az utam. Magyarország számos nyugatra induló kortársam számára elég furcsa szerzet volt, még akkor is, ha az idősebbek sokat beszéltek a nyelvrokonságról, és testvérországgként tekintettek rá. Később rájöttem, hogy az az idő, egy évvel Gorbacsov hatalomra kerülése után, már valamenynyire a változás és a fordulat éve volt.

Mivel látogatásaim számát már megmondani sem tudom, talán több százra is tehető, inkább úgy fogalmaznék, hogy Magyarország évekre a második otthonomná vált. Kutatói pályafutásom alatt kapcsolatban álltam többek között a Magyar Tudományos Akadémiával, az 1956-os Intézettel, az Európa Intézettel, az ELTE-vel és a CEU-val is. A Collegium Budapest több ízben otthont adott az általam vezetett finn–magyar közös kutatói projektünknek 2008–2010 között. Más szóval az ország utóbbi harminc évét így egyrészt kortanúként éltem meg, másrészt kutatóként végigolvastam ennek a korszaknak a legfontosabb sajtótermékeit, amelyeket különböző tudományos munkáimban is felhasználtam. Itt írtam többek között a doktori disszertációm is.

E könyvem magyar közönségnek készült változata több tanulmányomra épül. Alapját a 2017-ben Finnországban megjelent finn nyelvű munkám adta,⁵ de kiegészült számos más kutatással és a legújabb anyagokkal is. Könyvem Magyarországról szól, ugyanakkor sok más olyan politikai témáról is, amely Európában és az egész világon aktuális. Miért viselkedik úgy Magyarország, az EU korábbi éltanulója, ahogy manapság viselkedik? Miért lett az Unió egyik legjobb és leggyorsabban haladó tanulója az egyik legnagyobb kritikusa? Miért kerül egyre messzebb egymástól a Kelet és a Nyugat? A könyv egyúttal megpróbál válaszolni arra a kérdésre is, hogy mit jelent az illiberális demokrácia: a császár új ruhájáról lenne csak szó? A világot kelet-közép-európai látószögből szemléljük, amelyben Magyarország helyzete határozza meg, hogy mit vizsgálunk szélesebb körben.

Sokszor idézik Ralf Dahrendorf elmé-

letét a változások háromlépcsős természetéről, mely szerint a politikának hat

hónapra, a gazdaságnak hat évre és az

embereknek hatvan évre van szükségük ahhoz, hogy megváltozzanak. Más szóval az, hogy a rendszer mikor és hogyan változott meg, vagy az, hogy a változás mikor fejeződött be, folyamatos politikai és retorikai kérdés. Elég csak arra gondolni, amikor Áder János a 2014-es választások után kijelentette, hogy a rendszerváltás befejezettnek tekinthető.⁶

A demokráciának több tíz, ha nem több száz különböző meghatározása létezik. Tünetszerű, hogy a 2014-ben Prágában megrendezett közép-európai politikakutatók éves konferenciájának címében ez állt: „*Liberal or Other Democracy?*” Másrészt állíthatjuk, hogy a tudás csak valami máshoz képest tudás, vagyis csak

az összehasonlítás helyezi megfelelő keretek közé a dolgokat. Magyarország tekintetében az összehasonlítás az elmúlt években általánossá vált diskurzust jelenti, amelyben Orbán Viktor miniszterelnököt egyre gyakrabban kapcsolják össze Vlagyimir Putyinnal és politikájával, vagy olyan országokkal, mint Törökország, Venezuela vagy Lengyelország. Magyarország esetében már a jelenlegi változások elnevezése is nehézségekbe ütközik: milyen mértékben beszélhetünk demokráciáról, autoritarizmusról vagy esetleg diktatúráról?⁷

Számos politikai beszédben és tanulmányban vélik úgy, hogy Magyarország vezetői és a nemzeti radikális jobboldal autoriter kormányzás felé viszik az országot.⁸ A Democracy Index legújabb, 2018-ban megjelent jelentésében tovább romlott az ország helyzete. A 2003-as értékelés szerint Magyarország a korábbi szocialista országok között még a legjobb helyezéssel büszkélkedhetett, de a 2018-as értékelésben már közelebb áll a hibrid kormányzáshoz, mint a teljes demokráciákhoz.⁹ Mellőzve a politikai korrektséget, véleményem szerint Magyarország a *puha autoritarizmust* képviseli a *puha diktatúra* és a kemény demokrácia (lásd Lengyel László¹⁰) után. (A demokrácia nehéz műfaj, és nem hozza magával automatikusan a jólétet.)

Úgy gondolom, hogy a politika egyben fogalmakról és azok tartalmáról szóló harc is. Ebben a könyvben a fogalmakat nem úgy fogjuk fel, mint valami adott, kész entitásokat, hanem mindig kontextusukban vizsgáljuk, és a politika tárgyaként. Köztudott, hogy a politikusok céljaik elérése érdekében gyakran elvonatkoztatnak a meghatározásoktól, kisajátítanak önmaguk számára bizonyos pozitív fogalmakat, ellenfeleiket pedig negatív tartalmú fogalmakkal bélyegzik meg.

Ez a könyv szól a hatalomról is, és az azzal való visszaélésről, valamint arról, hogy a demokrácia minőségi¹¹ problémái az utóbbi években elkezdtek mennyiségivé változni. Az ábrázolt jelenségek nem feltétlenül mindig szándékosak, lehetnek félreértések következményei is. Ez

mégsem menti fel a politikusokat azon felelősségük alól, hogy felmérjék tetteik következményeit. Ebből kifolyólag két régi szlogen parafrázisához fordulok: először is Magyarország dolgai ránk is tartoznak, másodsor pedig egy európai Magyarország jobb, mint egy magyaros Európa. Hogy pontosan mi minden mást jelentenek ezek a mondatok, azt egyelőre még az olvasóra bizzuk. Felmerül a kérdés, hogy mi van akkor, ha Magyarország ebben az esetben mások előtt jár, és tulajdonképpen utat mutat Európá-

5 Nyssönen 2017c.

6 Dahrendorf 1990; *Magyar Nemzet* 2014. 5. 7.

7 Nyssönen–Metsälä 2018a.

8 Vö. Butler 2007; Ágh 2012; Bozóki 2012; Krugman 2012. 3. 15.

9 Nations in Transit 2016; Democracy Index 2017; Bertelsmann Transformation Index 2003; Osterberg-Kaufmann 2010.

10 Lengyel 2003: „Ha a kádári rendszer puha, liberalizmussal leöntött diktatúra volt, a mai rendszer kemény demokrácia.”

11 Vö. Nyssönen 2009, 472–476.

nak. Az amerikai Freedom House 2016-ban megjelent *Nations in Transit* felmérése szerint 29, korábban kommunista vezetésű országban 2004-től folyamatosan romlott a demokrácia állapota.¹² Ez pedig nem csak az új demokráciák problémája, hiszen néhány kivételt leszámítva ugyanez az irány az Unió régi tagállamaiban, így Finnországban is.¹³

A szakirodalmak a demokrácia halálát sem tartják elképzelhetetlennek, de legalábbis bizonyos jelek arra utalnak, hogy 2005–2006 egyfajta fordulópontot jelentett az egész világon. A könyv fókuszában különösen az utóbbi tíz-tizenöt év eseményei állnak. Az időhatárt az indokolja, hogy a 2006-os választás olyan helyzetet eredményezett a fiatal magyar demokráciában, amire korábban nem volt példa: a hatalmon lévő kormány nyert. Egészen addig a kormányoknak arra kellett készülniük, hogy négy év áll rendelkezésükre, hogy megtegyék, amit lehet és amire képesek. A 2006-os őszi események megítélése változó, sokan egyfajta parlamentáris fordulatot is elképzelhetőnek tartottak volna. Én magam megdöbbenve láttam a finn tévében, hogy Budapesten autókat gyújtottak fel, és az MTV-székházat ostromolták.

A kutató feladata, ha nem is a beszélgetés kiprovokálása, ahogy azt az udvari bolondok tettek, de legalábbis emlékeztetni a császár új ruhájára. A császár új ruhájának felismerését jelentősen megkönnyítette az internet és a szociális média, hiszen a nyilvánosan elhangzott kijelentések sokkal könnyebben visszakereshetők. A politikai döntéshozatalt viszont ez sem feltétlenül tette nyíltabbá. A WikiLeaks által 2011-ben kiszivárogtatott orbáni kijelentés, amit külföldi diplomaták előtt tett, jól bizonyítja ezt: „ne figyeljenek oda arra, amit a megválasztásomért mondok”.¹⁴

Bár Orbán szerint a tettek beszélnek, kijelenthetjük, hogy a szavak is tettek. A politika tele van célzásokkal és elhallgatásokkal, amelyeket nem is akarnak

mindenki számára érthetővé tenni. Ez a könyv egyrészt kitér azokra a beszédaktusokra, amelyeket a magyarok, mindezekelőtt Orbán Viktor miniszterelnök használtak, valamint a kialakított ellen-

ségképekre és szembeállításokra is. Másrészt elgondolkodtató, hogy a különböző szakértői állásfoglalások – beleértve e könyv szerzőjét is – mennyire vesznek részt maguk is a valóság teremtésében. David Hume gondolatát alapul véve: abból, hogy a dolgok hogyan vannak, nem következik, hogyan kellene lenniük.

Ugyanakkor Magyarországon virágzik a nosztalgia és a történelem felhasználása. Ezt a jelenben is létező múltat úgy értelmezhetjük, mint egyfajta szélmalomharcot. Putyin nagyon találóan fogalmazta meg Oroszországban a nosztalgia paradoxonát: egyrészt bolondnak tartotta azokat, akik vissza akarták állítani a

Szovjetuniót, másrészt szívtelennek azokat, akik nem vágnak vissza a Szovjetunióba. Igaz, a mentalitáskutatók már régen megállapították, hogy a tábornokok újból és újból a régi harcaikat folytatják. Történelmileg a Szovjetunió Oroszország része, mint ahogy a gulyáskommunizmus is Magyarország része, még akkor is, ha aktívan próbálták eltüntetni a hidegháború időszakát. A gyakorlatban a különbség aközött, amire emlékezünk és amit elfelejtettünk, abban áll, amiben az örökség és a hagyomány közötti különbség: mindkettő történelem, de például a mai Magyarország számára a Kádár-korszak még mindig ható kommunista örökség, ugyanakkor az 1956-os forradalom *hagyomány*, amelyre a demokrácia mítoszát építették. A kutatás szempontjából elég problematikus a történelem kommemorációként való piedesztálra emelése, ezt részletesebben a könyv történelemmel foglalkozó részében fogom elemezni.

Az is kérdés, hogy Magyarország továbbra is csak egy kivétel-e, vagy a 2010-ben létrejött kormánymodell elterjedőben van máshol is? Lehetséges, sőt bizonyos szempontból ez elég valószínűnek is látszik. Hatalom lép a tudás, érzelmek a megfontolás, politika pedig a jogállam helyébe – olyan elemek helyébe, amelyek legalábbis e könyv szerzője szerint a működő demokrácia alapjai. Orbán Viktor miniszterelnök közvetlen környezete láthatóan örült Donald Trump választási győzelmének. Orbán szerint a nyugati civilizáció kiszabadult az ideológiák és a politikai korrektség fogságából, és visszatért a realitások talajára, az őszinte beszédhez.¹⁵

Ha ezt populizmusnak nevezzük, akkor mindjárt sokkal átfogóbb jelenségről van szó Európában és az egész világon. A populizmus nem csak az önmagukat jobboldaliként identifikáló pártok kiváltsága. Miközben ezt írom, és a strasbourgi parlamenti vitát követem, inkább az a kérdés válik fontosabbá, hogy az „orbánizmus” mennyire képes meggyőzni másokat, elsősorban a jobbközép pártokat – ami Strasbourgban már ki is derült. Európában Franciaország az, ahol Orbán gon- 15 Farkas 2016. 11. 17. dolatai leginkább támogatókra találhatnak, de Olaszországban, Nagy-Britanniában, Ausztriában és máshol is vannak követői, ugyanakkor az északi országok meglehetősen kritikusan viszonyulnak hozzá.

Annak ellenére, hogy széles körű, átfogó munkáról van szó, a könyv nem tér, nem is térhet ki mindenre. Őt, a magyar politika szempontjából központinak ítélt témát emeltem ki: a demokráciát, a történelem használatát, a bel- és külpolitikát, a gazdaságot és a médiát. Az első részben a demokráciával és az ahhoz kapcsolódó kategorizálási problémákkal foglalkozom. A második fejezet az emlékezetpolitikával és a történelem felhasználásával hozza kapcsolatba Magyarországot. Központi szerepet kap az, hogy hogyan látták és használták fel a történelmet 1989 után a demokratizálódási folyamatban. A harmadik rész a nemzetközi politikával

12 Nations in Transit 2016.

13 Democracy Index 2014.

14 *Népszabadság* 2011. 9. 6.; *Kertész* 2016. 4. 2.

és Magyarország Európai Unióhoz való problémás viszonyával foglalkozik. A negyedik, gazdaságot áttekintő rész fő témája egyrészt az, hogy Magyarország hogyan boldogul az egyre globalizálódó világban, másrészt az állampolgárok, akik a pénztárcájukkal szavaznak. Az utolsó fejezet a média átalakításáról és ehhez kapcsolódóan a szólásszabadságról szól, valamint arról, hogyan történik a médiában az állam és a nemzet saját képzeleinek építése.

A könyv forrásai között találhatók a szakirodalmon és dokumentumokon kívül napilapok is, amelyek különösen értékes korszakok. Úgy gondolom, a napilapok kutatói céllal való olvasása gyümölcsözőbb módszer, mint ha csak keresőkifejezésekkel dolgozna az ember. Noha azok használata is lehet szisztematikus, mégis hiányzik belőlük a felfedezés és a felfedező öröme, amit egy olyan hír válthat ki, amelyre véletlenül bukkan az ember. A napilapok történelmi dokumentumok is, amelyek napról napra leleplezik, hogyan haladtak előre a különböző politikai folyamatok, illetve azt, hogy milyen bizonytalanságok, manipulációk, sőt félrevezetések kapcsolódtak hozzájuk. Nagyon fontosnak tartom, hogy a főbb napilapok, legalábbis egyelőre még, megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtár olvasótermében.

Demokrácia és politika

A Harvard Egyetem professzora, Grzegorz Ekiert 2017 nyarán megállapította, hogy Lengyelországban és Magyarországon gyakorlatilag megalapozódott az autoriter intézményi rendszer. Az Európai Unió szempontjából már mindkét ország jóval túlment azon a helyzeten, amely a 2000-es évek elején az úgynevezett Ausztia-bojkottot eredményezte.¹⁶ Az is igaz, hogy a brit Democracy Index éves jelentéseit vizsgálva kiderül, hogy az EU új tagállamai közül éppen Lengyelországban és Magyarországon esett legtöbbet a demokrácia a 2006-os első felmérés és 2016 között.¹⁷ 2006 abból a szempontból is érdekes, hogy akkorra tehető a demokrácia világviszonylatban is általános hanyatlásának kezdete.¹⁸

Az amerikai Freedom House 2017-es demokráciajelentésében Magyarország a leggyengébb a szervezet által Közép-Európaként értelmezett egész területen.

A felmérés szerint már az előző évben is a magyarországi változás volt a legdrámaibb. A terület országai között vannak konszolidált demokráciák (*consolidated democracies*), mint a balti országok, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, és részben konszolidáltak (*semi-consolidated*), mint Magyarország, Románia, Horvátország, Szerbia, Montenegró és Bulgária. Az Európai Unió 2004-es

bővítésekor még látszott némi fejlődés a demokráciában, ám 2006-tól az egész terület átlaga csökkenésnek indult. Legkésőbb 2010-től már Euráziában és a Balkánon is világos volt ez az irány. Magyarországon a problémák elsősorban a kormány működésében, a bíróságok függetlenségében és a korrupció létezésében találhatók. 2007-ben Magyarország még közel volt az első háromhoz, kilenc év alatt azonban lecsúszott az utolsó előtti helyre, Románia elé.¹⁹ 2006-ban a Freedom House még stabil demokráciának értékelte Magyarországot, a mutatók közül a korrupció kapta a legrosszabb pontszámot.²⁰

2016-ban Sziijártó Péter külügyminiszter elítélte a jelentés tartalmát, mivel szerinte több ezer kilométerről nem lehet ismerni a magyarországi helyzetet. A Fidesz már korábban is pártosnak tartotta az amerikai kormány által támogatott, egyébként önálló szervezetet.²¹ A külügyminiszternek bizonyos értelemben igaza van, ám elfelejti, hogy mindez a többi országra is érvényes csakúgy, mint az összehasonlító kutatásokra általában. Korunk kedvez a különböző rangsorolásoknak, legyen szó egyetemokról, településekről, globális városokról vagy hasonlókról. Az is érdekes, hogy a nemzetközi politikai gazdaságtan tankönyv mennyire fontosnak tartja azokat a kategóriákat, amelyek megkülönböztetik a politika csinálóit azoktól az országoktól, amelyek a politika tárgyai – a *makers and takers* szójátékot nehéz lenne lefordítani.²² Van egy ideillő finn közmondás is, amely szerint a kicsi kér, a nagy diktál. A politikában a „kicsi” és a „nagy” kapcsolata örök téma. A „kicsit” a jog érdekli, miközben a „nagy” az „erejét” fitogtatja. A könyv témáját tekintve elégséges, ha a nemzetközi összehasonlítások csupán háttérinformációként, nagyságrendi mutatóként és irányadóként szerepelnek. A Finnországban 2016 tavaszán rendezett *Történelemek határok nélkül* konferencia egyik hozzászólásában hangzott el, hogy amikor nincs egyetértés a fő kérdésekben, akkor elkezdünk vitatkozni a részletekről.

Már az előző példából is kiderül, hogy a demokrácia meglehetősen problémás fogalom. Mindenki használja, ám a tartalmáról és univerzalitásáról már különböző vélemények vannak.²³ David Held (1987) klasszikus, direkt, radikális és liberális demokráciákról beszél. Ezek mai variációiban a legnagyobb hangsúlyt az elitista, a pluralista és a részvételi demokrácia kapja. Arend Lijphart (1999) széles körű felosztásában a konszenzusos és a többségi demokrácia a két fő kategória. Az elsőre a legtipikusabb példa az észak-európai országok Finnországgal együtt, valamint Svájc, Belgium és Hollandia, a másodikra pedig Nagy-Britannia. A többségi demokrácia erős kormányhatalmat jelent, és képességet arra, hogy a

19 Nations in Transit 2016; Nations in Transit 2017.

20 Népszabadság 2006. 6. 14.

21 Magyar Nemzet 2016. 4. 13.; Népszabadság 2012. 5. 2.; 2016. 4. 15.

22 Broome 2014.

23 Vö. Setälä 2003.

16 Ekiert 2017, 1–5.

17 Vö. Democracy Index 2006; Democracy Index 2016.

18 Vö. Diamond 2015.

radikális célokat is megvalósítsák. A konszenzusos modell ezzel szemben tágabb és „lágyabb”, egyértelműbben többpárti rendszer, amelyben a pártok konszenzusra törekszenek, és a politikai közép felé húzódnak.²⁴ A konszenzusos demokráciában a bizalomnak és az együttműködési képességnek fontos szerep jut. Abszurd módon ez azt is jelentheti, hogy nem mindig a választások győztese vagy a legnagyobb párt kerül kormányra. Erre találunk példát a finn történelemben is.

Továbbra is szeretném megkülönböztetni a többségi demokráciát a szupertöbbségitől. Ez utóbbi elég ritkaság, ám a szupertöbbségek elvileg akár egyetlen párt szándéka alapján is lehetővé teszik az alkotmánymódosítást. Ehhez gyakran már a kétharmados parlamenti többség is elég, hacsak az alkotmány nem rendelkezik máshogy. Oroszországban a 2016-os választások következtében szupertöbbség jött létre, az uralkodó párt 343 parlamenti helyet birtokol a 450-ből.

Arend Lijphart felosztását nézve Magyarországon a konszenzusos demokrácia eszményét a többségi demokrácia váltotta fel. Az 1990-es alkotmánymódosításokhoz még kellett a legnagyobb kormánypárt és az ellenzéki párt közötti megegyezés, „paktum”, de 1994-ben, mint ahogy 2010-ben is, a kormány már kétharmaddal rendelkezett. Az ellenzék elmúlt négy évvel kapcsolatos csalódottságának Wittner Mária fideszes képviselő így adott hangot 2010-ben: „úgy kormányoztak, mintha egypártrendszer lenne Magyarországon. Egyetlen fideszes javaslatot nem tudtak elfogadni”.²⁵ Magyarország finnországi nagykövete, Forrai Kristóf viszont jól működő többségi demokráciaként jellemezte az immár Fidesz dominálta magyar rendszert a legnagyobb finn napilap, a *Helsingin Sanomat* véleményrovatában 2012-ben.²⁶

Problemátikusnak tekinthető, hogy Lijphart mindkét példája hosszú ideje stabil demokráciákról szól, amelyek nem estek át olyan forradalmi változásokon, mint például Dél- vagy Kelet-Európa. Magyarországot éppen az utóbbi száz évben lezajlott radikális fordulatai miatt tarthatjuk különösen érdekes példának. A ma-

gyar „többségi demokrácia”, ellentétben például Nagy-Britanniával, az utóbbi években a *polity*, vagyis a politika intézményrendszerének változását is jelentette, amely a választási rendszer és az alkotmány segítségével ment végbe. Egyelőre

ez eddig a gyakorlatban inkább egypárti hatalomhoz vezetett, mint a többségi demokráciára jellemzőnek tartott kétpártrendszerhez az úgynevezett Duverger-törvény alapján.

A 2014-es választások után Orbán Viktor azt mondta egy brit újságírónak, hogy a brit választási rendszerrel ők megnyerték volna a parlamenti helyek 90 százalékát. Ez valósult meg Fehéroroszországban 2016 szeptemberében, amikor a többségi választáson az ellenzék két mandátumot szerzett.²⁷ A fehérorosz a leg-

sajátosabb választási rendszer Európában: a 110 parlamenti helyből az előző alkalommal több mint százat, most pedig 94-et a „függetlenek” szereztek meg. De ahogy fentebb már kiderült, Magyarország a választási rendszere alapján nem tisztán többségi demokrácia, és a 2016-os választások után már Oroszország sem az. Mindkettőben a legnagyobb párt hatalmát biztosító vegyes rendszerről van szó.

Magyarország az egyetlen a volt szocialista országok közül, ahol nem kellett előrehozott választásokat tartani, minden kormány hatalmon maradt a ciklus végéig. Mégis úgy gondolom, hogy alapvetően hibás a demokrácia működőképességét csak a választásokkal vagy a részvételi aktivitással mérni. Például a *The Economist Intelligence Unit Democracy Indexe*, amely 167 országban méri a demokráciát 2006-tól kezdve, négy csoportba sorolja az országokat: teljes demokráciák (*full democracies*), hiányos demokráciák (*flawed democracies*), hibrid rezsimek (*hybrid regimes*) és autoriter rezsimek (*authoritarian regimes*). A 2017-es jelentésnek a „Szólásszabadság a támadások keresztútjában” (*Free speech under attack*) címet adták. A legjobbnak számító teljes demokráciák közé csak 19 ország került be, közülük is 14 Európában található.²⁸

A finnek számára hízog az eredmény, a kis népességű északi országok kiválóan teljesítettek, a legutóbbi jelentésben a következő helyeken végeztek: Norvégia (1.), Izland (2.), Svédország (3.), Dánia (5.), Finnország (9.) – Finnország gyengébb szereplésének egyik oka, hogy a politikai aktivitás jóval visszafogottabb, mint a többi skandináv országban. Az Európán kívüli országok közül a 19 legjobb közé bejutott Új-Zéland (4.), Kanada (6.), Ausztrália (8.), Mauritius (16.) és Uruguay (18.).²⁹ A 2016-os évről szóló jelentésben az Egyesült Államok egy hellyel és ezzel egy egész kategóriával lejjebb csúszott. A hiányos demokráciák csoportjába kerülésének fő oka a kormányba és a választott képviseleti testületekbe vetett közbizalom megrendülése volt. A jelentés szerint Donald Trump ennek a helyzetnek „nem az előidézője, hanem a haszonélvezője”.³⁰

A demokrácia mintaországait 57 hiányos demokráciának nevezett ország követi a tanulmányban. Magyarországgal együtt ide tartozik a volt Szovjetunió kívüli korábbi keleti blokk országainak nagy része, valamint a „déli” országok közül Franciaország, Portugália, Olaszország és Görögország. Nem meglepő, hogy a legnagyobb európai lecsúszók között ott van az autoriter Oroszország és a hibrid Ukrajna, mindketten 30 helyet estek vissza 2006–2016 között. Magyarországot viszont az EU-n belül legnagyobb mértékben zuhanó országok között találjuk, 18 hellyel került hátrébb, az 56. helyre.³¹

Ha megnézzük a Democracy Index eredményeit 2006–2016 között, láthatjuk, hogy Magyarország nincs egyedül, 32 európai országban romlott a helyzet,

24 Held 1987, 5, 22; Lijphart 1999, 275.

25 Stumpf 2010.

26 Forrai 2012. 12. 5.

27 *The Guardian* 2016(a). 9. 12.

28 Democracy Index 2017.

29 Democracy Index 2017.

30 Democracy Index 2016; Nyssönen 2017a.

31 Democracy Index 2017.

köztük több teljes demokráciában is. Igaz, hogy például Görögország esetében is körülbelül ugyanolyan mértékű változást figyelhetünk meg, mégis sokkal jobb a megítélése, mint az EU-sor végén kullogó Magyarországnak, Bulgáriának és Romániának, hiszen Görögország máshonnan indult. Csehország volt az egyetlen olyan teljes demokrácia, amely már-már veszélyeztette az Egyesült Államok és Nagy-Britannia helyezését. Aztán mikor 2013-ban a teljesen új, ám meglehetősen ismeretlen centripárt, az ANO megszerezte a parlamenti helyek közel egynegyedét, Csehország is lecsúszott a hiányos demokráciák közé.

A politikakutatásban az olyan fogalmak, mint a demokrácia visszaesése (*democratic backsliding*) és a demokrácia romlása (*democratic decline*) ma már Magyarországon kívül egyre gyakrabban jellemeznek más országokat is. Az Egyesült Államok már nem a demokrácia mintaországa, Kína pedig úgy néz ki, folytatja gazdasági erősödését, politikailag pedig egyre antidemokratikusabb irányba halad. 2018 márciusában eltörölték azt a korlátozást, amely szerint legfeljebb két ciklusban lehet ugyanaz az ország elnöke, ami egyértelműen az önkényuralom felé viszi az egyre növekvő befolyású ázsiai országot. Kérdés, mennyiben jelenti mindez a demokrácia halálát, mint ahogy azt világszerte egyre többen gondolják.³² Sokan úgy vélik, hogy a demokrácia hanyatlása (*democratic recession*) ma már tény.³³ Mások viszont azt gondolják, hogy a demokrácia hanyatlásáról szóló egész diskurzus túlságosan szűk megközelítési mód.³⁴ Levitsky és Ziblatt foglalják össze legtalálébban a helyzetet: a hidegháború vége óta a demokrácia lebontását (*democratic breakdown*) legtöbbször nem tábornokok és katonák, hanem maguk a megválasztott kormányok végzik, ahogy többek között Törökországban, Lengyelországban és Magyarországon is.³⁵

A Democracy Index felmérésében más mérőmódszerekkel nagyobb hangsúlyt kapnak a közvélemény-kutatások és az állásfoglalások. Hatvan különböző indi-

kátorral dolgozik, amit öt fő kategóriába oszt: választási folyamat és pluralizmus, kormányzati működés, a polgári szabadságjogok érvényesülése, a társadalom részvételének mértéke a politikai folyamatokban, valamint a politikai kultúra színvonala. A két utolsó kategóriát a rész-

vételi demokrácia létének elismeréseként értelmezem. Az indikátorok a szakértők szerepét helyezik előtérbe: a válaszadók olyan szakértők, akiknek a háttéréről, nemzetiségéről vagy számáról nem kérnek külön adatokat. Kritikaként azt lehetne ezzel kapcsolatban felvetni, hogy vajon a politikai módszereket vagy a tartalmat mérjük-e az összehasonlításokban: miért éppen az ANO párt győzelme eredményezte volna Csehország esését? Igaz, hogy a parlamenti helyek számában

bekövetkezett jelentős változás kétségek nélkül hatással volt az akkori helyzetre, ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy az az állampolgárok választáson kinyilvánított szándéka is volt. Az is meglehetősen valószínű, hogy a lengyel konzervatív PiS párt győzelme hatással van az ország megítélésére. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy bár a lengyel demokrácia állapotában időközben javulás is mutatkozott, mégis – főként az utóbbi két évben – közel ugyanarra a szintre esett vissza, mint Magyarország, vagyis az 53. helyre.³⁶

Érdekes látni, hogy ezek az eredmények más összehasonlításokban is hasonlóan alakulnak. Ha összevetjük a demokráciák elért helyezését az emberi fejlettségi indexszel (Human Development Index, HDI), kiderül, hogy a HDI szerinti legjobb tíz a teljes demokráciák közül kerül ki. Az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) által létrehozott HDI a különböző országokban megvalósuló életminőséget mutatja be a GDP-n kívül a várható életkor, valamint az iskolázottság mérésén keresztül. A demokráciaszinttől való legnagyobb eltérést a 2014-es HDI-jelentésben 11. helyen lévő Szingapúr és az azt követő Hongkong mutatták. Szingapúr azóta előrébb lépett, pedig ma sem „teljes demokrácia”. Másrészt látható, hogy a HDI élén levő országok a világ leggazdagabbjai, ha az egy főre jutó GDP-t nézzük – a kissé alacsonyabb GDP-jű Új-Zéland kivételével. Vannak kivételek is, ahol a reláció nem teljesen egyenesen arányos, lásd például Costa Rica, Srí Lanka, vagy Uruguay példáját, de különösen Indián belül Kerala állam mutatóit. Ezek mind kis államok, ám ez azt is jelenti, hogy a szegényebb országok sincsenek feltétlenül szegénységre vagy autoriter kormányzásra ítélve. A korábbi szocialista országok közül Észtország jó példa, az egyetlen ország, amely tudott javítani a demokrácia szintjén az EU-tagság kezdeti időszakához képest.

Az Orbán Viktor által is dicsért városállam, Szingapúr magas életszínvonalat tud nyújtani mind a GDP-vel, mind az emberi fejlettségi indexszel mérve, pedig a demokráciaindex alapján sokkal rosszabb helyezést ért el. Finnország HDI-beli 24. helye sokkal gyengébb, mint feltételezhetnénk abból, hogy ott van a tíz legjobb demokrácia között. Az is érdekes, hogy a kis Szlovénia rögtön Finnország után következik a 25. helyen, Csehország pedig a 28. Ez is mutatja, hogy az egy főre jutó GDP alapján nem lehet a demokrácia stabilitását sem mérni, sem remélni, lásd például az Arab-félsziget dúsgazdag államait, amelyek többnyire kemény diktatúrák.

Magyarország HDI-beli 44. helye, amellyel Portugáliát követi, meglehetősen értelmezésfüggő. Ha a Fidesz-kormány felől nézzük, felfelé ívelő tendenciát mutat. Oroszország és Fehéroroszország helyzete is egész más az emberi fejlettségi in-

32 Vö. Levitsky–Ziblatt 2018.

33 Diamond 2015; Plattner 2017; Mechkova–Lührmann–Lindberg 2017.

34 Levitsky–Way 2015; Carothers–Youngs 2017.

35 Levitsky–Ziblatt 2018, 5.

36 Democracy Index 2014; Democracy Index 2016; Democracy Index 2017.

dex szerint 1990–2014 között, mint a nyugati demokrácia-összehasonlításokban. Mindketten az 50. helyen vannak, ami megosztott első helyezés a második legjobbnak számító magas emberi fejlettségi kategóriában.³⁷

Magyarország esetében is más lesz a kérdés, ha 1990-től kezdve vizsgáljuk a helyzetet. Ha egy évre egyenlően osztjuk el az index változását, és az 1990-es években összesen 0,066 volt a mutató, akkor az egy évre számolva 0,0066. 2000–2010 között kissé alacsonyabbak a számok, átlagosan 0,0052 emelkedés évente. A Fidesz négy éve alatt, 2011–2014 között azonban *mindösszesen* 0,005 az eredmény, ami körülbelül ugyanannyi emelkedésnek felel meg, mint korábban egy év alatt.³⁸ Ahogy az később majd kiderül, a növekedés korántsem volt egyenletes. Úgy gondolom azonban, hogy a HDI változása mindenképpen viszonylagossá teszi az utóbbi évek hangzatos kijelentéseit a magyar reformok működőképességéről.

Lehet arról vitatkozni, hogy a különböző mutatók elég sokoldalúak-e, de Pيراندellót szabadon idézve: minden az, aminek látszik. És nemcsak az országok közötti verseny és saját boldogulásuk figyelemmel kísérése fontos, hanem a társaság is. Chaïm Perelman retorikája szerint meghatározó, hogy ki milyen társaságban mutatkozik. Perelman besorolásában a korábban „magasabbnak” tartott értéke csökkenni fog, az „alacsonyabbnak” tartotté pedig nőni.³⁹ A *The Economist* 2013-as összehasonlításában például Magyarország Trinidad és Tobago, valamint Horvátország közé került, majd hamarosan Horvátország leelőzte. A legújabb listán pedig Lesothóval van egy szinten, és épphogy megelőzi Horvátországot.

Magyarország „közép-európai” kontrollcsoportja a visegrádi országok, ám egyre több összehasonlításban ez a szerep áttevődött a „Balkánra”, azaz Romániára, Bulgáriára és Szerbiára.⁴⁰ E szerint a logika szerint kétségkívül a nemzetközi politika realista elmélete által leírt tekintélyről, vagyis presztízsről is szó van: Finnországnak például már az imázsa érdekében is ajánlatos volt Svédországgal

és Ausztriával együtt belépni az Európai Unióba 1995-ben, nem pedig a volt szocialista országokkal 2004-ben. Tágabb értelemben ez azt jelenti, hogy különösen a kis országoknak fontos, hogy gyorsak legyenek, és megfelelően gondoskodjanak a hírnevükről.

A brexit viszont – éppen ellenkezőleg, mint gondolnánk – inkább javított Nagy-Britannia osztályzatán, mivel általánosan megnövekedett a politikai részvétel.⁴¹ A demokráciát így szakadatlan változásban lévő folyamatként értelmezhetjük, amelyben a kölcsönös kapcsolatoknak és eljárásmodoknak is döntő szerepük van. A demokrácia olyan eljárásmod, amely eredménye egyfajta „demokráciatözsde”. Az egyes országok eredményét a tényeken kívül az elképzelések is befolyásol-

ják, hiszen a különböző hatalmi harcok nemcsak a forrásokat, a képességeket és a tehetséget érintik, hanem a tekintélyhez tartozó státuszt is. A státusz egyrészt azon a tapasztalaton alapul, hogy mik vagyunk, másrészt azon az elváráson is, hogy mik szeretnénk lenni. Az, hogy hol helyezkedik el valami, könnyen önmagát megvalósító ördögi körré válhat, amely nemcsak saját viselkedésétől, hanem mások tapasztalataitól és elvárásaitól is függ. Az előítéletek és az elképzelések meglepően tartós véleményformálók maradhatnak.⁴²

Bár a „tözsdeárfolyam” nem mindig kizárólag saját gyengeségünktől, hanem mások erősségétől is függ, az érem nélkül maradtaknak két lehetőségük van a pontversenyben: vagy elfogadják a méréseket végzők ajánlásait, vagy bírálni kezdi a kialakított kategóriákat. Magyarországon, úgy látszik, ez utóbbi felé hajlanak, hiszen az utóbbi időben azzal vádolták kormánykörökben az országot bíráló Freedom House-t, hogy az Egyesült Államok strómanja – ezt a „tükörben van a hiba” hozzáállást más szóval úgy is mondják, hogy „savanyú a szőlő”.

A demokrácia romlása természetesen nem törvényszerű, az alkalmazott gyakorlatától függ. Ha megnézzük a Democracy Indexet 2006 és 2016 között, láthatjuk, hogy Európában tíz ország is javított a helyezésén. Bár Fehéroroszország vagy Grúzia továbbra is a gyengék közé tartoznak, de különösen Észtországot és Litvániát érdemes kiemelni a korábbi keleti blokk országai közül. Az is figyelemre méltó, hogy Norvégia, a világ legdemokratikusabb országa, még emelni is tudta a pontjait.

Norvégia az előkelő második helyen végzett a világ országait a boldogság alapján listázó 2018-as felmérésen is. Az egy főre jutó GDP, a várható élettartam, a társadalmi támogatások, az állampolgári szabadság és a gazdasági korrupció mellett idén először a migránsok tapasztalatait is mérték. Érdekes, hogy a skandináv országokon kívül az első tízben olyan országok szerepelnek, amelyekkel már folyamatosan találkoztunk itt a többi

felmérés kapcsán, vagyis Svájc, Hollandia, Kanada, Új-Zéland és Ausztrália. Finnország a korábbi ötödikből világelső lett 2018-ban.⁴³ Sok finnt meglepett

ez a helyezés. Meg kell jegyezni, hogy a felmérésben a boldogságot elsősorban olyan rendszerszintű tényezőkön keresztül határozzák meg, amelyeket a boldogság feltételeinek is tartanak. Bár igyekszem a kutató tárgyilagosságával és a finn hiányosságok ismeretében szemlélni ezt a tőlünk több ezer kilométer távolságra készített elemzést is, az eredmény mégis egy nemzetközi értékelés, és kétségkívül emeli Finnország presztízst a világban. Magyarország a hatvankilencedik helyen végzett – az EU-országok közül Portugália, Görögország, Horvátország és Bulgária vannak mögötte.⁴⁴

37 Human Development Riport 2015, 212.

38 Human Development Riport 2015, 212.

39 Perelman 1982.

40 Vö. Nations in Transit 2017.

41 Democracy Index 2016; Nyssönen 2017a.

42 Nyssönen–Szabó 2015; Jervis 1976.

43 *The Guardian* 2018.

44 *World Happiness Riport* 2018.

A demokrácia szerkezeti működése

A magyar kormánykoalíciók politikai történetét nem nehéz megjegyezni az 1990-es első választásoktól kezdve: Közép- és Kelet-Európa hasonló országai közül Magyarország az egyetlen, ahol nem kellett előrehozott választásokat tartani. A hatalom négyévente cserélődött a jobb- és a baloldal között.

2006-ban azonban új szakasz kezdődött, amikor az akkori kormány további négy évre maradt, majd 2014-ben hasonlóan duplázott a jobboldali kormány is. A 2010-es Fidesz–KDNP-győzelem nemcsak politikai fordulópont volt, hanem történelminek is nevezhető, hiszen 53 százalékkal kétharmados többséghez jutni elég kivételes eset Európában, csak Oroszországhoz és néhány közép-ázsiai autoriter országhoz lehet hasonlítani. 2007-ben az arányos választási rendszer a szavazatok 64,3 százalékaival parlamenti 70 százalékot hozott a Putyint támogató Egységes Oroszország pártnak. A 2011-es választásokon pedig ugyanez a párt 49,3 százalékkal 52,9 százalékot szerzett meg a parlamenti mandátumokból – itt az arányosság jobban megvalósult, mint Magyarországon.

Magyarországon a parlamenti szupertöbbséggel megváltoztatott választási rendszer következtében 2014-ben már a szavazatok 45 százaléka is elég volt a kétharmadhoz. A többségi demokrácia érvei alapján azt feltételezhetjük, hogy a kormány csak felhasználta megszerzett előjogait. A konszenzusos demokrácia képviselője azonban alázatosságra szólítana: még az 53 százalék sem feltétlenül jelenti az állampolgárok többségét, de még a szavazásra jogosultak többségét sem. Az erős kormányhatalom támogatója pedig a cseh és a szlovák arányos választási rendszert hozná fel példaként: többször előfordult, hogy a cseh kormánytöbbség csupán egy vagy csak néhány képviselő döntésétől függött. 2016-ban viszont a kormánytöbbség biztosítása a szociáldemokrata Smer, a nacionalista párt, a magyarok és egy új kis párt felettébb sajátos koalíciójához vezetett Szlovákiában – 2006-ban

egy csaknem ugyanolyan összetételnél az euroszozialisták még bojkottálták a „szélsőséges koalíciót”.

45 Nyssönen 2004, 8–14.

A régi magyar választási törvény az 1989-es Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások eredménye, a többségi és az arányos választási rendszer támogatóinak kompromisszuma. A 386 parlamenti mandátumot két fordulóban osztották ki, a 176 egyéni választókerületben többségi szavazással, a maradék 210 helyet pedig arányosan a pártok által állított megyei és országos kompenzációs listák segítségével. Az első fordulóban két szavazatot lehetett leadni, egyet a választókerületek egyéni jelöltjeire és egyet a zárt pártlistákra. Az egyéni jelölt rögtön bejutott, ha megszerezte a szavazatok több mint a felét, de legtöbbször csak a második fordulóban a három legtöbb szavazatot kapott közül. Ezt a módszert meglehetősen bonyolultnak tartották, és sokszor különböző alkudozásokhoz vezetett a második fordulóban.⁴⁵

Személyes tapasztalataim szerint a választási rendszert és annak működését még a magasan iskolázottak közül sem mindenki értette pontosan.

A világban körülbelül harminc ország lehet, ahol a többségi és az arányos választási rendszerek különböző keverékeit alkalmazzák. A helyzet folyamatosan változik, de manapság a vegyes rendszer sokkal ritkább, mint a többségi vagy az arányos. A legismertebb vegyes rendszer Németországban van, ez hatott az 1989-es magyar rendszerre is. A vegyes rendszerek tovább oszthatók aszerint, hogy kompenzálják-e a többségi és az arányos módszer különbségét, mint ahogy Németországban, vagy sem. A vegyes vagy párhuzamosnak is nevezett választási rendszerekben tulajdonképpen egy időben két külön választást folytatnak le, és csak a végeredményt számolják egybe. Például a japán alsóházban 2012-ben az ellenzék több szavazatot kapott, mint a kormány, mégis csak a parlamenti helyek egyharmada lett az övék.⁴⁶ Új-Zélandon a brit típusú többségi rendszerről népszavazással tértek át a vegyesre 1993-ban.

A többségi választást és az egyéni választókerületeket azzal szokták indokolni, hogy az egyéni jelölt sokkal közelebb van a választóihoz. Még érdekesebb a helyzet, ha összevetjük a választási rendszereket a Democracy Index értékeivel. A többségi rendszert használják brit örökségként az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában és Mauritiuson is. Ennek ellenére az arányos választás van túlnyomó többségben, a teljes demokráciákból tizennégyben, vagyis körülbelül négyből háromban ezt használják. Az összefüggés ellenére sem akarok elhamarkodott következtetéseket levonni ebből, hiszen Oroszországban is arányos választási rendszer volt használatban, mielőtt 2016-ban visszatértek volna a 2003 előtti rendszerhez, amelyben a mandátumok felét arányos, felét pedig egyéni körzetekből többségi választással döntötték el. Igaz, van egy újabb példa is az ellenkezőjére: 2016 decemberében Romániában két többségi választás után visszatértek az arányos listaválasztáshoz, amit 2004-ben használtak.

46 Parliamentary Elections in Japan 2012.

Németországból ismerős fogalom az úgynevezett Weimar-szindróma, amikor

47 Vö. Gaidar 2014. 5. 7.

a legjelentősebb pártoknak nem sikerült integrálniuk a rendszerhez ellenségesen viszonyuló pártokat, közben pedig virágzott a szétesett birodalom iránti nosztalgia.⁴⁷

48 Nyssönen 2016d.

Aztán az 1932-es parlamenti választásokon már többségbe kerültek a weimari köztársaság ellenzői. Ami ezután történt, az történelem, illetve spekuláció arról, hogy meg tudta volna-e akadályozni Hitler hatalomra kerülését például a kommunisták és a szocialisták együttműködése. A kritikák ellenére mégis azt gondolom, hogy eljárt az idő a többségi választási rendszerek fölött. Egyértelmű, hogy a választási rendszerekben és az azokkal való trükközésekben a hatalomról van szó.⁴⁸

Magyarországon nem új keletű a többségi és a konszenzusos demokrácia közötti vita annak ellenére sem, hogy igazából csak 2010 után valósultak meg a következményei. 2001-ben Ágh Attila utalt arra, hogy már a harmadik parlament idején, vagyis az akkori Fidesz-kormányánál, feltűntek az autoriter hatalom jelei. Ágh ezt a vitát tartotta az egyik legnagyobb nézeteltérésnek a pártok között. Egyúttal Jon Elsterre (1990) hivatkozva emlékeztetett arra, hogy milyen problémákat szülhet az a helyzet, amikor egy párt despotájából a többség tirannusa lesz. A többségi demokrácia kockázatai közé tartozik a politikai jogok lehetséges manipulálása az újra választás érdekében, a jogállam helyzete és a kisebbség jogainak figyelembevétele.⁴⁹

A demokrácia szerkezetében a választási rendszerek tekinthetők a politikai küzdelmek és taktikák célpontjainak. Különösen szomorú példa Ukrajna, ahol a Szovjetunió felbomlása után négyszer változtatták meg a választási rendszert. Egyaránt próbálkoztak a többségi, az arányos és egy kettő közötti rendszerrel is. Magyarországon már a korábbi választási rendszer is a győztest jutalmazta, az is volt a célja. Az 1994-es választásokon az MSZP 33 százalékat kapott az első fordulóban, a második forduló után azonban már egyszerű többséggel zárta a választásokat. A későbbi politikai csatározások szempontjából érdemes megjegyezni, hogy azzal a többséggel egyedül is tudott volna kormányt alakítani, ennek ellenére koalícióra lépett az SZDSZ-szel. Ez a megoldás megosztotta a liberálisokat, ám a nemzetközi szintén annak a jele volt, hogy a magyar változások tartósak. A kétpárti koalíció így biztosította a kormány számára az alkotmányban rögzített kétharmados többséget. A megoldás védelmében álljon, hogy mind a szocialisták, mind a liberálisok megmaradtak egyértelműen két különálló pártnak, és külön listákon indultak, míg a 2010-es és 2014-es választásokon nyert Fidesz–KDNP-ről ez nem mondható el. A 2018-as választások fényében úgy látszik, ez a gyakorlat elterjedt, gondoljunk csak az MSZP

és segédpártjai viszonyára.

A jelenlegi magyar választási rendszer, amelyet a 2014-es választásokat szem előtt tartva alakítottak ki, még inkább a győztesnek kedvez. A hatékonysággal indokolt radikális reformmal karcsúsították a parlamentet, 386-ról 199-re csökkentették a helyek számát. A vegyes szisztémát megtartották, de a súlypont áthelyeződött a többségi rendszerre, így most a helyek többségét, azaz 53 százalékat, egyéni jelöltekből választják egy fordulóban – a maradékot az országos pártlisták alapján osztják ki. A területi listák megszűntek, és Németországgal ellentétben a pártlista nem határozza meg a parlament végleges összetételét. Az átalakítás radikális változást hozott a választókerületek határainak kijelölésében is. Az ellenzék szerint a határokat – vagyis azt, ahogy a 176 egyéni választókerületet 106-ra redukálták – a kormánynak kedvezően húz-

ták meg. A választókerületek határainak átrajzolása, vagyis a *gerrymandering* többek között az Egyesült Államokban ismert jelenség.⁵⁰ Nyilvánvaló, hogy a kormány vagy egy párt ilyenfajta trükközése nem növeli a bizalmat az adott politikai rendszer iránt.

A 2014-es választások újítása volt, hogy szavazati jogot kaptak a határon túli magyarok is, akik így a pártlistákon keresztül befolyásolhatták a végeredményt. Vannak olyan országok, mint például Olaszország, Franciaország és Portugália, ahol a diaszpórának területenként vagy országosan saját kvóta van fenntartva a parlamentben. Ez azt jelenti, hogy az országhatárokon túl élők nem tudják befolyásolni az egész listás szavazás eredményét úgy, mint ahogy Magyarországon. Ezenkívül Magyarországon az egyéni választókerületek töredékszavazatait is a győztesek javára írják. Ha például a Fidesz nyer egy egyéni kerületben tíz szavazattal, a második helyezett pedig hatot szerez, akkor a kettő különbségét a Fidesz pártlistáján írják jóvá. Végeredményben ez sokkal jelentősebb tényező, mint a felháborodást kiváltott határon túli szavazati jog – a határon túli szavazóknak körülbelül 95 százaléka támogatta a hatalmon lévő kormányt.⁵¹

Ideális esetben a helyek elosztása megfelel a választási eredményeknek, de például Finnországban a választókerületek utolsó helyei megváltoztatják a helyzetet. A megszerzett szavazatok és a parlamenti helyek közötti eltérés Finnországban átlagosan 1,5 százalék alatt szokott lenni, persze a választókerületek között nyilvánvaló különbségek vannak.⁵² Magyarországon a Fidesz kétharmados többsége a szavazatok körülbelül 45 százalékaival valósult meg, míg négy évvel korábban ahhoz még 53 százalék kellett. Ha figyelembe vesszük a választási aktivitást, akkor kiderül, hogy a szavazásra jogosultak mindössze körülbelül 28 százaléka alkotta az alkotmány megváltoztatásához szükséges többséget, vagyis 133 helyet. 2014-ben az ellenzéki pártok több mint 300 000-rel több szavazatot kaptak, mint a több mint 440 000 voksot elvesztett Fidesz.

Mindhárom ellenzéki pártnak kevesebb hely jutott, mint amennyit az arányos választási eredmény feltételezne.⁵³

50 Lane Scheppele 2014.

51 Vö. Nemzeti Választási Iroda 2014; Nyssönen–Metsälä 2018b.

52 Borg 2014, 45.

53 Nemzeti Választási Iroda 2014; *Népszabadság* 2014. 4. 8.

Meghökkenítő, hogy az arányosság 2016-ban Oroszországban még talán kissé jobban is megvalósult, mint Magyarországon

2014-ben. Oroszország visszatért az egyfordulós vegyes rendszerhez, amikor is néhány százalékkal több szavazat, összesen 54,2 százalékot eredményezett a parlamenti helyekből. Ha megnézzük az egyéni választókerületeket, az eredmény hasonlóan letaglózó: az orosz ellenzék a magyarokhoz képest még könnyebben is győzelemhez juttatta jelöltjeit az egyéni kerületekben. A bejutott

49 Ágh 2001, 105–108.

ellenzékiek száma azonban mindkét országban 10 százalék alatt maradt: Oroszországban 22/225, Magyarországon 10/106. Romániában a listás szavazás által eredményezett arányosság egészen máshogy valósult meg 2016 decemberében: a győztes szociáldemokrata PSD 45 százalékot kapott az alsóház szavazatai közül, a helyekből pedig 47 százalékot.

A méltányosság és az arányosság a nyugat-európai rendszerekben sem mindig valósul meg. Orbán Viktornak igaza volt, amikor emlékeztette az újságírókat, hogy a brit rendszerben még nagyobb többséget kapott volna a győztes. A 2015-ös brit választás jó példája az aránytalanságnak, amikor a nacionalista SNP közel mindent vitt Skóciában. A brit függetlenségi párt – UKIP – pedig a rendszer vesztese lett: a szavazatokból megszerzett 13 százalék csak egy helyet hozott nekik. A kétfordulós francia többségi rendszernek sikerült hatékonyan távol tartania a döntéshozástól a radikális jobboldalt, mégsem csökkent a támogatottsága az utóbbi években, hanem inkább nőtt. 1986-ban ott is kipróbálták az arányos választást, ami bejuttatta a parlamentbe a Nemzeti Front 35 képviselőjét. A következő választáson, amikor visszatértek a többségi rendszerhez, a szavazatok nagyjából ugyanannyi százaléka már csak egy képviselőt eredményezett. Az Édouard Philippe által vezetett, Emmanuel Macront támogató szövetség a 2017-es parlamenti választásokon 49 százalékot szerzett. Annak ellenére, hogy Franciaországban sem valósul meg valami fényesen az arányosság, a szövetség ezzel 60,7 százalékot kapott a parlamenti helyekből, és nem lett kétharmada.⁵⁴ Politikatudományi tanulás, hogy semmilyen rendszerben nem lenne szabad, hogy ötven százalék alatti szavazatszám az alkotmány megváltoztatását lehetővé tevő kétharmadot eredményezzen.

Magyarország esetében a választási rendszer átszabása 2015 tavaszán megboszulta magát, amikor Veszprémben az ellenzéki jelölt nyerte az időközi választásokat, és ezzel a Fidesz–KDNP-kormány elvesztette a csaknem öt évig tartó kétharmadot. Nem sokkal azután néhány száz szavazattal alulmaradt a kormány a

54 Nyssönen 2017b.

55 Kunas 2013, 22.

Jobbik jelöltjével szemben Tapolcán, és ezzel a Jobbik megszerezte első közvetlen mandátumát. A régi kétfordulós rendszerben valószínűleg csak a második fordulóban lett volna győztes. Az egyfordulós többségi választás a maga kiszámíthatatlanságában igencsak félelmetes, hiszen elég meglepő többséget is eredményezhet.

Az egyik legalacsonyabb, ha nem a legalacsonyabb küszöböt az 1920-as évek Olaszországában állították a szupertöbbség eléréséhez, ahol az 1923. júliusi választási törvény kétharmadot biztosított annak a pártnak, amelyik megszerzi a szavazatok egynegyedét.⁵⁵ Ez a fasiszták úgynevezett római menetelése után elfogadott választási rendszer segítette hozzá Mussolinit a következő évi választások megnye-

réséhez. Mussolinit tartották az első olyan politikusnak, aki a választás győztesét előnyhöz juttatva biztosította saját hatalmát. Később aztán Olaszországban és Görögországban is más eszközökkel oldották meg a parlament működésének kérdését: a győztest pluszhelyekkel jutalmazták, hogy elkerüljék a parlamentet megbénító egyensúlyt. Ez a bónusz azonban nem jelent akkora fölényt, amely lehetővé tenné az alkotmány megváltoztatását. Görögországban a bónusz automatikusan egyhatod részt jelent, vagyis 50 parlamenti helyet.

A 2015-ös olasz választási törvény volt Európában a legújabb, de végül ez az „Italicum” néven emlegetett 2015-ös olasz választási törvény a brit „winner takes it all” elv és a 2005-ös úgynevezett „Porcellum” törvény összegyúrása volt, az utóbbi 630 parlamenti helyből 340-nel automatikusan többséget biztosított a győztes pártnak. Újdonság volt az „Italicum” esetében, hogy a két legnagyobb párt között második fordulót rendeztek volna, ha az első menetben a párt vagy a koalíció nem ért volna el 40 százalékot. Az volt a lényeg, hogy a győztes a bónuszokkal is csak 54 százalékos többséget szerezhesen, amivel biztosítani akarták a politikailag erős ellenzéket. A választási törvény azonban megbukott a népszavazáson,⁵⁶ így a vezető pártok újat hoztak létre a 2018-as választásokra.

Magyarország és e könyv szempontjából is érdekes, hogy Olaszországban is a vegyes választási rendszer felé mozdultak el. Magyarországhoz képest azonban jelentős különbség van abban, hogy Olaszországban a helyek kisebb részét, 37 százalékot választanak az egyéni kerületekből többségi szavazással, a többit pedig arányos szavazással. Ha Magyarországhoz hasonlítjuk, az arányosság meglepően jól megvalósult Olaszországban: a jobboldali koalíció 37 százalékkal 42,06 százalékot kapott a parlamenti helyekből. Az 5 Csillag Mozgalom számára is hasznos volt a rendszer (32,67 százalékkal a mandátumok 36,03 százaléka), nem úgy, mint a harmadik helyen végzett Demokrata Párt által vezetett baloldali választási koalíció számára, amely csak 19,36 százalékot szerzett a parlamenti helyekből 22,85 százalékos szavazati aránnyal.

56 Legge 6 maggio 2015, n. 52; Nyssönen 2016a.

57 Vö. Pogonyi 2011, 697; *Népszabadság* 2011. 10.

Világos, hogy a magyarhoz hasonló többség már Silvio Berlusconi idejében is elképzelhetetlen volt. 2010-ben Magyarországon az ellenzék számításai szerint a Fidesz akár 73 százalékot is szerezhetett volna a parlamentben, ha már meglett volna az akkor még csak alakulóban lévő rendszer. Mikola István, korábbi miniszter már 2006-ban elszólta magát, amikor előrevetítette, hogy a határon túli magyarok segítségével húsz évre hatalmon maradhatna a Fidesz.⁵⁷ A politika a hatalomról, annak megszerzéséről és megtartásáról szól. Ehhez még érdemes hozzátenni, hogy az igazságosságról vagy a korábbi finn miniszterelnök, Jyrki Katainen által említett „fair társadalomról” is kellene hogy szóljon. Ez kanti, de akár bibliai

13., 2011. 11. 22.

kiindulópont is lehet, amely arra szólít fel, hogy úgy bánj embertársaiddal, ahogy szeretnéd, hogy veled bánjanak. A többségi demokrácia elve, amikor a győztes mindent visz, a bizalmatlanság korszakát jelenti a szó negatív értelmében.

A demokrácia névpolitikája

A Fidesz–KDNP 2010-es, mindent elsöprő győzelme után a politikusok és a kutatók próbálták leírni, hogy miről is van szó, mi történt valójában. A politika történéseinek, tárgyának és folyamatainak megnevezése már önmagában is egy politikai tett. A fideszes képviselők májusban, rögtön a választások után elkészítettek egy szövegtervezetet, amelyben „alkotmányos keretek között megvívott forradalomról” beszéltek. A párt internetes oldalán lévő, 2010. május 10-én keltezett szövegben szó van az új nemzeti együttműködés rendszeréről és a „régiről” felszámolásáról is.⁵⁸ Ez utóbbi, nyilvánvalóan kérdéses megfogalmazást a nyilvánosságra hozott szövegből már kihagyták. Az alkotmányos forradalom mint fogalom paradoxon, hiszen a forradalom éppen az alkotmány jogellenes megváltoztatását jelenti. Ugyanígy a „fülkeforradalom” kifejezés is tartalmazza ezt az ellentmondást. A forradalom fogalma ma már láthatóan annyira általánossá vált, hogy az élet szinte minden területén használják.

A 2010. június közepén elfogadott *Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata* kijelenti, hogy az alkotmányos keretek között megvívott forradalom következtében megalapították a *Nemzeti Együttműködés Rendszerét*. Ezt az erőteljesen patetikus nyilatkozatot olvashatnánk csupán a hangzatos körmondatokkal teli magyar politikai retorika megnyilvánulásaként. Akkor ez is csak egy lenne a hasonló szövegek közül, és a parlamenti argumentáció szintjét minősítené, nem is lenne érdemes ennél többet foglalkozni vele. Ez azonban a parlamenti szupertöbbség

58 A nemzeti együttműködés nyilatkozata 2010; A Nemzeti Együttműködésről 2010. 5. 14.

egyik első intézkedése volt, és így ez a homályos szöveg bizonytalanságot és féltelmet is indukál. A közelmúlt értékelésével indító szöveg kétségkívül tükrözi

az alkotók elvárásait és csalódottságát a rendszerváltással kapcsolatban, és egyúttal új kezdetet és jobb jövőt ígér az országnak. Az akkori ellenzék először viccnek gondolta a nyilatkozatot, és addig nem is vette komolyan, amíg rendelet nem tette kötelezővé állami hivatalokban való kifüggesztését – amit például a Fidesz támogatásával megválasztott köztársasági elnök, Sólyom László is megtagadott. Az Országos Széchényi Könyvtár aulájában viszont még 2018 tavaszán is ott díszelgett a falon.

Ebben az időben kezdtek megjelenni olyan elnevezések, mint az Orbánba-si vagy a Fideszisztán, de a mai Magyarországot olyan frappáns elnevezésekkel

is jellemezték, mint például maffiaállam, magyar polip vagy halott ország.⁵⁹ Az uniós szinten szép lassan Orbán főellenségévé vált zöldpárti Daniel Cohn-Bendit a venezuelai Hugo Chávezhez hasonlította a magyar miniszterelnököt. Lengyel László pedig Kaczyńskivel, Erdoğannal és Putyinnal állította párhuzamba az *Új barbárok* című, 2016-ban megjelent cikkében. A magyar származású Paul Lendvai történelmi perspektívába helyezte hasonlatát: „gulyás-orbánizmus nacionalista szósszal”.⁶⁰ A tudományos munkákban is olyan országokkal kezdték összekapcsolni Magyarországot, mint Oroszország, Törökország, Venezuela, illetve most már Lengyelország is.⁶¹

A Fideszisztán elnevezés Közép-Ázsiába visz, ahol több -sztán végű volt szovjet köztársaság is található. (A perzsa nyelvű „stan” jelentése hely vagy föld, megtalálható még a történelmi Turkesztán, Kurdisztán, Afganisztán és Pakisztán nevében is.) Ezek demokráciabesorolása a hibridtől az autoriterig terjed, és a párhuzam ellenére Magyarország helyezésétől még elég messze vannak. Egyedül a Kirgiz Köztársaságnál lehetett látni 2010 után a demokratizálódás nyilvánvaló jeleit. A 2015-ös Democracy Indexben a 93. helyen volt, míg a többiek 140 alatt végeztek. Különösen érdekes az olajtermelésből meggazdagodott Kazahsztán, amelynek vezetői úgy gondolják, hogy csak 2050-re valósulhat meg a demokrácia. Az országot vezető Nurszultan Nazarbajev elnök is felvetette a névpolitikát, vagyis az ország nevének megváltoztatását, hogy a befektetők figyelmét felkeltse. Egyik lehetséges megoldás lenne a Kazahok földje, Kazakh Eli, mivel a mostani nevével Kazahsztán túlságosan könnyen egy csoportba sorolható a térség négy szegényebb -sztán végű országával.⁶² A magyar miniszterelnök viszont egyre inkább azonosulni látszik ezeknek az országoknak az identitásával, ahogy például a türk nyelvű államok együttműködési tanácsának VI. ülésén, 2018 szeptemberében Kirgizisztánban utalt rá: Magyarország, amely a türk nyelvekkel áll rokonságban, tiszteli és ápolja türk gyökereit. Orbán Viktor úgy gondolja, hogy „korábban sértésnek szánták, hogy Magyarország Európában a legnyugatibb keleti nép, de a türk országok fantasztikus sikerei, gazdasági és politikai fejlődése miatt ma már dicséret, ha keleti népnek nevezik a magyarokat”.⁶³ Magyarország számára egyúttal megfigyelői státust kért és kapott is a *Turkic Council*-ban.⁶⁴

Magyarországon az új alkotmány magával hozta az állam szintjét is érintő név-

59 Janke 2013; Magyar 2013; Magyar 2016; Lengyel 2016.

60 *Népszabadság* 2010. 7. 5.; *Magyar Nemzet* 2010. 7. 5.; *Népszabadság* 2015. 11. 7.; *Budaörsi Infó* 2013.

61 Müller 2016; Levitsky–Ziblatt 2018.

62 Fatland 2015, 176.

63 Magyarország készen áll a magyar–türk együttműködés új fejezetének megnyitására.

64 Lásd <http://turkcon.org/en-US/press-release-of-the-sixth-summit-of-the-turkic-council/301/352/4874> (letöltve: 2018. 9. 17.); Orazgaliyeva 2018.

változtatást. Az Alaptörvény következtében kikerült az ország hivatalos elnevezéséből a köztársaság. Feltehetjük a kérdést, vajon nem öntötték-e ki a fürdővízzel a gyereket is az újítások közben. Amikor 2011-ben az 1946 óta Köztársaság térnek hívott terület nevét II. János Pál pápa térre változtatták, ez a kormány, a parlament és Budapest részéről is igencsak ellentmondásos üzenet volt a hazai és a nemzetközi közönség számára is. Az ellenzék kezébe pedig propagandafigyvert adott, amellyel követelhetette a negyedik köztársaság létrehozását.

A világban a legtöbb állam hivatalos neve tartalmaz valamilyen utalást az államformára, mint például Finn Köztársaság, Republic of Finland. Természetesen arra is van példa, hogy az államforma pontos meghatározását elhagyják a megnevezésből. Így történt ez 2016-ban, amikor a Cseh Köztársaság elnevezésére bevezettek egy szintén hivatalos rövidebb formát is: csehül Česko, angolul Czechia.⁶⁵ A nyelvi nacionalizmusra jó példa Orbán kvótanépszavazás utáni beszéde, amelyben kijelentette, hogy Magyarország magyar ország.

Arra is láttunk példát, hogy a Fidesz megpróbálta összekapcsolni a forradalom eszményítését a nemzeti konzervatív politikával. A nemzeti konzervatív forradalom elnevezés azonban kellemetlen asszociációkra késztetne a két világháború közötti Németországgal kapcsolatban. Ezzel szemben a személyekhez köthető izmusokkal viszonylag könnyen meg lehet nevezni a politika jelenségeit: thatcherizmus, reaganizmus, perónizmus, gaullé-izmus vagy a kommunizmus megszemélyesült formái. A jövő majd eldönti, hogy egy olyan fontos politikus, mint Orbán Viktor, beírja-e magát a történelem lapjaira a saját izmusával. Ha sikerül neki bekerülni a történelemkönyvekbe a nemzetközi sajtóban már használt orbánizmus-sal, akkor szerencséje lesz, ha viszont úgy alakul, hogy mégiscsak az Orbánisztán marad meg az emlékezetekben, akkor az szerencsétlenség lesz az egész országnak.

Dr. Varga Zoltán pszichológus mondta 2016 tavaszán egy interjúban, hogy ha

egyszer összeomlik majd a rezsim, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy Sancho Panza királyságában éltünk.⁶⁶ Ez a kissé homályos hasonlat magában foglalja azt, hogy

Orbán Viktor harca az Európai Unió és Brüsszel ellen valójában nem is Don Quijote, hanem inkább fegyverhordozójának a harca.

Mint párt, a Fidesz *catch all*-hibridként jellemezhető. 1988-ban a KISZ liberális alternatívájaként jelent meg, ma, véleményem szerint, leginkább nemzeti konzervatív, még ha kapcsolhatók is hozzá populisták, sőt még baloldali vonások is. Európai szinten a jobbközép Európai Néppárthoz tartozik. Ha a párt nevét vizsgáljuk, láthatjuk, hogy többször is bővült egy-egy új utótaggal. Az 1994-es vereség után Fidesz – Magyar Polgári Párt lett (Fidesz – MPP). 2003-ban a pártot szövetségre cserélték (Fidesz – MPSZ), majd a 2006-os választásokat szem előtt tartva

⁶⁵ Csipke 2011; YLE 2016b.

⁶⁶ Kertész 2016.

Fidesz–KDNP-re változtatták a nevét. Ezzel a Fidesz újra parlamentbe juttatta az 1998-ban kiesett Kereszténydemokrata Néppártot – amely aztán a választások után saját frakciót alakított.

A Fidesz–KDNP-t, ha nagyon akarjuk, lehet két párt egyenrangú szövetségének is értelmezni. Én inkább csak névlegesnek gondolom a megkülönböztetést, egy elnevezésnek, amellyel a kormány azt próbálja mutatni, hogy *de jure* nem egypártrendszer. Hogy ennek van jelentősége, bizonyítja például, hogy aznap, amikor a parlament elfogadta a *Nemzeti Együttműködés Nyilatkozatát*, az Országgyűlési Naplóba az egyik felszólalás a „Kétharmados többség nem jelent egypártrendszert” címmel került be. Mesterházy Attila, az MSZP frakcióvezetője azzal vádolta a kormányt, hogy egypártrendszert akar kiépíteni. Navracsics Tibor, közigazgatási és igazságügyi miniszter válaszában megerősítette, hogy itt többpártrendszer van.⁶⁷ Úgy látom, hogy a legtöbb magyar nem tud különbséget tenni a két párt között, sokkal lényegesebb a kormány és az ellenzék közötti választóvonal.

Formailag valóban nem egypártrendszert hoztak létre, ennek ellenére mégiscsak nézzük meg, hogy működik ez a gyakorlatban. Aszimmetriára utalnak például a pártok logói és az is, hogy közös listát indítottak a választásokon. Az együttműködés megfigyelhető volt az egyéni választókerületekben 2006-ban és 2010-ben is, de egyáltalán nem látszott a területi pártlistákon.⁶⁸ 2010-ben például az országos listán a KDNP-nek huszonötből két jelöltje volt. Nyolc területi listán az öt jelölt közül egy volt KDNP-s, egy lista volt, ahol ötből három. A lényeg, hogy a többi tizenegy lista kizárólag fideszes jelöltekből állt össze.⁶⁹ Hasonló vonások láthatók 2018-ban az ellenzék segédpárti konstrukcióiban, ahol például az MSZP listáján szerepelnek a Párbeszéd képviselői is, mint a közös miniszterelnök-jelölt Karácsony Gergely, továbbá liberális jelöltek is, ám ezúttal Fodor Gábor nem kapott befutó helyet.⁷⁰

A német kereszténydemokrata CDU–CSU esetében az utóbbi egyértelműen egy területhez – a bajor tartományhoz – köthető párt, amit nem lehet elmondani a magyar kereszténydemokratakról. Az elnevezés szempontjából a KDNP inkább csak a Fidesz pártneve újabb végző-

désének látszik, amelynek segítségével egyes erősebb politikusok folytathatták pályájukat. Szemantika vagy sem, de a kötőjelnek fontos szerepe van. Tudjuk, hogy létezik egy olyan példa 1990-ből, amely egy ország nevéhez és azáltal politikai súlyához is kapcsolódik. A Csehszlovákiában élő szlovákok szerették volna elérni, hogy az ország nevét kötőjellel írják, ami jobban kifejezte volna a nemzetiségek egyenrangúságát. A „kötőjelháborúként” ismert konfliktus lezárásaként végül a

⁶⁷ Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2010. 6. 14.

⁶⁸ *Magyar Nemzet* 2006. 4. 5.

⁶⁹ *Magyar Nemzet* 2010. 4. 7.

⁷⁰ *Népszava* 2018. 2. 6.

Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság elnevezés mellett döntöttek, de aztán hamarosan az is tarthatatlannak bizonyult a „bársonyos szétváláshoz” vezető úton.

A magyar demokrácia meghatározására irányuló fontos próbálkozás, az illiberális elnevezés magától Orbán Viktortól származik. A miniszterelnök évek óta nem vesz részt politikai ellenfeivel hosszabb nyilvános vitán, ehelyett egyirányú, erősen retorikus, szentimentális, sőt provokatív beszédekben szokott megnyilvánulni. Ugyan rendszeresen készül vele interjú a Kossuth Rádió *180 perc* című műsorában, ám az „igazi”, sőt néha már kritikus kérdéseket is feltevő műsorvezetőt a választások közeledtével lecserélték.⁷¹ Arra is találhatunk példát, hogy a kérdést kifejezetten megtiltották, mint a 650 éves fennállását ünneplő pécsi egyetem tanévkezdésén.⁷² Tanúi lehetünk a miniszterelnök előadói képességének tusnádfürdői beszédeiben is, amelyeket nyaranta tart a Romániában élő magyar kisebbségnek. Az illiberális demokráciáról szóló 2014-es beszéde olyan újságokban is megjelent, mint a *The New York Times* és a *Washington Post*. Azért volt képes elérni ezzel Orbán a hírküszöböt, mert beszédében kiemelte Kínát, Szingapúrt, Indiát, Törökországot és a Krím-félszigetet bekebelező Oroszországot. Orbán szerint ezek az országok sikeresek a demokrácia állapotától függetlenül is, ezzel szemben a gazdasági válság sújtotta nyugati demokráciák nem állják meg a helyüket a versenyben.

„[...] ma a slágertéma a gondolkodásban azoknak a rendszereknek a megértése, amelyek nem nyugatiak, nem liberálisok, nem liberális demokráciák, talán még demokráciák sem, és mégis sikeressé tesznek nemzeteket. Ma a sztárok a nemzetközi elemzésekben Szingapúr, Kína, India, Oroszország, Törökország [...] megpróbáljuk megtalálni a Nyugat-Európában elfogadott dogmáktól és ideológiáktól

elszakadva [...] azt az új magyar államot, amely képes arra, hogy a mi közösségünket évtizedes távlatban versenyképessé tegye.”⁷³

A beszédben három államtípusba osztotta az országokat, és bevezette a „munka alapú nem liberális állam” fogalmát. Ez az illiberális állam tiszteletben tartja a kereszténységet, a szabadságot és az emberi jogokat. Az egyén munkájának és érdekeinek a közösség szolgálatában kell állniuk a nemzet életével szoros összefüggésben.

„[...] az államszerveződéseknek eddig ismertük három formáját: a nemzetállamot, a liberális államot és aztán a jóléti államot. És a kérdés az, hogy most mi

következik? A magyar válasz az, hogy egy munkaalapú állam korszaka következhet el, mi egy munkaalapú társadalmat akarunk szervezni [...] az új állam, amit Magyarországon építünk, illiberális állam, nem liberális állam. Nem tagadja a liberalizmus alapvető értékeit, mint a szabadság [...] de nem teszi ezt az ideológiát az államszerveződés központi elemévé, hanem egy attól eltérő sajátos, nemzeti megközelítést tartalmaz.”⁷⁴

Egyrészt látható ebben az a törekvés, hogy meg kell szabadulni a liberális gazdaságpolitikától, másrészt az egész liberális államtól. Bár Orbán nem jelentette ki közvetlenül, hogy Magyarországnak Szingapúrral, Indiával, Törökországgal vagy Oroszországgal kellene azonosulnia, mégis példaképekké emelte őket. Tchet Péter szerint, aki a beszédet a *Magyar Nemzet* oldalain elemezte, Magyarország választhat az önmaga felé forduló, önálló Oroszország és az állam által támogatott, innovatív Szingapúr között.⁷⁵ A magyarországi kritikák között találunk olyat, amely fasiszta programnak nevezi a beszédet, és olyat is, amely a részvételi demokrácia követelményének tartja, vagyis a demokrácia mást is jelent, mint pusztán a szavazáson való részvételt: az állampolgárok szélesebb körű részvételét a döntéshozatalban, az emberek nemcsak tárgyai, hanem csinálói a politikának.

Részemről hibának tartom, amely fölösleges bizonytalanságot okozott, és amelyet Orbán külképviseletein világszerte kénytelenek voltak megmagyarázni. Az egyik legkomikusabb eset az volt, amikor megkísérelték az illiberális demokráciát kereszténydemokráciaként értelmezni, azon keresztül pedig a liberális elmentékeként. A kereszténydemokraták valójában a liberális demokráciához tartoznak, és elfogadják annak felépítését. Ezek a különböző felfogások 2015 februárjában Angela Merkel magyarországi látogatásakor csaptak össze. Merkel nyilvánosan bírálta Orbán nézeteit, és figyelmeztetett, hogy a politikai ellenzéket nem kell politikai ellenségnek tartani. Különösen egy külföldi számára nagyon hasonló és könnyen összekeverhető ez a két magyar szó, de Magyarországon is sokszor elhangzott ez a figyelmeztetés már korábban is.

Elképzelhető, hogy Orbán Viktor vagy beszédének írója egyszerűen nem ismerte az illiberális demokrácia fogalmának történeti hátterét. Fareed Zakaria már 1997-ben megállapította, hogy elterjedőben van az illiberális demokrácia, és emiatt aggodalmát fejezte ki a nemzetközi politikában. Jellemzően arról van szó ebben a jelenségben, hogy a demokratikusan választott kormányok semmibe veszik az alkotmányban rögzített hatalmi korlátozásokat, és megfosztják az embe-

71 *Magyar Nemzet* 2017. 12. 1.

72 *HVG* 2017. 8. 12.

73 Orbán 2014a.

74 Orbán 2014a.

75 *Magyar Nemzet* 2014. 8. 11.

reket alapvető állampolgári jogaitól és szabadságuktól. Találhatunk erre példákat Bosznia-Hercegovinától Perun keresztül Palesztináig, Sierra Leonén keresztül Szlovákiáig és Pakisztántól a Fülöp-szigetekig.⁷⁶ Ezek közül Magyarországhoz legközelebbi példa a Vladimír Mečiar vezette Szlovákia volt, amellyel a Fidesz már alapvetően rossz kapcsolatot ápolt.

Másrészt az is elképzelhető, hogy Orbán Viktor úgy működött, ahogy az innovatív ideológus Quentin Skinner történész értelmezésében, és fejre állította az egész fogalmat. A politikakutatásban a jelentés ilyenfajta megváltoztatását paradiasztola néven is ismerik, ahol ebben az esetben az autoritarizmus vonásai helyett éppen a demokráciát hangsúlyozzák. Egyes kutatók, mint például Jan-Werner Müller is, ellenzik az illiberális demokrácia gondolatát, mert félrevezetőnek tartják azáltal, hogy éppen a demokrácia problémáiról tereli el a figyelmet.⁷⁷

Egy 2015-ben megjelent, Szabó Gáborral közösen írt cikkemben az előtagos demokrácia fogalmát ajánlottam bevezetésre. Tulajdonképpen a Democracy Index kategóriái, mint a teljes és a hiányos demokrácia, valamint a hibrid és az autoriter rezsim is ilyen előtagos fogalmak. A tanulmány megállapítja, hogy a demokrácia mint olyan definiálatlan, üres jelölő, amelybe beleférnek ellentétes tartalmak is, éppen ezért kiegészítő elnevezéssel kell használni. Az előtagos demokrácia egyrészt megkülönböztet, másrészt tágítja a lehetőségeket. Magában foglalja az elvárásokat, mint ahogy az előítéleteket is, és különösen azt, hogy kinek van joga és lehetősége az elnevezéshez.⁷⁸ Reinhart Koselleck történész ismert fogalomtörténeti megközelítése szerint ugyanazt a jelenséget több névvel is illelhetjük, illetve különböző jelenségeknek adhatjuk ugyanazt a nevet is.

Az egyik legismertebb demokrácia előtag Vlagyiszlav Szurkov szuverén demokrácia gondolata, amely szerint az orosz demokrácia „szuverén”, és nem irányítható az ország határain kívülről. Ezzel tulajdonképpen Szurkov fogalma az

irányított demokrácia kritikája lesz. Az irányítás persze megvalósulhat a rendszeren belülről is, mint ahogy a fogalomhoz eredetileg társított, Sukarno által vezetett Indonéziában. Az a kérdés, hogy a demokráciát kívülről vagy belülről irányítják-e, időnként Magyarországon is felvetődik. A miniszterelnök illiberális államról szóló beszédében az elemzők szerint az volt új, hogy ő is azzal vádolta a civil szervezeteket, hogy külföldiek által fizetett politikai aktivisták. 2016 tavaszán, amikor több ellenzéki lap is felelevenítette, hogy maga Orbán Viktor is Soros-ösztöndíjjal tanult az 1980-as évek végén, válaszul a kormány tagjai kijelentették, hogy készek visszafizetni az annak idején kapott ösztöndíjat.⁷⁹

A magyar politológusok kiadtak egy könyvet 2015-ben, amelyben huszonöt év távlatából vizsgálták a rendszert. *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után* című műben Körösi András szerint Orbán-rendszer helyett helyesebb Orbán-rezsimről, vagyis inkább kormányzási formáról, mint rendszerről beszélni. Ugyanakkor Mándi Tibor antilibális fordulatról ír ugyanebben a tanulmánykötetben.⁸⁰ Grzegorz Ekiert (2017) már autoritarizmusról beszél Magyarországgal és Lengyelországgal kapcsolatban. Én Ekiert megállapítása és a legújabb Democracy Index eredményei alapján úgy gondolom, hogy bevezethetjük a *puha autoritarizmus* fogalmát, hiszen Magyarország – mint ahogy Lengyelország is – közelebb van a hibrid rezsimhez, mint a teljes demokráciához. Történelmi perspektívából nézve is van logikája ennek a besorolásnak: Magyarországon a puha diktatúrát a kemény demokrácia követte, azt pedig a puha autoritarizmus.

A puha autoritarizmus felé

2006 szeptemberében Finnországban sokan döbbenetn nézték a hírekben, hogy Magyarországon zavargások törtek ki, autókat gyújtottak fel. Abban az országban, amelyről azt gondoltuk, hogy az új kapitalizmus élenjárója. Magyarországon kezdetét vette egy elvesztegetett évtized. A tiltakozások hátterében a tavaszi választások álltak. Már egy ideje erős polarizáció és a szocialista párt megosztottsága jellemezte a politikát. Legnagyobb meglepetésemre a párt mégis képes volt véghez vinni azt, ami korábban egyetlen pártnak sem sikerült: megnyerte a következő választásokat is. A szocialisták hússzal több helyet szereztek, de az egyszerű többséget néhány hely híján nem érték el.

A tiltakozáshullám közvetlen előzménye Gyurcsány választások után nyilvánosságra került őszi beszéde volt, amelyben bevallotta, hogy hazudtak az ország gazdasági helyzetét illetően. A helyzetek szűkítése régi választási stratégia, Magyarországon meg pláne nem volt szokás visszafogottan vagy sötét jövőt jósolva választásokat nyerni. A Fidesz még a szocialistáknál is többet ígért. A kérdés nem az, hogy szabad-e a politikában hazudni, hanem az, hogy mindig hazudnak-e a politikusok. A miniszterelnök aligha tudta felmérni beszéde következményeit. A politikusoknak általában a ciklus elején könnyebb kellemetlen döntéseket hozniuk, mint a ciklus végén.

A parlamentben 2002-től volt jelen az agilis Fidesz – MPP-ellenzék Orbán Viktor erőteljes vezéregyéniségével. Rögtön a választási vereség után Orbán kijelentette, hogy „a haza nem lehet ellenzékben”. A Fidesz már az előző kormányzási ciklusában gyakorlatilag „felfalta” koalíciós partnereit, és olyan hibrid párttá kezdett átalakulni, amely kész meghajolni mind a mérsékeltbb választók, mind

76 Löwenstein 2015. 2. 2.; Zakaria 1997, 22.

77 Müller 2016.

78 Nyssönen–Szabó 2015.

79 Lev 1966; *Népszabadság* 2016. 5. 27.

80 Körösi 2015.

a radikálisabb populizmust akarók előtt. A probléma az volt, hogy hogyan finanszírozzák a megnövekedett igényeket, illetve ennek eltitkolása, ami megerősítette a populizmust mint a politikai támogatottság megerősítésére irányuló stratégiát.

A 2002-es vereség után a Fidesz célja az volt, hogy a korábbinál még nagyobb összefogással szólítsák meg az átlagembereket. Országos tömegmozgalomként néhány fős polgári köröket alakítottak. Ezek a nemzeti társadalomra utaló körök aktívan működtek a 2006-os választásokig. A párt megpróbálta depolitizálni az imázsát azzal, hogy pártból szövetségre változtatta a neve utótagját. Így lett Fidesz – Magyar Polgári Pártból Fidesz – Magyar Polgári Szövetség. Nyelvhasználatában pedig a korábbinál is hangsúlyosabban jelent meg a Forza Italiára utaló „Hajrá, Magyarország, hajrá, magyarok!” buzdítás.

2006 ősze azért is fontos volt, mert abban az évben ünnepelték az 1956-os forradalom 50. évfordulóját. Kosáry Domokos akadémikus, az 1956-os Emlékbizottság elnöke azzal a gondolattal hívta össze a pártvezetőket, hogy az évforduló nemzeti ügy, amibe nem szabad belekeverni a pártpolitikát. A kormány több mint ötven államfő látogatására készült, és több mint ötszáz programot támogatott.⁸¹ A tervezett 1956-os emlékmű a Felvonulási téren kapott helyet, amelynek hivatalos neve ettől kezdve Ötvenhatosok tere lett. Korábban ezen a helyen állt a Regnum Marianum-templom, amelyben a Tanácsköztársaság emlékére egy emlékkövet helyeztek el, majd 1951-ben lebontottak, itt volt az '56-ban ledöntött Sztálin-szobor és az 1989-ben eltávolított Lenin-szobor is. Összel az absztrakt műalkotás kiegészült a forradalmat jelképező lyukas zászlóval.⁸²

A tüntetések folytatódtak, sokan úgy gondolták, hogy új forradalmat vívnak 1956 szellemében. Az évenként ismétlődő emlékezetpolitikában szimbolikusan minden évben megjelennek a budapesti utcákon a tankok és a forradalom (lásd a *Demokrácia és mítosz* című fejezetet). Könnyen egyetérthetünk Magdalena Mar-

sovszky állításával, amely szerint a nacionalista mozgalom tudatosan próbált párhuzamot vonni 1956 és 2006 ősze között.⁸³ Ukrajnában és Grúziában győztek a színes forradalmak, a Fidesz a narancs-sárga színnel harcolt. A nemzeti ünnepen a nemzetközi média heves összecsapásokról számolt be, a *Népszava* címlapján „Megbecstelenített ünnep”-ről beszéltek,

a *Magyar Nemzet* pedig rendőrterrorról írt.⁸⁴ Az egyik képaláírás szerint a zavar-gások résztvevői úgy másztak fel a harckocsira, mintha igazi forradalom lenne,⁸⁵ csak éppen nem '56-os jelszavakat skandáltak, hanem Gyurcsány lemondását követelték.

A Fidesz megtagadta a közös parlamenti megemlékezésen való részvételt, és saját rendezvényt tartott az Astoriánál. Formálisan a miniszterelnök ünnepi beszéde volt az indokuk; a hivatalos megemlékezésen államfők és magas szintű külföldi vendégek részvételével elfogadták a *Budapest '56 Szabadság Nyilatkozatot* (*Declaration of Freedom*).⁸⁶

Ezek után nem lehet azt mondani, hogy a Fidesz konstruktív ellenzéki erőként szerepelt volna, a párt legfontosabb feladata Gyurcsány Ferenc kormányának leváltása volt. A Fidesz az úgynevezett morális többségre támaszkodhatott, illetve a 2006-os önkormányzati választásokon és a 2009-es európai parlamenti választásokon elért sikereire. Magyarország ugyanakkor egyre sérülékenyebb lett, 2008-ban a népszavazás felborította a kormánynak a költségvetés kiegyensúlyozására irányuló terveit. 2009-ben Gyurcsány Ferenc úgy látta, hogy a reformpolitika gátjává vált, és lemondott.

A 2006-os tiltakozáshullám a Jobbik számára is jó hátszelet jelentett. A párt „2006-os generációnak” kezdte nevezni magát, és ezzel el akart határolódni az „1989-es generációtól”, amelynek Orbán Viktor is tagja. 2009-ben is felidézte a három évvel korábbi rendőrterror, és 2006 örökösének tartotta magát. Ekkor vezették be a „Kimentek a tankok, bejöttek a bankok” szlogent, és azt követelték, hogy nemzeti érzelmű történészek írják le a múltat. A megmozdulásokon Merkel és EU-ellenes jelszavak is feltűntek, és kijelentették, hogy nem szavaznak többet a Fideszre.⁸⁷ A Jobbik árpádsávos zászlaját a liberálisok a horogkereszttel hozták párhuzamba, és kódolt antiszemitizmusnak értelmezték. Végül Sólyom László köztársasági elnök óva intett a zászló használatától.⁸⁸

A Political Capital felmérése szerint különösen 2003–2009 között kezdett nőni a kormány elleni harag, közel minden második ember, 46 százalék, dühös volt a politikai elitre. Az egész rendszerrel szembeni előítélet és a külföldiek iránti ellenszenv 37 százalékról 55 százalékra emelkedett. A bizalmatlanság növekedése csaknem mindenben észrevehető volt, az ENSZ-szel kapcsolatban ez például 5 százalékról 15-re nőtt.⁸⁹ A politikai rendszer működésével szembeni kritika akár jó is lehet, amennyiben az állampolgárok éberségét és a politikusok felelősségét eredményezi, mint ahogy azt Pierre Rosanvallon írta ellendemokráciáról szóló könyvében.⁹⁰ Magyarorszá-

81 Vö. *Népszabadság* 2006. 7. 15.

82 *Népszabadság* 2005. 6. 21., 2005. 10. 18.

83 Bjurwald 2011, 128; vö. *Demokrata* 42. 2016. 10. 19. címlap.

84 *Magyar Nemzet/Népszava* 2006. 10. 24.

85 *Magyar Nemzet/Népszava/Népszabadság* 2006. 10. 24.

86 *Magyar Nemzet* 2006. 10. 24., 2006. 10. 26., 2008. 10. 22.; Nyssönen 2010, 169–170; Debreczeni 2012.

87 *Magyar Nemzet* 2013. 10. 24., *Népszabadság* 2009. 10. 24., 2011. 10. 24., 2012. 10. 24.; *Magyar Hírlap* 2012. 10. 24.

88 Vö. *Népszabadság* 2006. 12. 5., 2007. 9. 12.

89 *HVG* 2010.

90 Rosanvallon 2006.

gon azonban nem így történt, az ellenzék egyenesen a bizalmatlanságot táplálta. A négyévenkénti választás nem elégséges kontroll, főleg akkor, ha a kormánynak sikerült megnyernie a következő ciklust is.

A Jobbik igazi áttörése a 2009-es európai parlamenti választásokon történt, ahol csaknem 15 százalékot szerzett, és három képviselőt delegálhatott. Ez a választás a belpolitika folytatása volt, olyannyira, hogy a hirdetésekben nem is mindig szerepelt az EU-logó. A Jobbik önmagát a nemzeti tábor képviselőjeként határozta meg, a szocialista kormányt „szélső csoportosulásának” nevezte, a Fideszt pedig „polgári liberálisnak”. A „Magyarország a magyaroké” EP-választási jelszó elég tág értelmezési lehetőséget kínált, és aggodalmat keltett az egész ország jövőjével kapcsolatban. Mit kéne gondolnunk például Szegedi Csanádról, a párt EP-képviselőjéről, aki mellkasára egy Nagy-Magyarország jelvényt tűzött – később egyébként zsidó származása miatt kénytelen volt lemondani párttagságáról.⁹¹

A Jobbik elődje az egyetemi körökben 1999-ben létrejött Jobboldali Ifjúsági Közösség volt, amely 2003-ban alakult párttá, és megpróbálta összefogni a nacionalista gondolkodású fiatalokat. Fő céljuk egy igazságosabb társadalom megteremtése és a rendszerváltás befejezése volt.

A párt besorolásához érdekes megnézni európai hátterét. Amikor a francia Marine Le Pen és a holland Geert Wilders összeállították a Nemzet és Szabadság Európája nevű radikális jobboldali EU-frakciót, a görög Arany Hajnalt és a Jobbikot kihagyták belőle, többek között arra hivatkozva, hogy a Jobbik antiszemita párt. Más szóval úgy tűnik, hogy a muszlimellenesség valamennyire szalonképes Európában, az antiszemitizmus azonban nem.⁹² A radikális jobboldal az utóbbi években Magyarországon és Ausztriában képviseltette leginkább magát a nemzeti parlamentekben, mindkettőben körülbelül a helyek egyötödével. A 2017-es választásokon az Osztrák Szabadságpárt (FPÖ) 26 százalékot kapott, a Jobbik

pedig 19 százalékot 2018-ban. A 2015-ös franciaországi helyi választásokon Le Pen pártja 25 százalékos támogatottságot tudhatott magáénak. A Nemzeti Front több mint ötmillió szavazatot szerzett,

de a francia választási rendszerben ez csak néhány helyet jelentett.

Lisa Bjurwald svéd újságíróra, az *Europas skam* (Európa szégyene) című könyv szerzőjére a Jobbik EP-választások utáni gyűlésén sokkolóan hatott Morvai Krisztina leplezetlenül rasszista beszéde, főként annak ismeretében, hogy az emberjogi ügyvéd Morvait korábban kitüntették AIDS-szel kapcsolatos ismeretterjesztő tevékenységéért. Bjurwald bemutatja könyvében, hogyan vesztették el a magyar romák a munkahelyüket a rendszerváltás idején. A könyv szerint a Jobbik előretörésének egyik oka a rendőrség hiánya volt főként a szegény kelet-magyarországi régió-

ban, valamint az, hogy a kormány nem volt hajlandó vagy nem mert hozzányúlni az igencsak összetett romaproblémához.⁹³ A roma lakossággal szembeni magatartás egyre durvább lett az egyenlő bánásmódról szóló törvény ellenére is. 2016-ban az Európai Bizottság is felfigyelt a roma gyerekek iskolai szegregációjára és arra, hogy Magyarország nem tudja biztosítani a romák számára az egyenlő oktatás feltételeit. Csehországot és Szlovákiát is elmarasztalta az Unió hasonló okok miatt.⁹⁴

Lisa Bjurwald könyve felhívja a figyelmet egy másik érdekes részletre is. Morvai Krisztina a paramilitáris, romaellenes felvonulásokat szervező Magyar Gárda mellényében jelent meg, mint ahogy Szegedi Csanád is az Európai Parlament megnyitóján. Vona Gábor pedig a parlament 2010-es nyitó ülésén vette fel – igaz, csak a zakója alá – a Garda mellényét. Hadd említsem meg itt, hogy Finnországban 1934–1945 között érvényben volt egy úgynevezett „ingtörvény”, amely megtiltotta a politikai jelképek használatát bizonyos rendezvényeken. A törvény a finn jobboldali radikalizmushoz kapcsolódott.

Vona Gábor 2007-ben regisztrálta a Magyar Gardát, amelynek első akciója egy település roma lakói ellen irányult. 2008-ban a szervezet bíróság elé került, ennek ellenére ősszel még látványos eskütételt rendezett a Hősök terén, végül 2009-ben a bíróság alkotmányellenesnek ítélte, és feloszlatta. Attól kezdve alapítványként próbált tovább működni.

A Gárdának nem volt fegyvere – legalábbis nyilvánosan –, de összekötötte őket a nem hivatalos szimbólumhasználat. Kétségtől szimbolikus megfélemlítésről és hatalomfitogtatásról is szó volt mind a romákkal, mind a kormánnyal szemben. Európa történelmében ismeretesek különböző félkatonai szervezetek, de ezek inkább a két világháború közti időszakban léteztek vagy az első világháború utáni Németországban. Ha az utóbbi idők vitáira gondolunk, Magyarország a Gardával valójában inkább megelőzte korát. Az állam spórolása következtében az általános biztonságérzet elveszik, és akkor felmerül például a járőrözés gondolata.

⁹³ Bjurwald 2011, 114–124.

A bizonytalanság időszaka a Jobbik malmára hajtotta a vizet, és a 2010-es parlamenti választásokon már a harma-

⁹⁴ *Népszabadság* 2016. 5. 26.

⁹⁵ *Népszabadság* 2016. 4. 2.

dik befutó lett. Előretörése folytatódott 2014-ben is, amikor szavazatainak száma meghaladta az egymilliót. Az úgynevezett Y generáció, vagyis az 1980–2000 között született szavazók közül azon kevesek körében, akiket érdekel a politika, 55 százalék a Jobbikot támogatta.⁹⁵ A magyarok politika iránti érdeklődése a legalacsonyabb a régióban, és ebben a helyzetben sokan a Jobbikot látják a legkevésbé korrupt alternatívának.

2016 nyarán a Jobbik igazított az arculatán, a politikai közép felé fordult, és „nemzeti néppárttá” alakult. Programjában általános érvényű célokat fogalma-

⁹¹ *Népszabadság* 2012. 7. 31.

⁹² Miért alakult meg a Jobbik Magyarországi Mozgalom-Párt; Vona 2012; Vö. Jokisalo 2016.

zott meg, mint például a korrupció ellenzése. A Jobbik lehetséges alternatíva a kormány- és a hatalmpolitikai számításokban akkor, amikor a többség megszerzése a fontos. Szlovákiában például 2016-ban olyan „áldatlan” koalíció született, amelyben a baloldali populista Smer kénytelen volt megosztani a kormány felelősségét a nacionalista Szlovák Nemzeti Párttal, a magyar párttal és az új középpoldali Háló (Siet) párttal.⁹⁶ Robert Fico 2018 márciusában a tényfeltáró újságíró meggyilkolása és a tüntetések következtében lemondott.⁹⁷

Magyarországon paradox helyzet állt elő a 2018-as választások előtt, ami az egész ellenzék összefogását feltételezte a Fidesz legyőzéséhez. A 2017 májusában megjelent felmérés szerint a Jobbik szavazatainak 47 százaléka a szocialista Botka Lászlóhoz jutna, ha ő lenne Orbán kihívója, szavazóik 42 százaléka pedig nem menne el szavazni.⁹⁸ Már nemcsak a szélsőjobboldal esetleges kormányra jutásáról van szó a politikában, hiszen Grzegorz Ekiert szerint 2017 nyarán Magyarország és Lengyelország is meghaladta azt a szintet, ami miatt a 2000-es évek elején Ausztria bojkott alá került. Míg az 1980-as években a zöldek tulajdonképpen az egész pártpaletta kizöldítették, most arról van szó, hogy a nemzeti radikálisok milyen mértékben változtatják meg a többi pártot. Magyarországon valójában két szélsőjobboldali párt létezik mostanában, amelyek közül a Fidesz a radikálisabb.⁹⁹

2010-ben tehát a Jobbik általi kihívás árnyékában haladt az ország a választások felé. A 855 000-es jobbikos szavazat annyira felbosszantotta a Fideszt, hogy a második fordulóban „Csak a Fidesz” felszólításokkal kampányoltak. Immár Fidesz-KDNP névvel a magyar demokrácia legnagyobb szavazatmennységét sikerült begyűjteniük. A 2,7 millió szavazat 430 000-rel több volt, mint négy évvel korábban, és a 2006-os szocialista-liberális kormány szavazatainál is valamivel több

lett. A szocialisták 1,35 millió szavazatot vesztek, az SZDSZ pedig kiesett a parlamentből.

A „fülkeforradalmat” az teszi történelmivé, ahogy már korábban is megalapítottuk, hogy 53 százalékos szavazataránnyal sikerült kétharmados többséget

szereznie. Az Európai Közösségben néhány olyan eset ismeretes, amikor egy párt a szavazatok több mint a felét megszerezte, ez történt Írországban 1977-ben, valamint Portugáliában 1987-ben és 1991-ben. A magyar történelemben több korábbi példa is van a kétharmadra Horthy idejéből, illetve a kommunizmusban is háromból legalább két képviselő a hatalmon lévő párthoz tartozott.¹⁰⁰

Orbán Viktor 2010-es kormányában nemek szerinti egyenlőségről beszélni sem lehetett, mind a nyolc miniszter férfi volt. A minden korábbihoz képest keve-

sebb számú miniszter közül négy már a korábbi Orbán-kormányban is részt vett, három pedig MSZMP-s háttérrel rendelkezett. Az EU kormányaiban átlagosan egynegyed a női képviselők aránya. A 2010-es magyar parlamentben 35-re, azaz kevesebb mint 10 százalékra csökkent a számuk. A tendencia folytatódott a Fidesz kormányzása alatt, és 2014-ben az akkori 10,1 százalék már egész Európában a legalacsonyabb volt.¹⁰¹ A 2018-as választások után 25 képviselőnő került a parlamentbe, ami 12,6 százalék. Hogy pártként a Fidesz és a Jobbik mennyire „férfipárt”, ez abból a 2016-os felmérésből is kiderül, amelyben az volt a kérdés, hogy szívesebben szavaznának-e az emberek olyan pártokra, amelyek több női képviselőjelöltet állítanak. A baloldal és a zöldek támogatóinak többsége igennel válaszolt erre a kissé célzatos kérdésre, míg a Fidesz és a Jobbik támogatói, valamint a bizonytalanok többsége nemleges választ adott.¹⁰²

A 2010-es kormány az első évben gyors egymásutánban többször is módosította az alkotmányt, nekiállt az új Alaptörvény előkészítésének, visszavonta a korábbi kormány által kivetett ingatlanadót, kettős állampolgárságot adott a határon túli magyaroknak, korlátozta az alkotmánybíróság hatáskörét, beavatkozott a kultúrába, 98 százalékos különadót vetett ki a végkielégítésekre, bevezette az egykulcsos személyi jövedelemadót és a bankadót. A magánnyugdíjak államosításával javítottak a költségvetési hiányon és megalapították a kormány embereiből álló Médiatanácsot. Hoffmann Rózsa oktatásért felelős államtitkár kijelentette, hogy az új magyar iskolarendszer az idegen minták kritikátlan követése helyett „a legnemesebb neveléstörténeti hagyományaink erejére” támaszkodik.¹⁰³

A szupertöbbséggel rendelkező kormánynak nem kellett tartania a kritikától. Az ellenzék nem is mindig vett részt az üléseken és a szavazásokon, megszaporodtak az ülésteremből való kivonulások.

A jogalkotás problematikusságát erősíti a rövid átfutási idő is: az Alaptörvény parlamenti folyamata egy hét alatt lezajlott.

101 Women in national parliaments.

102 *Népszabadság* 2016. 8. 6.

103 *Magyar Nemzet* 2010. 8. 28.

2011 utolsó napjaiban nagy gyorsasággal elfogadtatták a kiegészítő törvényeket is, hogy 2012. január elsejétől életbe léphessen az Alaptörvény. Az új médiatörvényt karácsony és újév között fogadta el a parlament 2010-ben, Schmitt Pál december 31-én írta alá, 2011. január elsején pedig életbe is lépett.

Debreczeni József, a Demokratikus Koalíció alelnökének 2011-es értékelése szerint a Fidesz a demokrácia összes Bibó István által leírt követelményét megsértette. Pogány István a *European Public Law* című lapban 2013-ban új magyar konstitucionalizmusról írt. Pogány szerint a Fidesz-kormánynak egyrészt megfelelő háttere volt a liberális demokrácia megszilárdításához, másrészt a 2012-es Alaptörvény olyan részeket tartalmazott, amelyekkel a kormány csökkentette

96 *Népszabadság* 2016. 3. 18., 2016. 5. 30.

97 *Népszava* 2018. 3. 16.

98 *Népszava* 2017. 5. 26.

99 Ekiert 2017; Kerekó–Juhász 2017.

100 Nitovuori 2010.

vagy fenyegette a demokráciához tartozó szabadságelemeket, az előző alkotmányban még szereplő fékek és ellensúlyok rendszerét kihagyták belőle.¹⁰⁴ Gyakorlatilag a Fidesz irányítása alatt lévő parlament és azon keresztül a pártot több mint húsz éve vezető Orbán Viktor kezében összpontosította a hatalmat. Mit árul el a vezetésről az, hogy 2013-ban Orbánt egyhangúlag választották újra pártelnöknek, de egy szavazatot kénytelenek voltak érvényteleníteni?

A 2010–2014-es választási időszak állandó témái közé tartozott a média, a gazdaság és az új Alaptörvény. A Legfelsőbb Bíróságból Kúria lett, mint 1949 előtt. A bírósági tisztogatás jegyében 62 évre szállították le a bírói nyugdíjkorhatárt – amit az Unió diszkriminatívnek ítélt. A dinamika a rekordmennyiségű és -gyorsaságú törvényalkotásban is megmutatkozott, már 2013 nyaráig több törvényt hoztak, illetve módosítottak, mint a korábbi ciklusok alatt összesen. Az újonnan hozott választási törvény a korábbinál is jobban kedvez a legnagyobb pártnak. Ha már 2010-ben is ez lett volna érvényben, a Fidesz 73 százalékot is megszerezhetett volna a parlamenti helyekből. Az Egységes Oroszország párt esetében a vegyes választási rendszer a parlamenti helyek 76 százalékat eredményezte. A határon túli magyaroknak adott szavazati jog potenciális hatalmi erőforrást jelentett. A szavazásra jogosultak regisztrációját az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találta.¹⁰⁵

2014-től szavazhattak azok is, akik ideiglenesen külföldön tartózkodnak. Pontos számokat nehéz lenne mondani, hogy hányan mentek külföldre Orbán Magyarországról, de körülbelül 300 000–500 000 emberről beszélnek. 2013 elején 350 000-en voltak azok, akik legalább egy évig külföldön tartózkodtak a rendszer-váltás óta eltelt idő alatt, a következő évben ez a szám már 46 százalékkal nőtt.¹⁰⁶

A 2014-es választásokon a kormány azzal érvelt a folytatás mellett, hogy csak az erős többség képes csökkenteni a rezsit, új munkahelyeket teremteni, és megvédeni Magyarországot Brüsszellel szemben. A választások különlegessége, hogy

nem voltak választási programok, ehelyett a kormány az elért eredményekkel példálózott, és azzal vádolta az ellenzék, hogy romlásba dönti az országot. A külföldön szavazók hátrányosabb helyzetben voltak, mint a határon túli magyarok, akik levélben is szavazhattak, míg az ideiglenesen külföldön tartózkod-

dóknak a konzulátusokra kellett menniük, hogy leadhassák voksukat. A határon túli magyarok 95 százaléka támogatta a Fidesz-kormányt, de ez a 130 000 szavazat mégsem volt annyira döntő jelentőségű, mint maga a választási rendszer. Az EBESZ arra a következtetésre jutott, hogy a pártos média, valamint a kampánykorlátozások is a kormányt segítették.¹⁰⁷

Az ellenzék 300 000-rel több szavazatot kapott, mint a Fidesz–KDNP, amely ennek ellenére már a korábbi választási rendszerrel is nyert volna, most azonban a választási kerületek átszabásával megismételte a kétharmadot is. Úgy gondolom azonban, hogy ez pürrhoszi győzelem volt a Fidesz–KDNP számára is, hiszen körülbelül 440 000 szavazattal kevesebbet kapott. Ha így nézzük, a valódi győztes a Jobbik lett a több mint egymillió szavazatával, ami 165 000-rel több, mint az előző parlamenti választásokon.¹⁰⁸

Az új választási törvény miatt az ellenzék elkezdett átszerveződni. Hogy győzhessenek, az egyéni választókerületekre koncentrálták erejüket, ahol 106 parlamenti hely sorsa dőlt el. Az együttműködés szinte lehetetlen volt, ami az MSZP-s Mesterházy Attila és az Együttet képviselő Bajnai Gordon hosszas tárgyalásához vezetett. Ezt is a rendszer gyengeségének tarthatjuk, ami 2018-ban is látszik: az ellenzék már az elején korrumpálódhat az egymás közötti szavazatüzletelések következtében.

A népszavazások és a nemzeti konzultációk is fontos szerepet játszottak a demokrácia hanyatlásában. A népszavazás központi helyet foglal el az új Alaptörvény államról szóló részében. Az eredmény köti a parlamentet, amennyiben a szavazásra jogosultaknak legalább a fele érvényesen szavaz. A parlament köteles népszavazást kiírni, ha 200 000 szavazásra jogosult aláírta a kezdeményezést. Az Alaptörvény módosításáról, a költségvetésről, a választási törvényről, nemzetközi szerződésekről, a parlament feloszlataásáról, háborúról és rendkívüli állapotokról, katonai hadműveletekről, valamint általános kegyelmi kérdésekről nem lehet népszavazással dönteni.¹⁰⁹ A jelenlegi Alaptörvény nem ismeri a korábbi alkotmányban benne lévő 50 000 aláírással népszavazási kezdeményezést, ami ebben az esetben a demokrácia korlátozását jelenti.

Általában kétféle okból szoktak népszavazást tartani: vagy valamilyen döntés legitimálása miatt, vagy pedig azért,

hogy megdöntsenek egyfajta politikai hatalmi felállást. Hadd utaljak néhány példára. A brexit onnan indult, hogy David

Cameron miniszterelnök megígérte, hogy népszavazást rendez az EU-tagságról, ha újraválasztják. Görögországban Aléxisz Ciprasz miniszterelnök és a Syriza megkérdezték a néptől, hogy hajlandók-e elfogadni az Európai Bizottság, az IMF és az Európai Központi Bank által kínált hitelfeltételeket. Skóciában pedig a függetlenné válásról volt szó 2014-ben, mint ahogy 2017-ben Katalóniában is. Egyaránt közös bennük, hogy mindhárom politikai akaratnyilvánítás volt, ám kötelező jellegük kérdéses maradt. Skóciában tanácsadó szerepet szántak neki, a brexit után pedig hamarosan elkezdtek arról beszélni, hogy a britek tényleg ki akarnak-e lépni az Unióból.

104 *Népszabadság* 2011. 9. 28., Pogány 2013, 341–368.

105 *Népszabadság* 2013. 3. 26., 2013. 7. 9., 2011. 11. 22., 2013. 1. 5.

106 *Népszabadság* 2014. 4. 9., 2014. 10. 16.

107 *Népszabadság* 2014. 4. 6., 2014. 4. 7., 2014. 4. 8.; *Magyar Nemzet* 2014. 4. 8.

108 Nyssönen 2014.

109 Magyarország Alaptörvénye 2011.

Magyarországon az első két népszavazás 1989-ben és 1990-ben az új rendszer természetét érintette. Az első, úgynevezett négyigenes népszavazás 1990 nyarán egy másik népszavazáshoz vezetett, amelyen a választásokat elvesztett MSZP szerette volna kihasználni Pozsgay Imre népszerűségét, és közvetlen köztársaságielnök-választást szorgalmazott. Mivel csak 14 százalékos volt a részvétel, ezért azóta sem közvetlenül, hanem a parlamenten keresztül választják a köztársasági elnököt, ugyanúgy, mint ahogy például Észtországban és Lettországon is. Ezzel szemben például Csehország és Szlovákia a közvetlen elnökválasztásra tért át az utóbbi években.

A két következő népszavazáson nemzetközi szerződésekről volt szó. A NATO-tagságról szóló népszavazáskor változtatták meg a szabályokat olyan módon, hogy a szavazatok negyede elég legyen az érvényességhez. Valamivel 50 százalék alatt maradt a részvétel, de a szavazók 85 százaléka támogatta a NATO-csatlakozást. 2003-ban az Európai Unióhoz való csatlakozásról tartottak népszavazást. Ennek is elsősorban a politikai legitimáció volt a célja. A kérdésre, hogy „Egyetért-e azaz, hogy a Magyar Köztársaság az Európai Unió tagjává váljon?”, a többség, 83 százalék, egyértelműen igennel válaszolt. A régi kondíciókkal a szavazás nem lett volna jogerős, hiszen a szavazásra jogosultaknak csupán a 45 százaléka járult az urnákhoz.

A három legutóbbi népszavazást (2004, 2008, 2016) az aktuális belpolitika eszközeként értelmezhetjük: kórház-privatizáció, a magyar nemzetiségűek kedvezményes honosítása, tandíj, kórházi napi- és vizitdíj, illetve a betelepítés. A 2008-as népszavazásnak közvetlen politikai következménye is lett, a költségvetési nehézségekkel küzdő balliberális kormány kénytelen volt meghajolni a szavazás eredménye előtt, amely szerint a szavazáson részt vevők (50 százalék) több mint 80 százaléka ellenezte a tandíj és a kórházi napi-, illetve vizitdíj bevezetését. Közvetve pedig ez odavezetett, hogy az MSZP–SZDSZ-koalíció egy hónapon belül felbomlott, és a szocialisták kisebbségi kormányzásra kényszerültek a következő két évben.

A legutóbbi népszavazást 2016 őszén rendezték az EU által tervezett menekültkvóta ügyében. A kormányt különösen felfigyelt az Európai Bizottságnak az a fenyegetése, miszerint 250 000 eurós büntetést kellene fizetni minden be nem fogadott menekültért. Ezt a *Népszavában* megjelent összeget Sziijártó zsarolásnak nevezte. A kormány tájékoztatója szerint ez 78-szorosa annak a támogatásnak, amelyet az elmúlt hét évben minden magyar kapott az Uniótól. Az „Akarja-e, hogy az Európai Unió az Országgyűlés hozzájárulása nélkül is előírhasa nem magyar állampolgárok Magyarországra történő kötelező betelepítését?” kérdésre a válasz előre megjósolható volt.¹¹⁰ A kormány az állampolgároknak küldött le-

vélben is adott tanácsot, hogyan kell nemet mondani a betelepítési kvótára. A miniszterelnök 2018-ban újból személyes levélben fordult „honfitársaihoz”, amelynek fő üzenete az volt, hogy „csak mi, magyarok dönthessük el, hogy kikkel élünk együtt”.

A népszavazás lehetősége több más témában is felmerült, de különböző okok miatt ezek nem jutottak el a megvalósulásig, például a királyság vagy a halálbüntetés visszaállításáról csakúgy, mint az üzletek vasárnapi nyitvatartásáról, valamint az atomerőmű bővítéséről sem. Az elutasított kérelmek közül a legfontosabbnak az új Alaptörvényről való népszavazást tartom. Schöpflin György politológusprofesszor véleménye szerint ez populizmushoz vezetne.¹¹¹ Annyiban egyetérthetünk, hogy a népszavazáson nem feltétlenül a meggyőződés vezeti az embereket, hanem a szimpátia és az érzelmek. Másrészt viszont sokkal inkább populista hatalomgyakorlásnak nevezhetjük azt, hogy ilyen jelentőségű kérdésben nem népszavazáson kérdezték meg az állampolgárokat, hanem a nemzeti konzultáció keretében kértek „megerősítést”.

A magyarországi példák megerősítik az egész népszavazási intézménnyel szembeni kételyt azok körében is, akik alapvetően pozitívan vélekednek róla, és a demokrácia kiegészítőjének gondolják. Lehet-e általánosítani a magyar eset kapcsán a népszavazás intézményének szükségességéről? Vajon a történelemben „bonapartizmusnak” nevezett jelenség csak még jobban elősegíti a demokrácia lejtmenetét? Legalábbis a nemzeti konzultációk esetében ezt igaznak gondolom, már csak azért is, mert a konzultációk számadatai és lebonyolítása a hitelességre vonatkozó minden biztosítékot mellőznek.

A nemzeti konzultáció, a második Orbán-kormány találománya, a politikai befolyás sajátos csatornája. 2017 végéig hét nemzeti konzultációt rendeztek, ugyanannyit, mint ahány népszavazás volt a rendszerváltást követően. Ez a leginkább a közvélemény-kutatáshoz hasonlítható, nyilvánvalóan politikai természetű, célzatos kérdéseket tartalmazó levelezés a kormány és az állampolgárok között a populista politika formája, amellyel a kormány megerősítést akar szerezni döntéseinek. A konzultáció segítségével az állampolgárok előre megadott kérdésekről mondhatják el, hogy egyetértenek-e velük vagy sem.

A hivatalos magyarázat szerint a konzultációk célja a társadalmi párbeszéd növelése. Konzultáció zajlott többek között a nyugdíjakról, az Alaptörvényről, szociális kérdésekről és a gazdaságról is. Különösen a bevándorlást és a terrorizmust összekapcsoló konzultáció váltott ki nagy visszhangot Magyarországon kívül is. Ez utóbbit mintegy egymillióan küldték vissza, akiknek körülbelül 85 százaléka támogatta a kormány szigorú bevándorláspolitikáját. Az összehasonlítás végett:

110 Thorpe 2016; Népszavazás 2016; *Népszava* 2016. 5. 5.

111 *Népszabadság* 2010. 8. 5.

2014-ben közel 2,3 millióan szavaztak a Fidesz–KDNP-re, ami azt is jelenti, hogy a magas visszaküldési arány ellenére a Fidesz még elviekben sem tudta minden szavazóját mozgósítani a kérdőívekkel.

2017-ben két konzultáció is volt. A tavaszi „Állítsuk meg Brüsszelt!” ívre 1,68 millióan válaszoltak – az interneten akár többször is. Ezt már az EU sem hagyta szó nélkül, és közleményben cáfolta a magyar kormány állításait, mint például azt, hogy a külföldről támogatott szervezetek azzal a céllal működnek Magyarországon, hogy beavatkozzanak az ország belügyeibe. A Brüsszel-ellenes kampány arra az időre esett, amikor az Európai Parlament elfogadta a Magyarországot elmarasztaló legújabb állásfoglalást. Különösen szembeűnő volt, ahogyan a Fidesz a konzultációt reklámozta, még az ellenzéki lapok hasábjain is.¹¹² Ennek a leegyszerűsítő, jelmondatos politikának az egyre nagyobb térhódítása egyértelműen megfigyelhető volt az utóbbi években, ahogy a 2018-as választások idején az utcákat ellepő plakátkampányok formájában is.

A 2017 őszi megjelent legújabb konzultáció, az előzőnél még direkter formában, ezúttal Soros György személye ellen irányult. A kormányközeli források szerint rekordmennyiségű (1,7 millió) kérdőív érkezett vissza. A konzultáció célja az volt, hogy megismertesse az úgynevezett „Soros-tervet” és ellenezze az üzletember bevándorlással, valamint Európa jövőjével kapcsolatos nézeteit. Novemberben megjelent válaszában Soros cáfolta a konzultáció mind a hét állítását, amelyeket hamisnak és hazugságnak nevezett.¹¹³

A Soros-ellenes kampány a demokráciaszint zuhanásának, illetve az illiberális demokráciának a legújabb bizonyítéka. Mintha csak George Orwell 1984 című regényében lennénk, a Két Perc Gyűlöleten, ahol az uralkodó párt számára nemkívánatos Emmanuel Goldsteinnek, a „Nép Ellenségének” a képe naponta megjelenik a teleképeken, hogy az összegyűlt emberek kötelezően utálhassák.

„Ő volt a főáruló, a Párt első számú

112 Vö. például *Népszava* 2017. 5. 2., 12., 13., 15., 22.

113 *168 Óra* 2017. 11. 20.

114 Orwell 1996, 17–18.

mocskolója. Minden későbbi bűn, amelyet a Párt ellen elkövettek, minden áru-
lás, szabotázs, eretnokség, elhajlás köz-
vetlenül az ő tanításaiból fakadt. Még

élt, és tovább tervezte valahol az összeesküvéseket: valahol a tengeren túl.”¹¹⁴

A Fidesz legfontosabb 2018-as választási plakátját nézve, amelyen Soros György átkarolja az összes ellenzéki párt vezetőjét, akár azt is gondolhatnánk, hogy maga Soros is a jelöltek között szerepel. Már a csapból is ő folyt, az MSZP–Párbeszéd által bemutatott internetes videóban szó szerint is.

A választási kampány és a Soros-konzultáció jó példa az úgynevezett negatív kampányolásra – ami persze nem új keletű dolog, és nem is csak Magyarországra jellemző. A konzultáció azonban kétségkívül új, sőt egyedülálló jelenség Európá-

ban, a felülről irányított populista politika azon formája, amelyben kész alternatívák állnak az állampolgárok rendelkezésére. Eléggyé nyilvánvaló, hogy nem az érdemi állampolgári párbeszédet növeli, hanem egy olyan politikára példa, amelynek semmi köze a tényekhez. Ugyanakkor az adófizetők pénzén készített konzultációk a kormány érdekeit szolgálják: nyilvánosságot szerez politikai agendájának, és elmondhatja, hogy a „nép akaratát” valósítja meg. A személyes adatok, címek pedig segítenek a választási kampány megtervezésében, és közönségének kijelölésében is.

A magyar kormány ellenségkép-teremtését Donald Rumsfeld, amerikai védelmi miniszter Irak-argumentációjához hasonlíthatjuk: a bizonyítékok hiánya nem azt jelenti, hogy maga a jelenség ne létezne, vagyis ebben az esetben az iraki tömegpusztító fegyverek. Az pedig egyenesen paranoiás gondolkodásra utal, ha még nincs is bizonyítékunk a veszélyről, de úgy véljük, hogy a jövőben valószínűleg lesz vagy legalábbis lehet. A magyar belügyminiszter nem talált bizonyítékokat a „Soros-hálózat” létezésére, sem a nemzetbiztonságot fenyegető veszélyre.¹¹⁵ Navracsics Tibor EU-biztos is cáfolta, hogy az Európai Unióban létezne bármiféle „Soros-terv”, és kijelentette, hogy ez csak a 2018-as választási kampány retorikai eleme.

Az illiberális demokrácia éppen az ellenségképekkel és a félelemmel való kormányzást jelenti. Tények helyett személyekre hivatkozik, amire a Soros-ellenes kampány a legjobb példa. A sort folytathatnánk a holland nagykövet esetével, mint ahogy saját példával is, hogyan lettem a választási kampány célpontja és a CEU bérence.¹¹⁶ Orbán Viktor Közép-európai Egyetem helyett egyenesen Soros egyeteméről beszélt. Hasonlóan nagyon sántított az a magyarázat is, amelyet egy magyar diplomata adott számomra, miszerint a Közép-európai Egyetem elnevezés kevésbé ismert Budapesten kívül, mint Soros neve – az ismétlés és a politikai beszéd is a valóságteremtés eszköze. Nincs

szándékomban ennél részletesebben ele-

115 *Népszava* 2017. 11. 22.

mezni itt a CEU-vizsályt, csak annyit jegyeznek még meg, hogy közvetlenül

116 *Népszava* 2017. 8. 26.; *Magyar Idők* 2017. 8. 30.

a választások előtt az egyetem megkapta az akkreditáció ígéretét a következő öt évre – a folytatás azonban továbbra is kérdéses, amit szintén értelmezhetünk a megfélemlítéssel való kormányzás egyik formájaként.

Orbán Magyarországnak egyik legsajátosabb jelensége a Civil Összefogás Fórum (CÖF) által szervezett Békemenet is, amely 2012 januárjában azzal a céllal jelent meg, hogy támogassa a kormányt és az új Alaptörvényt. EU-ellenes jelszával azt hirdette, hogy „Nem leszünk gyarmat”. 2012–2014 között öt Békemenetet rendeztek. 2013. október 23-án a kormány és az ellenzék is a következő választásokra próbálták agitálni az embereket. A menet eszembe juttatta az 1956-os

diákmegmozdulást, ezúttal azonban az volt a menetelők célja, hogy a kormány iránti szolidaritásukat mutassák meg. Az egyik szervező, Fricz Tamás politológus úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Magyarországon hideg-polgárháború dúl.¹¹⁷ A békemenet mint olyan ahelyett, hogy a kormány és az ellenzék közötti ellentétet meghaladó széles körű társadalmi megegyezést képviselné, a kormány eszköze, és csak tovább szítja az ellentétet. 2018. március 15-re Bayer Zsolt újból Békemenetet hirdetett Orbán Viktor mellett a hőmezővásárhelyi időközi polgármester-választáson elszenvedett Fidesz-vereség ellensúlyozására.¹¹⁸

Új alkotmány

Magyarországon, ellentétben sok más tranzíciós országgal, az 1990-es években nem készült új alkotmány. Ennek leginkább három oka volt. Először is a régi, 1989-ben szinte teljesen megváltoztatott alkotmány viszonylag jól működött. Másodszor a kormány és az ellenzék között egyre mélyülő szakadék nem ösztönzött szélesebb körű elvi vitákra. Harmadszor pedig az alkotmányozási folyamat meglehetősen nagy munka, és még a kormánykoalíciókon belül sem volt mindig egyetértés, amikor 1996-ban felvetődött a kérdés.

A rendszerváltáshoz vezető „tárgyalásos forradalom” alapja az 1949-es szocialista mintájú alkotmány volt. A legfontosabb változtatásokat az állampárt, társadalmi szervezetek és az Ellenzéki Kerekasztal közötti tárgyalásokon vitték végbe – igaz, erre a Fidesz részéről manapság már nem nagyon emlékeznek.¹¹⁹ Az alkotmány szovjet retorikára épülő bevezetését átírták: néhány sorban jelezték, hogy ideiglenes alkotmányról van szó, amelynek feladata, hogy segítse a parlamentáris demokráciába, a szociális piacgazdaságba és a jogállamba való átmenetet.

A kerekasztal-tárgyalásokat követő magyar „Rubicon” az 1956-os forradalom évfordulójára időzítették. A Rubiconnal általában valami fontos és visszavonhatatlan dologra szoktak utalni: Julius Caesar, átkelve a folyón, megszegte a törvényt, csapatait Róma területére vezette,

és polgárháborúba kezdett. Magyarországra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a keleti blokk államaként valami olyat tett, amire korábban nem volt példa: köztársasággá alakult. A későbbiekben még számtalanszor módosították a névlegesen 1949-es, de valójában 1989-ben teljesen megújított alkotmányt.

Az alkotmány története azért is fontos, mert főként a Fidesz az utóbbi időben elkezdte megkérdőjelezni az egész 1989-es átmenetet. A Fidesz–KDNP győzelme után viták sora indult, hogy érvényes-e egyáltalán még a „sztálinista” alkotmány. Felvetődik a filozófiai kérdés, hogy hol van az a pont, amikor valami teljesen más

lesz, mint korábban volt. Ha például az A hajóból elkezdünk átvinni részeket a B hajóba, és fordítva ugyanígy, mikor lesz valójában A-ból B és B-ből A? A volt köztársasági elnök, Sólyom László jogász aligha túlzott, amikor azt állította, hogy a régi alkotmányból igazából nem maradt meg semmi más, csak az, hogy Magyarország fővárosa Budapest.

Az új alkotmány kérdése egyáltalán nem szerepelt 2010-ben a választási témák között. A kétharmados győzelem után azonban a kormánypárt nem elégedett meg az alkotmány módosításával, bejelentette, hogy teljesen újat készít. A rekordgyorsaságú folyamat megosztotta a pártokat, a Jobbik részt vett benne, az MSZP és az LMP pedig bojkottálták. A demokrácia módszerei szempontjából az új alkotmány meglepő lépés volt, amit az akkor érvényben lévő alkotmány szerinti kétharmad tett lehetővé. Finnként elég megdöbbentő volt látni ezt a folyamatot, hiszen Finnországban a 2000-től érvényben lévő új alkotmányt évekig, ha nem évtizedekig tartó alkotmányozási folyamat előzte meg. Ahhoz, hogy hatályba lép-hessen, két választás kellett, vagyis az, hogy két parlament elfogadja.

A kétharmados többség szerepel a 2012 elejétől érvényes új alkotmányban is, ami a Magyarország Alaptörvénye nevet kapta, angolul The New Fundamental Law of Hungary, nem pedig „constitution”. A törvényt tehát nem kellett megerősíteni két parlamenti ciklusban, mint ahogy ez például Finnországban szokás, vagy pedig népszavazással, mint ahogy ez több más tranzíciós országban történt. Még a katonai irányítás alatt lévő Thaiföldön is népszavazással döntöttek az új, immár 20. alkotmányról 2016 nyarán. Körülbelül 60 százalék szavazott az új alkotmány mellett, igaz, a szavazást nem felügyelheték, és az ellenzők letartóztatásáról is szóltak a hírek.¹²⁰ Írország a másik végletet képviseli, ott az alkotmány minden egyes módosítását népszavazással kell elfogadtatni. Ez történt legutóbb is, 2018 májusában, amikor leszavazták Európa leghigorúbb abortusztörvényét.

Az alkotmánytervezetet gyors ütemben keresztülvitték a parlamentben, és

2011. április 25-én, húsvéthétfőn el is fogadták Magyarország Alaptörvénye néven. A „húsvéti alkotmány” időzítése szimbolikus utalás a feltámadásra, amiről asszociálhatunk az örömhírré és a Bibliára is. Az állami diskurzusokban a feltámadás a két világháború közötti irredentamozgalm követeléseivel is kapcsolható, amelyekkel elutasították a trianoni békeszerződést. Kevésbé emlékeztek meg arról, hogy húsvéthétfő egyúttal a Fidesz választási győzelmének egy éves évfordulója is volt. Mivel tudjuk, hogy a kommunisták éppen az ország egyik legfontosabb ünnepnapjára, augusztus 20-ára időzítették az 1949-es alkotmányt, a szimbolikus szintű kérdések rögtön létjogosultságot nyernek.

Az Alaptörvény negyedik módosításakor került bele a törvénybe, hogy a kihirdetés emlékére április 25. az Alaptörvény napja. 2016 tavaszán *Éljen április 25.*,

¹¹⁷ *Magyar Nemzet* 2012. 10. 22.

¹¹⁸ *Népszava* 2018. 3. 1.

¹¹⁹ *Népszava* 2018. 2. 6.

¹²⁰ Al Jazeera 2016.

alaptörvényünk ünnepe! címmel megjelent cikkében a *HVG* egyrészt a kommunista idők gyakorlatának újjáélesztését parodizálta ki, másrészt azt is, hogy a beharangozott nagyszabású ünnepségsorozatok helyett mindössze bizonytalan protokolláris eseményekkel ünnepelte maga a kormány is az Alaptörvény 5. születésnapját.¹²¹ Az ellenzék nem vett részt a parlamenti ünnepségen, a DK pedig demonstrációt hirdetett a budai Várba. A magyar Alaptörvényből láthatóan a Fidesz-kormány fontos, ha nem a legfontosabb ideológiai tézise lett ahelyett, hogy összefogná az embereket.

Április 25. véletlenül Portugáliában is fontos dátum: az 1974-es szegfűs forradalom napja, amely, kapcsolódva az alkotmány kérdéséhez, a politikai időzítésre is kiváló példa. A forradalmi Portugáliában az alkotmányozó nemzetgyűlési választást éppen a forradalom első évfordulójára, 1975. április 25-re tették. A második évfordulón rendezték az első szabad országgyűlési választásokat, és az új alkotmányt is áprilisban fogadták el.

Nem csoda, hogy Magyarország többször is napirendre került az Unió intézményeiben. A Velencei Bizottság, amely az Európa Tanács demokráciát és törvényes működést vizsgáló tanácsadó szerve, nemcsak magát az Alaptörvényt bírálta, hanem a megalkotási folyamatot és a parlament munkáját is. 2011 nyarán az Európai Parlament felszólította Magyarországot, hogy vegye figyelembe a Velencei Bizottság ajánlását, és módosítsa az Alaptörvényt, vagy egészítse ki további sarkalatos törvényekkel és jogszabályok meghozatalával. A bírálatban hiányolták többek között az alkotmányozási folyamat átláthatóságát, az egyenlő állampolgári jogok biztosítását és annak garanciáját, hogy Magyarország tiszteletben tartja más országok területi integritását.¹²²

A nemzetközi kritikák ellenére 2011 végén a parlament elfogadta a kormány szavazataival az Alaptörvény átmeneti rendelkezéseinek kiegészítését. Erről a sietésről sajnos semmi esetre sem lehet elmondani, hogy erősítené a demokráciát. A háttérben a kormány bizonyítási kényszere áll, annak ellenére is, hogy már az

alkotás folyamata alatt tudható volt, hogy a törvény módosításra, javításra fog szorulni.

Hosszas huzavona után több módosítás is történt az Alaptörvényben. A hatodik módosítás 2016 júliusára esett, amikor a menekültkérdésre és a terrorveszélyhelyzetre utalva úgy döntöttek, hogy a hadsereget a kétharmad hozzájárulásával országban belül is be lehet vetni rendkívüli helyzetekben.¹²³ 2017 őszén már a he-

tedik módosítást tárgyalta a parlament, amely akkor még nem kapott kellő támogatottságot a Fidesz és a Jobbik közötti nézeteltérés miatt. A 2018-as újbóli kétharmad következtében azonban a parlament első intézkedései között fogadta el a javaslatot, amely többek között kijelenti, hogy Magyarországra nem telepíthető be idegen népesség, az állam kötelessége „a történeti alkotmányunkban gyökerező önazonosságunk védelmezése”, valamint szerepel benne az otthon védelme és a gyülekezési jog korlátozása is.

Az Alaptörvény tartalma néhol meglehetősen sajátosnak értelmezhető, különösen az erősen identitáspolitikai, egyenesen ideológiai bevezetés. A különálló bevezetés után következő Alapvetés első cikke (A) leírja, hogy „HAZÁNK neve Magyarország”. A B cikk első pontja megállapítja, hogy „Magyarország független, demokratikus jogállam”, a második pedig államformájaként a köztársaságot jelöli meg. Az A-tól U-ig tartó további cikkekben meghatározzák többek között az ország címerét, zászlaját és a nemzeti ünnepeket.

Az L cikk biopolitikai állásfoglalás: a házasság intézményén férfi és nő közötti életközösséget ért. A cikk kihangsúlyozza, hogy a család a nemzet fennmaradásának alapja, a családi kapcsolat alapja pedig a „házasság, illetve a szülő-gyermek viszony”. Az *illetve* kötőszó használata itt felettébb érdekes. 2009-ben rendelet született arról, hogy jogszabályok szövegeiben „csak más egyértelmű nyelvi megfogalmazás alkalmazhatatlansága esetén” használható, mert többértelműséget okozhat.¹²⁴ A magyar nyelvben *vagy* és *és* jelentéssel is bíró kötőszó az *and/or* megoldással fordult át az Alaptörvény angol nyelvű változatában. A házasság és a család intézményét az előző alkotmány is védte (15. §), ám nem kizárólag férfi és nő közötti életközösségként határozta meg.

Az utolsó cikkben megállapításra kerül az is, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt és jogelődjei, valamint az őket kiszolgáló politikai szervezetek bűnöző szervezetek voltak, amelyek vezetőinek felelőssége nem évül el. Erre a múltpolitikai részre és a politikai döntéshozatalban tapasztalt következményeire a későbbiekben még részletesebben visszatérek.

Az Alaptörvény eleje, a *Nemzeti hitvallás*, a legszembetűnőbb rész, egy hosszú történelmi bevezetés, amely identitáspolitikai része retorikailag a dicsőítő, magasztos történelemírás legjobb példája. Előtte, az egész Alaptörvény elején a *Himnusz* első sora áll mottóként. Az ismétlődő „Büszkéek vagyunk...”, „Valljuk, hogy...” sorkezdések, a stílus és a szóhasználat szinte versszerűvé teszik, Horvay Hörcher Ferenc szavaival élve „kvázi-vallásos vagy -irodalmi szöveggé”.¹²⁵ A preambulum nagybetűkkel írt felütését: „Mi, A MAGYAR NEMZET TAGJAI”, lehetne értelmezni az Amerikai Egyesült Államok több mint kétszáz éves,

¹²¹ Fazekas 2016.

¹²² Magyarország Alaptörvénye 2011; The Fundamental Law of Hungary 2011; Vö. Ágh 2012, 71; European Commission for Democracy through Law 2011.

¹²³ *Népszabadság/Magyar Hírlap* 2016. 6. 8.

¹²⁴ 61/2009. (XII. 14.) IRM-rendelet.

¹²⁵ Horvay Hörcher 2012.

és még mindig érvényben lévő alkotmányában található „We the People” változatként is. Az Egyesült Államok megfogalmazása azonban annak idején újnak és különlegesnek számított, és nem hivatkozott sem a történelemre, sem például Kolumbuszra, ahogy azt a nacionalizmuskutató Benedict Anderson megállapítja.¹²⁶ Az amerikai kezdőformulát később számos ország, többek között Oroszország alkotmánya (1993) is átvette.

A magyar bevezetés különlegessége a többi volt szocialista országhoz képest a terjedelem hosszúsága (32 mondat) és az erőteljes „mi”-retorika, amely még jobban kitűnik, ha angolra fordítjuk a szöveget. Elsőként négy nemzeti büszkeséget emel ki a szöveg: az államalapító Szent Istvánt, az országért küzdő ősokeket, a magyarok nagyszerű szellemi alkotásait – pontosabb meghatározás nélkül – és azt, hogy a magyarok védtek és gyarapították Európa értékeit.¹²⁷ Az észak-európai országok képviselőjére az identitás ilyenfajta felmagasztalása mellbevágóan hat: ha az alkotmány, amely mindenkinek szól, inkább történelemtényre kezd hasonlítani, az a szabad történelemkutatás elveivel is teljesen ellentétes. A törvény megalkotása előtt a magyar történészek egy része is kritikájának adott hangot a történelmi résszel kapcsolatban.¹²⁸

Alexander Wendt, a nemzetközi politika neves kutatója az identitások kölcsönhatásaként határozta meg a nemzetközi politikát. A politika hozzánk és másokhoz viszonyított folyamatos identitás- és ellenidentitás-keresés, és azok egymáshoz fűződő viszonyán alapuló játszma. A kölcsönhatásban mindkét fél formálja egymást, vagyis egy identitás nem csak saját meghatározásától függ.¹²⁹ A konstruktivista megközelítés szerint az identitás az érdek előtt van: ahhoz, hogy meg tudjuk határozni a nemzet érdekét, elengedhetetlen, hogy előtte tudjunk mondani valamit saját identitásunkról. Finnország esetében ez könnyen látható, ha például Urho Kekkonen elnök 1960-ban elhangzott újraválasztási beszédét,

amelyben Finnországot határországnak nevezi, összevetjük azokkal a nézetekkel, amelyek szerint Finnország mindig a Nyugat része volt.

Az identitáspolitikában fontos hangsúlyt kap a kulturális tolerancia, a külön-

bözőség és a kölcsönhatás. A magyar Alaptörvény preambuluma meglehetősen nacionalista és politikailag igencsak idealizált önképet mutat, amely a mai Európában kétségtávolan megkérdőjeleződik. Egy alkotmány persze elsősorban saját állampolgárainak szól, de természetesen lehetnek nemzetközi dimenziói is, mint például Írországon vagy Szerbiában. Az 1937-ből származó ír alkotmány kiterjed az egész szigetre és mindazokra, akik a szigeten születtek, tehát Észak-Írországra is. A szerb alkotmány bevezetésében (2006) Koszovót és Metóhiát továbbra is

Szerbia szerves részének tekintik. Az egységes – és gyakorlatilag az államhatáron átnyúló – magyar nemzet fogalmáról később még lesz szó.

A bevezetés bizonyos értelemben elmond valamit magáról a törvényről is, Hollandiában például azt, hogy tudatosan megpróbálták elkerülni az alkotmány ideologizálását. Európában azok az országok vannak kisebbségben, ahol az alkotmányhoz nem tartozik bevezetés, ilyen például Finnország is. Szlovákia, Horvátország, Csehország és Lengyelország viszont szintén sajátos, a történelemre hivatkozó bevezetéssel látták el alkotmányukat. A horvát alkotmány bevezetése hasonlít a magyarra, abban is hivatkoznak az ezeréves nemzeti identitásra és az állami folytonosságra. Szlovákia azonkívül, hogy a történelmi Magyarország része volt, későbbi vetélytársa is lett, az 1990-es években nacionalista populizmusáról volt ismert. Az 1992-ben népszavazás nélkül a parlamentben ratifikált alkotmány hivatkozik a Nagymorva Birodalom örökségére, a 800-as években ott működő hitértítőkre, Szent Cirillre és Szent Metódra, akik nevéhez kapcsolható az egyházi szláv nyelv. A Nagymorva Birodalom nem volt hosszú életű, viszont a magyar hódítók előtti időkből származott. A birodalom királyának, Szvatopluknak a szobrát néhány éve állították fel a pozsonyi várban, a szlovák parlament környékén. Robert Fico volt miniszterelnök kijelentése szerint ő a szlovákok Szent Istvánja.¹³⁰ Lengyelországban népszavazáson fogadták el az alkotmányt 1997-ben. A törvény szerint 1989-ben az ország visszakapta lehetőségét, hogy szabadon dönthessen a sorsáról. A bevezetésben itt is találhatunk utalást az első és második köztársaság legjobb hagyományaira, és megemlíti az ezeréves örökséget is. Úgy tűnik, a történelem és annak felhasználása igencsak jellemző Kelet-Közép-Európában a politikai gyakorlatban, de erről még beszélünk részletesebben a politikai kultúrával foglalkozó részben.

A politikai kultúra változása

Mikor Orbán Viktor 2015 májusában a magyar demokráciát védelmezte Strasbourgban, egyúttal jellemezte a magyarokat és azok természetét is: „a magyarok általában szeretnek egyenesen beszélni a nehéz dolgokról. Ilyenek vagyunk, nem szeretjük sem a locsogást, sem a mellébeszélést”.¹³¹ A miniszterelnök a magyarok természetére, nyelvhasználatára és szokásaira hivatkozott, vagyis más szóval a politikai kultúrára.

Orbán bírálta az Unió politikai korrektségét, és felvázolta új, szigorú bevándorláspolitikáját, amiről részletesebben az Európa-politika vizsgálatánál lesz majd szó. A strasbourgi beszéd háttérében a kormány Jobbikkal szembeni áprilisi ta-

126 Anderson 2007, 264.

127 Nyssönen 2013.

128 Vö. *Népszabadság* 2011. 4. 9.; 2011. 5. 31.

129 Wendt 1999, 21.

130 *Népszabadság* 2008. 9. 17.

131 Orbán 2015a.

polcai veresége állt. Az időközi választások után Orbán emelte a tétet, és azt nyilatkozta, hogy a halálbüntetés kérdését napirenden kell tartani a politikában. Az uniós jog nem ismeri a halálbüntetést. Inkább ettől a büntetésformától való megválásnak köszönhető, hogy közelebb kerültünk az egységesebb alapvető értékekhez, ezért kellett megjelennie Orbánnak a strasbourgi meghallgatáson.

A mai magyar kormány hangsúlyozni akarja különlegességét és azt, hogy joga van saját útján haladni. Szemérmetlenül kihasználja a nemzetinek tartott sajátságokat és a történelmet, amelyekkel el akar különülni az európai és főként a nyugati uralkodó irányvonalaktól. Ez nem feltétlenül új keletű gondolat. Margaret Thatcher például beszámolt az emlékirataiban a keleti blokkba tett, 1984-ben történt első miniszterelnöki látogatásáról. Ebben leírta, hogy milyen mély benyomást gyakorolt rá a magyarok régi Magyarország iránti büszkesége, és megállapította, hogy a magyaroknak – a kommunista vezetőket is beleértve – milyen erős a nemzeti identitásuk.¹³²

Való igaz, hogy az embereket mindig foglalkoztatta saját népük különlegessége, jelleme. A téma egyik klasszikusa a *Völkertafel* című festmény, amelyet egy ismeretlen osztrák művész készített az 1700-as években. Az alkotó jellegzetes tulajdonságaik alapján megszemélyesítette és különböző típusokba osztotta az európai népeket.¹³³ A magyarok ábrázolása nem túlságosan hízelgő – bár ez más népekre is igaz. A magyarok eszerint a legkegyetlenebbek közé tartoznak, vérszomjasak és árulók. Színes ruhákban járnak, gazdag földeket művelnek, lázadó típusok, és akit uruknak tekintenek, azt nem szeretik. Az állatok közül a magyarok leginkább a farkashoz hasonlítanak, a németek az oroszlánhoz, az oroszok a szárnhoz, a lengyelek a medvéhez, a svédek a bikához, az angolok pedig a lóhoz.

A magyarokkal vagy például a lengyelekkel ellentétben a finnek ugyan nem kerültek be a népek táblázatába, de gyakran szokták őket lassúaknak és esetle-

neknek jellemezni, mint a finn nemzeti költő, Johan Ludvig Runeberg klasszikus költeményében szereplő Sven Dufvát. Ez az egyszerű, de bátor katona azonban a más nyelvekre nehezen lefordítható finn

„sisu”¹³⁴ megtestesítője is lett. Magyarul leginkább a „kitartás” szóval lehetne visszaadni a jelentését. Önkéntelenül is asszociálhatunk erről a hungarista csatakiáltásra, ami távoli, de nagyon is témába vágó példa, ha a nemzeti karakterekről és érzésekről beszélünk. A nemzeti karakter felhasználásának egyik finn példája, amikor Kekkonen elnök 1958-ban azzal indokolta Finnország új keleti politikáját, hogy a finn nyugodt, megfontolt és realista nép. Az önmagunkról alkotott kép persze nem fedi le teljesen a valóságot, Wendtre utalva identitásunkat saját elképzeléseinken kívül mások rólunk kialakított képe is befolyásolja. Az egyol-

dalú imázsépítés és az a mellett való kardoskodás mit sem ér, ha mások azt nem fogadják el.

Hogyan értelmezzük például az 1971-ben Finnországban járt magyar újságíró-delegáció esetét? A látogatás megerősítette a magyarokat abban, hogy a finn a világon a legnyugodtabb és a leghiggadtabb nép. A delegáció tagjai csodálkoztak, hogyan lehet a parlamentben teljesen érzelmek és indulatok nélkül tárgyalni a nemzet legfontosabb kérdéseit. Nehéz megmondani, hogy ez végül is a magyarokról vagy a finnekről mond-e el többet, de kétségtelen, hogy a magyar parlamenti kultúra jóval színesebb, mint a finn. Nem ritka például az ellenfél demonizálása vagy hazugnak és hazaárulónak nevezése, igaz, az utóbbi időben már Finnországban sem teljesen elképzelhetetlenek ezek sem. A politikai kultúra kutatásában könnyen a sztereotípiák világába tévedhetünk – vagy mégsem?¹³⁵

John Street találóan egy olyan ismerős bútordarabhoz hasonlította a politikai kultúrát, amelyre mindenki ráismer, de senki sem igazán tudja megmondani, hogy került oda, ahol van. A politikai kultúrához ugyanis hozzátartozik az ismerősség érzése, amit sokszor elég nehéz megfogalmazni, vagyis azt, hogy miért is tűnik valami vagy valaki ismerősnek. Ahogy Antti Tuuri finn író is megállapítja: a földijét mindig felismeri az ember – már messziről, mielőtt az még megszólalna, például a repülőtéren.¹³⁶

A politikai kultúra kutatásának klasszikusa Gabriel Almond és Sidney Verba *The Civic Culture (Állampolgári kultúra)* című műve, amelyben a szerzők az Egyesült Államok, Mexikó, Nagy-Britannia, Olaszország és Németország politikai kultúráját hasonlították össze.¹³⁷ Abból a feltételezésből indultak ki, hogy a demokrácia nemcsak egy struktúra, hanem kell hozzá az erős állampolgári (civil) kultúra is, csak az teszi lehetővé. A szerzők azon megállapítása, miszerint a demokrácia szempontjából a legjobb vagy legfejlettebb kultúra éppen az amerikai lenne, nagy visszhangot váltott ki. A többségi választási rendszerre épülő Egyesült Államok megfelelt a Democracy Index követelményeinek, és bejutott a húsz teljes demokrácia közé, míg aztán 2016-ban ki nem esett onnan. Véleményem szerint az Egyesült Államoknak azonkívül, hogy növelnie kellene a demokráciát, át kellene térnie inkább a közvetlen választásra, hiszen az elnök az egész nemzetet képviseli, nem pedig a tagállamokat.

Almond és Verba a politikai kultúra három alaptípusát különböztette meg: *parochial*, *subject* és *participatory*. A parokiális (helyi, provinciális) kultúrákban a hagyományok határozzák meg a közösségek életét, politikai tudásuk és érdeklő-

132 Thatcher 1993, 457.

133 Vö. Saukkonen 2004, 95.

134 Vö. Nylund 2018.

135 YLE 2016a; vö. *Magyar Nemzet* 2016. 10. 21.; Nyssönen 2004.

136 Vö. Tuuri 2016, 52.

137 Almond–Verba 1963.

désük elenyésző és szűk látókörű. Az alattvalói (*subject*) kultúra többnyire központosított és autoriter berendezkedésekre utal, amelyekben az állampolgároknak van ugyan tudomásuk a politikáról és az intézményrendszeréről, de sokkal inkább azok tárgyai, mint alanyai. A harmadik, vagyis a résztvevői (*participális*) politikai kultúra már egyértelműen demokratikus. A résztvevő nem tárgya, hanem aktív alanya a politikai folyamatoknak. Ha ezeken a meglehetősen tág kategóriákon keresztül vizsgáljuk Magyarországot, megállapíthatjuk, hogy egyre inkább az alattvalói politikai kultúra felé közelít. Magyarországon nagy hagyománya van az autoriter, paternalista politikai kultúrának, gondoljunk csak Ferenc József, Horthy Miklós és Kádár János hosszú uralmára. Az ilyen politikai kultúrára különösen jellemző, hogy vagy valami mellett, vagy valami ellen van. A szembenállás pedig nemcsak a hatalom birtokosai és a hatalomnak alávetettek között húzódik, hanem gyakran az „alattvalók” viszonya a hatalmon lévőkhez is fekete-fehér: vagy ellenük, vagy mellettük állnak.

Magyarország az elmúlt három évtizedben több korábbi szocialista országgal együtt óriási változásokon ment keresztül, de megállapíthatjuk, hogy az egymást gyorsan követő változások nem kímélték már a korábbi generációkat sem. Finnországhoz és a többi skandináv országhoz képest világos különbség, hogy Kelet-Közép-Európában és különösen Magyarországon tipikus a társadalmi rendszerek totális megváltozása. Magyarországon a legutóbbi száz év alatt hat-nyolc politikai hatalomátvételt különböztethetünk meg. Bár Finnországban is beszélünk első, második és harmadik köztársaságról, ezek nem összehasonlíthatók a magyar átalakulásokkal.

A politikai kultúra nemzeti vonásainak kutatása mellett másik fontos elméleti kérdés, hogy a politikai kultúra állandó vagy pedig folyamatosan változó-e. Ez messzemenően ontológiai kérdés is, hiszen a filozófiában hagyományosan két egymástól különböző nézet létezik. A Parmenidész-től indult irányzat szerint a valóság egy, oszthatatlan és változatlan. Hérakleitosz ezzel szemben azt hirdette, hogy minden mozog. Az egyetlen állandó a változás maga, hiszen nem léphetünk – még a kutató sem – kétszer ugyanabba a folyóba.

Véleményem szerint a kommunista országok 1970-es évekbeli kutatója, Archie Brown adta meg a politikai kultúra eddigi legjobb definícióját. A meghatározás többoldalú, mivel figyelembe veszi a politikáról és a történelemről alkotott szubjektív véleményeket is, valamint a meggyőződéseket, értékeket, az identifikációt, a lojalitást, illetve a politikai ismereteket és elvárásokat is. A nemzetek mellett különböző csoportosulásokat is vizsgált. Brown szerint a politikai kultúra azt jelenti, hogy hogyan működünk a rendszerben. Ez a politika minőségi és szubjektív eleme. Mindenekelőtt arról van szó, hogyan viszonyulunk a politikához és a történelemhez. Ehhez hasonlóan az *International Encyclopedia of the Social Sciences*

is olyan viszonyulásokhoz, meggyőződésekhez és érzelmekhez kapcsolja a politikai kultúrát, amelyek a különböző politikai rendszerekben való viselkedéért felelősek.¹³⁸ Ezek a jelenségek történelmileg épültek fel, ám a politikai szereplők értelmezései az okokról és a következményekről elég különbözőek.

Szabó Miklós egy 1989-es tanulmánykötetében megállapítja, hogy a romantika hagyománya egész Kelet-Közép-Európában a politikai kultúra része ma is. Az emberek hajlamosak arra, hogy történelmi példák és mítoszok segítségével nyilvánítsák ki politikai nézeteiket. Úgy látom, hogy kritikus diskurzus hiányában a történelem sokak számára a múlt nagyságának emlékműve lett. Az internet korszakában azonban az ilyen elképzelt történelem azt is jelenti, hogy tudás helyett egyre inkább adatok, információk tömkelege áll rendelkezésünkre, amelyekkel könnyen alátámaszthatjuk saját nézeteinket – ezt a 2016-os brexit-szavazás első elemzéseiben is kiemelték.¹³⁹

A politika különböző kultúrákban játszódik, különböző kultúrák közvetítésével, és egyre inkább a kultúrák találkozása is. Abban is biztos vagyok, hogy a politikai döntéseket gyakran hiányos ismeretek vagy meggyőződések, sőt előítéletek alapján hozzák. A kultúrák hasonlóságaira és különbözőségeire leginkább csak a vacsora melletti *small talk* beszélgetésekkel jut idő, pedig a kulturális értetlenség és a mások helyzetébe való belehelyezkedés képességének hiánya a legrosszabb esetben végzetes is lehet. Ezért olyan fontos a különböző sztereotípiák lebontása, és nemcsak mások, hanem saját sztereotípiáink esetében is.

A könyv elején említett Yanko Tsvetkov-féle *Atlas of Prejudice* sok aktuális különbségre rámutat a mai Európában. Magyarország esetében elég meglepő észrevétel, hogy az ország több szempontból is határország. Magyarországot a korábbiaknál jobban jellemzi a félperiféria, amelyet olyan kritériumok határoznak meg, mint a protekcionizmus a központi hatalommal szemben, a perifériaállamok feletti uralomra irányuló törekvés, központi hatalomra törés, a központi termelés újraosztásához kapcsolódó verseny, valamint az alacsony jövedelem- és adószint.¹⁴⁰

Geopolitikailag Magyarország a „rég” és az „új” Európa határán helyezkedik el Tsvetkov térképén. Donald Rumsfeld számára éppen az új Európa támogatta

az amerikai inváziót, képviselte a fejlődést és a jövőt. Rumsfeld terveivel szemben helyezkedett el a „rég Európa”, amelyet szónokai, mint például Jürgen Habermas, az igazi mag-Európaként akartak definiálni. Ebbe a képbe nem fér bele Magyarország, mint ahogy Finnország vagy sok más ország sem, legalábbis, ha hihetünk Tetlock és társai *Unmaking the West* (2006) című könyvének. A könyv szerint a

138 Brown 1979, 10–25; Nyssönen 2006; International Encyclopedia of the Social Sciences 1968, 218.

139 Szabó 1989, 230–231; Davies 2016; vö. Gyáni 2016.

140 Vö. Wallerstein 2006, 29–30.

nyugati kultúrát 1400–1940 között meghatározó művészek és tudósok négyötödét elhelyezhetjük egy speciális sokszögön, poligonon, amely magában foglalja a nagyjából Nápolytól Poznańig és Dánián keresztül Glasgow-ig, illetve Marseilles-ig tartó területet. A sokszög Prágát még tartalmazza mint valami nyugati határt, de Bécs helyzete már kérdéses.¹⁴¹

A Nyugat jelentőségét hangsúlyozó nézetek szerint az olyan országok, mint Magyarország vagy Finnország, éppen visszatérőben vannak Európába, vagy csak most tartanak Európa felé politikai kultúrájukkal. A menekültválság kapcsán beszéltek az „EU legkeletibb országairól”, és a régi „Kelet-Európa”-fogalom is újból megjelent az európai diskurzusban. A kulturális magyarázatra példa, hogy a 2010-es évek nacionalizmusa a két megelőző évtized kritika nélküli nyugatorientáltságára való reakció.

A magyar populizmusban már nem népről, hanem nemzetről beszélhetünk. A populizmus eszköz a választás megnyerésére, és ezzel lehet az önbecsapás, a hazugság vagy hazudozás – vagy akár a remény eszköze is. Kétségtől hat a politikai kultúrára az emberek saját elképzelése is arról, hogy milyen valóságban vagy ismeretek és elvárások közepette élnek. A szavakat és az ígéreteket nem kell mindig szó szerint venni. Ennek ellenére a politikai beszéd hallgatójának joga szó szerint érteni, amit hall.

A kulturális politizálási retorika igazából nem áll olyan messze a finn hétköznapi populista Timo Soinitól, aki szerint „populistának nevezhetjük mindazokat, akiknek az uralkodó valóságtól eltérő a véleményük, valamint azokat, akik nem igazi populisták”.¹⁴² Az a gondolat is problematikus, miszerint a populista azt mondja a közönségének, amit az hallani akar. A jó szónok inkább megkérdőjelezi a hallgatók előítéleteit, és azt is el tudja mondani, amit a hallgatók nem feltétlenül akarnak hallani.

A diákjaim a Turku Egyetemen elemezték Orbán Viktor 2018-as évértékelő beszédének angol nyelvű változatát. Leginkább az lepte meg őket, hogy a beszéd mennyire xenofób természetű, és mennyire tele van ellenségekkel. A beszéd alapján egyértelmű, hogy Orbán Vik-

tor populista. A körülbelül 6000 szóból álló beszédben 56-szor szerepelt a *Hungar*- kezdetű szó, a *nation*- csakúgy, mint a *migra*- 31-szer, a *people*- 24-szer, Soros György pedig 13-szor. Az angol nyelvű fordítás a *State of the Nation* címet kapta, ami Oroszországra és az Egyesült Államokra gondolva elég félrevezető, hiszen nem a parlamentben, az egész nép számára elhangzott beszédéről van szó, hanem a parlamenten kívül saját támogatóinak címzett évenkénti beszédéről.¹⁴³

A Fidesz-politika legfontosabb ideológiai eszköze lett a nemzet, amellyel nagyobb nyomatékot és presztízst próbál elérni Európában. Antall József már 1990-ben kijelentette, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke. Ezzel a mítosszal az volt a célja, hogy felhívja a figyelmet a szomszéd országok kisebbségi politikájára a nemzetközi porondon. Európában a mintegy 17 millió lakosú Hollandiát szokták úgy jellemezni, hogy a legkisebb a nagy népek közül. Ugyanezzel a logikával Magyarországról elmondhatjuk, hogy az egyik legnagyobb a legkisebb országok közül. Magyarországot lakosainak száma alapján Európában például Svédországhoz vagy a kaukázusi Azerbajdzsánhoz lehet hasonlítani. Valamivel kevesebb lakosú, mint a nagy múltú Portugália és Görögország vagy a náluk kicsit kisebb Csehország. Másrészt viszont sokkal nagyobb, ha a magyar nemzetbe beletérjük a határon túli magyarokat is.

Archie Brown fontos észrevétele, hogy a hivatalos politikai kultúra nem mindig azonos az uralkodó politikai kultúrával. Ez érdekes például azért is, mert még mindig sokszor előfordul, hogy Oroszország helyett Szovjetuniót mondanak, vagy gondoljunk csak arra, hogy a kommunizmus ideológiája hogyan kapcsolódott össze az emberek fejében az oroszokkal. Ha fordítva nézzük, a nacionalizmus és az ideológia összekeveredése azt is jelentette, hogy a megfigyelők nem mindig voltak képesek észrevenni a nemzetközi és a nemzeti közötti feszültséget. Az egyik legjobb példa erre a vietnámi háború, ahol az Egyesült Államok a nemzetközi kommunizmus ellen indult harcban anélkül, hogy felfogta volna, hogy a vietnámi nacionalistákkal találja magát szemben. Magyarországon az uralkodó politikai kultúra pedig az állam hosszú történelmével való azonosulást jelentette. Ezzel elhatárolódtak a Szovjetuniótól és a kommunizmustól is a második világháború utáni társadalmi berendezkedésben.

A nacionalizmust szemérmesebben nemzeti érzésnek is szokták nevezni. Benedict Anderson, az elképzelt közösségekről szóló elmélet teoretikusa nem foglalt állást amellett, hogy a nacionalizmus önmagában jó-e vagy rossz. Egyetemi előadásaimon végzett kézfeltartásos felméréseim alapján elmondhatom, hogy az elmúlt tíz-tizenöt év alatt észrevehető változáson ment át a fogalom. A 2000-es évek elején még csaknem az összes diák elítélte a nacionalizmust a jó–rossz felosztás mentén, az utóbbi években azonban úgy látszik, hogy egyre nehezebbé vált zsigerből eldönteni ezt a kérdést. Ez azért szerencsére még mindig messze van a nacionalizmusnak már nyomasztóan ható olyan banális megjelenési formáitól, mint például Nyugat-Ukrajnában a nemzeti színűre festett hídkorlátok vagy a kolozsvári utcai szemetesek, amelyek román nemzeti színekben pompáznak.

A nacionalizmus egyik legjobb, de eléggé elfeledett felfogása George Orwell 1945-ben írt *Notes on Nationalism* című esszéjében található. Az az érdekes, hogy

141 Tearing Europe Apart 2014; Unmaking the West 2009, 7; Europe according to the future 2012.

142 Soini 2008, 167–176; A populizmusról vö. Müller 2016.

143 Orbán 2018b.

Orwell máshol találta meg a nacionalizmust, mint ahol azt általában keresni szokták: például a zsidóság, a politikai katolicizmus és a trockizmus témakörében. Az orwelli nacionalizmusfogalom lényege a hatalomhoz való kapcsolódás, a tényekkel szembeni közömbösség és saját köreink hibáinak elnézése.¹⁴⁴ Erre számos példát találunk a mai Magyarországon a nemzet szintjétől az egyes munkahelyekig, ahol a bírálatokat könnyen támadásnak érzékelik ahelyett, hogy önkritikát gyakorolnának. A politika szintjén pedig a miniszterelnököt vagy a kormányt ért bírálatokat az egész ország elleni kritikaként értelmezik, mint például a Sargentini-jelentés esetében.

Jon E. Fox és Peter Vermeersch hozták be a diskurzusbba a *backdoor nationalism* fogalmát. Mint tudjuk, lehet a dolgokat a hátsó kapun keresztül vagy a hátsó udvarban intézni, akkor az utcafront, más szóval a kulissza megőrzi reprezentatív arcát. Magyarországot és Lengyelországot összehasonlítva, Fox és Vermeersch megállapították, hogy az Európai Unió vagy a globalizáció sem szüntette meg az idejétmúlt nacionalizmust ezekben az országokban. Az uniós tagság hátsó kaput nyitott a kelet-európai nacionalistáknak, hogy előbbre vigyék régi nemzeti érzelmű céljaikat, így a csatlakozás a nacionalizmus újraértelmezéséhez, sőt néhol újjászületéséhez is vezetett. Fox és Vermeersch alapállítása, hogy a nemzetkérdés egyre inkább felülírja a baloldal–jobboldal oppozíciót.¹⁴⁵ Az Európa-projekt bizonytalansága odavezetett, hogy a nemzeti érzelmű agendát is az „európaiság” és az „európai értékek” nevében kezdték el megvalósítani.

Ez a trójai faló Hankiss Elemér 1989-es gondolatára emlékeztet arról, hogy létezik egy elsődleges társadalom, amelyik a hivatalos, és egy másodlagos, amelyik a nem hivatalos. Ha a céljainkat nem érjük el a hivatalos szférán keresztül, akkor nem hivatalos eszközökhöz folyamodunk.¹⁴⁶ Mindkét megközelítésmódnak első-sorban különböző kapcsolatokra van szüksége. Magyarországon mindenki ismeri

a kiskaput, ami gyakran a korrupcióra utal. A korrupció felmentése általában az alacsonynak ítélt fizetésekből és a kívánt intézkedések vagy szolgáltatások megbízósításából fakad. Bár alapvetően elítélik,

mégis egyfajta reálpolitikaként értelmezik, amelyben egyfelől a skandináv mintát tartják követendőnek, másrészt rögtön emlékeztetnek is rá, hogy az nem illik bele a helyi politikai környezetbe.

Az Archie Brown által említett lojalitásnak is fontos szerepe van a politikai kultúrában. Ez véleményem szerint már-már a hűség szinonimája a kapcsolatok és a bizalom terén. Azokban a kutatásokban, amelyekben azt vizsgálták, hogy a bizalomnak mekkora a jelentősége a demokráciában, ellentmondásos eredmények születtek. Matthew Clearyhez és Susan Stokeshoz csatlakozva állíthatjuk, hogy

a bizalom helyett inkább éppen a bizalmatlanság az, ami jellemző a jól működő demokráciákra. A demokrácia politikai kultúrájának sokkal inkább a gyanakvás kultúrájának kellene lennie, mint a bizalomé. Mexikói és argentin anyag alapján a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a demokrácia akkor működik a leghatékonyabban, ha azt független intézmények, mint a bíróságok és a szabadnak értelmezett média felügyeli.¹⁴⁷

Szemben állnak tehát egymással az intézmények és a személyekhez, „hozzánk” kapcsolódó bizalom. Ezeknek a nem hivatalos puszipajtás-hálózatoknak a megjelenése vagy már csak ezek működésének feltételezése is megmérgezi a társadalmi légkört és a politikai kultúrát. A személyes kapcsolatok és a hozzájuk tartozó félelem és düh Magyarországon is mindennapos a politikában. Ehhez még hozzátenném azt a jelenséget, amelyet szerkezeti nehezítésnek neveztem el, és találhatunk rá példát többek között Lengyelországban és Magyarországon is. A hatalmon levők számára a szerkezeti nehezítés eszköz arra, hogy ne kelljen fokozniuk a független ellenőrzést. Már Lenin szájából is elhangzott, hogy „A bizalom jó dolog. Az ellenőrzés még jobb”. Az emberek bízhatnak egymásban vagy az intézményekben, de az is lehet, hogy nem bíznak valamilyikben, vagy a legrosszabb esetben egyikben sem.

Kelet-Európában az 1990-es években megjelentek olyan nézetek, amelyek szerint a rendszert meg lehet változtatni hat hónap alatt, a gazdaságot hat év alatt, az emberek megváltozásához azonban hatvan évre, azaz körülbelül két generációra lenne szükség. Magyarország esetében a változás, egy hasonlattal élve, azt jelentette, hogy a puha diktatúrából a kemény demokráciába került. Úgy gondolom, hogy ezeknek a részben ironikus értékeléseknek az volt a céljuk, hogy mérsékeljék az emberek túlzott elvárásait és bizakodását a változással kapcsolatban – ennek a bizakodásnak a termését aratták le például Magyarországon most az elmúlt tíz évben.

147 Cleary 2006; vö. Rosanvallón 2006.

Ha megváltozik a politika és a kultúra, a környezet és a szerkezet, megváltozik vajon az ember is? A kérdésre aligha találunk végleges választ, hiszen mélyreható filozófiai és kulturális kérdések peremén mozgunk. Létezik azonban egy operacionális kód, amelyet Alexander George hozott létre 1969-ben. Ez rávilágít a politika különböző kiindulási pontjaira, és tartalmazza a politikai vezetők elképzeléseit a politikai tevékenységek természetéről és a hozzájuk tartozó módszerekről. A kód öt filozófiai alapvetést próbál meg leírni. Az első megállapítja a politikai tevékenység természetéről, hogy egyesek számára harmóniát jelent, míg másoknak konfliktust. A második az embereket általában két csoportra osztó optimizmus és pesszimizmus. A harmadik az előreláthatóságot érinti, a negyedik azt, hogy lehetséges-e befolyásolni

144 Orwell 2018.

145 Fox–Vermeersch 2010.

146 Vö. Sakwa 2011.

a történelem menetét, az ötödik pedig a változás jelentőségét az emberi tevékenységekben általában.¹⁴⁸

A magyar politika az utóbbi években egyre inkább visszatért a nemzeti gondolkodáshoz. Lengyel László *Halott ország* című könyvében arról ír, hogy a magyar elit fokról fokra visszavezette választóit a ptolemaioszi világképbe. Vagyis egyfajta Magyarország-centrikusság visszatéréséről beszélhetünk, hiszen mint tudjuk, Ptolemaiosznál a Föld körül kering az összes többi égitest. Magyarország hosszú történelemmel büszkélkedhet, a kívülálló számára viszont szembetűnő, hogy a magyarok mennyire saját korábbi történelmükhöz viszonyítják a jelent, ugyanakkor más országok jelenlegi helyzetével milyen kevés összevetésük van.

Lengyel szerint a baloldal a modernizáció és az európaiság hiányán siránkozik, a jobboldali elit pedig úgy látja, hogy a társadalom elvesztette nemzeti érzéseit és magyarságtudatát a szocializmus és a rendszerváltás idején. Az 1989-es rendszerváltás azért lehetett sikertörténet, mert a kopernikuszi világkép volt a változás motorja. Azóta mind a jobb-, mind a baloldal csak a sérelmeit ápolgatja, nem tudnak magukhoz térni katasztrófasorozataikból, ami megbénítja őket, és lehetetlenné teszi az együttműködést is.¹⁴⁹

Orbán Viktor szerint még mindig nincs közmegegyezés arról, hogy megszabadultunk-e a kommunistáktól, és hogy ez a megszabadulás mit is jelentene. Többek között erről is beszélt az időhöz és az idő múlásához kapcsolódó kérdésekkel teli 2016-os évértékelő beszédében. Orbán kiemelte, hogy a ma élő magyarok közel felének nincs személyes politikai emléke a kommunizmusról, hiszen vagy a rendszerváltás után születtek, vagy legfeljebb tizenöt évesek voltak 1990-ben. Saját korosztálya élete felét a rendszerváltás előtt, felét pedig az után élte le. Történelmi perspektívából nézve megállapíthatjuk, hogy az 1989-től 2016-ig eltelt huszonhét év nagyjából ugyanannyi, mint amennyi ahhoz kellett, hogy Magyarországon a

szocialista átalakulás végbemenjen 1945 és 1972 között, amikor az alkotmányban is rögzítették, hogy a Magyar Népköztársaság szocialista állam. Az egymást követő

rendszerekre épülő társadalmak azonban nem tekinthetők teljesen különállóknak, hanem átfedik egymást, és minden korábbi időszakból is tartalmaznak elemeket.

A generációk kérdése, úgy látszik, összecseng a politikai passzivitással és radikalizálódással. Bár a Fidesz a közvélemény-kutatások szerint a legnagyobb és a legnépszerűbb párt, a fiatalabbak körében láthatóan csökkent a bizalom irántuk. A Millennial Dialogue 2016-os felmérésében az Y generációról, vagyis az 1980–2000 között születettekről az derül ki, hogy elidegenedtek a politikától, amelyet leginkább a korrupcióval, a hazugsággal és a csalással hoznak összefüggésbe. Ma-

gyarországon csak alig egyharmaduk jelezte, hogy érdekli őket a politika, azok körében pedig, akik elárulták, melyik párttal szimpatizálnak, a nacionalista Jobbik volt a legnépszerűbb.¹⁵⁰ Ebből a szempontból nem nehéz megérteni, hogy a 2010-ben parlamentbe jutott két új párt közül az egyiknek miért lett Lehet Más a Politika a neve. Úgy látom, hogy a zöldek és a liberálisok között egyensúlyozó LMP megjelenése egyfajta figyelmeztető jel volt. Némi hasonlóság megfigyelhető közöttük és a régi Fidesz között, akik annak idején, még az 1990-es évek elején narancsot vittek a parlamentbe. Mint tudjuk, Bacsó Péter *A tanújától* kezdve a magyar narancs fontos része a névpolitikának, a politikai kultúrának és gyakor-

150 *Népszabadság* 2016. 4. 2.

148 George 1969, 197.

149 Lengyel 2016.

EMLÉKEZETPOLITIKA ÉS A TÖRTÉNELEM FELHASZNÁLÁSA

Robert William Seton-Watson brit történész 1922-es londoni egyetemi székfoglaló előadásának már a címe is figyelemfelkeltő volt: *A közép-európai történész mint politikai erő*. Seton-Watson úgy látta, hogy a történészeknek van ugyan tekintélyük Nagy-Britanniában és Franciaországban is, de Németországban sokkal nagyobb. Különösen érdekes volt az előadás azon megállapítása, amely szerint nem az az újdonság, hogy a múlt minden országban és minden korszakban kulcs a jelenhez, hanem az, hogy főként Közép- és Délkelet-Európában a jelent használják kulcsként a múlt megértéséhez.¹

A politikakutató számára Seton-Watson előadásának időpontja is érdekes. 1919-ben Walesben megalapították az első Nemzetközi Politika Tanszékét, amely Woodrow Wilson amerikai elnök nevét vette fel. A jelent hangsúlyozó gondolataiban Seton-Watson meglepően közel került a kollektív emlékezet fogalmához, amelyet azonban a francia Maurice Halbwachs vezetett csak be 1925-ben. Halbwachs, akire nagy hatással volt többek között Émile Durkheim is, rámutatott arra, hogy a szentföldi zarándokok milyen különböző felfogásokkal rendelkeztek az Újtestamentumról, illetve hogy mennyire eltérő a különböző társadalmi osztályokhoz tartozó emberek emlékezete. Az emlékezet szociálisan felépülő struktúra, amely kollektív érintkezésekben működik. Ezenkívül mindig szelektív, vagyis különböző csoportoknak különböző az emlékezete.

Ezáltal azok a különböző módok kerülnek az érdeklődés középpontjába, amelyekkel az egyének általában viszonyulnak az emlékezethez és a történelemhez.

A történelem hatással van ránk, de nem határozza meg a cselekvésünket, ahogy Timothy Garton Ash is állítja.² Az emlékezetben és annak vitathatóságában a politikatörténet és a politikatudomány

találkozik a hagyományos történettudománnyal. Gyáni Gábor történész azok közé tartozik Magyarországon, akik komolyan veszik az utóbbi idők úgynevezett „memory-boom”-ját és a *memory studies* kihívásait. Ahelyett, hogy kibővítené vagy tagadná az emlékezet és az emlékezés jelentőségét, úgy gondolja, hogy a „kollektív” emlékezet kutatása a történelem része kell hogy legyen.³ Az elméleti és posztmodern megközelítésmódok és kérdésfeltevések, ideértve a nyelvet is, ki-

egészítik a történelmet. Ha úgy vesszük, hogy a hagyományos történelem és történész a politikából történelmet csinál, akkor sarkítva azt mondhatjuk, hogy ebben a fejezetben az lesz a vizsgálat tárgya, hogy különböző szereplők hogyan csinálnak a történelemből politikát.⁴ Ezáltal véleményem szerint közel járunk a történelem felhasználásához, amellyel többek között Margaret MacMillan is foglalkozott kutatásaiban.⁵

A különböző évfordulók és a történelem politizáltsága különösen aktuálisnak tűnik most, az első világháború végének centenáriumán.⁶ Az észt függetlenségi ünnepségeken, 2018 februárjában például a köztársasági elnök, Kersti Kaljulaid megállapította, hogy a kis népeknek nagy gondolatokra van szükségük.⁷ Finnországban 2017 decemberében ünnepelték a függetlenné válás centenáriumát. A függetlenséget azonban, mint tudjuk, Európa egyik legvéresebb polgárháborúja követte. Találók e könyv szempontjából is Tapio Yli-Viikari professzor, az évforduló tiszteletére – több vitát is kiváltó – emlékérmét kibocsátó testület elnökének szavai: „a civilizált nemzet mércéje az, hogy hogyan tudja feldolgozni saját történelmét”.⁸

A magyar állam története kétségkívül körülbelül tízszer hosszabb, mint a finn államé, de egyébként sem célunk az egész történelmet áttekinteni itt. Mivel elsősorban a magyar demokrácia állapota és a hatalom kérdései állnak e könyv középpontjában, ezért főként az 1989 utáni diskurzusokra és konfliktusokra koncentrálok. Azon belül is központi szerepet kap a nyilvános történelem, a *public history*, amely például a szobrokra, utcanevekre vagy az évfordulókultuszra utal, más szóval arra, hogy a történelem hogyan van jelen nyilvános helyeken.⁹ A következő fejezetekben a három nemzeti ünnep: március 15., augusztus 20. és október 23. köré rendezem a magyar történelmet. Ahogy később kiderül, egyik ünnep sem kapcsolódik egyértelműen a demokráciához, de ettől függetlenül mindegyikről elmondható, hogy a politikacsinalás legfontosabb napjaivá válnak minden évben.

Úgy gondolom, hogy a kollektív emlékezet az irányítás és az identitás bizonytalan eszköze. Feltehetjük a kérdést, végül is kinek áll jogában meghatározni, hogy mit is kell tudni valójában, illetve hogy mi tartozik az általános ismeretek közé? Kell-e például ismerni egy régi amerikai profi jégkorongcsapatot? Nem vagyok híve az iskolai specializációknak, hiszen a széles általános műveltség olyan, mint a jogosítvány, amelynek a megszerzése után is szükségünk van gyakorlásra, és arra, hogy folyamatosan frissítsük a tudásunkat.

1 Seton-Watson 1922.

2 Halbwachs 1992; Garton Ash 2016a.

3 Gyáni 2016, 30–35.

4 Vö. Nyssönen–Metsälä 2015.

5 MacMillan 2008.

6 Vö. *Népszava* 2017. 11. 25.

7 Kaljulaid 2018.

8 Vö. Hentilä 2018, 309.

9 Vö. Black 2005.

Richard Ned Lebow megkülönbözteti a kollektív emlékezetet az intézményesített emlékezettől. Úgy véli, a kollektív emlékezet azokra a módokra utal, amelyekkel emberek nagyszámú csoportja megosztja – vagy legalábbis azt képzei – a múltról kialakult felfogását. Az intézményesített emlékezzel pedig a politikai elit és ellenfelei jelentéssel ruházzák fel a múltat, majd megpróbálják beépíteni a társadalomba ezt a jelentést. Lebow úgy látja, hogy az intézményesített emlékezetnek van a legnagyobb politikai jelentősége. Véleménye szerint Kelet-Európában, Nyugat-Európával ellentétben, a kommunizmus összeomlása előtt nem beszéltek nyíltan a múltról, sem az emlékezés módjairól. Mivel a Kelet-Európában elfogadott emlékezőmód esetenként erősen különbözött a nemzeti jellegzetességeket mint a nemzeti büszkeséget vagy a nacionalizmust figyelembe vevő gyakorlattól, a kelet-európaiak különösen jól látták, hogy az emlékezet mennyire politikai természetű.

Lebow úgy véli, az intézményesített emlékezetet ellenzők, illetve az alternatívát jelentő emlékezésformák jelentősége növekedni fog a jövőben. Ezért lehet, hogy az emberek a korábbinál kritikusabban fognak viszonyulni az intézményesített emlékezethez, és elgondolkodhatnak azon, hogy milyen érdekek állnak a háttérben. Ugyanakkor Lebow nem zárja ki azt sem, hogy éppen ellenkezően alakul, vagyis a korábbinál még erősebben fognak az emberek olyan nemzeti mítoszokra támaszkodni, amelyek saját népük sikereit vagy különlegességét hangsúlyozzák.¹⁰

A történelemhez és annak felhasználásához kapcsolódó probléma nézeteim szerint abban áll, hogy a történelem könnyen kommemorációvá, az emlékezet ápolásává, tiszteletévé és maga is emlékművé válhat. Azt a gondolatot, miszerint a történelem azonosul az emlékezzel, többen kritizálták, például Allan Megill történész is. A történész számára az emlékezők narratívái bizonyítékként szol-

gálnak, „nyom”-ként, amelyen elindulhat az emlékezet a tapasztalat nyomában. Az emlékezés módjait például emlékiratokon keresztül is kutathatjuk. Csak

ezután jön az előbbiektől, „a történelemtől” különböző emlékezetápolás, amely sokszor vallásos vagy ideológiai színezetével túlhalad a kutatáson.¹¹ Úgy vélem, a történelemírást valóban fenyegeti, hogy emlékezetápolássá válhat, amire különböző történelmi kultúrájú országokban, mint például Magyarországon is találhatunk példákat.

Seton-Watson előadásában felbukkan többek között az a magyar pártrendszer, amely 1848 és 1867 közé választóvonalat húzott, továbbá II. (Vitéz) Mihály havasalföldi vajda az egység szimbólumaként, a katolikusok által máglyán megége-

tett Husz János és a fehérhegyi csata a harmincéves háborúból. Sarkítva azt is mondhatjuk, hogy ezek mind ugyanolyan élő és létező realitások voltak, mint a néhány évvel korábban befejeződött első világháború. Seton-Watson szerint ezeknek közvetlen hatása van a nép pszichológiájára és a nemzeti törekvésekre.

Seton-Watson egyik példája a szerbiai Kosovo Polje 1389-ből (első rigómezei csata). A szerbek sorsdöntő bukása egyúttal a legnagyobb győzelmük is lett, az egység és a nemzeti újjászületés közel messianisztikus szimbólumává vált. 1989-ben ismét híres lett Kosovo Polje, amikor Slobodan Milošević a 600. évforduló alkalmával elmondott beszédében összekapcsolta a történelmet, az emlékezetet és a folytonosságot. Ez azt az illúziót keltette, mintha az 1389-ben a törökökkel harcoló szerbeknek ugyanaz lett volna a céljuk, mint a mostaniaknak.¹² Milošević az elkövetkezendő „harcokról” beszélt, pedig a beszéd fő célja a 21. századi jólét biztosítása volt. Kevesebb figyelmet kapott, hogy erre a retorikára még inkább vevő volt a hallgatóság az évforduló és a Szent Vid-nap miatt, ami a szerbek egyik legnagyobb ünnepe. Éppen erre a napra esett még ezeken kívül a szerbek ottománok elleni háborújának a kezdete 1876-ban és a Ferenc Ferdinánd trónörökös elleni sarajevói merénylet 1914-ben. Milošević 1989-es beszédében Szerbia az európai kultúra, vallás és társadalom védőbástyájaként is szerepelt.

Az előbbi példa két olyan megállapításhoz vezet, amelyeken keresztül vizsgálhatjuk a magyar történelmet is. Az első a történelem rétegzettségének gondolata, amelyre jó példa a városépítészet. Pierre Nora írt erről a „másik történelem”-ről az emlékezet helyeivel foglalkozó terjedelmes tanulmánykötetében 1984–1992-ben. Eszerint a kutatás tárgyai nem az események önmagukban, hanem az, hogy hogyan látják később, hogyan törlik ki az emlékezetből, majd pedig hogyan jelennek meg újból a jelentései. Nora „másik történelem”-ben nem az a fontos, hogy a múlt hogyan történt, hanem az, hogy hogyan használják fel újra és újra, hogyan élnek vissza vele, és hogyan hat az egymást követő jelenekre. Nem maga a hagyomány a fontos, hanem az a mód, ahogy kialakították és ahogy közvetítik.¹³

¹² Petrović 2000, 170.

¹³ Nora 1984–1992.

¹⁴ White 2000.

Ebben a könyvben a rétegzettség a magyar történelem rétegzettségén kívül azt is mutatja, hogy hogyan „csinálják” a történelmet, hogyan hatnak rá, mit jelent az „ismétlődés” és a megismételhetőség. Idetartoznak például az évfordulók kultuszai, amelyek piedesztálra emelve ismétlik vagy egyenesen propagálják a politikai nézeteket és eseményeket. Hayden White a *Figural Realism: Studies in the Mimesis Effect* című munkájában körvonalazta a múlt és a jelen metaforikus kapcsolatát.¹⁴ A történelem felhasználásában például nem arról van szó, hogy 1848 az 1789-es forradalom következménye lenne, hanem arról, hogy hogyan akarnak később a történelem egyes szereplői azo-

¹⁰ Lebow 2008.

¹¹ Megill 2007.

nosulni ezekkel, és „befejezni” a korábbi eseményeket. Erre Magyarországon több példát is találunk, többek között ilyen 1848 viszonya 1956-hoz, illetve mindkettő kapcsolata 1989-cel.

Az intézményes emlékezet nézőpontja hangsúlyozza a történelem használatát és különböző próbálkozásokat a történelem befolyásolására. Megállapíthatjuk, hogy az emlékezetpolitika egyben az érzelmek politikája is. A magyar politika külön jellegzetességei az emléktörvények, 1827-től legalább huszonhét született. Nem kevésbé meglepő, hogy közülük tizenegyet 1990 után, vagyis a demokrácia idején hoztak. Bár valószínűleg más országokban is fellelhetők hasonlóak, hajlok arra, hogy ez mégis tipikusan magyar specialitás.

Visszatérve Robert William Seton-Watson székfoglaló beszédére, elhangzott benne, hogy egyrészt túlzás az az állítás, miszerint a történelem szerepe éppen Magyarországon lenne túlértékelt, másrészt inkább alábecslése a helyzetnek, hiszen minden felsőbb társadalmi osztályhoz tartozó magyar saját maga története is. Aligha van rá más példa a világban, hogy ilyen széles körben ismertek lennének a történelmi előzmények. Ez egyben előny és hátrány is volt, mikor az ősi alkotmányelmélet megfosztotta jogaiktól a „történelem nélküli nemzeteket”. Ez a nem kevésbé sovíniszta kifejezés többek között a fiatal Marxra és Engelsre is utalt 1848-ban. A számukra „történelmi” Németország, Olaszország, Lengyelország és Magyarország most is, mint ahogy a korábbi évszázadokban is, azonosult a történelmi kezdeményező szerepével. Ezzel szemben a magyarok ellenfelei, a „történelem nélküli” délszlávok, negatív megítélésben részesültek, ellenforradalmárok lettek. Mint tudjuk, ez a felosztás Hegeltől származik, aki úgy gondolta, hogy a történelmi népek képesek voltak alakítani a történelmet, valamint államokat alapítani. Ez a felfogás Finnországban sem ismeretlen, ahol 1843-ban Zachris Topelius arra a következtetésre jutott Hegel szellemében, hogy a finn népnek nincs történelme.

Október 23. Demokrácia és mítosz

Az 1956-os forradalom az új magyar demokrácia teremtménye lett.¹⁵ Mikor Szűrös Mátyás kikiáltotta a Magyar Köztársaságot éppen 1989. október 23-án, a *Népszabadság* Még Lengyelország sem ment ilyen messzire címmel kommentálta az eseményeket. Szűrös arról beszélt, hogy „a szabad, demokratikus Magyarország megteremtésében Kossuth Lajos, Károlyi Mihály és Tildy Zoltán nevével összekapcsolódó előző magyar köztársaságok nyomdokain haladunk, amikor azok demokratikus és nemzeti hagyományainak szellemében, s az utóbbi 40 esztendő – különösen az 1956-os októberi népfelkelés és

nemzeti függetlenségi megmozdulás – történelmi tanulságaitól is indítatva, megalkottuk az új köztársaság törvényes alapjait”.¹⁶

A magyar parlament által 2010-ben „széttagolt tranzícióként” meghatározott szakasz kezdete és vége egyaránt értelmezés kérdése. Annak idején rendszerváltásról, illetve a demokráciába és a piacgazdaságba való átmenetről beszéltek. Ebben Magyarország Lengyelországgal együtt elől járt. Bár a történelem fehér foltjait igyekeztek eltüntetni egészen a Szovjetunióig, Magyarországon különösen érdekes volt a történelem felhasználása és a múlt jelenléte. A tudás szó szerint hatalom volt, hiszen a kényes természetűnek nyilvánított anyagokat Z. A. pecséttel őrizték a Széchényi Könyvtárban 1989 augusztusáig – különösen 1956 és a Kádár-korszak anyagain.

1988-ban folyamatosan születtek az új társadalmi mozgalmak és közösségek, és elkezdtek újjáéledni a régi pártok, mint például a szociáldemokraták, a kereszténydemokraták és a kisgazdák. A történelem felhasználása lépten-nyomon jelen volt. Nagy Imre egykori sajtófőnöke, Vásárhelyi Miklós például úgy látta, hogy Magyarország nem sietett annyira a többpártrendszer felé, mint 1956-ban. Csurka István ugyanabban az interjúban azt nyilatkozta, hogy pártja, az MDF levonta a következtetést 1956 tanításaiból, és eszerint a demokráciát jól meggondolt megbocsátásra és megfontoltságra kell építeni.¹⁷

A pártok még csak akkor kezdték pozicionálni magukat és ellenfeleiket a politikai palettán. Az SZDSZ például a többször ismétlődő „utódai vagyunk” kifejezéssel határozta meg tagjait: magyar demokraták, európai és magyar liberálisok, polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia hívei, a magyar népi mozgalom és a pártellenzék képviselői. Példaadónak tekintik a három magyar forradalmat: 1848-at, 1918-at és 1956-ot. „A mai napig nem valósult meg 1848 követelése: a népképviselési rendszer, 1918 követelése: a politikai szabadságjogok teljessége, 1956 követelése: a többpártrendszer.”

A történelem felhasználása jelen volt például az 1989. februári dokumentumban is, amelyben javasolták a nemzeti kerasztal megalapítását. Az ellenzék többek között „történelmi igazságnak” tartotta, hogy 1956. október 28. után az ország a konszolidáció felé haladt, a kormány pozíciója pedig erősödött.¹⁸

Így utólag vizsgálva, nagyon meglepő, hogy az új, gyakorlatilag még teljesen ismeretlen pártok milyen mértékben hivatkoztak a történelemre. Az MDF vezetése történelmi példák segítségével sorolta fel a párt különböző irányzatait: az 1800-as évek nemzeti liberálisai, népi-nemzeti populista irányzat és kereszténydemokrácia. Az új pártok a haladó hagyományok mellett foglaltak állást, és a szocialisták

¹⁵ Gyáni 2016, 233.

¹⁶ Így kiáltották ki a harmadik magyar köztársaságot. *Múlt-kor* 2015. 10. 23.

¹⁷ *Magyar Nemzet* 1988. 12. 31.

¹⁸ Magyarország politikai évkönyve 1988, 758; *Magyar Hírlap* 1989. 4. 15.; Nyíryssönen 1999, 168.

is kénytelenek voltak újraértelmezni önmagukat. A konzervatív szó használatát még kerülték, mert kellemetlen emlékeket ébresztett, és a két világháború közötti időszakra utalt.

Megalakult a Történelmi Igazságtétel Bizottsága, hogy „a megtorlás áldozatainak – halottaknak és élőknek – teljes erkölcsi, politikai és jogi rehabilitációját” követelje. A korábbi magyar forradalmak szimbolikus kiemelésével utaltak arra, hogy „a Habsburgok, Haynau és Horthy rendszere együttesen sem hurcolt meg, ítél el, végzett ki és kényszerített száműzetésbe annyi embert, mint az 1956. november 4-én létrejött hatalom”.¹⁹

1989 júniusában elkezdődtek az Ellenzéki Kerekasztal-tárgyalások, és szeptemberig megállapodtak az alkotmány legfontosabb módosításairól. A politikai rendszer köztársasággá való megváltoztatását pedig éppen 1989. október 23-ra időzítették. Ahogy korábban erről már szót ejtettünk, döntést hoztak az új választási rendszerről is. A változás olyan mértékben felgyorsult, hogy a politikai rendszerhez kapcsolódó összes lényeges döntés már a berlini fal leomlása előtt megszületett.

A szabad választásokkal választott parlament első ülésén, 1990 májusában hozott egy emléktörvényt az „1956-os forradalom és szabadságharc” történelmi jelentőségéről. Az Országgyűlés új elnöke, Szabad György úgy vélte, hogy az 1956-os forradalom a legfontosabb kapocs a történelmi múlthoz, és a harmadik köztársaság alapja. 1956-nak, annak ellenére, hogy a megnyitón arról mint az új köztársaság alapjáról beszéltek, hamarosan más hagyományokkal is versenyre kellett kelnie: alig két hónappal később a parlament visszahozta a koronás címet, amely a két világháború között volt használatban. A történelem legradikálisabb időszakaiban (1849, 1918, 1956) a korona nélküli Kossuth-címet használták, amely visszaállítása többször is felmerült, főként azután, hogy a 2012-es új Alap-

törvény Magyarországra változtatta az ország hivatalos nevét a korábbi Magyar Köztársaság helyett. A szocialisták elnöke, Mesterházy Attila 2012. október 23-án arra szólította fel híveit, hogy egy kis Kossuth-címet viseljenek a negyedik köztársaság megalakulásáig.²⁰

1994-ben a szocialisták és a szabad demokraták először képviselték a kormányt az ünnepségeken. Horn Gyula miniszterelnök, Gál Zoltán, az Országgyűlés elnöke és Göncz Árpád köztársasági elnök közösen vettek részt a koszorúzáson. Az ünnepi beszédben a pártok a nemzeti egységet és annak szükségességét hangsúlyozták. Sok mindent elmond Fodor Gábor akkori kijelentése, amely szerint a forradalom és a szabadságharc a szocialisták és a liberálisok kormányösszefogásának az alapja.

Orbán Viktor volt az, aki ezzel az egységgel és a történelem ilyen fajta felhasználásával szakított. Az 1994. október 23-i ünnepnappal kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a magyarok 1956-ban polgári hagyományait követelték vissza. Orbán szerint két hagyomány létezett: mindenekelőtt október 23., vagyis a nemzeti függetlenség, a szabadság és a polgári demokrácia hagyománya, valamint november 4., a hazaárulás, a diktatúra és a terror hagyománya. Orbán elítélte a kormányt, amiért rossz egyezséget képviselt: mindkét hagyományt ismerni kell, hiszen Ferenc József és az aradi vértanúk képe nem függhet egymás mellett. A Fidesz az elején a „polgári Magyarország” megteremtését tűzte ki célul, szerinte 1956-ban rendszerváltást akartak, és nem a szocializmus megújítását. Az 1956-os veterán Litván György nem sajnálta a szavakat: Orbán Viktor és a Fidesz két részre osztották az országot, és elkezdtek saját történelmi legitimációjukat.²¹

Kisebbségi incidensek korábban is történtek a nemzeti ünnepen, de a 2006-os egészen más kategória volt. Az új évezred elejét a két részre szakadt Magyarország jellemezte, a közös koszorúzásokról lemondtak, a szocialista miniszterelnökök ki is hagyták a temetői megemlékezéseket.²² Különösen a 2002-es parlamenti megemlékezés maradt torz, mivel a választásokat elvesztett Fidesz nem volt hajlandó részt venni rajta. Formális okokra hivatkoztak, amikor nem tudták keresztyűlni azt a tervet, hogy egy '56-os veterán mondja el az ünnepi beszédet. Végül a kisebbik ellenzéki párt egyik képviselője olvasta fel az '56-os szervezetek köszöntőit.²³

A szocialisták hivatalos október 23-i megemlékezései a 2006-os összecsapások után visszafogottak voltak. Biztonsági okokból zárt ajtók mögött ünnepeltek, illetve a lezárt, üres Kossuth téren. A hivatalos események programajánlóiban 2007-ben és 2008-ban is megállapították, hogy 1956 közös történelmünk, amely emlékét azzal kell ápolni, hogy beszélünk róla a gyerekeinknek és az unokáinknak. A 2009-es hivatalos program azonban különbözött a korábbiaktól, hogy kiemelték benne a köztársaság 20. évfordulóját is.²⁴

A Fidesz 2010-es választási győzelmét tükrözte az október 23-i ünnepi beszéd is: „1956 a magyarok befejezetlen története volt egészen az ideig esztendőig. A kétharmados forradalom azonban megszabadított bennünket, 56 örököseit attól, hogy a forradalom napján úgy érezzük, mégis csak újra kell vívni ezt a harcot.” Orbán szerint a harc a „mi győzelmünkkel, az 56-osok győzelmével, a rendszerváltók győzelmével, a szabad magyarok győzelmével ért véget”. Valójában teleológiáról van szó, amely megszégyeníti a történészeket is: a történelem a választási győzelemmel ér

19 Az 1956-os magyar forradalom 1991, 169–171.

20 Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 1990, 22; *Magyar Nemzet* 1990. 5. 3.; Litván 1996; Nyssönen 2010, 153–156; *Népszabadság* 2012. 10. 24.; 2013. 10. 24.; *Magyar Nemzet* 2015. 3. 16.

21 Litván 2002, 262.

22 *Népszabadság* 2005. 10. 22.

23 *Népszabadság* 2002. 10. 24., 2004. 10. 24.; *Magyar Nemzet* 2003. 10. 24.; Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2002, 3557–70.

24 Nyssönen 2016c.

véget, a győztes pedig az utóbbi húsz év központi szereplője. A beszédben összekapcsolódott Orbán, a győzelem és 1956. A szocialisták ugyanakkor a rendszerben és a köztársaságban keresték a legitimitást: 1956–1989–2009. Szerintük a szabad, független és demokratikus Magyarország álma már 1989-ben megvalósult.²⁵

Az 1956-os forradalom 60. évfordulójának témája „A Magyar Szabadság Éve” volt. Az emlékbizottság vezetése szilárdan a kormány kezében összpontosult, elnöke Balogh Zoltán, emberi erőforrások minisztere és Schmidt Mária, míg a védnökei Kövér László és Wittner Mária voltak. A megemlékezések különlegességének számított a kevésbé ismert utcai hősök nagy fokú kiemelése és mitologizálása a buszon, metróon, utcán elhelyezett óriásplakátokon. Másrészt a csupán néhány arc ilyenfajta széles körű kiemelése a nemzeti radikalizmus irányába való eltolódást jelentette – vagy a Jobbik általi kihívásra adott választ.

A Kossuth téri hivatalos megemlékezés szlogenje az „Ahol a hősöket nem felejtik, ott mindig születnek újak” mondat volt. A színpadot kivégzettek és bebörtönzöttek hatalmas képei borították. A hivatalos megemlékezéssel egy időben kezdődött az ellenzék füttykoncertje, az Együtt sípokat osztogatott, hogy azzal zavarják meg a miniszterelnök beszédét. A baloldali ellenzék saját, „Lemossuk a gyalázatot” elnevezésű tüntetést szervezett a Blaha Lujza térre. Az elmúlt tíz évben egy dolog változatlan maradt: az ellenzék nem ünnepelt a kormánnyal, és, a demokrácia természetével ellentétben, nem is akarta meghallgatni a másik fél mondanóját.

Horn Gyula miniszterelnök „pufajkás” múltjára folyamatosan emlékeztettek politikai ellenfelei. Miniszterelnöksége idején Horn az átvilágítási törvénynek megfelelően járt el, és nem mondott le. Az 1956. december 6-i, több halálos áldozatot követelő Nyugati pályaudvari sortűz ügyében a Legfelsőbb Bíróság nem talált ellene semmit. Az MSZP–SZDSZ által vezetett parlament (1994–1998) volt az első, amelynek a háttérét a korábbiaknál pontosabban átvizsgálták, majd

a „pufajkás törvény” értelmében 2000-ig ezt minden fontos társadalmi pozíció betöltésénél meg kellett tenni.

Horn Gyula háttérének később is volt jelentősége, amikor Sólyom László köztársasági elnök elutasította Gyurcsány Ferenc javaslatát, hogy 75. születésnapja alkalmából a legmagasabb állami kitüntetést, a Magyar Köztársasági Érdemrend Nagykeresztjét megkapja. Sólyom azzal indokolta a döntést, hogy a volt miniszterelnök nézetei az 1956-os forradalomról összeegyeztethetetlenek a Magyar Köztársaság alkotmányos értékrendjével. Sólyom hivatkozott arra is, hogy Horn 2006 októberében azt nyilatkozta a *Die Welt*-nek, hogy 1956-ban a törvényes rendet védte. Gyurcsány Ferenc viszont azzal érvelt a kitüntetés mellett, hogy „fontosabb a bejárt út, mint a kiindulópontja”. Németországban és az Európai Unióban Horn hírneve sokkal jobb: 2015 nyarán

szobát neveztek el róla az Európai Parlamentben.²⁶ Ezzel kiemelték külpolitikai és európai tevékenységét, amelynek nagy szerepe volt 1989-ben és tágabb értelemben a német újraegyesítésben is. Amikor 2013 nyarán meghalt, a *Magyar Nemzet* Horn Gyula, a *reálpolitikus* címmel egész oldalas nekrológgal emlékezett rá.²⁷

Annak ellenére, hogy Nagy Imre sokak számára hős, a nemzetközi megítélés szerint nem a megfelelő ember volt a Szovjetunió érdekeltségi körében. Az Egyesült Államok biztos volt benne, hogy félreállítják, és a szovjet vezetés is kételkedett a képességeiben, ami kiderül Anasztasz Mikojan és Mihail Szuszlov Szovjetunióhoz eljuttatott emlékirataiból: Nagy Imrét oportunizmussal vádolták, és azzal, hogy nem ismeri a megalkuvás határait. Utólag könnyű azt mondani, hogy ez nem igaz, ám a politika megszemélyesülésekor az előítéletek is sokat számítanak. Hruscsov először engedékeny volt, de végül mégis úgy döntött, a biztonságra hivatkozva, hogy elindítja a második intervenció előkészítését. Úgy látta, hogy Egyiptom is az imperialisták kezére jut, amikor október végén Franciaország és Nagy-Britannia megtámadta Szuezt.

A hidegháború és az atomfegyverek világában a politikából a lehetséges művészete lett, ahol a realitásérzék és az alázatosság határa teljesen elmosódott. Az Európában 1945-től kirajzolódott érdekeltségi körök éppen 1956-ban realizálódtak először. Eisenhower, az Egyesült Államok elnöke Magyarországot Tibethez hasonlította, vagyis Magyarország éppoly megközelíthetetlen volt, mint Tibet.²⁸ A Szovjetunióval határos országokban is próbára tették a függetlenséget: Finnországban 1958-ban Urho Kekkonen elnök arra utalt a naplójában, hogy ha a finnek nem vennék észre, hogy a Szovjetunió érdekeltségi körébe tartoznak, akkor a Szovjetunió majd megmutatja.

Az utóbbi évek ünnepi beszédeiben kevesebb figyelmet kapott a munkástanácsok november eleje után megnövekedett ellenállása. A Nagy-budapesti Központi Munkástanács a jugoszláv autonóm szocializmus felé vihetné volna az országot. Hogy mi történt és mi történhetett volna, az évtizedekig foglalkoztatta a különböző szereplőket. Kádár a hagyományos reálpolitika érveivel magyarázta a tetteit, vagyis az intervenció megmentette az országot a még nagyobb katasztrófától. Az ellenzéki érzelmű magyarok viszont egyre inkább úgy látták, hogy a demokratikus Magyarország megteremtésének lehetősége veszett el a forradalom elbukásával.

Gyáni Gábor értelmezésében az 1956-os emlékeztörténet olyan mítosz, amelyből nem lett rítus. Az emlékeztet formálta a forradalom kísérletét követő terror és a Kádár-korszak „emlékeztetvesztése” is.²⁹ Ahogy az később kiderül, a magyar forradalomhoz számos mítosz kapcsolódik, azaz drámai beszámolók és

25 Orbán 2010; *Magyar Hírlap/Népszabadság* 2010. 10. 25.; Nyssönen 2016c.

26 *Népszabadság* 2015. 9. 16.

27 *Magyar Nemzet* 2013. 6. 20.

28 Vö. Halmesvirta–Nyssönen 2006, 74.

29 Gyáni 2016, 230–234.

rítusok, szokások, ünnepi megemlékezések és ceremóniák. Arról, hogy valójában mi is történt, illetve hogy ez mit jelentett, a mai napig viták folynak, és próbálják a megfelelő értelmezést megtalálni.

Ausztrián, majd Jugoszlávián keresztül a becslések szerint 200 000 menekült hagyta el az országot. A 170 000 '56-os menekült elhelyezése az ENSZ 1951-ben létrejött Menekültügyi Főbiztosságának első ilyen nagyszabású művelete volt. Most, hogy az Európai Unióban a menekültek elhelyezéséről éles viták folynak, felettébb érdekes, hogy Magyarországon 2015-ben 174 000 ember kért menedékjogot, ami nagyjából ugyanannyi, mint ahány magyar kapott menekültstátuszt 1956–1957 folyamán. 2015 szeptemberében, a migránsválság tetőzésekor az Európai Bizottság elnöke, Jean-Claude Juncker 1956-ot hozta fel példának. Különösen Magyarországon és Ausztriában váltott ki éles reakciókat az 1956-os szabadságharcosok összehasonlítása a Közel-Keletről Európába érkező menekültekkel.³⁰ A Földközi-tengerbe azonban már most sokkal több menekült fulladt bele, mint ahány szabadságharcos meghalt a magyar forradalom alatt.

A Kádár-korszakban a hatalommal ellentétes emlékezet és a másként gondolkodás az egyre fakuló 1956-os emlékek megőrzésében kezdett megnyilvánulni. Az emlékezetpolitikában Kádár János ellentmondásos személy, egyrészt államférfi, másrészt elfeledett áruló. Miután Kádár özvegye meghalt, a gyermektelen házaspár hagyatékát elárverezték az 1990-es években, ahelyett, hogy múzeumba gyűjtötték volna. A volt pártfőtitkár morbid módon bukkant fel újból a nyilvánosság előtt 2007-ben, amikor sírjából ellopták csontjai egy részét és felesége urnáját. Másodszor is előkerült a történelmi örökség, amikor Kádár halála után huszonöt évvel újra meg kellett váltani a sírhelyet a Fiumei Úti Sírkertben. A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság védettnek minősítette a síremléket azzal az indokkal, hogy „Kádár János a magyar nemzeti történelem kiemelkedő egyénisége volt, hosszú éveken át Magyarország

30 Zieck 2013; Eurostat 2016; *Népszabadság* 2015.

9. 10.; Dévényi 2015. 10. 22.

31 BBC 2007; Védett lett Kádár János sírja 2014.

miniszterelnöke, egy történelmi korszak meghatározó személyisége. Éppen ezért sírjának gondozása a nemzet, és a mindenkori kormány feladata, függetlenül

attól, ki hogyan vélekedik Kádárról és a szocializmusról”.³¹

Az ellenzék kérdése a létező szocializmusban erősen értelmezésfüggő. Vannak, akik csak a Kádár-korszak utáni időszakra teszik az ellenzék megjelenését, mások a „para” előtaggal látták el, mivel nem kérdőjelezte meg a rendszer alapjait. Másként gondolkodók és kritikus csoportosulások természetesen léteztek Kádár idejében is, a demokratikus ellenzék támogatta például az emberi jogokért küzdő csehszlovák Charta '77 mozgalmat. A lengyelekéhez hasonló széles körű ellenzéki tömegmozgalom azonban nem született Magyarországon.

Másrészt a korábbi kormánnyal vagy rezsimmel való együttműködés mindig problematikus kérdés, főként akkor, amikor hatalomváltásról van szó. Kádár 1961-ben megfogalmazott jelszava: „Aki nincs ellenünk, az velünk van”, az 1980-as évek végén megint új formát öltött. Az új pártok egymással való vetélkedésében az SZDSZ azt hirdette, hogy „Aki ellenünk van, az velük van!” A Szabad Demokrata Párt fő ellenfele, az MDF azzal válaszolt, hogy összegyűjtötte a mondat Rákositól eredő összes verzióját egy plakátra, és kijelentette, hogy „Mi senki ellen, a nemzetért vagyunk.”³² Legutóbb 2016 októberében tért vissza a mondat újabb, meglehetősen radikális átfogalmazásban, amikor Gyurcsány Ferenc kijelentette, hogy nincs középút, „aki nincs Orbán ellen, az Orbánnal van”. A szembeállítások történelme egy konstrukció, amely rendszertől függetlenül építi fel a valóságot.

Vannak, akik számára Kádár rendszere nem volt elég nemzeti, és vannak, akiknek nem volt elég demokratikus. Én azt gondolom, hogy a demokrácia növelése jót tesz a nemzeti oldalnak is, ugyanakkor a nemzeti jelleg erősítése nem feltétlenül javítja a demokráciát. Utólag úgy is feltehetjük a kérdést, hogy mennyiben érték a demokrácia önmagában, és mennyiben csak mint a jólét elérésének eszköze. Magyarország, ahogy sokan megállapították, a puha diktatúrából a kemény demokráciába lépett, ahol a liberális demokrácia és a monetáris gazdasági modell vezethet a jóléthez, míg az állam szerepének mértéke – nem csak Magyarországon – háttérbe szorult.

Pók Attila történész szerint a rendszerváltás utáni első miniszterelnök, Antall József tehetett volna többet Magyarország saját *Historikerstreitj*a, vagyis egy németországihoz hasonló történészvita megoldása érdekében. Az önvizsgálat és a felsőbb középosztály felelőssége azonban nem illett a miniszterelnök gondolatvilágába, hiszen éppen ebből a rétegből kívánta kialakítani az új Magyarország politikai elitjét. Pók Attila arra is felhívja a figyelmet, hogy Trianon, illetve a második világháború esetében a múltat múlttá

tevő gyász folyamata elmaradt – temetés helyett feltámadásnak lehettünk tanúi. A zsidókérdés is a zsidóság és a kereszténység közötti világnézeti vitává kezdett alakulni.³³

Úgy vélem, hogy az a gondolat, miszerint a történelem örökösei vagyunk, egyenesen ártalmas, főként akkor, ha meg sem próbálja elkülöníteni egymástól a történelmet és a politikát. Finnországban például 1918 esetében a mai napig vitatkoznak a különböző elnevezésekről (polgárháború, belháború, szabadságharc, felkelés, osztályharc).³⁴ Nemcsak a történelem értelmezéséről van ezekben szó, hanem a baloldal és a jobboldal politikai identitásáról is. Marko Tikka történész szerint azonban ezek a mítoszok már

32 Rákosi 1950: „Aki nincs velünk, az ellenünk van”; Magyarország politikai évkönyve 1991, 62–67; *Magyar Nemzet/Magyar Hírlap* 1990. 3. 30.

33 *Népszabadság* 2004. 4. 20.

34 Vö. Nyíryssönen 1997.

régóta inkább kínosak és károsak a történelem látása és megértése szempontjából. Vesa Vares, a Turkui Egyetem Politikatörténeti Tanszékének professzora úgy látja, hogy ebben az értelemben a populáris kultúra le van maradva, hiszen még mindig a mítosz teremtetője és megerősítője.³⁵ Ha ma így is van, az 1960-as években azonban éppen a populáris kultúra és az irodalom volt képes arra, hogy megkérdőjelezze a győztesek történelméhez kapcsolódó történelemértelmezést, elég, ha Väinö Linna *A Sarkcsillag alatt* című, magyarul is megjelent regényére gondolunk. Tágabb értelemben véve a történelempolitikában véleményem szerint mind a történelem, mind a traumák feldolgozásáról szó van.

A magyar példák is rávilágítanak arra, hogy milyen problematikus a demokráciát a történelmi értelmezésekre vagy mítoszokra építeni, mint például „a múlt feltámadására” vagy az ellenállás mítoszára. Arra is jó példák, hogy a múltat mennyire nem lehet „uralni”, és milyen nehéz a múlttal együtt élni, vagy ahogy sokszor a német *Vergangenheitsbewältigung* fogalmát magyarra fordítják, milyen nehéz szembenézni a múlttal. 2006-ban Anssi Halmesvirtával írt közös könyvünkben, amely az 1956-os forradalommal foglalkozott, utaltunk arra, hogy Magyarországon elhangzott, hogy a horthysták ma is üldözik a partizánokat, a partizánok pedig a horthystákat.³⁶ Az a meglepő, hogy tíz év alatt sem változott lényegesen a helyzet. A Jobbik működése tulajdonképpen a korábbi, mérsékeltbb múltpolitika folytatása. A történelem továbbra is a magyarok sorskérdése és vita tárgya marad.

A múlt vizsgálata azonban nem ért véget a rendszerváltás első éveivel. Amikor 2010-ben a Fidesz megnyerte a választásokat, két olyan törvényt is hozott, amelyekkel még az utóbbi időkben is beavatkozott a múltba. A balliberális koalíció 2010 februárjában, sok más európai országhoz hasonlóan, bűncselekménnyé nyilvánította a holokaust tagadását. A Fidesz ehhez hozzátette a kommunizmus bű-

neinek tagadását is, ami szintén büntetendő.³⁷ A másik törvény az úgynevezett „Lex Biszku”, az Antall-kormány elszámoltatási követelésén alapult, ugyanazok voltak az előkészítői is – akik szerint ez

csak szimbolikus gesztus, amely a pártállam egy kis csoportjának tevékenységét érinti. 2010-ben a parlament elfogadta a törvényt, amely szerint az emberiség elleni bűntettek nem évülnek el.

A pártállammal kapcsolatos eddigi legutolsó per 2011-ben kezdődött, amikor a Jobbik bíróság elé állította Biszku Béla egykori belügyminisztert a kommunizmus bűneinek tagadása miatt. Az ügyet azzal az indokkal függesztették fel először, hogy a büntetőjogi felelősség más, mint a történelmi felelősség. 2015-ben végül több vádemelés után háborús bűnökért két év, három évre felfüggesztett börtön-

büntetésre ítélte a Fővárosi Törvényszék. A bíróság megállapította azt is, hogy tűzparancsról vagy felülről jövő utasításról nem találtak elegendő bizonyítékot, a salgótarjáni sortűz oka helyi szervezetlenségből fakadó „tűzpánik” volt. Biszku életének 95. évében, a másodfokú döntés előtt meghalt.³⁸

2012 óta az ilyen típusú kényes problémákra is megoldással szolgál Magyarország új Alaptörvénye, amelynek egyik cikke a Magyar Szocialista Munkáspártot bűnöző szervezetnek nevezi, és vezetőit el nem évülő felelősségre vonja többek között az elnyomó rendszer fenntartásáért, az elkövetett jogsértésekért és a nemzet elárulásáért. Felelősséggel tartoznak az 1956-os forradalom és szabadságharc leveréséért és a homályosabb értelmű „európai civilizációs hagyomány értékeinek módszeres pusztításáért”.

Az Alaptörvény U cikke hívta életre a Nemzeti Emlékezet Bizottságát is a „kommunista diktatúrával kapcsolatos emlékezet állami megőrzése érdekében”. További feladata a kommunista diktatúra hatalmi működésének és hatalombirtokosainak feltárása, valamint a bűncselekmények elkövetőivel szemben büntetőeljárás kezdeményezése a demokratikus jogállamiság nevében. A bizottságnak csak az lehet tagja, aki 1972. február 14. után született, vagyis még nem volt nagykorú a titkosszolgálatok átszervezése (1990. február 14.) előtt. 2014 februárjában a parlament a Fidesz jelöltjét, Földváryné Kiss Réka etnológust (!) választotta a bizottság elnökévé. Az Országgyűlés választ még további két tagot, egyet-egyet pedig a Magyar Tudományos Akadémia elnöke és az igazságügyminiszter. A Bizottság munkájának egyik mintája az 1998-ban Lengyelországban alapított hasonló intézmény volt. Megállapíthatjuk, hogy nem csupán történelemkutatásról, hanem annál sokkal többről van itt szó, hiszen az emlékezetpolitikában a történelem, a jog és az emlékezet szorosan összekapcsolódnak. A fogalmak használata és nagy valószínűséggel maga a nemzeti emlékezet intézetek tevékenysége is kutatások tárgyát képezheti a jövőben.

A jobboldali kormány már az 1990-es évek végén olyan formában avatkozott bele a tudományos életbe, hogy az nem-

zetközi figyelmet is keltett. Megvonta az állami támogatást a Politikatörténeti Intézetétől és a támogatás 90 százalékát az 1956-os Intézetétől. Ugyanakkor 1999-ben létrehozta saját kutatóintézetét, a XX. Század Intézetet a Fidesz-közelében Schmidt Mária vezetésével, akiből később a Terror Háza főigazgatója is lett. Schmidt munkássága jelentős a *public history* terén, ugyanakkor sok szempontból vitatható is. A 2002-ben alakult új kormány visszavágott, és felvetette a Terror Háza Múzeum támogatásának csökkentését, valamint hamarosan megalapította a Habsburg Történeti Intézetet. Az újkori történelemmel foglalkozó intézmény élére a liberális Gerő Andrást választották. 2011-ben Orbán Viktor megszüntette az intéze-

35 Vares 2018.

36 Halmesvirta–Nyyssönen 2006, 272.

37 Vö. Garton Ash 2016b.

38 *Népszabadság* 2014. 5. 14.; 2015. 6. 2.; 2016. 4. 2.; *Magyar Idők* 2015. 12. 17.

tes, és jogutódját vagyonával együtt az újonnan alapított Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány alá rendelte, amelynek főigazgatója szintén Schmidt Mária. Mindez jól mutatja azt, hogy legkésőbb az 1990-es évek második felétől a történelemkutatás, a politika és az elit szoros kapcsolatban állt egymással. Ez mutatkozott meg a 2014-es választások előtt a Veritas Történetkutató Intézet megalapításában is. Bár a kutatás és a politika közé nem lehet mindig egyenlőségjelet tenni, mégis jogos a kérdés, vajon mennyire látszik a régi párttörténet hagyománya a többpártrendszerben is, illetve hogy látszik-e másban is, mint az anyagi támogatásokban.

Március 15. Az identitás alapelemei

Az új nemzeti ünnepek kérdése 1991 márciusában került napirendre a rendszerváltás után. A parlamenti vitát követően augusztus 20-át állami ünnepé nyilvánították, ami történelmileg azt jelentette, hogy Magyarország a római katolikus, és nem az ortodox egyház felé orientálódott. Március 15. és október 23. nemzeti ünnepekké váltak. Utóbbi az 1956-os forradalom és szabadságharc ünnepén kívül a köztársaság kikiáltásának napja is lett. Egy 2000-es felmérés szerint a három ünnep közül augusztus 20. a legkedveltebb, október 23. pedig a legkevésbé népszerű, a válaszadók mindössze 6 százaléka tartotta az ország legfontosabb ünnepének. Megállapíthatjuk, hogy a nemzeti ünnep Magyarországon sem a demokráciát növeli, hanem inkább a nemzeti gondolkodást. Ez különösen jól látszik abból is, hogy az új Alaptörvény szerint október 23. már nem ünnepe a köztársaság kikiáltásának.³⁹

Ha választani kell egyet a magyar történelem „nagy elbeszélései” közül, akkor az 1848. március 15., még akkor is, ha különböző résztvevői számára az események

más-más részére esik a hangsúly – mint

39 Nyssönen 2008, 172–180; vö. Nyssönen 2016b. ahogy például a nagy francia forradalom esetében is. Az 1848–1849-es forradalom

és szabadságharc valószínűleg minden más történelmi eseménynél fontosabb szerepet játszott a magyarok identitásának alakításában.

Március 15. ma is jelentős politikai nap, amikor a politikusok szinte azonosulnak elődeikkel, azok történelmi folytatásaivá válnak. Számos példát sorolhatnánk erre, ezek közé tartozik az is, hogy a kormány 2002. március 15-én, közvetlenül a választások előtt avatta fel az új Nemzeti Színházat. A 2002-es választási kampány minden korábbinál hevesebb és erőteljesebb volt, a nagyszabású tömegrendezvények, a nemzeti lobogó hangsúlyos jelenléte és az úgynevezett „kokárdakampány” jellemezték. A Nemzetiszalag Mozgalom, amelyhez Orbán Viktor is csatlakozott, az egység szimbolizálásaként arra szólította fel híveit, hogy az országgyűlési

választásokig viseljék a kokárdát. Ez a politikai állásfoglalás nyilvánossá válását eredményezte, és „megjelölte” az embereket. Hasonló szerepet kapott 2012. október 23-án a Kossuth-címer is, amely az Orbán-kormánnyal szemben állók jelképévé jelent meg Mesterházy Attila felhívásában. A *Hócipő* is eljátszott a '48-as párhuzammal, amikor címlapján a következő formában jelentette meg a 2018-as választások dátumát: 18.4.8.⁴⁰

A következő példaként álljon itt a 2016. március 15-i ünnepi beszéd, amelyben Orbán Viktor meghatározta a magyar politika „hagyományait”. A fekete-fehér, egyenesen manicheista beszéd jól példázza a történelem radikális felhasználását, de talán már a történelemmel való visszaélést is: „[...] nekünk, magyaroknak két forradalmi hagyományunk van. Az egyik 1848-tól '56-on keresztül, a rendszerváltáson át az Alaptörvényig és a mai alkotmányos rendig vezet. A másik hagyományvonal a jakobinus európai elődöktől 1919-en át a II. világháború utáni kommunizmusba, a magyarországi szovjetvilágba fut. A mai magyar életet a '48-as és '56-os forradalom szellemi örökösei és leszármazottai rendezték be”.⁴¹

Különösen felkeltette a figyelmemet az, hogy a különböző ünnepi beszédekben milyen gyakran használják Magyarországon a történelmet, és élnek vissza vele. Folyamatosan a hasonlóságokat keresik a múlt és a jelen között, a különbségek helyett. Így volt ez Lázár János 2018-as székelyföldi március 15-i beszédében is, amelyben a miniszter kijelentette, hogy mint 1848–1849-ben, úgy ma is két világ áll egymással szemben, a birodalom és egy nemzet. A *Magyar Idők*, cikkének címébe emelve, még jobban kihangsúlyozta a gondolatot.⁴²

A Széchenyi István és Kossuth Lajos közötti ellentétet tágabb értelemben párhuzamba állíthatjuk a lassabb, illetve gyorsabb ütemű politikai reformok kérdésével. A rendszerváltás után – de természetesen már előtte is – mindkét államférfi sokszor feltűnt a politikában. Hadd utaljak itt egy példára, amelyből kiderül, hogy a pártok hogyan építették múltju-

kat még a 2000-es évek elején is: a Szabad Demokraták Szövetsége a Kossuth-kultusz egyes vonásait próbálta magáévá tenni, míg a Fidesz az inkább nemzetie-

40 Vö. *Népszava* 2018. 3. 14.

41 Orbán 2016b.

42 *Magyar Idők* 2018. 3. 15.

43 Welker 2011.

sebb és konzervatívabb Széchenyit tekintette példaképének.⁴³ A Fidesz-kormány több támogatási programot is létrehozott Széchenyi neve alatt a gazdaság fellendítése érdekében, és a közterületek átnevezésének legújabb hullámába is bekerült Széchenyi – Roosevelt kárára.

Március 15. 1991-től egyike a hivatalos nemzeti ünnepeknek, de nem volt ez mindig így. Először 1898-ban, az 1848-as forradalom 50. évfordulóján merült fel az igény, hogy legyen nemzeti ünnep. Ferenc József a nemzeti érzelmű ellenzék javaslata helyett április 11-ét, az áprilisi törvények V. Ferdinánd általi szentesítésé-

nek napját jelölte ki ünnepnappá. Ebből a köztes megoldásból mégsem lett tartós hagyomány, továbbra is március 15-én ünnepeltek hol hivatalosan, hol nem hivatalosan.

1848-at a világban népek tavaszaként ismerik, vagy például, ahogy a németek mondják, „das tolle Jahr”-ként, míg a finnek „Európa bolond éve”-ként emlegetik. Magyarországon a márciusi ifjak 12 pontja folyamatosan ismétlődő alapeleme a politikának, követeléseit azóta is felhasználják a politika különböző szereplői. Így volt ez 1956-ban, a forradalom alatt, majd 1989 márciusában is, amikor a kiáltványt aláírt csoportosulások és pártok a szabad és független, demokratikus Magyarország megvalósítását tűzték ki célul. A Nemzeti Múzeum, mint ahogy Petőfi Sándor szobra is, a politika fontos kulisszái közé tartozik ma is a március 15-i ünnepi beszédek és rituálék helyszíneiként – amiben a liberálisok is nacionalistáknak tekinthetők.⁴⁴

A 12 pont alcímeként használt „Legyen béke, szabadság és egyetértés” jelszót a Fidesz kisajátította a 2010-es választási győzelme után, és a *Nemzeti Együttműködés Nyilatkozatába* is átültette. Így a kétharmados többség, vagyis a szavazófülkékben történt forradalom, valamint a nemzeti együttműködés alapjául is szolgált. Az azonban, hogy a 12 pont első pontja a sajtószabadság, enyhén szólva kínos az Orbán-kormány számára az új médiatörvény ismeretében. 2012 márciusában többek között ez is ösztönzője volt az ellenzék tüntetéssorozatának.⁴⁵

Mint tudjuk, a magyarok vitték legtovább a forradalom zászlaját. A problémát számukra a „történelem nélküli népek” jelentették – vagy ha megfordítjuk, a „történelmi népek” képtelensége, hogy figyelembe vegyenek más népeket is. Magyarország esetében ez azt eredményezte, hogy elsősorban a horvátok, de a szerbek, románok, illetve a szlovákok is a Habsburgok mellé álltak. A magyarok felsőbbrendűségét nem is lehetett volna jobban kifejezni, mint ifjabb Andrássy Gyula szavai-

val, aki a millennium évében, 1896-ban azt mondta: „a magyar faj a politikai, az államfönntartó képesség dolgában messze túlszárnyalja a velünk szövetkezett népeket”.⁴⁶ A kisebbségek bojkottálták az

egész millenniumi kiállítást, amely egy-egy nemzetiséget a másik kárára állított a középpontba. A történelmi emlékezet magyarázata az, ami véleményem szerint továbbra is segít megérteni azokat a feszültségeket és néha felfoghatatlannak tűnő gondolatokat is, amelyek Kelet-Európában a mai napig láthatók az etnikai és kulturális politikában.

E sorok írásával egy időben, 2018 márciusában, folynak a forradalom 170. évfordulójának ünnepségei, többek között a hagyományokhoz hű elnevezésű *Talpra, magyar!* című új rockmusicallal. A nem kevésbé nacionalista ünnepi mottót

– „A haza minden előtt” – Kölcsey Ferenc verséből kölcsönözték, és sokat elárul Magyarország jelenlegi helyzetéről és helyéről Európában. Ugyanezzel a jelszóval hirdették meg a Békemenetet is március 15-re, amelynek célja a haza, illetve a nemzeti függetlenség melletti kiállás. Bayer Zsolt arra hivatkozott, hogy 1848–1849-hez hasonlóan „megint szabadságharcot kell vívnunk”.⁴⁷

Miközben a nemzeti ünnep és az évfordulókultusz kiemel bizonyos aktuális politikai célokat, más történelmi eseményeket háttérbe szorít. Ilyen például a kiemelés, amely 2017-ben lett 150 éves. Ennek ellenére, néhány akadémiai rendezvényt leszámítva, elmaradt a nyilvános történelme (*public history*) vagy ünneplése. Vagy arról van szó, hogy az évforduló üzenete, a kompromisszum és a megbékélés nem illik bele a magyar kormány profiljába, sem az EU-val való kapcsolatába a 2010-es évek második felében? Debreczeni József író, politikus már 2003-ban megjegyezte, hogy a magyar történelmi kultusz az utóbbi időkben is inkább a harcot akár a vereségig is elvivő politikusokra koncentrált, nem pedig a Deákhoz hasonló mérsékeltbb szereplőkre.⁴⁸ Úgy látom, ez a megállapítás továbbra is időszerű.

A soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia a mai Európában inkább valami távoli és ismeretlen furcsaság, pedig az 1800-as években Európa második legnagyobb állama volt, az 1907-es állapot szerint Franciaországnál kicsivel nagyobb. A monarchiában 52,8 millió ember élt, ami a mai viszonyok szerint egy Olaszország és Spanyolország közötti nagyságnak felelne meg. Annak idején ez az egyesült Német Birodalom 56 milliós lakosságával volt közel egyenlő. A monarchia népességének körülbelül egynegyede német, egyötöde pedig magyar volt. Bár ezekhez a becslésekhez némi fenntartással kell viszonyulni, mégis két következtetést levonhatunk belőlük: a magyarok éppen hogy többségben voltak Magyarországon, a szlávok pedig többen voltak, mint a németek vagy a magyarok. A kettős monarchia helyett ez inkább a szövetségi állam vagy akár valamiféle „hármass monarchia” gondolatát pártolta.

Ferenc Józsefet tehát 1867-ben ma- ⁴⁷ HVG 2018. 3. 9.

gyar királlyá koronázták. Robert Wil- ⁴⁸ Népszabadság 2003. 6. 7.

liam Seton-Watson székfoglaló beszédében azonban felhívta a figyelmet arra, hogy az 1848-as és az 1867-es választóvonalak továbbra is alakították a politikát. Már az 1870-es évektől kezdve működtek Magyarországon olyan különböző nevű pártok, amelyek 1848 örökségére hivatkozva több függetlenséget akartak. Gróf Károlyi Mihály is közéjük tartozott, aki 1916 nyarán megalapította a Függetlenségi és 48-as (Károlyi-) Pártot. A főnemesi nagybirtokos családból származó Károlyi radikális politikai nézeteivel általános választójogot követelt. Pozíciója a központi hatalmak katonai gyengülésével párhuzamosan növekedett. Békét és perszonaluniót akart, vagyis saját kül-, honvédelmi és pénzpolitikát Magyarországnak.

44 Nyssönen 2008; Palonen 2016.

45 *Magyar Nemzet/Népszabadság* 2012. 3. 16.

46 Andrássy 1896, 416–417.

Különösen érdekes, hogyan jelenik meg 1918 ősze 2018-ban. Az utóbbi időkben visszatért az a gondolat, miszerint az őszirózsás forradalom lett volna Trianon oka, Károlyi pedig ezáltal áruló.⁴⁹ A mai Magyarországon Károlyiból bűnbakot csináltak, akit felelősnek tartanak a régi Magyarország széteséséért és a liberalizmus bűnei miatt. A 2010-es Fidesz-győzelem után Kövér László leendő házelnök kijelentette, hogy el fogják távolítani Károlyi szobrát az Országház mellől. A Jobbik demonstrációt rendezett a szobornál, fejére kipát, nyakába pedig táblát helyeztek azzal a szöveggel, hogy ő felelős Trianonért, vagyis Magyarország jelenlegi határaiért. Az eset ellendemonstrációt generált, a szocialisták pedig később megkoszorúzták a szobrot. Egy 2011 októberében elfogadott kormányhatározat a tér 1944 előtti arculatának helyreállításáról döntött. 2012 márciusában Károlyi szobrát elbontották, és a szobrász szülővárosába, Siófokra szállították. A Kossuth teret az Országgyűlés 2012. január elseji hatállyal Magyarország egyedüli kiemelt nemzeti emlékhelyévé nyilvánította.

Az 1919 márciusában kezdődött és 133 napig tartott Tanácsköztársaságot az oroszországi hadifogságból hazatért Kun Béla vezette. Amikor később sikerült bebizonyítani, hogy a vezetők körülbelül háromnegyede zsidó származású volt, ez érvként szolgált a további szemitizmus–antiszemitizmus-vitákban.⁵⁰ A rendszerváltás után Kun Béla szinte egyáltalán nem szerepelt a politikai diskurzusban, Károlyi Mihály viszont annál többet. Károlyi mintegy kétszeres vesztésként kétszer kényszerült elmenekülni az országból. A második világháború után visszatért hazájába, majd párizsi nagykövet lett. 1949-ben lemondott a kommunista koncepciók elleni tiltakozásként, 1955-ben a francia Riviérán halt meg emigrációban. 1962-ben újratemették Magyarországon, és születésének 100. évfordulóján, 1975-ben szobrot kapott a Kossuth téren.

A Kossuth tér rekonstrukciója keretében 2014 tavaszán visszaállították eredeti helyére Tisza István szobrát, amely 1934-től 1945-ig állt ott. Avató beszédében Orbán Viktor a „nemzet főterének” leértékelődésével indokolta a megújítás szükségességét. Orbán retorikájában „Tisza meggyilkolása, majd emlékművének lerombolása egy-egy nemzetvesztő korszak kezdete volt”, az újraállítás azonban egy új, nemzetépítő és -egyesítő korszak megindulásának szimbóluma lehet.⁵¹

Feltehetjük a kérdést, vajon milyen emlékezetpolitikát képvisel az, hogy a Fidesz 1944-es állapotába állította vissza az ország egyik legfontosabb terét. Kulcsszavak a nemzet és a nemzetépítés, amelyek sajnálatos módon fontosabbnak látszanak a demokrácia fejlesztésénél is. Hasonló közvetkeztetésre juthatunk, ha azt nézzük, hogy az általános választójog szorgalmazója és ellenzője közül kinek a szobrát választot-

ták. Úgy tűnik, Orbán Viktor számára többet jelent az ezeréves nemzet, mint a demokrácia. Az illiberális demokrácia pedig korántsem olyan toleráns, hogy mindkét alakot elfogadta volna, ehelyett a radikális Károlyit a konzervatív, reakciós Tiszára cserélték. 2015-ben tovább „restaurálták” a teret Andrássy Gyula szobrával, amelyet szintén eredeti helyére állítottak vissza, oda, ahol 1980-tól József Attila szobra állt. 2018 nyarán kiderült, hogy Nagy Imre Kossuth téri szobra is áldozatul esik az új kurzusnak. Helyére az 1936-ban leleplezett, majd 1945-ben ledöntött 1919-es Nemzeti Vértanúk emlékműve kerül. Ezzel egy időben a kormány a trianoni évfordulóra készül, és a Nemzeti Összetartozás Emlékhelyét alakítják ki az Alkotmány utcában.⁵² A történelmet nem rétegzettnek tekintik, amelyben a jelen több réteg összege, hanem valami „igazi”, ideális állapotnak, ebben az esetben a Horthy-korszak visszaállításának. Ezáltal politikai szimbólumról is beszélhetünk, amely semmi esetre sem csökkenti a magyar demokrácia leépítésének gyanúját.

Magyarországon a forradalom radikalizálódásával, majd vérbefojtásával abamaradt a demokrácia építése. 1919-ben a Tanácsköztársaság által megalakított Vörös Hadsereg sem volt képes távol tartani az ellenséget. A vörösterroret a fehérterror követte, és a választójogot is korlátozták, nem úgy, mint Finnországban az 1918-as polgárháború után.

Horthy Miklós megítélése ellentmondásos a mai Magyarországon. Ez is tekinthető a radikalizmus barométerének. Sokáig csendes konszenzus uralkodott, és nem állítottak szobrot se Horthynak, se Kádárnak. Az utóbbi időben különösen a Jobbik igyekezett megbillenteni ezt az egyensúlyt, és országsszerte kezdtek megjelenni a Horthy-emléktrágyák. Az ellenkultuszban a *Magyar Narancs* ment legmesszebb, amikor a címdalán sápadtnak, szeme alatt fekete karikákkal ábrázolta a kormányzót.⁵³ Legalábbis számomra a kép szemiotikai kapcsolata Drakulával egyértelmű volt – a *Kísértetjárás* cím is ezt erősítette meg.

Budapesten 2013-ban, a Hazatérés templomában demonstráció közepette avatták fel Horthy mellszobrát. Az avatás nemzetközi visszhangot is kapott, mikor az Egyesült Államok budapesti nagykövetsége elítélte az etnikai gyűlölködéshez és antiszemitizmushoz kapcsolható Jobbik „szégyenteljes eseményét”. A nagykövetség az eseményt és résztvevőit egyaránt úgy értékelte, hogy az intoleranciát és Magyarország negatív külföldi megítélését segítették elő.

A Horthy-korszak rehabilitálása a baloldal és a liberálisok állandó aggodalmai közé tartozott Magyarországon.⁵⁴ Horthy azonban már nemcsak a Jobbik kiváltsága, hanem a Fidesz szélsőjobboldal elleni harcának részévé is vált, amelyben Orbán Viktor magáévá tette a Jobbik érveit, például a kerítésépítés ötlete Toroczkai

49 *Népszabadság* 2004. 11. 16.

50 *Népszabadság* 2012. 7. 9.; 2016. 7. 9.

51 Orbán 2014b.

52 *Népszava* 2018. 8. 15.

53 *Magyar Narancs* 2012. 5. 17.

54 Vö. *Népszabadság* 2012. 5. 1.

Lászlótól származott.⁵⁵ 2018 februárjában a *Népszava* arról írt, hogy a Szabadság téri református templomban misét tartottak Horthy halálának évfordulóján. Ugyanakkor a belvárosi Nagyboldogasszony-templomba tervezett emlékmise, amelyen Boross Péter, Lezsák Sándor és Szakály Sándor is felszólalt volna, Erdő Péter bíboros határozott kérésére elmaradt.⁵⁶

2017 nyarán Orbán Viktor beszédet tartott a felújított Klebelsberg-kastély ünnepélyes átadásán, ahol „kivételes államférfinak” nevezte Horthy Miklós egykori kormányzót.⁵⁷ Néhány évvel korábban taktikailag még az 1945-ös választásokon többséget szerzett Horthy-ellenes kisgazdapárttal azonosult a Fidesz.⁵⁸

Annak idején Horthy Miklós is hivatkozott az 1848-as hagyományok megfelelő részeire: mind Kossuth, mind Széchenyi emlékét törvénybe iktatták, amely kihangsúlyozta mindkettejük nemzeti törekvéseit. Március 15. a második világháború után lett nemzeti ünnep április 4-ével és május elsejével együtt. A kommunisták számára problémás volt a helyzet, hiszen „polgári” forradalomról volt szó, amelyben „reakciós” vonások is fellelhetők voltak. Ettől függetlenül ők is saját céljaik érdekébe állították, és arra hivatkoztak száz év távlatából, hogy a mai magyar demokrácia a forradalmon alapul, a forradalom örökségét kell folytatniuk, és befejezni azt, ami 1848-ban kezdődött el.⁵⁹ 1848. március 15. kultuszát 1948-tól indították el, a megemlékezés módjai meglehetősen változóak voltak, a Kádár-korszakban már tüntetések is kapcsolódtak az ünnephez.⁶⁰

A mai iskolai tankönyvek értelmezésében a második világháború utáni időszak első szakasza 1945-től 1956-ig tart.⁶¹ Magyarország azonban másodszorra is köztársaság lett 1946. február elsején, igaz, akkor is csak rövid életű maradt, 1949-ig tartott. A különböző történelmi tudatokból eredeztethető, hogy a köztársaság és különösen annak „visszaállítás” a politikusok körében ma is meglepően politikai gondolat. Az 1945–1947-es választási szakasz tipikus példája volt a szálamitak-

tikának, amellyel a kommunisták apránként semmisítették meg az ellenfeleiket. A legelső választás a háború után még tiszta volt, csak azok a pártok nem indulhattak, amelyeket a háborús években kollaboránsnak tekintettek. Az 1920-as, széles körű választójog-kiterjesztés a következő ciklusra azonban már visszajára fordult, a harmincas években igen szűkre szabták a választásra jogosultak körét,

vidéken (újra) nyílt szavazást vezettek be, tehát az ország történetében ekkor választhattak legtöbben demokratikusan először. Az 1947-es „kékcédulás” választások már csalással terheltek.

Ennek ellenére máshogy is értelmezhetjük az eseményeket, nem csak az anakronizmus nézőpontjából: a kisgazdapártnak nem volt valódi programja, a vezetők tapasztalatlanok voltak, maga a párt pedig meglehetősen heterogén. Ez a kockázat általában is fennáll az újonnan születő nagyobb csoportosulások esetében, így történt ez 1990-ben is, a választáson meglepő győzelmet arató MDF-fel, mint ahogy a németországi Neues Forum és a cseh Občanské fórum (Polgári Fórum) esetében is.

Lengyelországban, Csehszlovákiában, az NDK-ban vagy Bulgáriában nem egypártrendszer volt, mint Magyarországon, Jugoszláviában, Romániában vagy a Szovjetunióban. A „demokrácia” azonban ott is azt jelentette, hogy a pártok erőviszonyait, azaz a kommunisták vezető szerepét az alkotmány rögzítette – a választások nem határozták meg a pártok egymáshoz viszonyított erőviszonyait. Magyarországon 1990 előtt nem lehet választásokról beszélni a választás nyugati országokbeli jelentésében.

Az 1848-as hagyomány 1956-ban is tetten érhető – a forradalom katalizátorként szolgált. A Műgyetemtől indulók körében többek között 16 pontos követeléslistát osztogattak. Ennek utolsó pontja például a városligeti Sztálin-szobor ledöntésére vonatkozott, amely helyett a diákok egy 1848-as emlékművet akartak állítani. Bár az idők folyamán sok minden megvalósult az akkori követelések közül, ez az emlékműállítás azóta is várat magára. Sztálin ledöntött szobra helyén ma a 2006-ban állított 1956-os emlékmű áll.

Nagy Imre újból nemzeti ünneppé tette március 15-ét, Kádár idején azonban elsikkadt az ünnep. A Központi Bizottság 1957-es határozata szerint a kommunisták inkább Petőfi és Táncsics hagyományával azonosulnak, Kossuth kiemelése ugyanakkor azt jelentené, hogy a kommunisták is fenntartják 1848 hagyományát.⁶² Az általános elégedetlenség azonban olyan mértékben kezdett növekedni az 1980-as évek vége felé, hogy 1989.

március 15-én már az volt a kérdés, hogy a Hazafias Népfront tömeggyűlése vagy az új ellenzék ünnepi eseményei vonzának-e több résztvevőt.

62 *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei* 1993, 249; vö. Nyíryssönen 1999, 91.

63 *Vö. Magyar Nemzet* 2014. 6. 16.

Nagy Imre újrateremtésén, 1989. június 16-án Orbán Viktor arról beszélt, hogy 1956-ban 1848 politikai célkitűzéseinek megvalósítására tettek kísérletet a nemzeti függetlenségtől a politikai szabadságig. Továbbra is ez a cél: „ma sem engedünk a ’48-ból, így nem engedünk ’56-ból sem”, jelentette ki.⁶³ Orbán túlment a rendezvény elvárásain, és meglepő fordulattal a szovjet csapatok távozását követelte. A követelést megemlézték például a Finn Nagykövetség márciusi jelentésében is, amely bemutatta az ellenzéki csoportosulásokat és céljaikat az 1848-as ünnephez kapcsolódó „Mit kíván a magyar

55 Serdült 2015.

56 *Népszava* 2018. 2. 18.

57 *Valasz.hu* 2017. 6. 21.

58 *Népszabadság* 2012. 6. 18.

59 *Vö. Szabad Nép* 1948. 1. 1.

60 Nyíryssönen 2008, 178; vö. Gyármati 1998.

61 Horváth–Ispánovity 2016, 42; vö. Egry 2012; vö. Stancsik 2012.

nemzet?” kiáltvány alapján.⁶⁴ Előfordult, hogy egyes történelemtudatos magyarok úgy emlékeztek, hogy az 1949 októberében kivégzett Rajk László 1956. október 6-i tömegtüntetésbe torkolló újrateremtése a forradalom előhangja volt. Ezúttal azonban tárgyalásos forradalom keretében vitték végbe a változásokat.

Augusztus 20. Ezeréves államiság

Gyáni Gábor történész rámutatott, hogy az utóbbi néhány évtizedben a kutatások középpontjába kerültek a különböző kulturális traumák.⁶⁵ Magyarország kiváló példa erre. Romsics Ignác Trianont és a holokausztot tartja a magyarok központi traumáinak.⁶⁶ Megállapíthatjuk, hogy 1989 után egyre nyilvánvalóbb, hogy Trianon az az ideológiai hivatkozási pont, ahonnan Magyarország mai történelmének bemutatása indul. 2010-ben megvalósult az az eredetileg jobbikos törekvés, hogy a trianoni békeszerződés aláírásának évfordulóját nyilvánítsák nemzeti emléknappá.⁶⁷ Bár az emléknap egy konkrét történelmi eseményről szól, közvetlenül az egész ezeréves állam sorsára is utal.

A 90. évforduló napján hatályba lépett törvény szerint a határon túli magyarok is tagjai „az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme”. A Fidesz–KDNP a Jobbik támogatásával a Nemzeti Összetartozás Napjává nyilvánította június 4-ét.⁶⁸ A szocialisták nemmel szavaztak, mivel úgy gondolták, hogy az egységes magyar nemzetre hivatkozó javaslat „rontja Magyarország jó szomszédi kapcsolatait és nem szolgálja a határon túli magyarok érdekeit”.⁶⁹

Az utóbbi tíz-húsz év alatt a történelmi vagy Nagy-Magyarországhoz kapcsolódó emléktárgyak, térképek, matrikák is észrevehetően megsaporodtak. Nem kevésbé megdöbbentő példa a toka-ji vasútállomással szemközt hegyoldalon 2013-ban megjelent hatalmas, több négyzetméter nagyságú Tokaji Országzászló Emlékmű, egy térkép, amely a mai és a Trianon előtti határokat is ábrázolja. A 2010-ben e célból létrehozott egyesület

aazzal indokolta az eredetileg 1934-ben épült emlékmű újjraavartását, hogy felidézze „azt az égbekiáltó igazságtalanságot, amelyet a trianoni békeszerződés tett az országgal”.⁷⁰

Az emléktárgyak megjelenését egyrészt lehet ártalmatlan állásfoglalásnak és az embereket összekötő dolognak is tartani. Másrészt feltehetjük a kérdést, való-

jában mit is tesznek a folyamatos emlékezéssel. Terápiaként szolgál, vagy a gyász feldolgozása? A régi határokra való emlékezésnek azonban külpolitikai aspektusa is van, így enyhén szólva is politikailag inkorrektnek tartható. Finnországban például nagy visszhangot váltott ki, amikor kiderült, hogy Vlagyimir Zsirinovszkij egy olyan térképet tartott a falon, amelyen Finnország is Oroszország része volt. Ugyanígy az üzletek kirakataiban látható régi térképek sem a jószomszédi kapcsolat elősegítői Kelet-Közép-Európában. Az egységes, államhatárok feletti magyar nemzet gondolata nacionalizmus, és az is kérdés, hogy vajon az emlékezésben van-e még mindig egy adag határrevízió is. És vajon mennyire fogják a politikusok és az emlékezet egyéb manipulátorai felhasználni a századik évfordulót a nemzeti identitás megerősítésére?

Nincs szándékomban megkísérelni sem, hogy bemutassam a magyaroknak saját ezeréves történelmüket, még a kívülálló szemszögéből sem. Ugyanakkor valahol mégiscsak el kell kezdeni az intézményesített emlékezet kutatását. A történelem rétegzettségéhez kiváló kiindulópontul szolgál az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban rendezett *Ezeréves álmok* című kiállítás, amelynek már a neve is a romantizált múltfelfogásra utal. Az *álmok* szóról könnyen asszociálhatunk az *államra*. Magyarországon például, Németországgal ellentétben, az ezeréves állam és az államalapító Szent István gondolköré központi szerepet játszik a politikában is.

A kiállítással egy másik, 120 évvel korábban zajlott ünnepségre emlékeztek, az 1896-os millenniumi kiállításra. Meglepő, hogy a Budapest arcúlatát leginkább meghatározó épületek közül milyen sok vezethető vissza a millenniumra. Például az Országház, amelynek 96 méteres kupolája is a honfoglalás évszámára utal. Ugyanez a logika vezérelte Nurszultan Nazarbajev kazah elnököt, amikor a főváros 1997-es Asztanába helyezésekor az új látványosságot, a Bayterek-tornyot 97 méter magasra építették.

A millennium idején nem volt ritkaság hatalmas világkiállítások rendezése máshol sem a világban. A chicagói világkiállítást (1893) Amerika felfedezésének 400. évéhez kötötték, a philadelphiait (1897) az Egyesült Államok függetlenné válásához, a párizsi világkiállításokat (1889 és 1900) pedig a francia forradalom évfordulójához, illetve a századfordulóhoz. Magyarország, ellentétben a többi világkiállítással, maga állította fel az összes pavilonját, ami azt jelentette, hogy gyakorlatilag önmagát, saját önarcképét állította ki. Ezer év felettébb jelentős időszak, ám még ennél nagyobb ünnepségekre is van példa. A legtöbbet emlegetettek között van a Perzsa Birodalom 2500 éves évfordulója, amely 1971-ben az iráni sah hatalmát volt hivatva erősíteni.

A magyar millenniumi ünnepségeknél e könyv szempontjából fontosabb, hogy a honfoglalás 100 évvel később is jelen volt. 1996-ban a szocialista-liberális

64 UMA 11.38. Budapest R-sorozat. 1989. 3. 28.

65 Gyáni 2016, 83.

66 Romsics 2012. 9. 1.

67 Vö. *Népszabadság* 2004. 5. 27.; 2006. 6. 5.

68 2010. évi XLV. törvény.

69 *Népszabadság* 2010. 5. 26.

70 „Ne feledjük, volt egy nagy Magyarország” 2013.

kormány törvényt hozott az 1100 évvel korábban történt honfoglalás tiszteletére. Az ellenzék részéről bírálat érte, hogy a kormány nem ünnepelte méltóan az évfordulót. Négy év múlva azonban következett a magyar kereszténység valódi millenniuma.

Az első Orbán-kormány vezetésével nagyszabású ünnepségekkel köszöntötték az ezredfordulót. Történelempolitikai vitát folytattak a magyar koronával kapcsolatban, amelyet végül a Nemzeti Múzeumból áthelyeztek a Parlamentbe. A parlament emléktörvényt alkotott azzal az indokkal, hogy a folyamatban lévő rendszerváltást be kell fejezni. A 2000. évi I. törvény Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról szól. Megállapításra kerül benne, hogy Szent István megkoronázása óta „Magyarország a keresztény Európa szerves része”, és kialakította saját, „összetéveszthetetlenül egyéni kultúráját”.⁷¹ Az emlékezetpolitika szempontjából könnyen felfedezhetjük ebben, mint ahogy az Alaptörvény bevezetésében is Richard Ned Lebow megállapítását az intézményes emlékezet jövőjéről: kritikus vizsgálódás helyett olyan nemzeti elbeszélésekre támaszkodnak, amelyek saját népük érdemeit hangsúlyozzák.

A nacionalizmus kutatója, Anthony D. Smith szerint a nemzetnek szüksége van a mítoszokra, amelyek közül is legfontosabbak az eredethez és a történelemhez kapcsolódók.⁷² Mi történik azonban, ha a mítoszok megosztják a népet, és a hatalomról, valamint a történelem értelmezéséről szóló hegemonikus harcokhoz vezetnek. A magyar utcaképből az utóbbi időkben feltűnt például a székely eredetű rovásírás, amelynek modernebb változatát különösen a nacionalista körökben használják előszeretettel. A Jobbik kezdeményezésére jelentek meg például a rovásírási helynévtáblák a települések határain.

Ennél is problematikusabb a második világháború áldozatainak 2005-ben Budapesten, a XII. kerületben, engedély nélkül állított Turul-szobor, amely a szélsőjobb gyülekezési helye is egyben. Az, hogy az emlékmű, a lebontására vonatkozó jogerős hatósági döntés ellenére, mégis a helyén maradhatott, a magyar jogállam állapotáról is sokat elmond. A Fidesz a 2010-es győzelme után módosította a törvényt, amely szerint ezentúl

a helyi képviselő-testületek dönthetnek arról, milyen műalkotások kerüljenek ki közterületeikre.

A hosszú állami történelemhez kapcsolódik többek között a Hősök tere a millenniumi emlékművel, amelyet a magyar történelem kronológiájaként is szemlélhetünk. Hadd jegyezzem meg, hogy Orbán Viktor politikai áttörése is a téren történt 1989-ben, amikor Nagy Imre temetésén beszélt. Az építési munkálatok a honfoglalás ezeréves évfordulójának tiszteletére indultak el 1896-ban, mai állapotát pedig 1906-ban, 1929-ben, majd igazából csak az 1950-es években nyerte el.

Könyvünk szempontjából lényeges, hogy maga az emlékmű az egyik legjobb európai példája a történelem szelektív felhasználásának és az emlékezetpolitikának. Az emlékmű esetében a történelmet szó szerint piedesztálra emelték. A téren található az ismeretlen katona sírja is. Benedict Anderson szerint éppen az ismeretlen katona sírjában és az emlékművekben kulminálódik a nacionalizmus, ami nála nem az ideológiát képviseli, hanem a „civil vallást” (*civil religion*).

Ezeréves emlékművek máshol is vannak a világban, például Kínában vagy Malajziában, de az 1800-as évek végén ez még elég új gondolat volt. Az oroszok például I. Rurik fejedelem Novgorodba érkezésének emlékére állítottak emlékművet 1862-ben. Alapmotívuma egy tizenöt méter magas óra, amelynek tetején a kereszt a cár hatalmát jelképezi. A Hősök teréhez mégis a legjobban hasonlítható példa talán a legalább annyira pompóz római Viktor Emánuel-emlékmű, más néven „A Haza Oltára”, *Altare della Patria*, ahol szintén megtalálhatjuk az ismeretlen katona sírját. 1885-ben kezdték el a tervezését, és 1911-ben avatták fel, de csak 1935-ben, Mussolini idején készült el véglegesen.

Kevesen tudják, hogy Magyarországon több király volt, mint Angliában. E könyv szempontjából az az érdekes, hogy a nyilvános történelemből hogyan csináltak politikát. A magyar királyok közül csak tizennégy került be a millenniumi emlékmű oszlopcsarnokába, de közülük is csak nyolc őrizte meg helyét az idők folyamán. Három király szerepel a mai papírpénzekben, egy pedig – Szent István – állami ünnepet is kapott. Az új bankjegyeken is, amelyek 1997-től kezdve egyre nemzetesebbek lettek, helyet kaptak királyok. Korábban az 1947-es galéria volt érvényben, akiket a haladó hagyományok képviselőiként lehet jellemezni: Petőfi Sándor, Dózsa György, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Ady Endre és Bartók Béla. Több más országgal ellentétben, Magyarországon a bankjegykultuszban egyetlen egy valódi politikus sem képviseltette magát, mint ahogy kommunista vezető sem – még a sztálinizmus idején sem.

Az, hogy Szent István a pápától kapott koronát, a magyar identitás narratíva ismétlődő része. Szent Istvánhoz tartozik a retorikában folyamatosan jelen lévő ezeréves állam, a nyugati kultúrkör, de még Szörényi és Bródy első rockoperája is. A jó és a rossz harcának egyfajta szembeállításából a különböző értelmezők, a kommunistákkal együtt, mind különböző időszaki üzeneteket véltek kiolvasni. Ezt a történelemre való hivatkozást azonban Európában, különösen a nyugati részen, nem mindig értik.

A hosszú történelem és a Nyugathoz való csatlakozás Magyarország európai uniós csatlakozási kérelmében is alapvető érvként jelent meg 1994-ben. A mellékletben megállapítást nyert többek között, hogy a magyar állam ezer évvel ezelőtti megalapítása óta a nyugati kultúrával és értékekkel áll közeli kapcsolatban. A szerzők történelmi szükségszerűségnek látják, hogy Magyarország

71 Nyssönen 2001, 151–155, 166–169.

72 Vö. Smith 1991.

ismét ehhez a fejlődési folyamathoz kapcsolódjon, és Európa egyesülésének eredményeiből kivegye a részét – olyan egyedülálló lehetőség, amelynek valójában nincs alternatívája. Bár a kérelem inkább az alkotójáról szól, Szent István királynak a pápával való kapcsolatával és a nyugati értékekkel a csatlakozás szükségyszerűségét támasztották alá.⁷³ Ugyanilyen szükségyszerűségről beszélt Medgyessy Péter miniszterelnök is 2003. augusztus 20-án, amikor úgy látta, hogy Magyarország „hazatérése Európába” „több mint rendszerváltás és kevesebb mint államalapítás”.⁷⁴ Ez a fogalom évtizedek óta ismétlődő része a magyar retorikának.

Tíz évvel később, már az Európai Unió tagjaként, szintén az ezeréves államra és az európai népek családjára hivatkozott Orbán Viktor, amikor az Országgyűlés 2013-ban, válaszul a Tavares-jelentésre, határozatot hozott a Magyarországot megillető egyenlő elbánásról: „Mi, magyarok, több mint ezer éve az államalapítással, a kereszténység felvételével beléptünk az európai népek családjába. Mi, magyarok, sokszor kiálltunk az európai értékekért. Volt idő, amikor vérünkkel védjük ezeket az értékeket külső támadásokkal szemben. 1956-ban fegyvert fogtunk a kommunista diktatúra ellen. 1989-ben hozzájárultunk Európa újraegyesítéséhez a vasfüggöny lebontásával.”⁷⁵

Az augusztus 20-i ünnep István király szentté avatásának dátumára utal, amely a kommunizmus alatt tiltott hagyomány volt 1988-ig, Szent István halálának 950. évfordulójáig. Ehelyett az új kenyeret és az 1949-es alkotmányt ünnepelték. Ezért is tűnt komikusnak és a kommunista gyakorlat visszahozásának, amikor a Fidesz-kormány bevezette az új Alaptörvény napját.⁷⁶

Magyarország középkori nagyhatalomként harcot folytatott a dalmáciai városokért Bizánccal és Velencével. Az, hogy Magyarország kifejezetten támogatta Horvátország EU-csatlakozását, hosszú történelmi gyökerekre vezethető vissza.

Ugyanakkor a történelem és az emlékezet meglehetősen negatív módon találkoztak az úgynevezett árpádsáv tekintetében. Főként 2006-tól kezdtek megjelenni az árpádsávós zászlók a Kossuth téri tüntetéseken. A szélsőjobb szimbólumává vált piros-fehér csíkos zászló felkorbácsolta az indulatokat: használói szerint a magyar címerben lévő motívum is az Árpád-házi

királyokra utal. Az ellenzők viszont arra emlékeztetnek, hogy 1944-ben a nyilas-keresztesek jelképe volt. Más szóval az ezeréves történelmet és az első királyi dinasztiát arra is felhasználják, hogy legitimálják a nemzeti radikális vagy egyenesen fasiszta nézeteket.

A történelem felhasználásához tartozik az is, amikor 1335-ben három király, Luxemburgi János cseh, III. Kázmér lengyel és Károly Róbert magyar király összegyűlt a visegrádi várban. Ez a találkozás lett a névadója az 1991-ben létrehozott visegrádi együttműködésnek is, illetve az azon részt vett visegrádi országoknak, majd később visegrádi négyeknek.

A mohácsi csata következtében a korábbi nagyhatalom három részre szakadt, majd a Habsburgok uralma alá került. A millenniumi emlékmű oszlopcsarnokának változásai tükrözik a korabeli politikai kurzus megváltozását is: az utolsó öt szobrot, vagyis a Habsburg-uralkodókat az 1950-es évek közepén magyar történelmi alakokra cserélték le egy új magyar narratíva jegyében. A magyarok nagy részének ma már eszébe sem jut e nyilvánvaló nacionalizmus politikai természete. Az eredeti szobrok nagy része 1905–1912 között készült el, míg az utolsó három csak 1954–1955 között. Bár a Habsburg-szobrok egy része ma már „restaurálható” lenne, érdekes, hogy eddig még senki nem foglalkozott komolyan a gondolattal, hogy vissza kellene állítani őket eredeti helyükre. Mária Terézia az egyetlen, aki visszatért, de csak a Szépművészeti Múzeum aulájában kapott helyet 2002-ben.

Könyvünk a történelem felhasználása kapcsán azért is foglalkozik a szobrokkal kiemelten, mert a különböző szoborcsaták napjainkban is jelen vannak Magyarország kulturális harcai között. Póto János szavaival élve ezek tulajdonképpen politikai pótcselekvések. Másrészt a történelemmel kapcsolatos viták a hatalomról és annak tűrőképességéről szólnak. Gondoljunk csak például a tallinni szovjet emlékműre, amely gyakori súrlódásokat okoz az észak és az orosz lakosság között, a nemzeti radikálisok a bronzkatona felrobbantásával fenyegetőztek például 2006-ban. A ma Oroszországhoz tartozó egykori finn város, Viborg egyik szobrának különböző fázisai is párhuzamba állíthatók Kelet-Közép-Európa hasonló eseteivel. Gunnar Finne finn szobrász alkotása, a függetlenség oroszlánja a finn függetlenség tizedik évfordulójára készült

1927-ben. A Monrepos parkban állították fel, ott, ahol 1910-től 1918-ig – míg a

várost elfoglaló fehérek le nem döntötték – Nagy Péter cár szobra állt. A moszkvai békeszerződés következtében 1940-ben Viborgot a Szovjetunióhoz csatolták, a kelet felé néző orosz lánt pedig ismét Nagy Péter szobrára cserélték – amelyet 1941-ben ezúttal a finn megszállók döntöttek le. Nagy Péter 1954-ben tért vissza eredeti helyére.⁷⁷

A 150 éves török uralom is sokszor kerül elő a történelmi hivatkozások között. Ezt használta fel Orbán Viktor 2015 őszén, azon a brüsszeli sajtótájékoztatón is, amelyen magyarázatot adott a menekültválsággal kapcsolatos állásfoglalására. Donald Tusknak, az Európai Tanács elnökének szóló válaszában is kiemelte, hogy „a muszlim közösségekkel való együttélésről csak nekünk van tapasztalatunk, mert itt

73 Agenda 2000 komission lausunto Unkarin EU-hakemuskesta 1997, 11; Nyssönen 2000, 133–137.

74 Népszabadság 2003. 8. 21.

75 <http://www.parlament.hu/irom39/11729/11729.pdf> (letöltve: 2018. 9. 17.)

76 Nyssönen 2001, 49–148; Fazekas 2016. 4. 25.

77 Vainonen 2013. 9. 8.

voltak 150 évig”.⁷⁸ Erről valószínűleg több balkán nép, például a görög is mást gondol. Érdekes itt megemlíteni, hogy a magyar hungarikum, a paprika is muszlim, vagyis török közvetítéssel került Magyarországra a Balkánon keresztül Spanyolországból, ahová az Újvilágból érkezett. Erre utal a „törökbors” vagy „pogánybors” elnevezés is. Ez is jó példa arra, hogyan gazdagítják a külföldi hatások a kultúrát, ugyanakkor minél inkább bezárkózik egy ország, annál inkább visszafejlődik.

A millenniumi emlékmű az ellenállás története is. Idetartozik például minenekelőtt a kuruc vezér Thököly Imre. A kuruc–labanc szembeállítás a mai napig használatban van a nacionalista körökben, ahol a labancok a nemzetietlenek. A kurucinfo.hu szélsőjobboldali portál neve is erre a történelmi ellentétre utal. Thököly török segítséggel és XIV. Lajos francia király ígéreteinek jegyében vezette kuruc seregeit. Akár egyfajta történelmi tanulságként is felfoghatjuk, hogy a magyarokat nem lehet a Nyugat megbízható szövetségeseinek tartani. Paul Lendvai, aki maga is emigráns, feltette a kérdést, hogy Thököly végül is kalandor vagy áruló volt-e. Vannak, akik a török kapcsolatot katasztrófának gondolják, míg mások a hosszabb távú Habsburg-ellenességet látják benne. Thököly először a Habsburgokat akarta elűzni, aztán a törököket.⁷⁹ Rákóczi Ferenc is helyet kapott a millenniumi emlékműben. Rákóczi a magyar történelem legfontosabb szereplői közül az egyetlen, akinek az arcképe a kommunizmus idején és azután is megtalálható volt a bankjegyeken. 2011-ben Rákóczi nevét kapta a Lágymányosi híd is.

Az emlékmű utolsó alakja 1848-hoz kapcsolódik, mint ahogy az is, aki előtte állt ott. Ennél a figuránál látszik legjobban a szembeállítás: Kossuth Lajos, a szabadságharc vezetője előtt a szabadságharc leveréséért felelős Ferenc József szobra volt látható. A magyar tábornoki egyenruhában lévő császár szobrát az első világháború utáni forradalmi hullám idején döntötték le a talapzatról. A Horthy-restauráció idején visszahelyezték a Tanácsköztársaság idején eltávolított szobro-

kat is – Ferenc József huszártábornoki egyenruháját azonban a magyar koronázási öltözetre cserélték.

Az államforma meghatározása a két világháború közötti Magyarország első feladatai közé tartozott. Csehszlovákiában betiltották a nemesi rangokat, Ausztriában az új köztársaság pedig kitiltotta a Habsburgokat az ország területéről, és elkobozta a vagyonukat. Magyarországon ezzel szemben a köztársaság túl „kommunistának” és radikálisnak bizonyult a konzervatív vezetők számára. Megegyezés hiányában a történelemhez fordultak, és felélesztették a régi kormányzói államformát, amit Kossuth is használt 1849-ben.

A királyság intézményének utóélete Otto von Habsburg személyében valósult meg. Franco idejében felajánlották neki a spanyol trónt, de nem fogadta el. A Spanyolországban, Franciaországban és Németországban is élt Otto az 1960-as

évek elején mondott le trónköveteléséről, és 1966-ban ellátogathatott Ausztriába. A bajor CSU soraiban bekerült az Európai Parlamentbe, elősegítette az európai párbeszéd megvalósulását, és végül négy ország állampolgára lett: német, osztrák, magyar és horvát. Legendává vált az Ausztria–Magyarország-futballmérkőzésen feltett kérdése, hogy ki ellen is játszanak.⁸⁰ Magyarországon Otto von Habsburg nem fogadta el a kiskgazdapárt felkérését, hogy legyen a köztársaságielnök-jelöltjük, de tiszteletbeli meghívottként részt vett az első szabadon választott országgyűlés első ülésén 1990 májusában.

Horthy Miklós nevét egy egész rendszer és korszak viseli Magyarországon, amit mindenekelőtt a maradiság jellemez. A külföldi kutatók közül Hugh Seton-Watson a pseudo-feudalizmus terminust használta (1962), amely a nagybirtokokhoz kapcsolódó régi rendszer életben tartását jelentette. Hannah Arendt egyenesen fasiszta vezetőnek ábrázolta Horthyt, amikor először említette *Eichmann Jeruzsálemben* című könyvében.⁸¹ Ez a nézőpont a Magyarországon kívüli korabeli értelmezéseket tükrözi, a későbbi kutatások tükrében azonban pontatlannak tekinthető.

A két világháború közötti Magyarországon sajátos helyzet volt, mivel néhány fontosabb várost leszámítva a képviselőket nyílt szavazással választották egészen 1939-ig. A rendszer biztosította a Horthy-közel konzervatívok számára a többséget minden alkalommal, éppen ezért érdekes párhuzamba állítani a mai Magyarországgal. Horthy Magyarországon többpártrendszer volt és gyülekezési szabadság, ám a gyakorlat és azok alkalmazása változó volt. A korszak központi politikusa, gróf Bethlen István úgy értelmezte, hogy „kontrollált demokrácia” működik az országban, a nyugati demokrácia viszont kudarcot vallott. A Bethlen–Peyer-paktummal például korlátozták a szociáldemokraták politikai tevékenységét.

A mai kritériumok szerint nyilvánvaló, hogy nem nevezhető demokratikusnak a rendszer, az autoriter és a totális rendszerek megkülönböztetése azonban problematikus. Richard Sakwa demokratikus autoritarizmusról beszél az 1990-es évekből Oroszországgal kapcsolatban.⁸²

Én úgy gondolom, hogy Sakwa terminusát megfordíthatjuk, és Horthy Magyarországról beszélhetünk autoritarizmusként vagy autoriter demokráciaként. Bár a pártok működését korlátozták, a választási törvényt demokratizálták a második világháború alatt. Másrészt a kormányzó nevezte ki a felsőház tagjainak egy részét, ami még ma is így működik Kazahsztánban, Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban. A demokrácia pártolója szempontjából kínosabb példa, hogy a brit felsőházban még Tony Blair reformjai (1999) után is létezik örökölt, illetve az uralkodó által kinevezett örökös tagság.

78 Mackey 2015; vö. Focus 2015.

79 Lendvai 2003, 139–144.

80 Childs 2011. 8. 24.

81 Arendt 1994, 139.

82 Sakwa 1995.

A magyar revizionizmus lassan kezdte meghozni az eredményét, és amikor a hitleri Németország szabad kezet kapott Csehszlovákia viszonylatában, Magyarország is előnyökhöz jutott. Ugyanakkor a korábbi külügyminiszter, Jeszenszky Géza történész az utóbbi időkben felvetette annak a lehetőségét, hogy meg lehetett volna tartani a bécsi döntésekkel kapott területeket. Ez a lehetőség szerinte Jugoszlávia megszállásáig, vagyis 1941 tavaszáig fennállt, és talán egy emigráns kormány is jobbnak tűnhetett volna a szövetségesek szemében.⁸³

Németország erősödése legkésőbb az 1938-as Anschluss után kezdte aggodalommal eltölteni a magyarokat is. Ennek ellenére a mai napig vitatott, hogy a magyar kormány tehetett-e volna többet az új rend bevezetése ellen. 1937-ben rövid ideig működött többek között a Márciusi Front, amely ellenezte a fasizmust, és demokratizálást követelt 1848 szellemében. Az egyház a kereszténység és az európai civilizáció védelmezőjének tartotta az országot, és aggasztónak találta a „pogányság” terjedését. 1938-ban látványosan megünnepelték a régi hatalom, vagyis Szent István halálának 900. évfordulóját. Ennél is messzebb ment Teleki Pál miniszterelnök, aki a jugoszláv offenzíva előtt öngyilkos lett. A legjelentősebb háborúellenes tiltakozás 1942 márciusában volt a Petőfi-szobornál, a Magyar Történelmi Emlékbizottság szervezésében. Az ellenállás azonban, annak ellenére, hogy összefogta a baloldali és a polgári csoportokat, jóval elmaradt a jugoszláviaitól vagy a franciaországitól.

Az egyik fegyveres ellenálló a zsidó származású kommunista Ságvári Endre volt, aki egy Horthy csendőreivel való összecsapásban vesztette életét 1944. július 27-én. Az akkor kitüntetett csendőrt 1959-ben a kommunista hatalom kivégezte. 2006-ban az ítéletet hatályon kívül helyezték, arra hivatkozva, hogy a csendőrök az akkori jognak megfelelően jártak el. Az MDF és a Jobbik letakarták Ságvári emléktábláját, és követelték az eltávolítását. Az antifasiszták válasza erre az volt, hogy

nem az a lényeges, hogy milyen párthoz tartozott Ságvári, hanem az, hogy antifasiszta volt.⁸⁴ 2010 után úgy változtatták meg a törvényeket, hogy Ságváriról nem lehet elnevezni közterületeket, intézményeket. A döntést azzal indokolták, hogy

Ságvári Endre neve „20. századi önkényuralmi politikai rendszer fenntartásához kapcsolható”. Ennek következtében az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a diákok tiltakozása ellenére is, megváltoztatta a szegedi Ságvári Endre Gimnázium nevét.⁸⁵

Ságvári esete tágabb európai viszonylatban is érdekes. A Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte azt az ítéletet, amelyet tévesnek vélt, ám a közterületek elnevezése az antifasiszta kultusz melletti állásfoglalás volt. Bár Ságvárit kom-

munistaként dekanonizálták, ugyanakkor ne felejtjük el, hogy zsidó is volt, és a zsidó ellenállás legitimálásáról is szó van az esetében. Azt is mondhatnánk akár, hogy Ságvári önvédelemből használta fegyverét, annál is inkább, mert az országban már három zsidótörvény volt életben, a vidéki zsidóságot pedig már deportálták.

Ha a Ságvárit lelőtt csendőr a törvény szerint járt el, akkor feltehetjük a kérdést, hogy jogállamiság volt-e Magyarországon. A kérdés már csak azért is jogos, mert a jelenlegi Alaptörvény bevezetése szerint 1944. március 19-én Magyarország elvesztette állami önrendelkezését, ami csak 1990. május 2-tól, az első szabadon választott népképviselő megalakulásától állt vissza. Akkor ez azt jelentené, hogy az összes 1944 és 1990 között hozott törvény és rendelet törvénytelen és nincs jelentősége? Vagy valójában arról van szó, hogy ezzel az időhatárral kizárják azokat a kellemetlen kérdéseket, amelyek magát az együttműködést és a kollaborációt érintenék?

Az együttműködésre és az annál is szorosabb kollaborációra legalábbis Thököly kuruc harcaitól kezdve találhatunk példákat. A kérdéssel behatóbban foglalkozó Gyáni Gábor szerint az együttműködés a hatalomért folytatott harcon és az ahhoz tartozó ellenségképen alapul. Ez nem új dolog, különösen a vesztes fél esetében, de mit gondoljunk például a Habsburgokkal történt kollaborációról? Nincs értelme túlságosan leszűkíteni a fogalmat, hiszen a kompromittáló együttműködés a mindennapok szintjén is létezett, ebből kifolyólag sokak számára az egész kérdés másodlagos.⁸⁶ Gyáni szerint a demokrácia titokhiányt jelent, míg a diktatúra éppen a titkos uralkodáson alapul, és már csak emiatt is elítélendő.

Hannah Arendt az *Eichmann Jeruzsálemben* című klasszikus művében arról is ír, hogy a magyar csendőrök készek voltak mindent megtenni. A belügyminisztérium politikai államtitkára például Eichmann személyes jó barátja lett.⁸⁷ Ezt is a személyes felelősség körébe sorolhatjuk

még, de ezenkívül létezik politikai fe-

86 Gyáni 2016, 258–263; vö. Gyáni 2013.

lelősség és reprezentativitás is. A folyto-

87 Arendt 1994, 140.

nosság a német megszállás előtti és utáni Magyarország között egyértelmű volt. Horthy Miklós a helyén maradt, és az általa kinevezett Sztójay Döme kormányának tizenegy minisztere közül hét, vagyis a többség Horthy kormánypártjának, a Magyar Élet Pártjának volt a tagja.

A zsidókérdés továbbra is érzékeny és keserű történelempolitikai vita tárgya. Akaratlanul is állást foglal az ezeréves állammal és azzal kapcsolatban, hogy létezik-e antiszemitizmus a mai Magyarországon, illetve milyen természetű. Az utóbbi évek egyes vitáiban a határvonal abban látszik, hogy Magyarország milyen mértékben készítette elő a terepet már a Margaréta-terv előtt. Sokan továbbra is áldozatként akarják látni magukat, a „rosszat” pedig kívülről jövőnek. Világos

83 *Népszabadság* 2016. 7. 23.

84 *Népszabadság* 2004. 8. 27.; 2005. 3. 11.; 2005. 5. 19.

85 *HVG* 2015. 2. 22.; 2015. 6. 2.

azonban, hogy Adolf Eichmann és körülbelül kétszáz németből álló csapata nem tudott volna a magyar hatóságok együttműködése nélkül intézkedni.

Az utóbbi évek legnagyobb vitája Magyarországról, Németországról és a holokausztról a 2014-es évfordulóhoz kapcsolódik. 2014 kivételes évnek tekinthető a magyar emlékezéskultúrában, hiszen egymást érték a különböző évfordulók: 1914-nek, 1944-nek és 1989-nek is kerek évfordulója volt. Továbbra is vita tárgya a 2014-ben elkészült német megszállás áldozatainak emlékműve. A vita néhány hónappal a választások előtt kezdett fellángolni, amikor a Fidesz-kormány elfogadta a projektet. Az emlékmű egyúttal ellenemlékezet születéséhez is vezetett, tüntetők gyűlnek elé, és az áldozatok ruháitól kezdve képeken keresztül a feliratokig különböző tárgyakat, emlékeket visznek oda.

A Fidesz 2010-es győzelme óta látványosan zajlik a magyarok saját *Historikerstreit*-ja, vagyis történésvitája. Az emlékév elején az új Történetkutató Intézet, a Veritas élére kinevezett Szakály Sándor történész a magyar zsidók 1941-es első deportálását úgy ítélte meg, hogy „ez inkább idegenrendészeti eljárásnak tekinthető”. A baloldali Krausz Tamás történész szélsőjobboldali provokációnak minősítette a kijelentést, ezért Szakály beperelte jó hírének megsértése miatt. A Fővárosi Ítéltábla szerint azonban Krausz nyilatkozata nem sértette Szakály Sándor jó hírnevét.⁸⁸

„Hivatalos történelemről” beszélni meglehetősen problematikus, a Veritas azonban a jelenlegi kormány által alapított, kormányhoz közeli szemléletű intézmény, ugyancsak kormányközeli, konzervatív vezetővel. 2016 nyarán Szakály egy interjúban azt nyilatkozta, hogy az 1920-as numerus clausus nem volt jogfosztó a zsidókra nézve, és nem is említették benne külön a zsidókat. Az 1938–1941-es zsidótörvényeket előkészítő Hóman Bálint Székesfehérvárra tervezett szobráról Szakály úgy gondolta, hogy a város saját ügye. Erre a történelempolitikai megnyil-

vánulásra reagált többek között Pók Attila történész is, aki válaszában szélesebb körben kitért a magyar antiszemitizmusra, illetve annak 1920 előtti jellemzőire is.⁸⁹ Miután a Legfelsőbb Bíróság 2015-ben rehabilitálta a háborús bűnökért életfogytiglanra ítélt Hómant, egy „ma-

gánalapítvány” elindította a szoborállítási projektet.

A szoborpolitika szempontjából érdekes, hogy a Turul-ügy óta a szoborállítás a helyi képviselőtestületek hatáskörébe tartozik. Ez elvileg azt jelenti, hogy a jobboldal jobboldali, a baloldal pedig baloldali szobrokat állíthat saját kerületeiben. A döntéseknek azonban a gyakorlatban nemzeti, sőt nemzetközi dimenziói is vannak. 2016 szeptemberében például az antiszemitizmus magyarországi elterje-

dését bíráló Samantha Power, az Egyesült Államok ENSZ-nagykövete, Hóman szobrát is példaként említette. A Fidesz szerint a nagykövet tévedett, és nem ismeri a magyar viszonyokat.⁹⁰ A magyar közmédiában azonban a kormány elhatárolódott Szakály kijelentésétől.⁹¹

Az emlékévre tervezett Sorsok Háza történelmi ismereteit is érték kritikák. A holokauszt áldozatainak emléket állító múzeumprojekt vezetője szintén Schmidt Mária, mint ahogy a magyar történelempolitika számos más intézményéé is. Az ő irányítása alatt áll a Terror Háza, ő volt az 1914-es és az 1956-os emlékév vezetője. A Sorsok Háza ugyan elkészült, de még 2018 tavaszán sem nyitották meg a kormányon belüli viszályok és a kiállítás tartalmát illető kételyek miatt. Itt meg kell jegyezni, hogy a korábbi kormányok is finanszíroztak több olyan projektet, amely a zsidó hitközségekhez kapcsolódik, ide-

90 *Népszabadság* 2016. 9. 9.

91 *Népszabadság* 2016. 6. 30.

92 *Népszabadság* 2016. 7. 4.; Gruber 2014.

88 *Népszabadság* 2015. 6. 27.

89 Szegő 2016; *Népszabadság* 2014. 9. 30.; Leppänen 2016. 2. 7.; Iyengar 2015. 12. 13.; BBC 2015; vö. Pók Attila válasza Szakály Sándornak: *Népszabadság* 2016. 7. 9.

EURÓPÁBAN ÉS A NAGYVILÁGBAN

Magyarország 2011-ben akaratlanul is botránnyal indította féléves EU-elnökségét. Az elnöklő országok sorra bemutathatták saját kultúrájukat. A magyar vezetők úgy döntöttek, hogy Magyarország a történelmével rukkol elő. Az egyik kiállított tárgy egy szőnyeg volt, amely Közép-Európa térképét ábrázolta 1848-ból. Az elnökség egyik magyar szóvivője szerint a szőnyeg kizárólag csak az ország kulturális, történelmi és tudományos jelképeit mutatta be. A szemiotikában a szimbólum azonban többféle értelmezést tesz lehetővé. Mivel a térkép a mainál háromszor nagyobbak mutatta Magyarországot, nem csoda, ha a fogadtatás a megdöbbenéstől a provincializmuson keresztül a Nagy-Magyarország vádjáig terjedt.¹

Miről volt szó, véletlenről, meggondolatlanságról, a politikai korrektség hiányáról vagy esetleg valamilyen revizionizmusról? Magyarországnak hivatalosan nincsenek területi követelései, mai határait megerősítette a párizsi békeszerződésben 1947-ben, majd az 1990-es évek közepén egyedi határszerződésekben is. Ennek ellenére fordítva is feltehetjük ezt a külpolitikai kérdést: Martonyi János külügyminiszter miért volt kénytelen még 2013-ban is magyarázkodni, hogy Magyarországnak nincsenek területi követelései Erdéllyel szemben, vagy miért jelenik meg időről időre a szlovák politikusok beszédeiben a magyar revizionizmus?² A szlovák kereszténydemokrata Ján Čarnogurský például azt mondta 1994-ben, hogy Magyarország meg akarja változtatni a határait, csak nincs hozzá ereje.

A magyar civil társadalomban nem ritkaság arra hivatkozni, hogy a hidegháború után máshol is megváltoztak a határok: a Szovjetunió felbomlott, Jugoszlávia felbomlott, Csehszlovákia is felbomlott –

akkor miért ne „bomolhatna fel” a mai Magyarország is? Jeszenszky Géának vajon igaza volt, amikor azt állította, hogy Magyarországon senki nem hiszi, hogy a határok megváltoztathatók?³

A történelem nemcsak ilyen nyilvános „szőnyeg-diplomáciával” van jelen a magyar külpolitikában, hanem például a trianoni békeszerződéssel is, amelynek 100 éves évfordulója hamarosan esedékes lesz. Magyarország szomszédaihoz fűződő kapcsolatának az a különlegessége, hogy magyarok a magyarok szomszédai. Ez a posztrimperialista trauma nem egyedi, ugyanebben a helyzetben vannak a korábbi

központi nagyhatalmak, mint például Németország vagy az Oszmán Birodalom is. Külön fejezet a Szovjetunió felbomlása, ami körülbelül 25 millió orosz nemzetiséget hagyott maga után az utódállamokban, és hozzájárult többek között a közép-ázsiai népvándorláshoz. Magyarország tekintetében a trauma a két világháború közötti revíziópolitikában csúcsosodott ki a „Nem! Nem! Soha!” jelszával.

Érdeemes itt utalni Kádár János beszédére, amely az 1975-ös Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet utáni pártkongresszuson hangzott el. Ez azért jelentett mérföldkövet, mert Kádár először hozta szóba ilyen magas fórumon a területvesztést és a kisebbségi kérdéseket. A kisebbség számára hídépítő szerepet képzelt el az anyaország és etnikai hazájuk között.⁴ A hídépítő szókép érdekes, eszerint az állam vagy a kisebbség lehet hídfe vagy trójai faló is, mint a német kisebbség Hitler megszálláspolitikájában. A névpolitika szempontjából is figyelemre méltó, hogy a mai Szlovákiában a magyarokat képviselő párt neve a kétnyelvű Most–Híd.

A szomszéd államok és a nemzetpolitika

A magyar politikai kultúrában a nemzet túlnő az országhatárokon, ezt viszont a nemzetközi kapcsolatokban nem mindig értik meg. A kommunikációs probléma egyrészt a politikai elképzelésektől függ, másrészt a politikai tevékenységektől, mint például az új alkotmánytól. A Fidesz már a 2009-es európai parlamenti választások után azt akarta, hogy a szomszéd országokban élő magyar kisebbség választottjai is képviselhessék a magyar nemzetet Brüsszelben. Végül a 2014-es választásokon a Fidesz–KDNP listájáról jutott be az európai parlamentbe Tőkés László, aki korábban még Romániát képviselte. A magyar konzervatív politikusok úgy gondolják, hogy a nemzeti alapú állampolgárság a korábbinál nagyobb szerepet fog kapni Európában.

Magyarország abból a szempontból is különleges, hogy a hidegháború után szomszédai száma ötről hétre emelkedett. A hivatalos népszámlálási adatok szerint 2000–2002-ben 1 435 000 magyar nemzetiségű lakott Romániában, 516 000 Szlovákiában, 293 000 Szerbia–Montenegró területén és 156 000 Ukrajnában. Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában a számuk nem érte el a 16 000-et.⁵

Eamonn Butler 2007-es kutatásában megállapította, hogy a magyar külpolitika nem képes elérni három fő területén az egyensúlyt. Ezek a határon túli kisebbség támogatása, az euroatlanti együttműködés és a megfelelő szomszédpolitika.⁶ A kisebbség támogatását nemcsak emberjogi kérdésként értelmezhetjük, hanem

1 BBC 2011.

2 *Népszabadság* 2013. 3. 11.

3 *Népszava* 2018. 2. 6.

4 *A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa 1975. március 17–22.* 1975, 82.

5 Vö. Kovács–Tóth 2007; *Népszabadság* 2012. 3. 10.

6 Butler 2007, 1140.

egy másik ország belügyeibe való beavatkozásként is, ami ebből kifolyólag ellentétes a jószomszédi viszonytal. Magyarországhoz kapcsolódóan feltehetjük azt a kérdést is, hogy a kisebbségi kapcsolatokat mennyire lehet az államvezetés és az etnikai többség figyelembevétele nélkül intézni. Ilyen provokációra példa 2009-ből, amikor a szlovák határőrök megakadályozták, hogy Sólyom László átlépje a határt, és találkozhasson a magyar kisebbségek képviselőivel. Sólyom aztán, köztársasági elnöksége végeztével, 2010-ben átsétált a hídon, és megtartotta a beszédét a magyar mellett szlovákul is.⁷ Lehetséges, hogy az aktív kisebbségi politika megronthatja nemcsak a két ország, hanem az anyaországban lévő többség és az etnikai kisebbség kapcsolatát is?

A magyar külpolitikát értelmezhetjük az utóbbi időben elterjedt diaszpóra elnevezés segítségével is. Shain és Wittes (2002) úgy határozta meg a fogalmat, hogy az magában a diaszpórában élők politikai viselkedése, etnikai hazájukhoz és az anyaországukhoz való kapcsolatuk, valamint az etnikai konfliktusokban játszott szerepük. Diaszpórán szoktak transznacionalizmust is érteni, amely különösen a migráció következtében általánossá váló, különböző országokhoz fűződő kötelékekre utal.⁸ A transznacionális nézőpont különösen jellemző az Egyesült Államokban, ami a bevándorlók és általuk a transznacionalizmus és az integráció olvasztótégelye is. A kelet-európai nacionalizmusra ezzel szemben az jellemző, hogy az államok és a nemzetiségek határai nem ugyanazok, példa erre a Jugoszláviát felbomlasztó háború. Magyarország esetében is „vándoroltak” a határok, ami azt a kérdést veti fel, hogy mit tehet az etnikai haza, illetve mire van lehetősége.

A jószomszédi kapcsolat kialakítása hatással van Magyarország európai és euroatlanti kapcsolataira is. A jelenlegi nézőpontból ehhez hozzávehetjük még Oroszországot is, amely bizonyos elképzelésekben esetleg szerepet játszhat akár a trianoni békeszerződés érvénytelenítésében is. Románia korábbi elnöke, Traian

Băsescu, legalábbis a magyar értelmezések szerint, azt az igencsak furcsa kijelentést tette, hogy el kell kezdeni a tárgyalásokat Moszkvával Moldova Romániához csatolásáról, mert Putyinnal úgymond „lehet beszélni”.⁹

Magyarországon Antall József kezdte el feszegetni a határkérdést, aki rögtön kormányra kerülése után lélekben 15 millió magyar miniszterelnökként határozta meg magát. A beszéd 1990. június 2-ára időzítése telitalálat volt, hiszen két nappal később következett a trianoni béke 70. évfordulója. Antall József azóta is nemzetpolitikusként emlékezik.¹⁰ Mivel fenyegetően nőni kezdett a térségben a bizonytalanság, 1994-ben Horn Gyula már csak 10 millió magyar miniszterelnökének vallotta magát. Újabb négy év múlva

Orbán Viktor óvakodott a számoktól, és megelégedett azzal, hogy megkülönböztette az állam és a nemzet határait egymástól, amelyek tehát nem ugyanazok.

Az utóbbi években Finnországot is nyugtalanítja Oroszország honfitárs-politikája, vagyis az, ahogyan az oroszok külföldön élő honfitársaik sorsa miatt aggódnak. Ez párhuzamba állítható Magyarországgal, hiszen az impérium felbomlása után mindkét országban szétszóródott a lakosság az utódállamokba is. Magyarországon a nemzetpolitika az a fogalom, amellyel az új Magyarország a szomszéd országokban élő magyar kisebbségek ügyeit intézi – de úgy is mondhatjuk, hogy beavatkozik az államok belügyeibe. Neologizmusról és hiperonímiáról, vagyis fölérendelt fogalomról van szó. Kántor Zoltán szerint a nemzetpolitika a Magyarországon kívül élő magyar kisebbségeket és az őket érintő politikát jelenti, amely abból a szükségletből fakad, hogy meg lehessen határozni, ki magyar. Kántor úgy véli, minden állam folytat nemzetpolitikát, akár elismerik, akár nem. Egyrészt megkülönbözteti az ország határain belül megvalósítandó politikát, amely kifelé irányul, és az angol *kin-state nationalism* kifejezéssel lehet leírni, másrészt a tulajdonképpeni nemzetépítést (*nation building*). Bár az etnikai pártok részt vesznek a kormány munkájában az anyaországban, Kántor szerint ez nem jelenti azt, hogy ezek a pártok a kérdéses politikai nemzethez tartoznának, vagy pedig kettős identitásuk lenne.¹¹

A nemzetpolitika új fogalma azonban nem jelenti azt, hogy a téma egészével ne foglalkoztak volna a 2010-es fordulat előtt. Bauer Tamás azzal érvelt, hogy az egész kisebbségi ügyet már az 1990-es évek közepén lerendezték az alapszerződésekkel. A kisebbségek etnikai háttérüktől függetlenül más-más politikai közösségekhez, vagyis államokhoz tartoznak, ezért a megfelelő módszer a kisebbségek védelme, az autonómia és a területek támogatása lenne.¹²

Magyarország 1995-ben Párizsban, az Európai Unió támogatásával aláírta a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről szóló szerződést, és megerősítette mai határait. Hasonló szerződések születtek többek között Lengyelország és szomszédai, Németország, Oroszország, Fehéroroszország és Ukrajna között 1991–1992 folyamán. Magyarországon különösen a Romániát (1996) és Ukrainát (1993) érintő alapszerződések váltottak ki nagy visszhangot a parlamentben, mivel a képviselők egy része össze akarta kapcsolni a szerződéseket a szomszéd országokban élő kisebbségek státuszával. Kovács László külügyminiszter azt válaszolta, hogy éppen ezek a kétoldalú alapszerződések mentenek fel a revizionizmus vádjá alól.¹³

Az, hogy elegendőek-e ezek a szerződések, tulajdonképpen a tyúk és a tojás problematikája, amelyben a bizalomépítés a lényeg. Az új szlovák állam alkotmá-

7 *Népszabadság* 2010. 8. 23.

8 Shain–Wittes 2002; Waterbury 2010; Faist 2010, 9.

9 *Népszabadság* 2016. 8. 18.

10 Jeszenszky 2010.

11 Kántor 2011.

12 *Népszava* 2010. 2. 18.; *Népszabadság* 2010. 5. 27.

13 Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 1996, 23390–23391.

nyába bekerült, hogy Szlovákia a szlovákok állama. Mivel az ország oly mértékben az illiberális demokrácia felé kezdett közelíteni, az EU a csatlakozási tárgyalások feltételül szabta a kormányváltást, ami végül 1998-ban meg is valósult. Előtte Vladimír Mečiar még a magyar–szlovák lakosságcserét is felajánlotta.

A határszerződéseken kívül az autonómiakövetelésekben is megjelent a kisebbségi kérdés már Magyarország EU-tagsága előtt is. Az autonómia a görög *autosz* (önmaga) és *nomosz* (törvény) szavakból tevődik össze, használata sokszor meglehetősen pontatlan. Annak ellenére, hogy a fogalom teljes különállásra utal, az autonómia követelőinek sokszor az is elég, ha sikerül növelni az önállóságot. A területi autonómia mellett létezik a kulturális autonómia is, vagyis az etnikai vagy vallási csoportok számára biztosított jogok és kötelességek.¹⁴ Sokszor emlegetett példa a Finnország és Svédország között elhelyezkedő, Finnországhoz tartozó, de 1921-től autonóm Åland-szigetek, amely sorsát szintén külső szervezet, a Népszövetség döntötte el. Magyarországon jól ismert példa Dél-Tirol esete, ahol hosszú tárgyalások után kapott autonómiát a többségében német anyanyelvűek lakta terület.

Magyarországon az 1990-es évek közepén Horn Gyula szocialista-liberális kormányának kisebbségpolitikája elleni kritikaként merült fel az autonómiakérdés. A négy jobboldali ellenzéki párt egy különálló, rendszeresen üléselő autonómiatanács létrehozására tett javaslatot 1996-ban. A szomszédos országok európai uniós és NATO-tagságának támogatását a határon túli magyarok autonómiájának biztosításához kívánták kötni. A szomszédos országok nacionalistái ezt természetesen nem nézték jó szemmel, a román elnök, Ion Iliescu is úgy értékelte a helyzetet, hogy az etnikai alapú autonómia szeparatizmushoz vezetne.¹⁵

Svante E. Cornell nézetei szerint az elszakadás valószínűbb olyan kisebbségek esetében, amelyeknek már autonómiájuk van. Ugyanakkor az autonómia

megegyezik az állam függetlenségét vagy szilárdságát is. Ukrajna, a 2014-es skót népszavazás és Katalónia helyzete új nézőpontokat hoztak ebbe a diskurzusba is. Véleményem szerint három külön-

böző esetet lehet megkülönböztetni. Elsőként, amikor a már létező autonómia elszakadáshoz vezet, ez volt és továbbra is ez marad a skót nacionalisták célja. A második esetben az elszakadás egy másik államhoz való csatlakozáshoz vezet, így történt ez Texasban is egy rövid ideig tartó függetlenség után. A harmadik lehetőség, amikor egyenesen egy másik állam kötelékébe kerül az autonóm terület, ahogyan az a Krím-félszigeten történt.¹⁶

A kelet-európai félelmekben és elképzelésekben nagyobb eséllyel jelenik meg a texasi vagy a krími eset, hiszen Skóciával ellentétben itt a határ másik oldalán

van az etnikai haza. Különösen Romániában és Szlovákiában volt félő, hogy az autonómia szeparatizmushoz vezethet, és azáltal ki tudja, miféle integrációkhoz. Nem véletlen, hogy Spanyolország és Ciprus mellett éppen Románia és Szlovákia az a két ország, amelyik nem ismerte el Koszovó függetlenségét. Albániától és az albánoktól függetlenül Koszovó egyelőre még meg tudta tartani önállóságát.

A legújabb autonómiakoncepció a skót népszavazás idejére tehető, amely felerősítette a székelyföldi autonómiatörekvéseket is.¹⁷ Ez éppen egybeesett az ukrán eseményekkel és Orbán Viktor harmadik ciklusának nyitóbeszédével is, amelyben a határokon túli magyaroknak autonómiát, kettős állampolgárságot és kollektív jogokat akart. A román elnök, Traian Băsescu úgy kommentálta a beszédet, hogy Orbán azonkívül, hogy interjúkat ad, nem tehet mást. A román kormánypárt végül 2014 őszén elutasította a magyar kisebbség területi autonómiatervét.

A vizsály szimbolikus elemei közé tartozik a székely zászló, amely használatát Romániában korlátozták. Rövid időn belül a zászló már a magyar Parlamentre tűzve hirdette a „nemzeti szolidaritást”. Korábban a házelnök, Kövér László romániai látogatása tette próbára a két ország kapcsolatát, amikor Kövér a román fél kérése ellenére sem halasztotta el látogatását a román választási kampány utáni időpontra.¹⁸

Szlovákiában az elszakadás miatti aggodalom egyrészt a bizalmatlanság szülőltte, másrészt abból származik, hogy a Felvidék többszöri elcsatolás, illetve elszakadás eredménye. Néhány bársonyos szétváláson kívül az államhatár általában szent és sérthetetlen, a megváltoztatásuk háborút jelent. Szlovákia számára nem egyszerű a helyzet, hiszen a magyar határ egyáltalán nem „természetes”, a Dunát leszámítva, és nincs előzménye sem. Finnország jelenlegi keleti határa például az 1721-es ususikaupunki béke által kijelölt határral nagyjából megegyezik.

A politikai realizmus szemszögéből

nézve egy esetleges elszakadás az állam fennmaradását is fenyegeti. Az asszimiláció elavult válasz, amely a domináns kultúra és a homogenitás gondolatán

alapul. Elég csak arra gondolni, hogy Szlovákiában például folyamatos vita van a kétnyelvű táblákról – amely Finnországban sokkal kisebb számú svéd nyelvű lakosság mellett manapság meglehetősen ritka. De sok más példát is találhatunk a nacionalizmusra. 2010 tavaszán lehetett olvasni a magyar lapokban, hogy a szlovák államfő ugyan megvétózta az úgynevezett hazafiassági törvényt, az állami jelképekről szóló módosítást viszont elfogadta. Így nem kell a szlovák himnusszal kezdeni a hetet az iskolákban, ahogy a korábbi verzió előírta, de el kell helyezni a szlovák zászlót, a himnusz szövegét és az alkotmány bevezetőjét

14 Lapidoth 1996, 29; Cornell 2002, 8–19.

15 Felkay 1997, 119–125.

16 Cornell 2002, 19; Nyssönen 2015.

17 *The Economist* 2013. 2. 21.; *Népszabadság* 2014.

5. 19., 2014. 9. 20.; *Magyar Nemzet* 2014. 9. 20.

18 *Népszabadság* 2012. 6. 5.; Nyssönen 2015.

az iskolákban, ha nem is minden tanteremben.¹⁹ Magyarországon a címer szokásos berendezése a tantermeknek, a nyolcadik osztályosok pedig megkapták az új Alaptörvényt 2011-ben.

A harmadik politikai módszer a határon túliak ügyében a státustörvény, amelyet a Fidesz hozott a legnagyobb ellenzéki párt támogatásával 2001 nyarán, és az EU-tag Ausztria kivételével minden szomszéd országot érintett. A magyar igazolvány hamar népszerű lett, október közepéig már több mint félmillióan igényelték. A nemzetközi politika elméleteit tekintve azonban Magyarország, beavarkozva más országok belügyeibe, problematikus helyzetet idézett elő. Az Európa Tanács megállapította állásfoglalásában, hogy a nemzetközi jog csak az állampolgár és az állam fogalmát használja. Az ET szerint a törvényben használt „nemzet”-fogalmat a szomszéd országok a jelenlegi határok megkérdőjelezéseként értelmezhetik. Hogy nemcsak üres szócséplésről vagy szemantikáról van szó, hanem hatalmi politikáról, az kiderül a későbbiekben.

A nemzetközi kritika arra készítette a szocialista-liberális kormányt, hogy vizsgálja felül a törvényt 2003-ban. Ennek következtében kivették belőle a státusirodák adatkezelési jogát, mert sérti az érintett ország területi érinthetlenségét, és a nagykövetségek hatáskörébe utalták az ügyintézkést. A kormány kész volt kitörölni a bevezetésből az „egységes magyar nemzet” gondolatát is. A Fidesz és két kisebbségi szervezet nem írta alá a módosítást.

A Fidesz a későbbiekben is semmibe vette az Európa Tanács ezen ajánlását. Már közvetlenül a 2010-es választások után előkerült a „nemzet”-fogalom abban a törvényben, amely a trianoni évfordulót a Nemzeti Összetartozás Napjává tette. A törvényben a „magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek”. A szocialisták enyhítő módosításokkal próbálkoztak, mint például kulturális nemzet, egyetemes magyar nemzet, illetve május 9-ének az európai ösz-

szetartozás napjává nyilvánítása.²⁰ Végül a szocialisták nagy része a törvény ellen szavazott, az LMP-ből pedig tizenketten tartózkodtak. Az MSZP-frakció később távolmaradásával bojkottálta a parlamenti emlékülést.²¹ Az egységes nemzetet em-

líti az új Alaptörvény is, amely a korábbinál részletesebben beszél a határon túli magyarok iránti felelősségről. Az Alaptörvény szerint Magyarország támogatja a határon túli magyarok boldogulását, kultúráját és együttműködésüket egymással és Magyarországgal.

Magyarország ugyan a legismertebb és valószínűleg a legprovokatívabb eset az etnikai kisebbségekhez fűződő viszonyában, már csak a kisebbségek nagyságát tekintve is, de nem az egyetlen, mint azt André Liebich megjegyezte. Magyarország

volt az első, amely az etnikai kisebbségek iránti aggodalmát beemelte az alkotmányba már 1989-ben, és számos friss demokrácia követte a példáját. Finnország helyzete más, de ott is előkerült a hazatelepülő finnek kérdése Mauno Koivisto elnök idejében. A külföldiek jogállásáról szóló 2004-es finn törvény letelepedési engedélyt kínált a volt Szovjetunió területéről származó inkeri finneknek és azoknak, akik a finn hadseregben szolgáltak 1939–1945 között.²²

A negyedik politikai dimenzió a kettős állampolgárság fogalma. A Krím-félsziget elfoglalása után a finnek sokkal szigorúbban viszonyulnak a kérdéshez, és felvetették, hogy a kettős állampolgárok betölthetnek-e a honvédségnél olyan katonai pozíciót, amely a nemzet biztonságával kapcsolatos.²³ A kettős állampolgárságot kapott magyarok különlegessége, hogy nem kell Magyarországra költözniük. A korábbi értelmezésekben a kettős állampolgárság azoknak járó gesztus volt, akik áttelepültek egy másik országba, a magyarok viszont újraértelmezték ezt. 2014-től törvény biztosítja a választójogot a határon túli magyaroknak a parlamenti választásokon. Ha nincs áttelepülés, akkor kik is ezek a kettős állampolgárok? Mivel rögtön a határ másik oldalán laknak, akkor ez nem azt jelenti-e, hogy kiterjesztjük a határ fogalmát úgy, ahogy a geopolitika klasszikusai gondolják: a határ ott húzódik, ahol a „mieink” laknak?

Az Európai Unióban az állampolgárság az országok belügyei közé tartozik. Az esetleges menekültkvóták kivételével az ország maga dönti el, kinek ad állampolgárságot, és kinek nem. Magyarországon néhány hónappal azután vetődött fel a népszavazás kérdése, hogy megváltoztatták a törvényt a szerbiai és romániai magyar szervezetek kezdeményezésére 2003-ban. Az uniós tárgyalások befejeztével világossá vált, hogy az Unió külső határa kizárja a magyar kisebbségeket az Unióból. A Magyarok Világszövetsége segítségével 474 000 aláírást sikerült összegyűjteni a népszavazás mellett.

A 2004-es népszavazás a nacionalizmus bemelegítésének tekinthető. Ha a kampányban használt érveket nézzük, láthatjuk, hogy a szocialisták és a liberálisok alapvetően elleneztek a kettős állampolgárságot. A beszédekben kiemel-

kedtek a gazdasági érvek és a nemzeti nacionalizmus, amellyel a magyarországi magyarok érdekeit vették védelmükbe. Az egyik legérdekesebb Gyurcsány Ferenc „második Trianonról” szóló gondolata volt, amely szerint a kettős állampolgárság a migráció növekedéséhez vezet, azáltal pedig a szomszéd országok magyarok lakta területeinek elnéptelenedéséhez.²⁴ A „második Trianon” abból a szempontból igaznak bizonyult, hogy a migráció valóban megnőtt az EU-tagság előtt, és utána is folytatódott.

19 *Népszabadság* 2010. 3. 20.

20 *Népszabadság* 2010. 6. 1.

21 *Népszabadság* 2010. 6. 1.; *Magyar Nemzet* 2010. 6. 5.

20 Végül a szocialisták nagy része a törvény ellen szavazott, az LMP-ből pedig tizenketten tartózkodtak. Az MSZP-frakció később távolmaradásával bojkottálta a parlamenti emlékülést.²¹ Az egységes nemzetet em-

22 Batory 2010, 31–48; Liebich 2007, 25; Korhonen–Nyyssönen 2010; Ulkomaalaislaki 301/2004.

23 Ovaskainen 2018.

24 *Magyar Hírlap* 2004. 11. 3.; *Népszabadság* 2004. 11. 10.; *Magyar Hírlap* 2004. 11. 27.

A Fidesz elképzelése a jövőről ezzel éppen ellentétes volt, úgy gondolták, hogy a törvény maximalizálja a határon túli magyarok jogait, és nem fog áttelepüléshez vezetni. Orbán Viktor pártelnök átvette az Antall József-féle 15 millió magyar és a több európai országban megvalósult kettős állampolgárság mítoszt.²⁵ Azt viszont nem említette, hogy a kettős állampolgárságot általában az adott országba betelepülteknek tartották fenn, hogy ne kelljen lemondaniuk korábbi állampolgárságukról. Pontosabban fogalmazva, a kettős állampolgárság fideszes elképzelése még elég kialakulatlan volt, az állampolgárság nem tartalmazott olyan alap-
elemeket, mint például a Magyarországon való letelepedés joga, szavazati jog vagy a választhatóság joga. Ehelyett olyan homályos fogalmakat használtak, mint az új nemzetegyesítés vagy a nemzeti összetartozás törvénye.

Kis János, az SZDSZ volt elnöke nem fogadta el Gyurcsány Ferenc miniszterelnök vízióját a területek kiürüléséről. A jogszabályban nem emberekről, hanem területekről van szó Kis szerint, és a törvény káros lenne, mert az etnikai kisebbség helyzete nem lenne egyenlő utána a többségével. A kormánynak szakítania kellene a nacionalista nyelvhasználattal és a szélsőséges klisékkel, mert ezek évekig meg fogják akadályozni a racionális döntéseket.²⁶ Kis észrevétele érdekes, hiszen a területet a határtól függetlenül addig lehet „birtokolni”, amíg élnek ott őslakosok. Ebből a szempontból a Szudéták, Kelet-Poroszország vagy Karélia „végre-
gesen” elveszett, hiszen szinte egyáltalán nem laknak már ott őslakosok. Kisnek igaza volt, a többség és a kisebbség viszonya a korábbinál is feszültebbé vált a népszavazás után. Erről szólnak például az üzletek ajtaján megjelent olyan feliratok, mint a „magyarokat nem szolgálunk ki”. Románia is tiltakozott az egész gondolat ellen, és azzal fenyegetőzött, hogy az Európa Tanács elé viszi az ügyet, mint ahogy a státustörvény kapcsán tette.²⁷ Románia fenyegetőzését azonban beárnyékolta az, hogy a két világháború között a Romániához tartozó Moldovában is útlevelet ad-

tak a román állampolgároknak. Világos azonban, hogy a magyarok a szomszéd országok türelmét teszik próbára azzal, hogy a választási kampányt kiterjesztették az államhatárokon túlra is.

2004 decemberében tehát a magyarok népszavazással döntöttek el, hogy hozzon-e az Országgyűlés törvényt arról, hogy kedvezményes honosítással magyar állampolgárságot kapjon az a magát magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgár, aki magyar nemzetiségét magyar igazolvánnyal vagy a törvényben meghatározott egyéb módon igazolja. Az akkori népszavazási törvény szerint a 37 százalékos részvétel elegendő volt ahhoz, hogy érvényes legyen a szavazás, mivel azonban egyik fél sem kapott 25 százaléknál több szavazatot, eredménytelen lett. A szava-

zásra jogosultak többsége, vagyis több mint 62 százalék, nem mutatott érdeklődést a szavazás iránt, vagy nem tudott dönteni.²⁸

Antall Józsefet nemzetpolitikusként tartják számon, a nemzetpolitika fogalma azonban csak a 2004-es népszavazás után került be a politikai diskurzusba. Korábbi, lexikonokbeli előfordulását hiába is keresnénk, az egyetlen találat az 1926-ban alapított Nemzetpolitikai Társaság.²⁹ Ebből kifolyólag új diskurzus ter-
hódításáról beszélhetünk, amely helyettesíti a kisebbségpolitika és a kisebbségvédelem fogalmát. Az Európai Unióban Magyarország meglehetősen szó szerint értelmezte a határok megnyitását, amikor a szomszéd országok magyar kisebbségeiről és azok jogairól volt szó.

A nemzetpolitika első megfogalmazásai közé tartozott az akkori kormány-
párt, vagyis a szocialisták által *Megújuló nemzetpolitika* címmel megjelentetett dokumentum. Ez válasz volt 2005-ben a „nemzetietlen” kormányról szóló ellen-
zéki vádakra. Ebben is megjelent a magyar nemzet újraegyesítésének gondolata, de az EU keretein belül. Integrációval és együttműködéssel kívánták elősegíteni a határon túli magyarok saját szülőföldjükön való boldogulását.³⁰ Magáról az Európai Unióról elmondhatjuk, hogy – Nagy Károly birodalmának történelmi párhuzama ellenére – saját együttműködésének teremtménye, a magyarok számára pedig 1920 óta nem létezett egységes Európa. A programból egyértelműen látszott a friss uniós tagállam optimizmusa és a szerzők azon elvárása, hogy hatással lehessenek az Unió tevékenységére. A párt tanácsadó testületei kidolgozták a nemzeti felelősség programját, amellyel támogatnák a kultúrát és az oktatást, állampolgári vízumot biztosítanak, könnyítenék az állampolgársághoz jutást és az autonómiatörekvéseket.

A Fidesz gyakorlatilag kisajátította a fogalmat, hogy támogathassa vele saját nemzetközpontú törekvéseit. A 2010-es választási győzelem után a kettős állampolgárság kérdése a párt első intézkedései között került újra napirendre. Egyúttal maga a fogalom is átalakult, magyarországi lakóhely nélküli kedvezményes honosítást jelentett, választójogot azonban még nem biztosított. A Fidesz és a Jobbik támogatták a változtatást, míg a szocialisták és az LMP véleménye megoszlott. A törvényt pártfogoló Semjén Zsolt nemzetpolitikáért felelős miniszterelnök-helyettes nemzeti szolidaritásra hivatkozott, és arra, hogy korrigálni kell Trianon igazságtalanságait. A nyelvhasználat is durvább lett, ez látszik Semjén *Magyar Nemzet*-beli cikkéből is, ahol a 2004-es népszavazást „nemzetárulásnak” nevezte. Később aztán úgy módosították a törvényt, hogy ezek az egyfajta „tartalékos” állampolgárok is szavazhassanak az országgyűlési választásokon. Így a 93 listás hely-

25 *Magyar Nemzet/Népszabadság* 2004. 11. 29.

26 *Magyar Hírlap* 2004. 11. 27.

27 *Magyar Nemzet* 2004. 11. 16.; *Népszabadság* 2004. 11. 17.; *Népszabadság* 2004. 12. 1–3.

28 *Magyar Nemzet* 2004. 12. 4.; *Népszabadság* 2004. 12. 6–7.

29 *Új idők lexikona* 1940, 4748.

30 *Megújuló nemzetpolitika* 2011.

sorsát tudják befolyásolni.³¹ Ennek meglehetősen jelentős nemzetközi politikai dimenziója is van, ha például Olaszországhoz hasonlítjuk, ahol 12 képviselői helyet tartanak fenn erre a célra a 630-ból.

Ezzel a fajta belpolitikai használattal a fogalomnak hatalmpolitikai és imperialista kiterjedése is keletkezik, és azt a kérdést implikálja, hogy a kettős állampolgárságot kapott kisebbséghez tartozó személyek hídépítőként működnek-e, vagy inkább az etnikai haza hídfőjének tekinthetők-e. A finneket ebben a tekintetben is foglalkoztatja az orosz politika: vitát folytattak például arról, hogy korlátozzák-e az oroszok földvásárlási jogát a nemzetbiztonság szempontjából kiemelt területeken, mint a repülőterek vagy a katonai raktárak közelében. Feltűnt a kölcsönösség gondolata is, hogy például lehessen földet venni a karjalai területeken, aminek egyelőre nincs realitása. A magyar politika tulajdonképpen nem különbözik Oroszország Grúziában gyakorolt útlevél-politikájától. Érdekes, hogy a nemzetpolitika megkérdőjelezi a bel- és külpolitika hagyományos felosztását is. Magyarországon jól látszott ez a szervezetekben is 2010-től kezdve, amikor a politikai szektort a külügyminisztérium helyett a miniszterelnöki hivatalba helyezték államtitkári felügyelet alá. Orbán Viktor pedig kijelentette a határon túli magyar közönség előtt, hogy a külpolitika nem határozza meg ezentúl a nemzetpolitikai stratégiákat.³² Kénytelenek vagyunk arra a következtetésre jutni, hogy a belpolitika így átnyúlik az államhatárokon, és nemzetközi befolyásra törekszik.

Nem meglepő, hogy a Fidesz nemzetről alkotott elképzelései bekerültek az új Alaptörvénybe, illetve annak preambulumba is. Az új alkotmány még messzebbre megy, mint a régi, azzal a megfogalmazással is, hogy „az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva” vállal felelősséget a határon túli magyarok sorsáért.

A Fidesz 2014-es külpolitikai stratégiájában a bel-, a nemzet- és a külpolitika szorosan összekapcsolódik. A nemzetpolitikai részben megemlítik, hogy a magyar külpolitikának egyszerre két célt kell megvalósítania: a nemzetet és az államot. Ez az állampolgári előnyök biztosítását és a határon túli magyarok támogatását jelenti a térség stabilitásának érdekében.

A határon túli magyarok erősítik a magyarországi magyarokat, őket pedig a diplomácia minden eszközével védelmezni kell a nemzetközi porondon. A fejlődéspolitikában az egész Kárpát-medencét egy földrajzi-gazdasági területként látatják.³³

Nem csak a Fidesz radikalizálódott az utóbbi években, a Jobbik is „új nemzetegyesítést” akar, állampolgárságot minden magyar számára, felülvizsgálja a szomszéd országokkal az 1990-es években kötött alapszerződéseket, és minden

politikai eszközzel támogatná a határon túli magyarok autonómiatörekvéseit. A Jobbik számára az új nemzetegyesítés kulturális és gazdasági újraegyesítést jelent, amelyet társadalmi és gazdasági érdekek és egyúttal sürgetően szükségesnek is tartanak. A programban „nemzettestbe tartozásról” beszélnek, de nemzetpolitikájuk számára nincs konkrét alternatívájuk. A határrevíziós követeléseket talán szemérmességből kihagyták, ám a „védőhatalmi státuszú anyaország” és a „magyar államot visszahelyezni történelmi szerepébe” kifejezések éppen eléggé homályosak ahhoz, hogy elindítsák a fantáziát, illetve hogy az értelmezés felelősségét a hallgatókra hárítsák.³⁴

A *Népszabadság* 2016 márciusában írt arról, hogy Magyarország kapcsolata egyetlen szomszédjával sem problémamentes.³⁵ A menekültválság valószínűleg szerepet játszott az Ausztriával, Szlovéniával és Horvátországgal való kapcsolatok megromlásában. Ha azonban magát a tényleges nemzetpolitikát nézzük, akkor Szerbiát, Romániát, Ukrajnát és Szlovákiát kell részletesebb elemzés alá vennünk, vagyis azokat az országokat, amelyekben a legtöbb etnikai magyar lakik, és ahol a kapcsolatok a történelem által terheltek. Ha a külpolitikát Alexander Wendt alapján kölcsönhatásnak tartjuk, amelyben az identitás az érdek előtt van, akkor minden résztvevő a „másikhoz” képest szemléli önmagát. Ez könnyen a kapcsolatok élénkülésének vagy gyengülésének ördögi köréhez vezet.

Az utóbbi években a magyar külpolitikában sajátos új vonás jelent meg, amikor a megújított alkotmány és a választási törvény a határ túloldalára is átvitte a választási kampányt. Magyarország egyrészt támogatja a kisebbségi pártokat saját választásuk alatt, másrészt igyekszik támogatókat szerezni a magyar országgyűlési választások idején. Úgy tűnik, a Fidesz a kisebbségek segítségével próbál hídfőállásokat építeni a szomszéd országokban, ami ugyan nem mindig sikerül, mint ahogy később kiderül. Növeli-e ez a nemzeti integrációt, és ha igen, milyen irányban? Egyelőre nincs egyértelmű válasz erre a kérdésre. Fennáll a veszélye, hogy a kisebbségi pártok etnikai hazájuk marionettfiguráivá és a politika eszközeivé válnak.

Szerbiában a Vajdaság multikulturális területén közel kétmillióan élnek, hat hivatalos nyelv van, a legnagyobb etnikai kisebbség a magyar. Jugoszlávia idejében még 1990-ben is autonóm tartománynak nevezték, de a gyakorlatban önállóságának nagy részét elvesztette. Milošević bukása után az autonómiakövetelés többek között a Fidesz támogatását élvezte, Csurka István pedig népszavazást javasolt a terület státuszáról.

Ahogy Szerbiában, máshol is probléma a pártok nagy száma és ahhoz kapcsolódóan a parlamenti küszöb elérése. Szerbiában a Vajdasági Magyar Szövetség

31 Kovács 2005, 72; *Népszabadság* 2010. 5. 27.; *Magyar Nemzet* 2010. 5. 21., 2010. 8. 18.; Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2010. 5. 20.

32 *Magyar Nemzet* 2010. 11. 6.

33 Következetes külkapcsolatok 2013.

litikai részben megemlítik, hogy a magyar külpolitikának egyszerre két célt kell megvalósítania: a nemzetet és az államot. Ez az állampolgári előnyök biztosítását és a határon túli magyarok támogatását jelenti a térség stabilitásának érdekében.

34 Radikális változás. A Jobbik országgyűlési választási programja...

35 *Népszabadság* 2016. 3. 1.

(VMSZ) a legnagyobb, amely a 2008-as választásokon például, taktikai szempontokból, két másik magyar párttal szövetségben indult. A VMSZ minden magyar parlamenti párttal jó kapcsolatra törekedett anélkül, hogy megsértette volna Szerbia nemzeti érdekeit. Megjelent a választásokon a Fidesz-közi Magyar Polgári Szövetség (MPSZ) is, amely valódi autonómiát követelt a területnek. Az önkormányzati választásokon sikeresen szerepelt 2008-ban, de 2012-ben, amikor a bosnyákokkal, horvátokkal és a szlovákokkal volt szövetségben, kevésbé.

A romániai magyar kisebbség politikája két ember és azok hatalmi csatározása köré épült. A fő párt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ), vezetője Markó Béla volt 1993-tól 2011-ig. Markó megpróbált a párt különböző irányai és a különböző román kormányok között egyensúlyozni. Bár a párt nyelvhasználatában megjelent a nemzetpolitika fogalma, az ellenfelek túl visszafogottan tartották a kormányban is részt vevő pártot. Az RMDSZ volt az egyetlen, amely meghaladta az ötszázalékos parlamenti küszöböt.

Markó Béla kihívója Tőkés László, aki megalapította az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot, majd 2008-ban a Magyar Polgári Pártot (MPP), amely már a név szintjén is kapcsolódik a Fideszhez. Ezenkívül létezik még az Erdélyi Magyar Néppárt, amely 2012-től valódi rendszerváltást és Erdély-központú politikát követel. A párt támogatja a magyarok nemzeti integrációját a Kárpát-medencében, és stratégiai partnere kíván lenni minden magyarországi nemzeti érzelmű kormánynak.

Az ukrán törvények tiltják a kettős állampolgárságot, az ország távol van az EU-tagságtól, és a magyar kisebbség aktivitása is gyengébb, mint a többi szomszéd országban. Kárpátalján a magyarok a legnagyobb etnikai kisebbség (12,5 százalék). A főbb etnikai pártok a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) és az Ukrán Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ). A közöttük levő különbség világossá vált a 2014-es választásokon, amikor az előbbi vezetője a

Petro Porošenko Blokkhoz csatlakozott, az utóbbi vezetője pedig a területi pártokat képviselte. A 2010-es önkormányzati választások előtt az UMDSZ határozot-

36 *Népszabadság* 2010. 10. 14.

37 *Magyar Nemzet* 2014. 5. 12., 2014. 5. 19.

tan követelte a magyar intervenció befejezését, amelyen a Fidesznek a KMKSZ számára nyújtott támogatását értette.³⁶

Az ukrán krízis nemcsak a biztonság- és az energiapolitika terén, hanem a kisebbségi politikában is aggodalomra ad okot Magyarországon. A hivatalos retorika azt hangsúlyozza, hogy az erős és stabil Ukrajna Magyarország érdeke is. A 2014-es választási győzelem után Orbán Viktor elvárta, hogy Ukrajna kettős állampolgárságot, kollektív jogokat és autonómiát adjon a magyaroknak.³⁷ A beszéd főként a lengyeleket lepte meg, akik Ukrajnában, Fehéroroszországban és Litvániában saját kisebbségi kérdéseiket egy státustörvényhez hasonló konstruk-

cióval oldották meg. A lengyelek nem hangoztattak autonómiaköveteléseket, és úgy tűnt, hogy Magyarország kihasználta ezt és Ukrajna gyengeségét.

A felvidéki problémák, amelyek közül korábban már többet érintettünk, nem szűntek meg Vladimir Mečiar után sem. Amikor a magyar parlament döntött a kettős állampolgárságról, a szlovákok azzal fenyegetőztek, hogy megvonják a szlovák állampolgárságot. Szlovákia is országgyűlési választások előtt állt, így a politikai realizmus és az állami szuverenitás érvei kerültek előtérbe. Ebben a diskurzusban nyílt vádak is elhangzottak a magyarok Nagy-Magyarország-revensával kapcsolatban.³⁸ Végül 2010 nyarán a szlovák parlament beváltotta fenyegetését. Bár később voltak próbálkozások az állampolgársági törvény enyhítésére, érdemi előrelépések a mai napig nem történtek, és az ellenzők tábora sem csökkent.³⁹

Szlovákiában is több pártja van a magyar kisebbségnek. Jelenleg legfontosabb a 2012-es választásokra megjelent Most-Híd, amely a hagyományos, egyértelműen a Fideszhez közelített Magyar Koalíció Pártjának (2012-től Magyar Közösség Pártja) a kihívója lett. A régebbi, retorikáját tekintve nacionalistább párt váratlanul a parlamenti küszöb alatt maradt 2012-ben. A Most-Híd a magyar-szlovák, a magyar-magyar, valamint minden más kisebbség és etnikai csoport közötti párbeszéd és megegyezés pártjaként határozza meg magát.⁴⁰ Tagjai között vannak nemzetiségi szlovákok, és olyanok is, akik például a vegyes házasságok miatt nem tudnak egyik csoporttal sem azonosulni. A Most-Híd, mint ahogy romániai megfelelője is, rugalmasan alkalmazkodott a kormányokhoz, egyaránt részt vett a 2010-es jobboldali, polgári koalícióban és a 2016-os kormányban is, amelynek tagja a Szlovák Nemzeti Párt is. A Fidesz nem szimpatizál a Most-Híddal, azal vádolja, hogy túlságosan szlovákpárti, és meg akarja osztani a magyarokat. A magyar kormány szerint csak az etnikai identitás megtartása lehet a támogatás ára, nem pedig az asszimiláció. A hídépítő lét nem feltétlenül jelent asszimilációt, csak az úgynevezett reálpolitikát, vagyis a tények elismerését.⁴¹

38 *Népszabadság* 2010. 5. 26.

39 *Magyar Nemzet* 2011. 2. 22.; *Népszabadság* 2013. 2. 20.

40 A MOST-HÍD párt programja.

41 Orbán 2018a.

Az Európai Unióban

Magyarország jelenlegi uniós politikáját egyszerre érdekes és problematikus követni. Egyrészt könnyen egyetérthetünk Orbán Viktorral, aki azt mondta a 2018-as évértékelő beszédében, hogy „Magyarország jócskán felértékelődött, hírnünk, ismertségünk és befolyásunk nagyobb, mint azt az ország mérete vagy a gazdasági súlyunk indokolná”.⁴¹ Másrészt azonban nehezebb eldönteni, hogy ez az ismertség vajon pozitív képet jelent-e Magyarországról, amelynek könyökkel

előretörékvő miniszterelnöke több európai uniós országgal konfliktusba keveredett már.

Orbán Viktorról elmondhatjuk, hogy elég híres lett Európában – Paul Lendvai új könyvének az alcíme: *Europe's New Strongman* is erre utal.⁴² Orbán a nemzeti érdek nevében megpróbálja lefölözni a hasznót, és úgy gondolja, hogy más tagállamok is ugyanígy viselkednek az Unióban. Az a gyanúm azonban, hogy ezzel a nemzeti érdeknek egy meglehetősen szűk értelmezését kapjuk.

2015 őszén új választóvonal született Európában, amikor Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország bejelentették az uniós belügyminiszterek találkozóján, hogy ellenzik a menekültkvótát. Finnország tartózkodott a szavazáson, és ezzel tulajdonképpen egyfajta „külső tagja” lett a csoportosulásnak. A visegrádi együttműködés jelentősége az utóbbi időben mindenekelőtt abban állt, hogy fórumként működött például a szlovák–magyar nézeteltérésekben. A menekültválság súlyosbodása szintén közös nevezőre hozta a visegrádi országokat. A 2016-os pozsonyi EU-csúcson is egységes csoportot alkottak, és vétóval fenyegették a Nagy-Britannia és az EU közötti új megegyezést, amennyiben az korlátozná az EU állampolgárainak Nagy-Britanniában való munkavállalását.⁴³

A visegrádi összefogás kezdete 1991-re nyúlik vissza, akkor kezdtek el a cseh-szlovák, a lengyel és a magyar vezetők együtt gondolkodni országaik együttműködési lehetőségeiről az egyesülő Európában. Az immár visegrádi négyek szövetségét szokták az észak-európai országokhoz vagy a Benelux államokhoz is hasonlítani. A gyakorlatban azonban a visegrádi országok egymással versengve próbáltak bejutni az EU-klubba. Különösen a Václav Klaus által vezetett Csehország önző hozzáállása, valamint Szlovákia illiberális irányba tolódása emelt gátat az együtt-

működés számára, mígnem a csatlakozási tárgyalások finisében újból szorosabbra fűzték a kapcsolatot. Időközben felmerült új tagok bevonása is, de ezek a próbálkozások elhaltak.⁴⁴

Orbán Viktor 2017-es tusnádfürdői beszédében arra hivatkozott, hogy a visegrádi négyek egy hangon beszélnek.⁴⁵ Ugyanakkor Csehország és különösen Szlovákia nem nézték jó szemmel a magyar–lengyel tengely túlzott megerősödését, és a menekültkvótáktól eltekintve inkább Németország álláspontjához igazodnak. Az ausztriai választások után is szóba került a visegrádi országok erősödése. Úgy néz ki azonban, hogy az EU-kritikus és a nemzeti érdekekre hivatkozó osztrák miniszterelnök csak részben felel meg ezeknek az elvárásoknak. A *Népszava* szerint Sebastian Kurz véleménye több ponton is különbözik a magyarokétól, és

kész lenne akár a visegrádi országoknak nyújtandó támogatás összegét is csökkenteni.⁴⁶ Az Unió következő költségvetését még homály fedi, elképzelhető a támogatások befagyasztása, de nyilvánvaló érdekellentétekkel számolni kell az olasz Salvinivel és az Északi Ligával való együttműködés terén is.⁴⁷

Jegor Gajdar orosz közgazdász, politikus írta 2006-ban, hogy elvileg semmi garancia nincs arra, hogy az autoriter hatalmi rendszerek után végül tartós demokratikus intézményrendszer alakulna ki. Gajdar szerint éppen ennek megoldásához volt szükség az Európai Unióra, „a tagság víziójára ebben a magasan fejlett országok közösségében”.⁴⁸ Ez a kecsegtető lehetőség Magyarország és több más ország számára is megvalósult, az intézményrendszer azonban továbbra is probléma maradt, és az is, hogy ebben az intézményrendszerben hogyan kell viselkedni vagy működni. Úgy tűnik, még az Európai Unió sem tudja egyértelműen megakadályozni, hogy valamelyik tagországa az autoriter kormányzás felé mozduljon el.

Az ezredfordulón készült EU-jelentés szerint Magyarország az Európai Unióhoz való csatlakozási folyamat idején jó hírnévnek örvendett, és a jelöltlista élén állt. A dicséretetek mellett persze kritikákat is kapott, amelyek viszont később is aktuálisak maradtak, mint például a kormány romapolitikája vagy az egészségügyi rendszer átalakítása, a kormány túlzott beleszólása a média működésébe, illetve a túl nagy költségvetési hiány. Viták folytak arról, hogy mekkora átmeneti időszakra van szükség például a kommunikációs területek liberalizálásában. A mezőgazdaságban végül hét év átmeneti időszakot hagytak jóvá a kért tíz helyett, ezalatt külföldi nem vásárolhat magyar termőföldet. A többi tagjelölt országhoz hasonlóan különösen a környezetvédelem terén voltak nagy hiányosságok, ami szükségessé tette az átmenetet.

Magyarország első EU-biztosa a szocialista Kovács László volt. A 2004-es európai parlamenti választás mégis már az

akkori kormány elleni tiltakozás lett. ⁴⁶ *Népszava* 2018. 2. 6.

A Fidesz 47 százalékot szerzett a szavazatokból, ami azt jelentette, hogy a 24 hely ⁴⁷ *Népszava* 2018. 8. 27.

felét ő kapta. A következő EU-választáson Magyarország meglepte az Uniót azzal, hogy képviselőinek egy részét a ha- ⁴⁸ Gaidar 2014, 49.

táron túlról delegálta. A 2009-es választások egyben a Jobbik áttörése is volt, ami már a Fidesz következő évi győzelmét vetítette előre. Magyarország nem az egyetlen EU-ország, ahol az uniós választás távoli maradt az ország polgárai számára, vagy pedig a belpolitikai helyzet kivetülése, folytatása lett. Szlovákia 2009-ben az Unió legalacsonyabb részvételi arányát produkálta 19,6 százalékkal.

Hogyan lehetséges, hogy Magyarország az EU élenjárójából egyik leghangsabb kritikusa lett? Ennek egyik első jele a folyamatos költségvetési hiány volt,

42 Lendvai 2017.

43 Henley 2016. 9. 17.

44 Žantovský 2014, 371; vö. Nyssönen 2003b; *Népszabadság* 2003. 2. 27.

45 Orbán 2017b.

amely miatt az EU többször figyelmeztette Magyarországot. A maastrichti kritériumokban három százalékos alatti költségvetési hiányt határoztak meg a csatlakozás feltételeként. Később világossá vált, hogy a hiány Magyarország esetében általános, már az 1990-es évektől minden költségvetésre ez volt jellemző, 2007-re pedig ez lett a legnagyobb hiány az EU-n belül.

A magyar EU-politikában a belpolitikai hatalmi csatározások nincsenek összhangban a gyenge gazdasággal és az Európa-politikával. A demokrácia, a gazdasági válság és az új alkotmány egymáshoz kapcsolódó folyamatok. Mégsem lehet azt mondani, hogy Magyarország és a magyar demokrácia mélyrepülése kizárólag a nemzetközi gazdasági válság következménye lenne. A külső tényezők, legalábbis 2008-tól, jelentősen felgyorsították a folyamatokat, de az okokat és a felelősséget már az együttműködés korábbi hiányában kell keresni, amely jellemző volt mind nemzeti, mind uniós szinten. A Fidesz győelmét lehetővé tevő szerkezeti hibák és repedések visszavezethetők az átmenet korábbi éveire és a régi alkotmányra is. A magyar parlament máshogy is eljárhatott volna ahelyett, hogy a külföldről jövő tanácsok ellenére makacsul végigvitte az új Alaptörvényhez kapcsolódó összes változtatást. Amikor pedig kritikák érték, a kormány nem látta a fától az erdőt, és úgy értelmezte, hogy az Unió beavatkozik az ország belügyeibe, ráadásul az ellenzéknek kedvezve.

Az európai uniós intézmények mindenekelőtt három dologban bírálták Magyarországot: a nemzeti bank és a bíróságok függetlensége, valamint a média helyzete. Később a magyarok esete többeket ráébresztett arra, hogy komoly problémák vannak Európában, amit bizonyított Lengyelország is, amely hasonló tüneteket kezdett produkálni a 2015-ös választások után. Magyarország példája tette lehetővé az Európai Bizottság Lengyelországnak adott figyelmeztetését is. Lengyelországot elvileg a szavazati jog megvonása fenyegeti, de ahhoz azért sok minden kell,

hogy ez ténylegesen megvalósuljon. Magyarország rögtön be is jelentette, hogy élni fog vétőjogával, ha arra kerül a sor.⁴⁹ Félő, hogy a többi tagállamot is eléri az átvilágítás. Lengyelország védelmezői

már korábban is a brexit üzenetére hivatkoztak, amely szerint Lengyelország átvilágítása csak az Unió korábbinál is nagyobb megosztottságához vezetne.⁵⁰ A demokrácia szempontjából azonban problematikus, hogy a lengyel kormány a működő intézményrendszer helyett zsarolásként értelmezte az eljárást, amellyel azt akarták elérni, hogy fogadjon be szíriai menekülteket.

A luxemburgi külügyminiszter, Jean Asselborn 2016-ban Magyarország Unióból való ideiglenes kizárását kérte arra hivatkozva, hogy semmibe veszi a demokrácia alapértékeit, és „állatokként” bánt a menedékkérőkkel. A *Die Welt* hasábjai

in megállapította, hogy Magyarországot ma nem vennék fel az Európai Unióba.⁵¹ Magyarország az EU-politika feketebáránya lett, az EU-ban meglehetősen kellemtelen, de kivételes esetként tartották számon, mígnem 2015-ben Lengyelország is elkezdte követni „illiberális” példáját, és attól kezdve nagyobb figyelmet kapott ez a jelenség. Lengyelországban azonban sokkal nagyobb befolyása van az ellenzéknek, mint Magyarországon, és a korábbi elnökök összefogtak a helyzet javítása érdekében.⁵² A 2017-es év Democracy Indexében Magyarország és Lengyelország még megelőzte Horvátországot és Romániát.

Magyarország politikai helyzetét folyamatosan figyelemmel kísérik az Európai Unióban és az Európa Tanácsban is. A Velencei Bizottság (*European Commission for Democracy through Law*) már az 1995-ös alkotmánytervezetről is közzétette véleményét, amelyben figyelmeztetett a kétharmados többség problematikuságára és a visszaélés lehetőségére. Azt is ajánlotta, hogy az új alkotmányról népszavazással döntsenek. A Fidesznek és tanácsadóinak elvileg tehát tudomásuk kellett, hogy legyen erről a korábbi esetről. Ennek ellenére az Európai Bizottság is kénytelen volt hangot adni aggodalmának a Fidesz-féle alkotmány tartalma és annak túl gyors keresztülvitele miatt. Az Európai Parlament felszólította Magyarországot az ajánlások figyelembevételére.⁵³ A demokrácia növelése a rövid távú törvényhozás helyett deliberativitást jelent, mérhető társadalmi párbeszédet, amelyben még a jövő nemzedékeinek a véleményét is figyelembe kéne venni.⁵⁴ A mai Magyarországon számos példát találunk az ellenkezőjére.

2012 februárjában az Európa Bizottság három eset miatt kezdett vizsgálatot: a jegybank és az adatvédelmi biztos függetlenségével kapcsolatban, valamint a bírói kart érintő intézkedések ügyében. Az Európai Bizottság elnöke, José Manuel Barroso azzal indokolta az intézkedést, hogy a magyar kormány nem vette figyelembe a Bizottság korábbi ajánlásait. A jegybank esete végül az Alaptörvény első módosításához vezetett 2012-ben, a másik két

probléma pedig a strasbourgi bíróság elé került. A Velencei Bizottság később is tett javaslatokat változtatásokra. Az egyik legkomolyabb figyelmeztetés ezek közül az volt, hogy az alkotmányt nem lenne szabad a politika eszközeként használni, vagyis a mindenkori kormányok saját érdekeinek szolgálatába állítani.⁵⁵

A magyar reakciók széles skálán mozogtak a megértéstől a felháborodásig. A brexit utáni helyzetben úgy tűnik, Magyarország bizonyos értelemben megelőzte a korát. A kormány retorikája különösen a nemzeti ünnepek idején erősödött

49 *Népszava* 2017. 11. 16.; *Népszava/Magyar Idők* 2017. 12. 21.

50 *Népszabadság* 2016. 9. 14.

51 *The Guardian* 2016(b). 6. 1.; Talouselämä 2016(b). 9. 13.

52 *Népszabadság* 2016. 4. 27.

53 Ágh 2012, 71; Opinion on the new Constitution of Hungary 2011; European Parliament resolution 2011.

54 Setälä 2018.

55 *Népszabadság* 2012. 4. 26., 2012. 10. 20.

fel, 2012 októberében már a „Nem fogadjuk el, hogy idegenek kormányozzanak minket” volt a téma. A Jobbik kész volt népszavazást kezdeményezni az Unióból való kiválásról, és elégette az EU-zászlót. A 2014-es választások előtti utolsó országgyűlési ülésnapon pedig egy jobbikos és egy exjobbikos képviselő kidobta az ablakon az Európai Unió zászlaját. Szimbolikus szinten eszünkbe juthat a harmincéves háború nyitánya, amikor 1618-ban a prágai vár ablakán kihajították a katolikus II. Ferdinánd embereit mint a „cseh nép árulóit”.

2010 után Magyarország többször is volt téma az Európai Parlamentben, és Orbán Viktor is részt vett meghallgatáson. Az Alaptörvény vitáján Orbánt már Castróhoz hasonlították, és azzal vádolták, hogy skizofrén állapotokat, politikai hisztériát és kettős morált teremt. Orbán támogatóitól többször elhangzott, hogy Magyarország megfelelően kis ország, és ezért megfelelő ellenség az Európa-szintű ideológiai diskurzusban. A Fidesz európai parlamenti képviselője, Schöpflin György például azt nyilatkozta, hogy csak nagy nehezen ismer rá Magyarországra azokból, amiket az utóbbi időkben írtak és mondtak róla. Schöpflin szerint ez a tükör torzít, egy kitalált Magyarországot mutat, amelynek a képe a nyugati baloldal disztópikus fantáziáin alapul. Tipikus érve Orbán pártolójának, hogy a kívülről nem ismerik a magyarokat, és nem tudják, mi történik az országban valójában. A Fidesz saját csoportja az EU-parlamentben, az Európai Néppárt megosztott Magyarország viszonylatában: Észak-Európából kritikus és visszafogott véleményeket hallani, de a párt elnöke, a francia Joseph Daul támogatja Orbánt. Daul szerint durva támadás érte Magyarországot, különösen a média és az alkotmány esetében.⁵⁶ Én úgy gondolom, hogy a magyar kormány túl szűken értelmezi a nemzeti érdekeket, és az elenségkép-teremtéssel elsősorban saját maga szolgáltatott okot az esetleges félreértésekre. Ami a strukturális alap pénzeit illeti, a nettó befizető szempontja az, hogy

a Magyarországnak nyújtandó támogatásokat egy időre fel kellene függeszteni, amíg az igazságszolgáltatás problémáit ki nem vizsgálják.⁵⁷

Az Európai Parlament 2010-től kezdve hat jelentést adott ki Magyarországról, ezekben benne van többek között a politi-

kai helyzet, az Alaptörvény és a média értékelése is.⁵⁸ 2012. február 16-i állásfoglalásában „súlyos aggodalmának ad hangot a demokrácia, a jogállamiság, az emberi és szociális jogok, a fékek és ellensúlyok rendszere, az egyenlőség és a megkülönböztetés tilalma terén fennálló magyarországi helyzet miatt”. 2013 nyarán a parlament a portugál zöldpárti képviselőnek, Rui Tavaresnek az alapvető jogok magyarországi helyzetéről szóló jelentését tárgyalta. Tavares szerint az EU számára ez volt az első

lehetőség, hogy elismerje, Magyarországon gondok vannak a lisszaboni szerződés 2. cikkében rögzített közös értékek érvényesülésével. Az EP heves viták után 370 igen szavazattal, 249 ellenében, 82 tartózkodás mellett elfogadta a jelentést.⁵⁹

Orbán Viktor válaszként minden korábbinál sokkal világosabban nyilvánította ki Európa-vízióját. Többek között azzal vádolta az Uniót, hogy súlyosan sérti Magyarország függetlenségét, és mélyen igazságtalan a magyar néppel, valamint szabad nemzetek Európájáról beszélt. Néhány nappal később, 2013. július 5-én az Országgyűlés határozatot hozott a kormány és a Jobbik támogatásával a Magyarországot megillető egyenlő elbánásról.⁶⁰ Retorikáját tekintve a szöveg szemérmetlenül őszinte és egyenes, mintha egy másik világban élne, amely azonban a brexit utáni Európában már nem is tűnik annyira meglehetősen, mint korábban. Másrészt a parlamentnek ez a banális stílusú megnyilvánulása magában foglalja ennek a könyvnek a történelem felhasználásához és kiemelt szerepéhez kapcsolódó számos vitatott értelmezését és témáját. Egyúttal arra is emlékeztet, milyen különbözőképpen láthatjuk a dolgokat, illetve arra, hogy a felháborodás és a düh mennyire el tud uralkodni a gondolatokon.

A szöveg abból a szempontból is különös, hogy annak idején megjelent a legnagyobb napilapokban is, a jelenlegi helyzet tükrében pedig még inkább fokozódik a jelentősége. Felfedezhetjük benne egyfelől Alexander Wendt megállapítását arról, hogy a nemzeti érdek nemcsak biztonságot jelent, hanem szoros összefüggésben van az önbecsüléssel is. Ebből a szempontból az EU-politika is egyfajta státusz és tisztelet megszerzése, még akkor is, ha az előbbi példa okán a módszerekről lehet más a véleményünk. Úgy gondolom, hogy a Fidesz 2014-es EP-választási kampányjelszava, a „Tisztelet a magyaroknak!” is elmond valami lényegeset erről a szociálpszichológiai jelenségről – tiszteletet nem lehet követelni, azt ki kell érdemelni bizalmat keltő viselkedéssel.

Az Unió elleni retorika ez idáig legjobban Orbán 2016. március 15-i ünnepi beszédében csúcsonódott ki. Megállapítja benne, hogy eljött az idő, hogy ellenálljunk, szövetségeseket gyűjtsünk, és a „büszke nemzetek” zászlajával megmentjük Európa jövőjét, megállítsuk az Unió kozmopolita bevándorláspolitikáját. Orbán elképzelésében, ahogy azt már a 2016-os évtértékelő beszédében is kifejtette, az EU két részre különült, egyrészt az unionistákra, akik egy Európai Egyesült Államokat akarnak létrehozni, és kötelező betelepítési kvótákat írnak elő, másrészt a szuverenitás és a szabad nemzetek Európájának támogatóira, akik hallani sem akarnak ilyenekről. Ez utóbbihoz tartoznak a „büszke nemzetek”, mint Magyarország és a konzervatívok győzelme utáni Lengyelország.⁶¹

⁵⁹ *Magyar Nemzet/Népszabadság* 2013. 7. 4.

⁶⁰ *Magyar Nemzet* 2013. 7. 3.; *Népszabadság* 2013. 7. 9.; <http://www.parlament.hu/irom39/11729/11729.pdf> (letöltve: 2018. 9. 17.)

⁶¹ Orbán 2016a.

⁵⁶ *Népszabadság* 2012. 5. 31.

⁵⁷ *Népszava* 2017. 11. 29.

⁵⁸ Nyssönen–Szabó 2015, 178–189; *Népszabadság* 2015. 12. 17.; Löwenstein 2015. 2. 2.; *Népszava* 2017. 5. 18.

Mindez az Európát megrázó menekültválsághoz kapcsolódik. A válság gyökerei globálisak, ám Orbán EU-politikát kreált belőle, amellyel a „brüsszeli” kritikusok és a magyar demokrácia bírálói ellen harcol. Magyarország a szigorú bevándorlási politikájával egyúttal belpolitikai pozícióit is megerősítette egy olyan szituációban, amelyben közvélemény-kutatások szerint a Jobbik a második legnépszerűbb párt. Vona Gábor, a Jobbik volt elnöke szerint a Fidesz úgy táncol, ahogy a Jobbik fütyül, és az ő politikájukat valósítja meg.⁶² A menekültválságban a globális, az európai és a nemzeti egymástól elválaszthatatlanok.

Magyarország hagyományosan nem a bevándorlók, hanem a kivándorlók országa. A Monarchia felbomlása sokakat késztetett arra, hogy elhagyják lakhelyüket, és az elvándorlás a második világháború után is folytatódott. Az 1956-ban Magyarországot elhagyó menekültek száma körülbelül ugyanannyi, 170 000, mint amennyien 2015-ben menedéjogot kértek Magyarországon. Az '56-os menekültek elhelyezése az első ilyen nagyobb művelet volt, amelyet az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) szervezett.⁶³ Bár Ceaușescu Romániájából és Jugoszlávia felbomlása után is jöttek menekültek Magyarországra, a 2000-es években egészen az utóbbi évek válságig a menekültek és a bevándorlók száma az EU-n belül az egyik legcsekélyebb volt. A 2014-es választási kampányban egy misztikus 500 000-es nagyságú tömegről beszéltek, akik a rendszerváltás után hagyták el Magyarországot. Ez több mint a drámai méretű '56-os kivándorlás, de sokkal hosszabb időre oszlik el.

Ezekhez a számokhoz képest drámaian megváltozott a helyzet 2015-ben, amikor az összes menedéjogi kérelem 14 százalékát, Németország 35 százaléka után a legtöbbet, Magyarország vette át.⁶⁴ A nagy számok ellenére hamar kiderült, hogy Magyarország csak tranzitország volt a menekültek számára, ami a magyar kormány barátságatlan hozzáállásának is köszönhető volt. Magyarország mint

a balkáni migrációs útvonalon húzódó EU-határ attól félt, hogy a dublini egyezmény értelmében visszairányítják hozzá a más EU-országokból visszafordított menekültjogot kérőket. A dublini egyezményrel a menekültstátusszal való visz-

szárléseket próbálták megakadályozni, ugyanakkor irreálisan nagy terheket rótt az EU határországaira.

Valószínűnek tarthatjuk, hogy Magyarország és az EU már korábban elmérgesedett viszonya megnehezítette a probléma észszerű megoldását. Egyik példája ennek Orbán beszéde az Európai Parlamentben, 2015 májusában. Azzal magyarázta politikáját, hogy „mi, magyarok azt szeretnénk, ha Európa az európaiaké maradna, és meg akarjuk őrizni Magyarországot is magyar országnak”.⁶⁵ Orbán

tulajdonképpen azért volt akkor Strasbourgban, hogy megmagyarázza azt a kijelentését, mely szerint a halálbüntetés kérdését napirenden kell tartani. Így a halálbüntetés ugyanabban a beszédben kapott helyet, amelyben a bevándorlók Magyarországtól való távoltartásának gondolata.

A bevándorlásellenes politika része volt a nemzeti konzultáció és a népszavazás is (lásd fentebb). A kormány plakátkampánya szerint „Az emberek döntöttek: Az országot meg kell védeni”. A 2016. októberi népszavazás plakátharcában a Magyar Kétfarkú Kutya Párt ellenplakátján összekapcsolta a kormány bevándorláspolitikáját a riói olimpiával: „a magyar sportolókra leginkább a külföldi sportolók jelentik a legnagyobb veszélyt”.

A bevándorlásról és a terrorizmusról szóló nemzeti konzultációban nem szerepelt kérdés a kerítésépítésről, sem a határok lezárásáról. A kormány 2015 júniusában bejelentette, hogy négy méter magas, 175 kilométer hosszú kerítést épít a magyar–szerb zöldhatárra. A pártok véleménye megoszlott a kerítésépítésről, Szijjártó Péter külügyminiszter a Törökország és Bulgária, valamint Görögország és Bulgária határain már meglévő kerítésekre hivatkozott, a baloldali és liberális ellenzék pedig az izraelieket és a palesztinokat elválasztó falra emlékeztetett.⁶⁶

Ausztria önzéssel vádolta a magyarokat, és az ausztriai menekülttáborokra utalva vont párhuzamot az 1956–1957-es helyzet és a jelenlegi között. A *Heti Válasz* címlapjain tiltakozott az összehasonlítás ellen, 2015. október 14-én például a „betörés” és a „honfoglalás” szavak jelentek meg a menekültválsággal kapcsolatban. Magyarország nem maradt egyedül ezzel a bezárkózásával, hanem bizonyos szempontból a későbbi események előfutára lett: 2015 őszén gyors egymásutánban Macedónia, Szlovénia, majd Ausztria is lezárta a határait, illetve több or-

szág visszaállította a határellenőrzést.

⁶⁶ *Népszabadság* 2015. 8. 18., 2015. 6. 22.

⁶⁷ Orbán 2015b. 9. 3.; Mackey 2015. 9. 3.

Európa-politikájában Orbán Viktor a „keresztény Európa” és az „európai értékek” védelmezőjeként is gyakran megjelenik. Beszédeiben kifejezetten a keresztény jelzővel összekapcsolva szokta említeni Európát, és sokszor hivatkozik a keresztény gyökerekre, amelyhez Szent István is kapcsolódik. A keresztény hagyomány nevében beszélt a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban 2015 szeptemberében megjelent cikkében is arról, hogy Európának meg kell maradnia kereszténynek. A szöveg értelmezése nyilvános vitát eredményezett. Donald Tusk, az Európai Tanács elnöke humánusabb véleménnyel reagált Orbán gondolataira, miszerint a kereszténység azt jelenti, hogy segítünk annak, aki segítségre szorul, legyen az bármilyen fajú, vallású vagy nemzetiségű. Orbán szerint Schengen csak akkor fog működni, ha minden egyes ország teljesíti a kötelességét. Ezért épült a magyar kerítés is, így tudja megvédeni a schengeni térséget és azáltal egész Európát.⁶⁷

⁶² *Népszabadság* 2015. 6. 18., 2015. 6. 22.

⁶³ Zieck 2013.

⁶⁴ Eurostat 2016.

⁶⁵ Orbán 2015a.

A nemzeti érzelmű és euroszeptikus körökben nőtt Orbán befolyása, Brüsszel pedig metonímiává vált, amelyhez nemcsak nemzetekfölöttiséget, hanem politikai diktálást, liberalizmust, sőt még kozmopolitizmust is társítanak. Orbán elképzelésében a nemzeti érdek az elsődleges az Unióban is, ahol az erős nemzetek lehetnek sikeresek, a szuverenitásért folytatott harc pedig sohasem veszti el aktualitását. Már a 2010-es választási győzelme után kemény szavú retorikát használt a március 15-i beszédében. Bécs, Moszkva és Brüsszel összekapcsolásával megteremtette közöttük a folytonosságot: a magyarok nem engedték 1848-ban Bécsnek, hogy diktáljon, mint ahogy Moszkvának sem 1956-ban és 1990-ben.

Orbán Viktor jelentősen különbözik például Václav Haveltól, akinek az volt a meglátása, hogy egy kis ország csak akkor tesz szert nemzetközi tekintélyre, ha együttműködőnek bizonyul, és felülírja nemzeti érdekeit.⁶⁸ Az is igaz, hogy Orbán soha nem vetette fel David Cameronhoz hasonlóan az Unióból való kilépés gondolatát még taktikai céllal sem. Cameront támogató cikkében, amelyet a *Daily Mail*-ben jelentetett meg a brexit idején, kihangsúlyozza, hogy Magyarország továbbra is büszke tagja marad az Uniónak: „The Decision is Your's but I would like you to know that Hungary is proud to stand with you as a member of the European Union.”

Egyrészt jól látható ebben a szituációban is a „beszéd” és a „tett” régi ellentéte. Másrészt a politikai szövegek kutatásának nehézsége abban is megnyilvánul, hogy vajon mennyire kell komolyan venni őket, mint például Orbán Viktor beszédeit. Egyre inkább úgy gondolom, hogy a metaforikus olvasás vagy a „megértés” helyett jogunk van szó szerint értelmezni a szövegeket, beszédeket. Nyilvánvaló, hogy a magyar miniszterelnök nagy hazardjátékos az Európai Unióban: a gátlástalanság jól működhet, ha az EU-kritikus nemzeti konzervatív erők és a közös ellenségek megerősödnek Európa más részein is. A gondolkodó, kritikus embereknek

legalábbis egyelőre még nehéz elhinni a Soros-hálózatról szóló beszédeket, főleg úgy, hogy az az EU-val, sőt már az ENSZ-szel vagy valamilyen „Soros-féle embertípus kitenyésztesének” programjával is összekapcsolódna.⁶⁹ A legutóbbi

bővítéskor csatlakozott országok közül sokan nettó haszonélvezői az EU-nak, és ezekben – Magyarországot is beleértve – továbbra is elég nagy az Unió támogatottsága: a legújabb Eurobarométer szerint 56 százalék tartja jónak a tagságot, és 72 százalék szerint hasznos az EU tagjának lenni.⁷⁰ Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne merült volna fel akár Magyarország önkéntes kilépésének a gondolata, hiszen a támogatások 2020 elejétől elkezdene majd apadni.⁷¹

68 Žantovský 2014, 406.

69 *Népszava* 2018. 2. 1.; Orbán 2018a.

70 *Népszava* 2017. 10. 19.

71 Majaniemi 2016.

*

Némileg meglepődtem, hogy sok olyan témát érint a könyvem, amellyel 2018 júniusában az Európai Parlament Állampolgári Jogi, Bel- és Igazságügyi Bizottsága (LIBE) is foglalkozott Magyarországról szóló jelentésében. Én magam azután találkoztam először Judith Sargentini névvel, miután Finnországban 2017-ben megjelent könyvemben már hasonló témákat érintettem. A magyar kormányhoz közeli körökben a korábbiakhoz hasonlóan fogadták a Sargentini-jelentést: elavult információkra, lezárt ügyekre, valamint arra hivatkoztak, hogy Soros keze van benne. A *Magyar Idők* úgy fogalmazott, hogy „politikai ítéletet hoztak hazánk ellen”, illetve „koncepció eljárás zajlott hazánk ellen”.

Ugyanez a propagandavonal folytatódott a strasbourgi szavazás után is, amelyvel tulajdonképpen elterelték a figyelmet a magyar demokrácia állapotáról, az uniós bevándorlási problémákkal elfedve. Orbán Viktor magyarázata szerint például az EPP-ben 115 „bevándorlaspárti” és 85 bevándorlást ellenző képviselő volt.⁷² A kormányközeli *Magyar Idők* szerint „bosszúról” és „csalásról” van szó, illetve „az EPP-ben is megtalálhatóak Soros György megbízható emberei”.⁷³ Már korábban is találkozhattunk ehhez hasonló kijelentésekkel, például a *Demokrata* úgy gondolta, hogy a jelentés „nem tekinthető másnak, mint az európai balliberális elit elkeseredett bosszújának”.⁷⁴

Magát a szavazás módját is kritizálták: a Fidesz szerint „ha a tartózkodásokat is leadott szavazatnak számolták volna, akkor nem lett volna meg a szükséges kétharmados többség”. A *Népszava* megfogalmazása szerint az Európai Parlament különleges kettős többséggel fogadta el a Sargentini-jelentést. Az EP elnöke, Antonio Tajani, jogi véleményre támaszkodva úgy rendelkezett, hogy a tartózkodás nem számít szavazatnak.⁷⁵ Tajani korábban az EPP-hez tartozó Forza Italiát képviselte a parlamentben 1994–2008 között.

A *Magyar Idők* számításai szerint az EPP-s szavazók többsége, vagyis 114 képviselő a jelentés mellett voksolt, 57 ellene, 28 pedig tartózkodott. A lap információi alapján megállapíthatjuk, hogy elutasító szavazat 11 tagország EPP-képviselőitől érkezett, de ezen országok nagy részében is megoszlottak a vélemények az EPP-n belül is, csak Magyarországon, Horvátországon és Szlovéniában voltak egységesen Orbán mellett.⁷⁶

72 *Népszava* 2018. 9. 15.

73 *Magyar Idők* 2018. 9. 14.; vö. *Magyar Hírlap* 2018. 9. 13.

74 *Demokrata* 2018. 6. 27.; vö. *Magyar Idők* 2018. 6. 26.; Vö. *Népszava* 2018. 9. 6., 2018. 9. 8.; *Magyar Idők* 2018. 9. 8.; *Népszava* 2018. 6. 26.

75 *Magyar Idők* 2018. 9. 13.; *Népszava* 2018. 9. 15.

76 *Magyar Idők* 2018. 9. 14.

A világpolitika irányai

A világpolitikában egyrészt a globális fejlődés, másrészt a két- és többoldalú kapcsolatok állnak a középpontban. Magyarországnak több nemzetközi szervezettel és EU-n kívüli országgal van saját kapcsolata. Többek között ezek a témák is napirenden voltak Orbán Viktor 2016-os évértékelő beszédében. Három égtáj három városára hivatkozik, amelyek meghatározták és meghatározzák ma is Magyarország sorsát: „Berlin, Moszkva, Sztambul, pontosabban Ankara”. A történelmi tapasztalatból kifolyólag nem engedhetjük „belerángatni magunkat se német-, se orosz-, se törökellenes nemzetközi akciókba”. Ez a „nemzeti” – és láthatóan erősen történelemtudatos – külpolitika Orbán szerint sokkal inkább az ország érdeke, mint meglapulni egy „gazdaállat” hátán, főleg, ha 1100 éves Kárpát-medencei történelmünk távlatából nézzük.⁷⁷ Ezt a birkaeffektus vagy a nemzetközi politika nyelvén a *bandwagon effektus* kritikájaként értelmezhetjük – ami egyúttal felfogható a hazai ellenzék, az EU és Barack Obama Egyesült Államának bírálataként is.

Az évértékelő legmeglepőbb része Törökország kiemelése és az Egyesült Államok szerepének háttérbe szorulása volt. Az USA és Magyarország kapcsolatai 2014 őszén egyfajta mélypontra jutottak, amikor az Egyesült Államok korrupcióra hivatkozva megtagadta a beutazást hat magyar köztisztviselőtől – a legkritikusabb értékelésekben maga a miniszterelnök is persona non grata lett.⁷⁸ A listán kívül az Egyesült Államok felől folyamatos kritika is érkezett a magyar demokrácia állapotáról hol nagykövetségi szinten, hol Bill vagy Hillary Clinton, vagy Obama szájából. 2016 tavaszán például Bill Clinton úgy értelmezte, hogy a magyarok és a lengyelek Putyin-típusú kormányzást akarnak. A magyar kormány válaszában a bírálatot az elnökválasztással és Soros Györggyel hozták kapcsolatba. Orbán Viktor azon kevesek közé tartozik az uniós miniszterelnökök között, aki sok mindenben változást remélt Donald Trump megválasztásától. Orbán maga is támogatta

Trumpot, és győzelmét jobbnak tartotta Európa és Magyarország számára is.⁷⁹ Nem egészen így van ez: 2018 elején az USA vámot vetett ki az acél- és alumíniumtermékek importjára, ami komoly fenyegetést jelentett az EU-nak.

A Magyarország és az Egyesült Államok közötti korábbi jó kapcsolat jegyében például a NATO légvédelmi támaszpontokat alakított ki a szerbiai bombázások idején Magyarországon. A magyar katonák ott voltak a KFOR békefenntartói között, valamint Afganisztánban és Irakban is. Az első Orbán-kormány idején nagy meglepetést okozott, hogy a magyarok inkább svéd–brit Gripen vadászbombázókat vásároltak az amerikai gépek helyett.

Bár a magyar politikusok időről időre emlékeztetnek a transzatlanti kapcsolatok fontosságára, a kérdés mégis inkább az, hogy milyen mértékben közeledett Magyarország Oroszországhoz, illetve Putyin kormányához. Legalábbis úgy tűnik, hogy mind Orbán, mind Putyin a hagyományos maszkulin értékeket vallják. Mindketten előszeretettel tetszelegnek az áldozat szerepében az elveszett impérium, vagyis a Szovjetunió és a történelmi Magyarország felbomlása miatt. Barack Obama egyszer sem tett látogatást Magyarországra, míg Csehországba és Lengyelországba viszont többször is. Ebből persze Kelet-Közép-Európa geopolitikai helyzetéből adódóan sem kell messzemenő következtetéseket levonni, a jó külkapcsolatokhoz azonban hagyományosan hozzátartoznak a hivatalos látogatások és a kétoldalú kapcsolatok. A NATO 2016-ban minden balti országban és Lengyelországban is megnövelte katonai alakulatait egy-egy zászlóaljjal.

Martonyi János külügyminiszter 1999 márciusában, Csehországgal és Lengyelországgal egy időben, a NATO-bővítés első szakaszában adta át amerikai kollégájának a csatlakozási iratokat. Februárban magas amerikai katonai körökben még erősen kételkedtek abban, hogy Magyarország meg tud felelni az új helyzet kihívásainak. Magyarország a NATO-országok azon többségéhez tartozik, amelyek nem növelték védelmi költségvetésüket a kívánt mértékben, sőt Magyarországon fokozatosan meg is szüntették a sorkatonai szolgálatot.

A 2000-es évekbeli NATO-bővítés után kezdtek el arról beszélni, hogy valójában mi is az, amiben annak idején az Egyesült Államok és Oroszország megállapodott, és mi az, amit csak gondoltak a megállapodásról.⁸⁰ 1990. február 23-án találkozott Moszkvában James Baker amerikai külügyminiszter Gorbacsovval, és szóban megállapodtak az újraegyesített Németország NATO-tagságáról, annál keletibb bővülésről azonban nem esett szó. Mark Kramer kutató szerint ez még csak Kelet-Németországot jelentette, a tulajdonképpeni bővítés Jelcin választási győzelmével indult el 1996-ban.⁸¹

Az „Oroszország először” verzióval szemben Václav Havel közeli tanácsadója, Michael Žantovský meglehetősen eltérő képet fest a NATO bővítéséről: a cseh elnök életrajzában nem a nagyhatalmak, hanem Havel és Lech Wałęsa válnak hőskökké: „nagyon nehéz elképzelni, hogy a NATO bővítése nélkülük is megvalósult volna”. Az ő összefogásuknak köszönhető, hogy sikerült meggyőzni Clintont 1993-as washingtoni látogatásuk alkalmával. A könyv kiemeli a visegrádi együttműködést és az 1994-es prágai látogatást is az amerikai elnök szaxofonjátékával együtt. Clinton számára Prága új stratégia elindítását jelentette, amelyben már nem arról volt szó, hogy felvesz-e a NATO új tagokat, hanem arról, hogy mikor és hogyan. Ezek is olyan okok, amelyek alapján Oroszország áldozatnak gondolja

77 Orbán 2016a.

78 *Népszabadság* 2016. 8. 24.

79 *Népszabadság* 2011. 12. 30., 2016. 5. 21., 2016. 5. 27.; vö. Orbán 2017a.

80 Vö. Zubok 2016, 78–94.

81 Kramer 2009, 42.

magát, a Nyugatot pedig megbízhatatlannak tartja. Az 1993-ban létrehozott Békpartnerség kompromisszumnak tűnik, a tulajdonképpeni egyezkedés viszont egészen az 1997-es madridi csúcsig eltartott.⁸²

Kelet-Közép-Európában legkésőbb 1994-től a tagság gondolata kezdte irányítani a politikai agendát. Indokként szerepelt a „visszatérés Európába” gondolat és a nyugati identitás, de hivatkoztak a volt Jugoszlávia és a Szovjetunió területén folyó háborúkra is. A Varsói Szerződés 1991-ben szűnt meg, amelyben a magyar kormánynak nagy szerepe volt. Magyarországon végül egyedül a jobboldali radikális, nacionalista MIÉP ellenezte a csatlakozást. E könyv történelmi dimenziója szempontjából felettébb érdekes, hogy az 1956-os függetlenséggel érveltek.

A semlegesség kérdése egy rövid ideig 1989-ben is napirendre került. Többek között az ellenzék „Mit kíván a magyar nemzet?” kiáltványában is beszéltek semleges, független Magyarországról. A követelésekről a budapesti Finn Nagykövetség jelentéseiben is olvashatunk. Az áprilisi jelentés szerint a követelés hátterében az „a kellemetlen tény is szerepelt, hogy Magyarország az 1956-os események alatt kikiáltotta függetlenségét”. A követség következő jelentéseiből pedig az derül ki, hogy Magyarországnak a Varsói Szerződésben kellene maradnia legalább öt évig, amíg az orosz katonák el nem hagyják az országot. Június végén Horn Gyula külügyminiszter alaptalan spekulációnak tartotta a kiválást, Szűrös Mátyás pedig úgy gondolta szeptemberben, hogy tíz év múlva valósulhat csak meg, most pedig nemzetközi garanciával kell megteremteni a semlegesség feltételeit.⁸³

Féligazság azt állítani, hogy ne lett volna szó rögtön a hidegháború befejeződésekor a NATO-csatlakozásról. Horn Gyula szájából már Baker és Gorbacsov találkozása előtt elhangzott, hogy Magyarország NATO-tag lehet a jövőben. Populizmus vagy sem, a *Népszabadság* pedig már 1990 februárjában hírt adott a magyar külügyminiszter álláspontjáról, amelyet politológusokkal való beszélgetésén

nyilvánított ki. Ezek szerint nem tartotta kizártnak a csatlakozást, sőt a megvalósulást „nem is a távoli jövőbe” képzelte. Horn szerint Gorbacsov 1985-ös hatalomra kerülése fordulópontra volt Európa

történetében, mert azután a Szovjetunió nem avatkozott be a kelet-európai országok belügyeibe.⁸⁴

Magyarország Oroszországhoz fűződő viszonyát is átítatja a történelem. Boris Jelcin 1992-es magyarországi látogatása után normalizálódtak a viszonyok, aztán ezután egy ideig Oroszország szinte nem is „létezett” a nyugatorientált Magyarország számára. Az utóbbi időkben meglepően gyakorlatiassá vált a kapcsolat, Gyurcsány Ferenc idejében a Fidesz már túl közelinek is tartotta. A Fidesz hatalomra jutása után azonban jelentős fordulat következett be. A közeledést betudhatjuk

az elmérgesedett EU-viszony ellensúlyozásának, amelyben az „ellenség” ellensége „barát” lesz. A nemzetközi kapcsolatokban meglehetősen általános családmetafora segítségével Magyarország és Oroszország kapcsolatát érdekházasságnak szokták nevezni.⁸⁵ Putyin 2015-ös magyarországi látogatásakor például a kormány taktikai kapcsolatokról beszélt, mialatt a tüntetők „Nem leszünk gyarmat!” táblákkal fogadták az elnököt, ami eredetileg a 2012-es kormányt támogató Békemennet jelszava volt, csak éppen Brüsszel ellen.⁸⁶

Vlagyimir Putyin is gyakorlatinak tartotta a kapcsolatot.⁸⁷ Ennek kulminációja a paksi atomerőmű bővítése, amelyről 2014-ben, Moszkvában állapodtak meg a választások előtt. A demokrácia szempontjából ez a szinte maffiaszerű gyakorlatiasság és a szerződés titkosítása igencsak problémás. A bővítést rekordgyorsasággal fogadtatták el a parlamenttel anélkül, hogy az ellenzéknek lett volna bármiféle beleszólása. Csupán az EU-hoz fordulhattak panasszal. Hogy ez az orosz finanszírozással megvalósuló projekt mennyire sérti az EU versenyjogi szabályozását, illetve mennyire ad Putyin Oroszországnak beleszólást Magyarország és azon keresztül az Európai Unió politikájába, az Uniót is foglalkoztató kérdés.

Oroszország pozíciója és befolyása a korrupció, valamint a kémkedés szempontjából is figyelemre méltó Európában. Erre jó példa Kovács Béla jobbikos EP-képviselő esete, aki ellen Oroszország javára folytatott kémkedés miatt emeltek vádat. A Political Capital és a Friedrich Ebert Alapítvány megállapítása szerint Magyarország Oroszországtól való függősége már a posztsovjét államokat jellemző szintre emlékeztet.⁸⁸ Magyarország csak egy a sok közül, tizenegy EU-országban működik legalább tízszázalékos támogatottságnak örvendő szélsőjobboldali párt, amely külpolitikájában az orosz álláspontokat követi. Tudjuk, hogy a francia Nemzeti Front 9 millió eurós kölcsönt kapott a választás lebonyolításához 2014-ben. Egyelőre nem lehet tudni, hogy a paksi atomerőmű bővítéséhez kapcsolódik-e, és ha igen, milyen mértékben, korrupció. Az ellenzék szemszögéből nézve a dokumentumok titkosítása mégis kétségkívül arról szól, hogy minden az, aminek látszik, vagyis láthatóan van mit titkolni.⁸⁹

A külpolitikához tartoznak Magyarország globális kapcsolatai is. Az utóbbi időkben sokszor került szóba a világpolitikában Kína és más BRICS-országok feltörekvése. Az egész blokk összes GDP-részesedése közel ugyanannyi, mint az Egyesült Államoké.⁹⁰ Bár Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika inkább csak egymással versengő államok laza szövetsége, az Egyesült Államok hegemoniája elleni nemzetközi fellépés össz-

82 Žantovský 2014, 410–415.

83 UMA 18.50. 1989. 12. 4.; 6. 29.; 9. 20.

84 *Népszabadság* 1990. 2. 21.

85 Lázár 2014.

86 *Népszabadság* 2015. 2. 17.

87 *Népszabadság* 2013. 2. 1.

88 *Népszava* 2017. 12. 1.

89 *Népszabadság* 2015. 10. 13.; Pörsti 2016, 45, 47;

Népszabadság 2015. 6. 23.

90 Juutinen–Käkönen 2016, 59.

szeköti őket. Ezzel egyúttal Oroszország külpolitikai céljai között is szerepelnek egy többpólusú világ megteremtésének a részeként. A csoportosulás Oroszország kezdeményezésére 2009-ben mint vitafórum jött létre, majd 2011-ben Dél-Afrika is csatlakozott hozzájuk. Leegyszerűsítve, Brazília mezőgazdasági ország, Oroszország energiaraktár, India szolgáltatóipar, Kína gyártónagyhatalom, Dél-Afrika pedig ásványokban gazdag. Marko Juutinen és Jyrki Kähkönen finn kutatók a blokkok visszatéréséről beszélnek, hiszen mind az USA, mind a BRICS egymással versenyző blokkokat alkotnak többek között az együttműködési szervezetek és a kereskedelmi egyezmények segítségével.⁹¹

Orbán Viktor 2014-es beszédét az illiberális államról értelmezhetjük egyrészt a Nyugattól való elszakadásként, másrészt kéznnyújtásként e felé a feltörekvőben lévő alternatív blokk felé. Kína például 2009–2010 között több kölcsönt nyújtott a fejlődő országoknak, mint a Világbank, és ezzel megerősítette befolyását többek között Afrikában. Orbán beszédében külön kiemelte Kínát, Szingapúrt, Indiát, Törökországot és Oroszországot, a nemzetközi elemzések sikeres sztárjait mint példaképeket.⁹² 2018. szeptember 3-án pedig a türk nyelvű államok együttműködési tanácsának ülésén részt vevő, majd a szervezetben megfigyelő státuszt kapott magyar miniszterelnök azt nyilatkozta, hogy Magyarország készen áll a magyar–türk együttműködés új fejezetének megnyitására, hiszen „az új világrendet alapvetően a Keleten felemelkedő államok fejlődése határozza meg”.⁹³

A Democracy Index 2017-es felmérése szerint a világ legnagyobb demokráciájának mondott India a 42. helyen áll. Dél-Afrika (41.) és Brazília (49.) is jobban teljesített, mint Magyarország. Szingapúr (69.) a hiányos demokráciák közé tartozik, míg Törökország (100.) hibrid, Oroszország (135.) és Kína (139.) pedig autoriter rezsim.

Az új orientáció jegyében Orbán Viktor és a Fidesz 2010 novemberében elindította a keleti nyitás politikáját. „Nyugati

zászló alatt hajózunk, de keleti szél fúj a világgazdaságban”, mondta beszédében Orbán. A politika ügynöke és megvalósítója, Orbán bizalmi embere, Sziijártó Péter államtitkár, majd miniszter fél év alatt 34 hivatalos látogatást tett 28 or-

szágba – kilométerekben mérve több mint hatszor utazta körbe a világot. A külügyminiszteri pozíció már önmagában is mind fizikailag, mind lelkileg megterhelő, ennek ellenére még a külgazdasági miniszteri, vagyis az üzletemberi poszt is Sziijártó vállát nyomja.

A keleti nyitással nemcsak az exportot akarták szélesíteni, hanem ideológiai célja is volt. Az EU-kapcsolatok megromlása miatt a magyar kormány erényt ko-

vácsolt a szükségből, és távolabbról szerzett barátokat. Lezsák Sándor, az Országgyűlés alelnöke szerint a keleti nyitás azt is bizonyítja, hogy Magyarország nem feleli el ázsiai gyökereit.⁹⁴

Ami a nyitás sikerességét illeti, megoszlanak a vélemények a kormány és az ellenzék értelmezésében, mint ahogy sok más témában is. Sziijártó Péter külgazdasági és külügyminiszter egyfelől sikeresnek ítélte a nyitást, másfelől bevallotta, hogy a várttól elmaradt.⁹⁵ Ennek oka a nyersolaj árának csökkenése, valamint Oroszország és a közép-ázsiai köztársaságok általános gyengülése. 2013-ban Magyarország legnagyobb EU-n kívüli kereskedelmi partnerei Oroszország, Kína és az Egyesült Államok voltak. Az EU-n belüli magyar export negyede Németországba ment 2010-ben, ami négyszerese a sorban másodikként következő Ausztriának. Az EU-n kívüli országokba irányuló export viszont némileg csökkent az erőteljes marketing ellenére is: a Fidesz első három évében 27,2 százalékról 25,4 százalékra. A cél pedig az lett volna, hogy az export egyharmada irányuljon az EU-n kívülre, ami már csökkentette volna a függést mind az EU-tól, mind a nyugati piactól.⁹⁶ A keleti nyitás után a déli nyitáson van a sor, új nagykövetségek vannak tervben vagy már meg is nyíltak Angolában, Ghánában, Kolumbiában, Peruban, Új-Zélandon és a Fülöp-szigeteken.

A déli nyitás azonban korántsem volt olyan sikeres, mint várták, ezt mutatja a kereskedőházak bezárása is 2017 őszén.

94 Lambert 2016.

95 *Népszava* 2016. 2. 25.

96 *Népszava* 2016. 2. 25.; Lambert 2016.

91 Juutinen–Kähkönen 2016, 65–103; Ikenberry 2015.

92 Orbán 2014a.

93 Magyarország készen áll a magyar–türk együttműködés új fejezetének megnyitására.

KORRUPCIÓ, GAZDASÁG ÉS ÉLETSZÍNVONAL

Korábban megállapítottuk már, hogy kizárólag saját önképünk nem elegendő identitás a nemzetközi politikában. A 2012-ben, nyolc országot átfogó értékelésben például mindenki Németországot tartotta a legkevésbé korrupt országnak. Minden ország továbbra is Németországot és a németeket ítélte a legszorgalmasabbaknak, a görögök kivételével, akik úgy gondolták, ők maguk dolgoznak a legtöbbet. Negatívabb sztereotípiát esetén a végeredmény kevésbé homogén: a spanyolok, olaszok, görögök, lengyelek és a csehek mindannyian magukat tartották a legkorruptabbaknak, míg a britek, franciák és németek az olaszokról mondták ugyanezt.¹

A felmérések egyrészt az elvárásoknak és a felfogásoknak megfelelő korrupciót vizsgálják, másrészt a hatalommal való tényleges visszaélést. A korrupció (a latin *corrumpere* 'megront', 'megveszteget' szóból) hatáskörrel való visszaélés egyéni előnyökhöz jutás érdekében. A Transparency International további két csoportra osztja a korrupciót: az egyik a hatáskör szerinti (*according to rule*), a másik a hatáskörrel szembeni (*against the rule*). Az első olyan szituációkat jelent, amikor az előnyt munkaköri feladata révén fogadja el a fél, és gyorsabbá vagy könnyebbé teszi az ügy intézését. A második csoportban a megvesztegetett fél az előny érdekében olyan intézkedéseket hajt végre, amelyekre nem terjed ki a hatásköre.

A Transparency International 2018 februárjában megjelent Korruptió Értékelési Indexe (*Corruption Perceptions Index 2017*) jól mutatja, hogy Magyarország 2012-től tíz egységgel került lejjebb.

A szervezet szerint nagyon aggasztó a civil társadalom helyzete az országban: „Hungary, which saw a ten-point decrease in the index over the last six years, moving from 55 in 2012 to 45 in 2017, is one of the most alarming examples of shrinking civil society space in Eastern Europe.”² A többi visegrádi országhoz képest szembeeső a különbség: az ő helyzetük vagy javult, vagy változatlan maradt a korábbi évekhez képest. A magyar rendszerre már korábban is jellemző volt az „állami szintre emelt csúszópénzmozgás”.³ Ez alapján azt állíthatjuk, hogy Magyarország nemcsak aggasztó példa, hanem olyan ország is, ahol a kor-

rupciót már valamiféle általános gyakorlatnak tartják, amely a politikához, illetve a négyévenként változó kormány felelősségéhez kapcsolódik.

A korrupciót sokszor magyarázzák a reálpolitikával vagy az ország hagyományaival. Azt gondolják, hogy a korrupció valamiféle szükségszerű rossz, amely mindig létezett, vagy, ahogy Mika Waltari finn író mondja 1945-ben megjelent *Szinuhe* című híres regényében: „Nincs új a nap alatt”, illetve „Így volt ez mindig, és így lesz a jövőben is!” Magam is sokszor hallottam, hogy a skandináv modellel mennyire jónak tartják Magyarországon, de itt mégis alkalmazhatatlannak. Másrészt, a monetaristákhoz hasonlóan, feltehetjük a kérdést, számít-e, hogy a vezetők meggazdagodnak, ha az állampolgárok is profitálnak belőle? A gyakorlatban azonban ez a politika szempontjából veszélyes gondolat egy olyan nyers erőpolitikát jelent, amelyben nincs hely a változásnak, sem az álmoknak. Ugyanakkor mi másról is volna szó a politikában, mint a változásról?

A korrupció problémáját Magyarországon jól ismerik, sőt annyira jól, hogy egy jobbikos interjúban egyenesen azt állították, hogy a politika szó azonosítható a korrupcióval.⁴ Már több mint tíz évvel ezelőtt gondolta úgy a válaszadók 46,9 százaléka, hogy személyes kapcsolatok révén elintéződnének az ügyek, de csak 3,2 százalék kért pénzt az ügymenet gyorsításáért.⁵

Egy korábbi közvélemény-kutatás eredményei szerint a magyarok leginkább az egészség (63 százalék) és a korrupció (53 százalék) miatt aggódnak – megelőzve az olyan nemzeti szintű aggodalmakat is, mint például a bevándorlás (18 százalék), a bűn és erőszak (13 százalék), illetve a terrorizmus (4 százalék).⁶ Bohózatba illő volt a hálapénzzel kapcsolatos diskurzus, amikor a 2000-es évek elején felmerült, hogy a kórházak nem hivatalos árait fel kellene tüntetni nyilvános helyeken. Végül el kellett vetni a gondolatot, hiszen ennek megvalósulása egyenesen a korrupció elfogadását és „törvényesítését” jelentette volna.⁷ Persze a végeredmény is abszurd: jobb inkább a szürke zónában maradni, mint az uralkodó gyakorlatot átláthatóvá tenni.

A demokrácia növelése szempontjából az átláthatóság fejlődést jelent, hiszen a korrupcióhoz olyan negatívumok kapcsolódnak, mint a titkolózás, az erős hierarchiák és azok kifejezése. Ezt bizonyítja az is, hogy egy néhány évvel ezelőtt készített felmérés szerint a magyarok mindössze 30 százaléka jelentené a korrupciót, míg az EU átlaga 70 százalék.⁸ Gabriel Almond, Sidney Verba és a politikai kultúra felosztása alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarországon az embereket még mindig alattvalókként kezelik, akik ugyan tudatában vannak a politikának és az intézmények hatalmának, mégis sokkal inkább a hatalom tárgyai, mintsem

1 *The Economist* 2012.

2 Corruption Perceptions Index 2017.

3 *Népszava* 2017. 1. 26.

4 *Népszabadság* 2016. 4. 2.

5 *Népszabadság* 2007. 12. 3.

6 *Népszava* 2016. 11. 16.

7 *Vö. Népszabadság* 2004. 1. 13.; 2004. 1. 15.

8 *Népszabadság* 2013. 8. 10.

tudnák azt befolyásolni. Az ember értékeit és a szolgáltatások árát olyan összegekben mérik, amelyeket nem határoznak meg előre, hanem a hatalom homályos eszközeként használják.

Az állampolgárok közötti kapcsolatban sem világos, hogy a korrupcióval előre vásárolunk-e meg egy szolgáltatást, a borraalóhoz hasonlóan díjazzuk a kiszolgálást, vagy pedig azt szeretnénk elérni, hogy a jövőben is kiszolgáljanak minket. Ebből a szempontból őszintébb lenne a „korrupciót” közvetlenül a számlába foglalni, akár valamilyen általános kezelési költségként. Olaszországban például nem feltétlenül kell borraalót adni, hiszen a kenyeret, terítéket tartalmazó *coperto* erre szolgál. A rossz megoldások közé tartozik az a magyar gyakorlat, hogy egyes éttermekben automatikusan hozzáadják a számlához a szervizdíjat, ám a szolgáltatás színvonala semmiben sem lesz jobb.

Például az északi országokban vajon miért nincs ilyen mértékű korrupció? Az mindenesetre egyértelmű, hogy nincs szükség arra, hogy ilyen mértékben kelljen mutatni saját hatalmunkat és az azzal járó hierarchiákat, kiváltságokat – a presztízst nem lehet követelni, azt ki kell érdemelni. Magyarországon kívül sehol máshol nem láttam még a kormány autói számára fenntartott saját repülőtéri parkolót – ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne volna ilyen. Finnországban viszont nem lenne hír Odze György észrevétele, miszerint egy finn politikus nem VIP-osztályon repült.⁹

Finnországban nem kell azért külön fizetni, hogy kiszolgálják az embert, de szerkezeti korrupcióról ott is beszéltek, amikor észrevették, hogy a választási pénzeknél voltak „szürke zónák”.¹⁰ Mindaz az arcátlanság, az ismerősök, családta-

gok olyan mértékű előnyökhöz juttatása, mint ami Magyarországon az utóbbi tíztizenöt év alatt minden valószínűséggel megtörtént, semmiképpen nem hasonlítható össze Finnországgal. A demokrácia

szempontjából például elképzelhetetlen lenne, hogy a kormány adóbevételekből finanszírozza a választási kampányt.

Érdekes észrevétel az is, hogy a teljes demokráciák legtöbbször a legkevésbé korrump országok közé tartozik. Ha megnézzük a Transparency International Democracy Indexét, láthatjuk, hogy a 19 teljes demokrácia közül 15 a legkevésbé korrump országok listáján is jelen van. A kivételek közé csak az Orbán Viktor által is eszményített Szingapúr (6.) és Hongkong (13.) tartozik, illetve bizonyos szempontból Belgium (16.) és az Egyesült Államok (16.), amelyek korrupcióhelyezése valamivel magasabb, mint demokráciahelyezésük. Mauritius, Málta, Uruguay és Spanyolország viszont nem teljesített olyan jól a korrupcióindexben, mint ahogy azt a demokrácia-rangsoruk alapján feltételezhetnénk.¹¹

Orbán Viktor rendszerét maffiaállamnak is nevezték már, amelyben elsősorban a miniszterelnökhöz közeli emberek húznak anyagi hasznot a politikai hatalomból.¹² Gazdasági terminussal ezt nevezhetjük *pro business* gondolkodásnak *pro market* gondolkodás helyett. Az előbbihez tartozik az üzleti élet meglehetősen kirívó, pártos támogatása, míg az utóbbi igyekszik maga megteremteni a piacra jutás feltételeit. Donald Trumpot az előző képviselőjének tartják. Európában is előfordult, hogy például egyes, Unió által támogatott infrastrukturális projekteket verseny nélkül ítélték oda.

Arra is fény derült, hogy az EU által támogatott magyar projektekkel két probléma is volt: egyrészt túlárasták őket, másrészt egy részük fölösleges volt – mint például a felcsúti kisvasút. A 2018-as választások előtt kirobbant korrupciós botrány közvetlenül Orbán Viktor köréhez kapcsolódik. A miniszterelnök vejének, Tiborcz Istvánnak a cége a piaci árnál több mint 50 százalékkal drágábban szerezte be a jászberényi utcai lámpákat, mégis megnyerte az uniós támogatást.¹³ Az EU politikusai közül olyan tapasztalt veteránok, mint Pascal Lamy, Franz Fischler, Yannis Paleokrassas és Hans Eichel már korábban is javasolták a magyar támogatások felfüggesztését. A Bizottság elnökéhez, Jean-Claude Junckerhez intézett levelükben az igazságszolgáltatási rendszer leépítésére és a korrupcióra hivatkoztak. Kétségtelen, hogy a lengyel–magyar „lótolvaj”-szövetségről szóló orbáni beszédek sem növelték a bizalmat a nemzetállam és az Unió között.¹⁴

Demokrácia és jólét?

A korábbi szocialista országokban a gazdaságnak is megvan a maga történelme, amely a rendszerváltáshoz kapcsolódik, és jelen van napjainkban is. Az orosz gazdaság megújítója, Jegor Gajdar írta 2006-ban, hogy az autoritarizmusból történő átmenet alapja az a gondolat, hogy a gazdaság és a politika szerkezeti változását meg kell különböztetni. Ezeket lehetetlen próbálkozás lenne összekapcsolni. A szocializmusban a gazdaság és a politika egyfajta paradoxonként elválaszthatatlanok voltak egymástól.¹⁵

Nem kell hogy marxista analitikusok legyünk ahhoz, hogy belássuk, a gazdaság az az alap, amely lehetővé teszi a politikai felépítményt. A legtöbb sikeres demokrácia gazdaságilag is erős: a 19 teljes demokrácia közül 15 ott van a világ 30 leggazdagabb országa sorában is, ha az egy főre jutó GDP-t vesszük alapul.¹⁶ Az utóbbi időben azonban megkérdőjeleződött az az érv, amely szerint a demokra-

9 *Népszava* 2017. 7. 24.

10 Tarvas 2009.

11 Corruption Perceptions Index 2017.

12 Vö. Magyar 2016.

13 *Népszava* 2018. 2. 16.; *Helsingin Sanomat* 2018. 2. 13.; Myllymäki 2018.

14 *Népszava* 2017. 11. 29.; *Reuters* 2016. 9. 15.

15 Vö. Gaidar 2014, 49.

16 Democracy Index 2017; World Economic Outlook 2018. január.

tizálás feltétlenül gazdasági sikerhez is vezetne. Itt van például a kínai gazdasági fejlődés, ami átlagosan 10 százalék évente, egészen más kategória, mint a volt szocialista országokban. Ha az EU középszintjét nézzük, megállapíthatjuk, hogy a neoliberalizmus különösen Magyarországon vallott nagy kudarcot, mivel nem sikerült produkálni az EU-tagság alatt elvárt növekedést. A 2004-es és 2012-es adatok szerint az egy főre jutó GDP a következőképpen alakult az EU középértékeihez mérten:¹⁷

	2004	2012
Szlovénia	87%	84%
Csehország	78%	81%
Magyarország	63%	67%
Szlovákia	57%	76%
Lengyelország	51%	67%
Észtország	58%	71%
Litvánia	52%	72%
Lettország	47%	64%

Forrás: *Népszabadság* 2014. 5. 2.

Három következtetésre jogosít a táblázat. Először is megállapíthatjuk, hogy azok az országok, amelyeknek jobb volt a mutatója az EU-tagság előtt, lassabban fejlődtek. Ez látszik Csehországban, Magyarországon és Szlovéniában, ez utóbbi az egyetlen, amely kissé még rontott is 2004 óta. A második következtetés az, hogy Magyarország fejlődése lassult a legnagyobb mértékben a 2000-es években. Ez különösen akkor szembetűnő, ha Szlovákiával, Észtországgal vagy Litvániával vetjük össze, amelyek annak ellenére lehagyták Magyarországot, hogy sokkal rosszabb alapokról indultak 2004-ben.

A harmadik észrevétel, hogy továbbra is Lettország a leggyengébb. A lett Európa egyik leggyorsabban növekvő gazdasága

volt a 2000-es évek elején, viszont a görög válság előtti esés is nála volt a legméredekbebb. Az országban egymást érték a zavargások, a 2009-ben miniszterelnökké választott Valdis Dombrovskis vezetésével az állami hivatalok felét bezárták, a hivatalnokok mintegy harmadát elbocsátották, az állami alkalmazottak bérét pedig 26 százalékkal csökkentették – a minisztereket akár 35 százalékkal is. Finnországban is sokszor utaltak a lettországi úgynevezett belső leértékelésre, amellyel javítani lehetne a nemzetközi versenyképességet.¹⁸

Itt azonban most Magyarország és Lengyelország áll a középpontban, amelyek egy főre jutó GDP-je a táblázat szerint az EU-átlag kétharmada volt. A történe-

lem jelenlétét hangsúlyozó magyarázat erre az, hogy a büszke nemzeteknek nehéz meghajolniuk az Európai Unióval szembeni elvárások és a saját maguk által elképzelt pozíciójuk közötti ellentmondások előtt: úgy érzik, hogy nem a politika szereplőiként, hanem tárgyaiként bánnak velük. Lengyelország és Magyarország a nyugati liberalizmus kritikussai lettek, a „demokráciatőzsdén” pedig zuhanásnak indultak.

A nemzetközi politikai gazdaság kutatói az országok jelentőségét befolyásuk alapján is vizsgálják. Kínában és Indiában él például a világ népességének több mint 35 százaléka, ennek ellenére az Egyesült Államok felelős a világ GDP-jének közel egynegyedéért.¹⁹ A kínai fejlődés mindenekelőtt a hatalmas belföldi piacok következménye is, még akkor is, ha a 2016-os gazdasági növekedés (6,8 százalék) 25 év alatt a leggyengébb volt.²⁰ Világos azonban, hogy a Nyugat és különösen az Egyesült Államok hegemoniája 2008 után megkérdőjeleződött. Különböző értelmezések láttak napvilágot azzal kapcsolatban, hogy van-e már egy egységes kihívó a nemzetközi rendszerben, és ha igen, akkor az-e a célja, hogy valami újat hozzon létre, vagy pedig beilleszkedjen a jelenlegi rendszerbe. Brazília, India, Kína, Oroszország és Dél-Afrika ellenzik az Egyesült Államok dominanciáját. Blokként tekintve a BRICS-országokat, egyelőre azonban még elég heterogén csoportot alkotnak.

A *Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata* szerint a rendszerváltás küzdelme kiszolgáltatottságba, eladósodásba, szegénységbe és válságba torkollott. Cinikus, utólagos magyarázat, hogy az életszínvonal emelése jobban megvalósulhatott volna Kelet-Európában hirtelen és drasztikus liberális újítások nélkül. Az MSZMP Központi Bizottsága tárgyalta is a témát 1989 elején, amikor a többpártrendszerre való áttérésről és a demokrácia kockázatairól volt szó: a világon kevesebb mint húsz jól működő demokrácia volt, és körülbelül száz másfajta.²¹ De ne felejtjük el, hogy 1989-ben a kínai demokratikus

mozgalom elfojtását Csehszlovákia, az NDK és Románia régimódi kormányait leszámítva senki nem támogatta – a budapesti Finn Nagykövetség szerint Magyarország volt az az ország, amely a leg-

inkább elítélte a kínai erőszakot.²² A magyar rendszerváltást ebből a szempontból a habermasi legitimitációkrízisre adott válasznak láthatjuk. 2010-ben a parlamenti többség ugyanezzel a logikával változtatta meg a politika játékszabályait, és hozta létre a NER-t. Négy év múlva pedig Orbán már illiberális demokráciaként határozta meg Magyarországot.

Mondhatjuk-e vajon, hogy a magyar illiberális fordulatnak gazdasági okai voltak vagy hogy a 2008-as pénzügyi válság következménye? Legsívesebben a tör-

17 *Népszabadság* 2014. 5. 2.

18 Vö. Ylönen–Remes 2015, 171.

19 Broome 2014, 55–59.

20 Talouselämä 2016(a). 1. 1.

21 Nyssönen 1999, 164.

22 UMA 21.50. 1989. 8. 3.

ténész Reinhart Koselleckre hivatkozva azt állítanám, hogy a 2000-es években a pártok különbözőképpen értelmezték a válságot és az akkori helyzetet.²³ Ez láthatóan hatott a helyzetértékelésükre is: a baloldal és a liberálisok elképzeléseiben a válság inkább egyedi és a rendszer természetéhez tartozó, ezzel szemben a politikai, morális és gazdasági válságról egyaránt beszélő Fidesz az egész rendszer végét vizionálta 2010-ben, annak a rendszernek a végét, amelynek a kiépítésében ő maga is részt vett az 1990-es években – akkor is, ha 1990–1998 között ellenzékben volt a parlamentben.

A magyar miniszterelnöknek és embereinek egyrészt feladata is, hogy megteremtsék a szebb jövőt, ha meg akarják tartani a hatalmukat. Orbán emlékeztetett a 2018-as évértékelő beszédében is arra, hogy „tíz év alatt egymillió munkahelyet vállaltunk, és már 736 ezernél tartunk”.²⁴ Másrészt a Fidesz olyan mértékben vonta uralma alá a legfontosabb társadalmi feladatköröket, hogy az általa vezetett intézmények nyilvános – és nyilvánosságra nem hozott – számításait fenntartással kell kezelnünk. Vagy talán valóban úgy látjuk, hogy Magyarország felvirágzott és a magyar emberek életszínvonala javult a 2010-es években?

A legjobb példát Kovács Zoltán kormányzóvivő kínálta a *Demokrata* egyik interjújában (*A magyar modell működik*):

[...] alapvető változások történtek: 2010-ben egy csőd szélén lévő ország számára az EU, az IMF, a Világbank és mások próbálták előírni, merre haladjon, ehelyett mi egy saját utat választottunk, és a magyar modelltől bebizonyosodott, hogy működőképes. Nézzük meg akár az államadósság, a növekedés vagy a foglalkoztatás adatait, és a kontraszt látványosan más a nyolc évvel ezelőttihez képest [...]²⁵

A kritikus olvasó hiába keres tényeket vagy adatokat a cikkben a „magyar modelltől” és annak működőképességéről. Ez a narratíva és retorika azok számára

megfelelő, akik már egyébként is elkötelezettek, újabb támogatókat azonban elég nehéz szerezni vele. 2016-ban a magyar GDP 124,34 milliárd USD volt, míg 2010-ben 130,26 milliárd USD, és egyelőre még egyetlen évben sem sikerült elérnie a 2008-as csúcst, amikor 157,29

milliárd USD volt.²⁶ A magyar GDP 2018-ban, a gazdasági fellendülés idején megközelítette a válság előtti szintet.

A *Népszavában* 2017-ben megjelentetett EU-felmérések rávilágítanak, hogy 2004 óta évente átlagosan két százalékkal növelte a magyar nemzetgazdaság teljesítményét a Brüsszelből érkező pénz. 2004–2014 között az ország uniós pénzügyi mérlege 8089 milliárd forint volt. A 2014-es adatok szerint Hollandia (378 euró/

fő) és Svédország (270 euró/fő) fizette a legtöbbet az EU-kasszába. A magyarok viszont a legtöbbet (569 euró) kapták fejenként az Uniótól – ami azt jelenti, hogy (ha a nettó átlagbéreket vesszük) minden magyar az Európai Uniótól kapta csaknem egyhavi nettó fizetését.²⁷

A számok évente változnak, 2016-ra némileg kiegyenlítődtek: az Európai Bizottság adatai szerint Svédország fizetett a legtöbbet az uniós kasszába, 158 eurót személyenként. 100 euró fölötti befizetést teljesített még Németország, Dánia, Franciaország és Hollandia is. Magyarország továbbra is azok közé tartozik, akik a legtöbbet kapják az Uniótól, Észtországgal együtt fejenként 369 eurót. Szlovákia csaknem ugyanannyit, 372 eurót, míg Litvánia és Görögország egyaránt 403 eurót kapott.²⁸

Magyarország körülbelül 1997-ben haladta meg az 1980-as évek szintjét a GDP tekintetében. 1998–2004 között átlagosan évi 4,2 százalékos növekedést mutatott, elsősorban a multinacionális nagyvállalatoknak köszönhetően. 2006-tól kezdődött a visszaesés, amely következtében a 2009-es év lett 1991 után a leggyengébb, a GDP 6,3 százalékkal csökkent. Magyarország nagy fokú sérülékenységének két fő oka volt: az EU-n belüli legnagyobb költségvetési hiányt produkálta, és az eladósodás is kezdett beláthatatlan méreteket ölteni. A gazdasági növekedés már az évezred elején visszaesett, a belpolitika pedig polarizálódott. 2006-ban zavargások törtek ki, a 2007-es 0,5 százalékos gazdasági növekedés már az EU legalacsonyabbja lett.²⁹

Az euróra való áttérésnél több időpont is szóba került: 2008, 2010, majd 2014-ben Varga Mihály azt ígérte, hogy az évtized végén,³⁰ ami szintén nem fog megvalósulni, így Magyarország azon kilenc EU-ország egyike, ahol továbbra is a nemzeti valuta van használatban. A forint gyakorlatilag az egész Fidesz-korszak idején a kritikus 300-as határ fölött mozgott. Rekordgyenge forinttal éppen az új Alaptörvény jogerőre emelkedésekor, 2012 januárjában találkozhattunk, mikor 324 forint fölött járt az euró. Aztán 2015-ben 326 fölött is volt a kurzus, 2018 júniusában pedig minden idők leggyengébbje volt a 328 fölötti árfolyam.

Ma Magyarország annak a nyolc EU-országnak az egyike, amelyeknek nincs egyetlen képviselőjük sem a liberális ALDE csoportban – a többi hét a Földközi-tenger országain kívül Lettország, Lengyelország és Szlovákia. Csizmadia Ervin *Két liberalizmus Magyarországon* című könyvében megkülönbözteti egymástól a magyar nemzeti liberalizmust és a nemzeti radikalizmust. Az értelmezés szerint az SZDSZ a kisebbségek védelmét és a többségi hatalom korlátozását képviselte. A párt liberalizmusa inkább a hatalmat kontrolláló hálózatnak tekinthető, és a

23 Koselleck 2002, 236–245.

24 Orbán 2018a.

25 *Demokrata* 2018/9.

26 <https://tradingeconomics.com/hungary/gdp> (letöltve: 2018. 9. 17.)

27 *Népszava* 2017. 4. 26.

28 *Turun Sanomat* 2018. 5. 27.

29 *Vö. Népszabadság* 2005. 1. 5.

30 *Magyar Hírlap* 2014. 4. 1.

nemzeti radikalizmus gondolataihoz közelített. A Fidesz 1993-ból származó megközelítésmódja a hatékony kormányzást, a többség elvét és a nemzeti megközelítést hangsúlyozta, vagyis a nemzeti liberalizmust.³¹

Orbán Viktor illiberális demokráciájában a nemzetin kívül az is központi állítás, hogy a liberális demokrácia tette lehetővé a nemzeti vagyoni eladását és okozta az eladósodást is. Bár ezek inkább a politika egyes szektorainak a kérdései, mintsem rendszerszintű felvetések, az új szerkezeti berendezkedések jelentőségét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Az 1990-es kelet-európai változások alapjául a főként nyugati multinacionális vállalatok befektetései szolgáltak, kihasználva az alacsony munkabéreket. Az EU-tagság ígéretei kétpólusúak voltak: a legjobb hazai vállalatok akkor profitálnának a közös piacból, ha a gazdaság jelentős része képes lenne biztosítani a multinacionális cégek működését.³²

Nemcsak a magyarok, hanem tágabb értelemben a baloldal és a liberálisok sem gondolták végig az állam és a közsféra szerepét általában a tranzíciós országokban. Ebben az értelemben a baloldal és a liberálisok részéről is helyénvaló lenne az önkritika, az államot ugyanis ideológiai szempontból rosszabbnak látták, mint a magánszektor, és régimódinak is tűnt a globalizálódó gazdaságban. Ezzel ellenében Frank R. Ankersmit például az erős és dinamikus államban látja a mindehová betüremkedő, szétterjeszkedő állam ellentétét.³³ Ezzel tulajdonképpen a baloldal és a liberálisok a konzervatívoknak hagyták az államot, amelyből így a konzervatívok saját ideológiája lett a nemzetállam formájában. Krausz Tamás történész úgy véli, hogy a baloldal fogalma elvesztette a jelentését, mikor Gyurcsány Ferenc miniszterelnök és társai véglegesen elhatárolódtak Kádár János örökségétől. Nem új baloldali értékrendet teremtettek, hanem neoliberalizmust.³⁴ A Fidesz aztán vissza is adta az államnak a nemzeti szempontból fontos vállalatokat.

Magyarországon a szocialistáknak éppen az európaizálás nevében sikerült jó kapcsolatokat kialakítaniuk az üzleti

szférával. A Fidesz ezzel szemben a nemzet jelentőségét hangsúlyozza, annyira, hogy az már ideologizmusnak tekinthető. Gazdaságpolitikai döntéseiben sokkal inkább osztogató párt, mint a balliberális kormányok. A liberálisok és tá-

mogatóik viszont nem ismerték fel, hogy a kulturális és a gazdasági liberalizmus nem mindig ugyanaz. Képviselhetjük a liberális értékeket gazdasági liberalizmus nélkül is. Ez a kérdés ma is megosztja a közvéleményt, Bernie Sanders támogatása Hillary Clinton liberalizmusát illetően sem volt például egyértelmű.

Szavazás a pénztárcával

Bár a demokrácia, mint ahogy ebben a könyvben is, már önmagában értéket jelent, megenni mégsem lehet. A demokrácia legitimációja végül is ugyanazon alapul, mint a diktatúráé, azaz a rendszer sikeréhez el kell tudni érni, hogy a polgárai – vagy legalábbis a szavazói – elégedettek legyenek. Magyarországon a gazdaság gyenge teljesítményéből fakadó csalódások elkezdtek összekapcsolódni a liberális és a demokratikus rendszerrel. A demokrácia, a jogszerűség elve és az emberi jogok egyre inkább a bizonytalanság növekedéséhez és a jólét csökkenéséhez kezdtek társulni. A kormányzási módszer nehézségeit maga Orbán Viktor is észrevette, erről árulkodik az a megállapítása, amely szerint „talán a magyar a legnehezebben kormányozható nemzet. Tízmillió szabadságharcos”.³⁵ A „korábban jobb volt” érv nemcsak nosztalgikus ábrándozás, hanem minden rendszer számára, legyen az bármilyen rendszer, veszélyt is jelent.

Már 1989 őszén megállapította a legnagyobb finn napilap, a *Helsingin Sanomat*, hogy a budapesti fogyasztói kosár a legdrágább Európában.³⁶ Ha a Big Mac-indexet nézzük, Svájcban a magyar ár kétszeresébe kerül egy hamburger, vagyis Magyarországon 3,15, Svájcban 6,59, Finnországban pedig 5,06 dollár – ami a negyedik legdrágább a világon.³⁷ A helyzet azonban lényegesen megváltozik, ha a termék árát a felhasznált munkaidőhöz, vagyis a fizetésekhez hasonlítjuk. Az Egyesült Államokban 2015-ben egy Big Mac 5,04 dollárba került, körülbelül ugyanannyiba, mint Finnországban, ám a minimálbér egy órára 7,25 dollár.³⁸ Magyarországon a havi minimálbér körülbelül 400 dollár volt ugyanebben az időben,³⁹ ami 40 órás munkahéttel számolva 2,5 dolláros bruttó óradíjat jelent. Más szóval egy hamburger megszerzése a magyar minimálbéren dolgozótól minimum 70 perc munkát igényel, míg az USA-ban ehhez csak valamivel több mint 40 perc kell. Ha a benzin árát hasonlítaniuk össze ugyanígy, valószínűleg még nagyobb lenne a különbség.

Egy 2015 tavaszán készült összehasonlítás alapján az élelmiszerek és az alkoholisták italok fogyasztói ára Magyarországon 21 százalékkal marad az EU-átlag alatt, a finn árak pedig 19 százalékkal az átlag fölött járnak. Az EU-n belül Dánia a legdrágább, a fogyasztói kosár több mint kétszer annyiba kerül, mint az EU legolcsóbb országában, Lengyelországban.⁴⁰ Ahogy az már kiderült, ez még önmagában nem elegendő annak megállapításához, hogy milyen drága az élet egy-egy országban.

A magyar nettó átlagjövedelem 2014-ben az Eurostat statisztikái szerint a 26. helyen állt az EU-ban – Bulgária és Románia előtt. Némi eltérés található a kü-

31 Csizmadia 1999, 74.

32 Nyssönen–Szabó 2015; vö. Pogátsa 2009, 48–55.

33 Ankersmit 1996, 30–51.

34 *Népszabadság* 2013. 11. 13.

35 *Népszabadság* 2012. 10. 8.

36 *Helsingin Sanomat* 1989. 11. 29.

37 Big Mac Index Worldwide 2016.

38 Vö. Saarikoski 2014. 12. 5.

39 *Magyar Nemzet* 2015. 6. 25.

40 Tilastokeskus 2016.

lőnböző mérésekben (Magyarország esetében 570–596 euró), de a sorrend 2016-ban is ugyanez volt.⁴¹ Másrészt különösen figyelemreméltó, hogy a bérekben tapasztalható országon belüli eltérések Magyarország esetében, legalábbis a statisztikák szerint, az EU-átlag alatt maradnak. A legnagyobb különbségek elsősorban Dél-Európában, Lettországon, Észtországban és Szerbiában találhatók, míg a legkisebbek Izlandon, Norvégiában, Szlovéniában, Csehországban, Svédországban és Finnországban.⁴²

A progresszív adórendszer köztudottan csökkenti a bérek közötti különbséget. Sokszor mégis csak a magas adószázalékokra figyelünk fel, a kézhez kapott összeg nagysága felett pedig könnyen elsiklunk. Például az Occupy Wall Street mozgalom egyik bírálója, John Paulson, aki egy befektetési cég vezetője, megállapította, hogy a New York-i lakosok egy százaléka több mint 40 százalék jövedelemadót fizet, és ezzel nagy előnyöket biztosít mindenki más számára. Paulson azonban nem említette, hogy a leggazdagabbaknak van is miből fizetniük, az Egyesült Államokban ugyanis a leggazdagabb egy százalék tulajdonában van az összes vagyon 40 százaléka.⁴³

Németországban nem az a probléma, hogy 10 százalék tulajdonában van a javak kétharmad része, hanem az, hogy 40 százaléknak nincs semmi vagyona.⁴⁴ Meglepő, hogy Magyarországon a leggazdagabb egy százalék a statisztika szerint mindössze 3–5 százalékot birtokol az összvagyonból.⁴⁵ Akiknek nincs semmi vagyonuk, azok viszont körülbelül annyian vannak, mint Németországban, vagyis a háztartások fele nem rendelkezik legalább 7 millió forintnak megfelelő vagyonnal. Ugyanakkor a háztartások másik felének, körülbelül 45 százaléknak van 70 millió forintnál kevesebb vagyona. A legnagyobb vagyonok leggyakrabban ingatlanból származnak, a leggazdagabb 150–200 család vagyona pedig több mint tízmillió euró.⁴⁶

A progresszív adózást megtaláljuk még például az Egyesült Államokban, de Magyarországon már nem. A Fidesz 2011-ben, a választási győzelme után nem sokkal vezette be a 16 százalékos egykulcsos adót, ami 2016-tól 15 százalékra csökkent. Az egykulcsos adó egyértelműen a gazdagoknak kedvez és azoknak, akiknek van lehetőségük a fogyasztásra.

Az elmúlt évtized végén új választóvonal kezdett kialakulni Európában. Eszerint a Csatorna-szigetek és Izland kivételével a nyugat-európai országokban a progresszív adózás valamilyen formája létezett, míg Kelet-Európában az egykulcsos adó lett tipikus. Magyarország utolsóként csatlakozott ebben a kelet-európai vonal-

hoz.⁴⁷ Azóta azonban újból kibillent az egyensúly, ezúttal a másik oldalra, mivel a gazdasági válság következtében Csehország, Szlovákia, Albánia, Montenegró és Ukrajna is bevezetett egy második adókulcsot is, Izland pedig a progresszív rendszerre tért át. A nagybefektető Paulson vagy például Gérard Depardieu számára nyilvánvaló, hogy Oroszország vagy Magyarország sokkal kedvezőbb az adózás szempontjából. Depardieu le is cserélte Franciaországot Oroszországra, miután a francia kormány úgy döntött, hogy 75 százalékos adót vet ki az egymillió eurót meghaladó éves bevételre. Magyarországon pedig arról olvashattunk például, hogy Andy Vajna Romániába viszi magyar közpénzen vett tévécsatornáit a kedvezőbb műsorszolgáltatási díj miatt.⁴⁸

Európai összehasonlításban az EU legszegényebbjei közé tartozik az észak- és dél-alföldi régió, a Dél-Dunántúl, valamint Észak-Magyarország, ahol a GDP csak 40 százaléka az EU-átlagnak. A visegrádi országokra általánosan jellemző a főváros és minden más terület közötti nagy különbség. Csak a visegrádi országok fővárosai, valamint a lisszaboni, bukaresti és a dublini agglomeráció GDP-je haladta meg az EU-átlagot 2013-ban.⁴⁹

A pénztárcával való szavazás releváns érv, amire jó példa Magyarországon a kormány 2014-es rezsicsökkentése. Az „Olcsóbb lett a rezszi” egyike volt a kormány választási jelszavainak. Ezzel együtt arra is hivatkoztak, hogy csak az erős parlamenti többség lesz képes a jövőben is csökkenteni a rezsit, és szembeszállni Brüsszellel.⁵⁰ A kampány és a kormánypropaganda részeként került be a számlákba, hogy a háztartások mennyit spóroltak a rezsicsökkentés óta, a társasházakban pedig rendelet alapján ki is kell függeszteni, hogy minden lakó láthassa, mennyi a ház megtakarítása. De valójában mennyi is az annyi, amikor a földgáz és az áram világpiaci ára folyamatosan csökkent, és a nyilvánosságra került adatok szerint a hatósági árnál jóval olcsóbb ár lett volna indokolt? A rezsicsökkentés külön epizódjaként a kormány a 2018-as választá-

sok előtt egy-két héttel, természetesen kizárólag a „hideg időjárás miatt”, 12 000 forintos jóváírással kedveskedett a választópolgároknak.⁵¹

Mint tudjuk, az olcsó energia növeli a fogyasztást, és azzal együtt az energia pazarlását is, az ellenzék éppen ezért támogatná a piaci alapú árakat. Orbán Viktor 2013-ban azt jósolta, hogy öt év múlva az energia ára Magyarországon lesz a térségben a legolcsóbb. A magyar energia közel felét atomerőmű termeli, ami EU-viszonylatban az ötödik legtöbb Franciaország, Szlovákia, Belgium és Ukrajna után. A 2023-ra tervezett Paks 2 a megállapodás szerint 80 százalékban orosz hitelből épül, a 2017 februárjában Budapesten járt

41 Average Salary in European Union; List of European countries by average wage 2016.

42 Tilastokeskus 2014.

43 Boyer 2014. 1. 26.; Kristof 2014. 7. 22.

44 Tuormaa 2016. 10. 15.

45 Zsiday 2016.

46 Windisch 2016.

47 *Népszabadság* 2008. 5. 9.

48 *Népszabadság* 2016. 7. 9.

49 GDP at regional level 2016.

50 *Magyar Nemzet* 2014. 2. 1.; *Népszabadság* 2014. 3. 19., 2014. 4. 6.

51 *Vö. mno.hu* 2018. 3. 24.

Putyin azonban emelte a tétet, és akár 100 százalékat is kész hitelezni. Ennek a könyvnek a szemszögéből nem maga az atomerőmű a furcsa, hanem az a mód, ahogy az „évszázad üzlete” megkötött, többek között versenypályázat nélkül, közvetlenül a 2014-es választások előtt, a kormány kétharmados többségét kihasználva. A dokumentumok harminc évre való titkosítása pedig felkelti a korrupció gyanúját.⁵²

A korrupció, úgy tűnik, örök gazdasági kérdés mind a politikusok, mind az állampolgárok számára. A korrupció vádja volt annak az esetnek is a hivatalos magyarázata, amikor magas rangú magyar köztisztviselőket tiltottak ki az Egyesült Államokból. Bár az USA-ba való látogatást nem lehet a sikeres politika mércéjének nevezni, akkor is aggasztó azonban, hogy az utóbbi években Magyarországon a politika szóval kapcsolatban a korábbinál is gyakrabban asszociálnak a korrupciónak, a politika iránti érdeklődés pedig a térségben a leggyengébb.⁵³

Gazdasági válság és az Európai Unió

Magyarország és az Európai Unió kapcsolatának különlegessége a gazdaság, a demokrácia és az Európa-politika összekapcsolódása. Az Európai Unióban Magyarország az euróövezeten kívüli válság képviselőjének nevezhető. A gazdaság és az EU-politika összefonódása önmagában még nem kivételes, hiszen a maximum 60 százalékos eladósodási ráta és a költségvetési hiány 3 százalék alá szorítása már az 1990-es években az új tagjelöltekre vonatkozó maastrichti kritériumokhoz tartoztak. Az utóbbi időkben nagy vitákat váltott ki a görög segélycsomag, amelyről a görögök népszavazáson is elmondták a véleményüket. A demokrácia elősegítésére nyújtott gazdasági segítség az EU-n belül azonban elég kivételesnek számít.

Az eladósodás és a magas kamatok már az 1980-as években is nagy terhet róttak Magyarországra, Lengyelországra és Jugoszlávia szabadabb parancsuralmi gazdaságára. Jánisz Varufákisz szerint Lengyelország és Jugoszlávia összeomlása a Nyugatról kapott kölcsönök kamatainak drasztikus megváltozására vezethető vissza.⁵⁴ 1988-ban Lengyelországban 40 százalékos volt a kamat, Magyarországon

pedig az egy főre jutó adósság volt nagyobb. Az utóbbi években az országok eladósodása szélesebb körű világtrenddé vált, ami a gazdag nyugati ipari társadalmakat is érintette. Az Amerikai Egyesült Államok adóssága például 2010-ben 5,4-szer volt több, mint az összes nemzeti termék, míg 1932-ben, a válság idején csak 2,6-szor. De sokat elmond az is, hogy mennyire tartják kockázatosnak az eladósodást:

Olaszországban például senkit nem érdekelt különösebben 2002-ben a 105 százalékos adósság, 2009-ben viszont ugyanez a szám már nagy figyelmet keltett.⁵⁵

Magyarországon az államadósság már 2005-ben, gyakorlatilag rögtön az EU-tagság megvalósulása után meghaladta a 60 százalékos küszöböt. 2010-ben volt a legtöbb, 80,8 százalék, ami megfelelt az EU-átlagnak, majd sikerült 75 százalékra csökkenteni.⁵⁶ A költségvetési hiány az országra jellemzően soha nem került 3 százalék alá 1990-től 2012-ig, amikor is a következő évi költségvetési tervet kiegészítették többek között a bankokat és a vállalkozásokat érintő új adóformákkal. Különösen érzékenyen érintették a kiadásokat a választási évek, 2002-ben a hiány 9,0 százalék volt, 2006-ban 9,5, 2010-ben 4,4 százalék.⁵⁷

Az Európai Unió a demokrácia növelése érdekében fel is használja a gazdaságot a nyomásgyakorlás eszközeként, mint arról a későbbiekben szó lesz. Másrészt a meghozott szabályoknak nem is mindig az a céljuk, hogy betartsák őket, például a 3 százalékos költségvetési hiányküszöböt még Németország, az EU legnagyobb gazdasága és a harmadik helyen álló Franciaország is minden következmény nélkül átlépték. Németországban azonban ez már több éve nem történt meg, Franciaország pedig 2018-tól kezdve nem haladta meg a küszöböt. Az igazi EU-hívó persze szembeszállna ezzel, és azt mondaná, hogy a változást valahol el kell kezdeni. Az Unió reagált is a magyar helyzetre, aminek következtében az EU-beli legnagyobb költségvetési hiány 2007-ben elkezdett némileg apadni.

Különösen a Fidesz-KDNP és a hozzá közeli *Magyar Nemzet* emelték fel a szavukat a „kettős mércé” ellen: a 27 EU-országból mindössze 10 érte el a kívánt hiányszázalékot 2011-ben.⁵⁸ A *Magyar Nemzet* egyenesen „pszichopata unióról” beszélt. 2010-ben az volt az EU vezetésének az üzenete, hogy Orbánnak folytatnia kell az előző kormány által elindított költségvetési fegyelmet. A kormány az egész magyar nemzet elleni támadásként értelmezte a kritikát, Európát pedig harctérként definiálta, ahol mindenki csak saját nemzeti érdekeiért harcol. Lehetséges, hogy Orbánt éppen ez ingerelte fel annyira, hogy hátrat fordítson az európai együttműködésnek is. Mint ahogy korábban már utaltunk rá, a Jobbik pedig kidobta a parlament ablakán az Unió zászlaját 2014-ben.⁵⁹

A gazdasági fejlődés megtorpanása, az államadósság, a költségvetés hiánya és a 2008-ban kirobbant pénzügyi válság oda vezettek, hogy az akkori kisebbségi kormány 20 milliárdos segélycsomagról kezdett tárgyalást az IMF-fel, a Világbankkal és az Európai Unióval. Nagyságát tekintve ez volt az addigi legnagyobb

52 Kovács 2015.

53 *Népszabadság* 2013. 8. 10.; Corruption by country 2016; *Népszabadság* 2016. 4. 2.

54 Varoufakis 2014, 125.

Nyugatról kapott kölcsönök kamatainak drasztikus megváltozására vezethető vissza.⁵⁴ 1988-ban Lengyelországban 40 százalékos volt a kamat, Magyarországon

55 Broome 2014, 195; vö. Ylönen–Remes 2015.

56 Hungary Government Debt to GDP 2016.

57 *Népszabadság* 2012. 12. 12., 2013. 5. 29.

58 Vö. *Népszabadság* 2009. 11. 12.

59 *Magyar Nemzet* 2012. 2. 24.; Ylönen–Remes 2015, 27; Nyssönen–Szabó 2015; *Népszabadság* 2014. 3. 13.; *Magyar Nemzet* 2014. 2. 14.

segélycsomag, igaz, ősszel már Izland és Ukrajna is kénytelenek voltak azonnali segélyhez folyamodni.⁶⁰ A Fidesz–KDNP megalázkodónak tartotta a kormányt, míg Dominique Strauss-Kahn, az IMF vezérigazgatója örömet fejezte ki, hogy az ország jó úton halad, és megtartotta ígéretét.⁶¹ A helyzet a végletekig polarizálódott: Gyurcsány Ferenc, hogy gyorsítsa az IMF gazdaságkiigazítási programját, 2009 márciusában lemondott, és Bajnai Gordon alakított kormányt. Alapjában véve három lehetőség volt: vagy az ellenzék által követelt időközi választások, vagy egy szakértői kormány, vagy megpróbálni megoldani a problémákat a nemzetközi intézmények segítségével. Arról volt szó, hogy meg kellett osztani a terhet, így Bajnai 1,4 milliárdos megtakarítást írányzott elő 2009-re, és további megszorításokat a következő évre is.

Elvileg Magyarországnak volt egy világos koncepciója, de a Fidesz, ahogy hatalomra került, teljesen megváltoztatta a hitelpolitika irányát. Azok, akik az Unióban a gonosz rendőrt látják és a nyomást hangsúlyozzák, keynesiánus gazdaságélénkítésre hivatkozhatnak: bár a magyar államadósság jóval meghaladta a 60 százalékot, mégis ugyanannyi volt, mint az EU átlaga. Én inkább egy olyan egészként látom ezt, amelyben figyelembe kell venni az előzményeket, vagyis a demokrácia fejlődését, az együttműködési képtelenséget és a nemzetközi bizalom elvesztését. A Fidesznek voltak persze ígéretei az egymillió új munkahelytől a keleti nyitáshoz, az adózás egyszerűsítésétől az energia-önellátásig, illetve a térség egyik leginkább vállalkozásbarát országának víziójáról.⁶²

Matolcsy György szerint az EU-val és az IMF-fel való tárgyalásokban zsarolásról volt szó. Matti Ylönen és Mikko Remes Matolcsyval készített riportjukban azt írták, hogy a Fidesz nemzetgazdasági minisztere kijelentette, hogy az IMF a fogyasztási adót akarta emelni, a Fidesz azonban a nyereséges bankszektor adóztatta meg. A megoldást Matolcsy unortodox gazdaságpolitikának nevezte, mivel az EU-ban a bank-, a távközlési

és az energiaadót az üzleti életre nézve veszélyesnek tartották. Másfelől a riportkönyvben megemlíti a zöldpárti EP-képviselő Jávör Benedek magyar gazdaságról készített elemzését is, amelyben a gazdaságot befagyott tóhoz hasonlítja, amely szép ugyan, de soha nem lehet tudni, az ember mikor találja magát a hideg

vízben. Jávör szerint a külföldi vállalatok a jégréteg, az alatta hullámozó víz pedig a kis- és közepes vállalkozások.⁶³ Az volt a probléma, hogy Magyarország kezdett a nemzetközi vállalatok fióktelepévé válni, ahol a hazai vállalkozásoknak nem volt meg a megfelelő tudása, sem a tőkéje.

A Fidesz-kormány elsőként a nyugdíjpénztárak államosításával kezdte a költségvetési hiány kiigazítását, az IMF-fel pedig félbehagyta a tárgyalásokat, amit 2011-ben Londonban piaci megoldásokkal magyarázott. A hiány ennek ellenére 2011-ben is probléma maradt, ami a forint zuhanásában is megmutatkozott. Orbán Viktort bosszantotta, hogy a farkas, amelyről hiába próbáltak tudomást sem venni, visszatérőben volt. Ahogy az IMF újból megjelent, az ország hitelbesorolása a bővli kategóriába került.

Az ünnepi beszédekben mégsem emlékeznek arra, hogy a kritika és a durva retorika ellenére a kormány kénytelen volt visszatáncolni, és az EU-hoz meg az IMF-hez fordulni. 2011 októberében Matolcsy ugyan még azzal érvelt, hogy az IMF-segítség elfogadása a magyarok gyengeségének a bizonyítéka lenne. Más szóval, amit a nemzetgazdasági miniszter zsarolásnak tartott, azt felfoghatjuk a demokrácia és az átláthatóság növelésének is az Európai Unió egyik tagállamában. A viszály éppen az alkotmány megújításának idejére esett, így az Európai Bizottság a támogatás feltételül a demokrácia állapotának javítását szabta. A magyar kormány erre nem volt hajlandó, hanem december végén extra gyorsasággal elfogadtatta a parlamenttel az utolsó kiegészítő törvényeket is. Miközben a kormány az Alaptörvényt ünnepelte az Operaházban, a baloldali ellenzék tüntetésen búcsúzott a magyar köztársaságtól. A Jobbik képviselői néhány hét múlva EU-s zászlóégetéssel reagáltak, és népszavazást követeltek az EU-ból való kilépésről.⁶⁴

A magyar kormány eme „pusztai vándorlása” nemcsak az Alaptörvény botrányos gyorsaságú kivitelezéséhez kapcsolható, hanem ahhoz is, hogy nem volt hajlandó együttműködni a nemzetközi intézményekkel. José Manuel Barroso, a Bizottság elnöke szerint a magyar gazdaság nehézségei elsősorban az országon belüli döntésekre vezethetők vissza. Az Európai Bizottság vizsgálatot indított Magyarországon ellen a jegybank és az adatvédelmi biztos függetlenségével kapcsolatban, valamint a bírói kart érintő intézkedések ügyében. Az IMF állásfoglalása is világos volt: a tárgyalás feltétele az Alaptörvény módosítása.⁶⁵

2012 márciusában az EU gazdasági és pénzügyminisztereinek Ecofin Tanácsa ultimátumot adott Magyarországnak. Eszerint mivel Magyarország az EU tagjaként nem tett eleget a kiegyensúlyozott költségvetés követelményének, kivétel 2011-ben, elvesztheti a 495 millió eurós kohéziós támogatást. A kivételes eljárást a magyar kormány intézkedéseihez kapcsolták, és a nyomás következtében a kormány kénytelen volt módosítani az Alaptörvényt. A *Népszabadság* szerint a megoldás olyan volt, mint egy börtön, amelynek az ajtajában ott a kulcs, vagyis a fenyegetés egyben lehetőséget is biztosított a helyes cselekvés megválasztására. Nyáron

60 *Népszabadság* 2008. 10. 28.; vö. Puoskari 2010; vö. Patomäki 2012, 78.

61 *Népszabadság* 2009. 1. 14.

62 Családtól a rendig – nyilvános a Fidesz programja 2010; Nemzeti ügyek politikája 2010.

63 Ylönen–Remes 2015, 12–32; Egedy 2012, 155–173.

64 *Magyar Nemzet* 2011. 12. 23.; *Népszabadság* 2011. 12. 31., 2012. 1. 1., 2012. 1. 5.; Jobbik leaders urge Hungary to quit EU 2012.

65 *Népszabadság* 2012. 1. 18.

megszületett a kompromisszum a jegybank ügyében, amely szerint a kormány kötelezettséget vállalt, hogy a jegybanki vezetés hivatalban maradásáig sem új alelnök, sem új monetáris tanácsstagok jelölésére nem kerül sor. A megállapodás azonban nem jelentette azt, hogy ezzel minden további vizsgálattól eltekintettek volna. Átvilágításra került a kormány költségvetése, és a nemzetgazdasági miniszter kénytelen volt különböző csomagokkal előállni, hogy teljesítse a követelményeket.⁶⁶

2013 nyarán az EU gazdasági minisztereinek nem volt több kifogásuk Magyarország, Románia, Lettország, Litvánia és Olaszország költségvetési hiányával kapcsolatban.⁶⁷ Az IMF hamarosan bezárta budapesti irodáját. A kormány szerint nem volt többé szükség a szolgáltatásaira, mert a magyar reformok működtek, és a költségvetési hiányt sikerült az EU által kívánt méretek között tartani. Az állampolgárok számára azonban továbbra is azt az elképzelést kellett közvetíteni, amely szerint a rossz kívülről jön, ezért a kormány egész oldalas hirdetésekben hangoztatta mind saját lapjaiban, mind az ellenzékhez közeli országos napilapokban, hogy „Nem engedünk az IMF-nek!” Hasonlóképpen hozták nyilvánosságra az ingatlanadó és a családi támogatások csökkentésének elutasítását is a nagybetűs „NEM!”-ekkel a hirdetésekben.⁶⁸

Ettől kezdve a költségvetési hiány 3 százalék alatt maradt, a gazdaság pedig növekedett. 2015-ben Varga Mihály elnyerte a Közép- és Kelet-Európa legjobb gazdasági minisztere kitüntetését. 2016 tavaszán Varga büszkén mutatta, hogy a magyarok visszafizették a 2008-ban az EU-tól és az IMF-től kapott kölcsön utolsó részletét is. 2015 novemberében a Moody's feljavította Magyarország hitelminősítését (Ba1), majd 2016 májusában a Finch, 2016 szeptemberében pedig a Standard & Poor's is.⁶⁹

Nem az volt a szándékom, hogy kiálljak az „ortodox” vagy az „unortodox” gazdaságpolitika mellett, sokkal inkább annak a vizsgálata, hogy milyen hatással van az EU és a nemzetállam kapcsolatára ez a gazdaságpolitikai vita. Leginkább az

egykor finn köztársasági elnök, Mauno Koivisto nézetein osztozom abban, hogy a gazdaságban mindig rossz a politika, a lényeg azonban az, hogy ki szerint.⁷⁰ Szintén Koivisto vélekedése, hogy a politikában alacsony profillal érdemes haladni, akkor mindig van lehetőség a fokozásra. Lehetséges, hogy Magyarország is többet elérhetett volna alacsonyabb pro-

fillal. A gazdaság egyik biztos mércéje, a pénz külső, vagyis más valutákhoz való értéke azonban továbbra is gyengébb, mint a Fidesz hatalomra kerülése előtt. Az export erős, ám az import és a külföldre utazás drága. Lehet, hogy éppen ez volt a nacionalista kormány szándéka?

66 *Népszabadság* 2012. 6. 23–24.; *Magyar Nemzet*/
Népszabadság 2012. 6. 28.

67 *Népszabadság* 2013. 6. 22.

68 *Magyar Nemzet*/*Népszabadság* 2012. 10. 15.

69 Eder–Lovas 2016; vö. A magyar reformok működnek 2015.

70 Koivisto 1978.

MÉDIA ÉS SIKER

A modern konzervativizmus atyjának nevezett Edmund Burke megállapította, hogy a brit parlament alsóházában három rend volt. Az ülést a Reporter's Galleryből követő újságírókat pedig az 1787-es parlamenti vitában a negyedik rendnek nevezte, és sokkal fontosabbnak tartotta, mint a három másikat. A médiát ma is a negyedik hatalomnak szokták tartani, amely központi szerepet játszik a politikában, a demokráciának pedig egyenesen a feltétele. A politika minden szereplőjét érdekli, milyen színben tüntetik fel mások előtt.

Az újságíró elvileg a döntéshozatal reflektorfényében tevékenykedő kívülálló. A szóvivőétől annyiban különbözik a feladata, hogy a szóvivő – ha középpontban van, ha nem – belülről látja az eseményeket. A beszámolókból a külső és a belső nézőpont közötti feszültség hatalom, és véleményem szerint jellemzi a szabad sajtót és a „politikacsinálást” már önmagában is. A demokrácia szempontjából a szabad sajtó nyílt, külső kontrollt jelent, amely az olvasó, vagyis az állampolgárok oldalán áll.¹ A hatalom öreként való fellépése még hangsúlyosabb olyan helyzetekben, amelyekben a hatalomgyakorlást felügyelő igazságszolgáltatási rendszer van veszélyben és nyomás alatt.

Magyarországon a politika kapcsolata a médiával egészen a demokrácia kezdetétől problémás volt. Már az 1990-es évek elején médiaháborút folytatott a kormány és az ellenzék a rádió és a tévé vezetőinek kinevezése miatt. A magyar EU-csatlakozási folyamat értékelésében rendszeresen szerepelt az EU az iránti aggodalma, hogy a kormánynak lehetősége van beleszólni a média helyzetébe. A 2006-os zavargások idején a magyar televízió székháza is ostrom alá került. Botrányossá a Fidesz elsőprő győzelme után kezdett válni a média helyzete. A rögtön a 2010-es választási győzelem után megalkotott médiatörvény elvonta a figyelmet a magyar EU-elnökségtől is 2011 tavaszán. Ugyanakkor az volt az első nagy összecsapás az EU és a magyar kormány között – amelyet több, könyvünkben is már említett, demokráciát veszélyeztető esemény követett.

Tény, hogy a hatalmi csatározás nem egyedül Magyarország problémája volt, korábbi példákat is találunk a térségből, mint például a szlovák, a cseh és a lengyel médiában, különösen a tévében és a rádióban. 2016 decemberében tiltakozássá és

1 Vö. *Turun Sanomat* 2018. 3. 12.

zavargássá fajult a helyzet Lengyelországban, amikor a politikusok korlátozták a parlamentben működő újságírók szabadságát.

Úgy gondolom, hogy a média minden politika kezdete. Amikor valaki úgy érzi, hogy valamely tájékoztatási forma nem egyenlően, illetve nem igazságosan bánik valakivel, akkor politikai tettet provokál – erre bőven találunk példát Finnországban is. A feltételezés a közmédia titkolózásáról és részrehajlásáról univerzális, hiszen van jelentősége, hogy ki és hogyan mond el valamit. A média politikája az uralkodó értelmezésekről szóló harc, ezért érdekli a politikusokat. Donald Trumpnak is meg kell vívnia a saját médiaharcát, vagy egy másik példa, amikor az orosz külügyminiszter „téves híreket”, vagyis nem helytállóknak tartott információkat kezdett közölni internetes oldalán.²

Az amerikai Freedom House által megjelentetett Európa-térképen a szabad és a részben szabad sajtó határa nagyjából Gibraltártól Olaszország északi határát érintve Szlovákián, Lengyelországon és a Baltikumon keresztül Finnország keleti határáig tart. Különösen meglepő, sőt botrány, hogy az Európai Uniónak sem minden országa fért ebbe bele. Az új tagállamok közül Horvátországban, Romániában, Bulgáriában és Magyarországon csak részben szabad a média. Még nagyobb ellentmondás, hogy a régi EU-tagállamok közül Olaszország és Görögország is idetartozik.

Sajtószabadságon azt értjük, hogy a tájékoztatás teljes körű, az újságírók biztonsága nem kétséges, az állam beavatkozása a média működésébe minimális, és sem törvényi, sem pedig gazdasági alapú nyomás gyakorlatilag nincs. A Freedom House 2016-os jelentése szerint a média szabadsága tulajdonképpen a kisebbség kiváltsága, mivel a világ országainak csak 13 százaléka jellemző. Részben szabad média 41 százalékban van, a fennmaradó 46 százalékról pedig nem lehet részben szabad-

ként sem beszélni. A Freedom House szerint 2015-ben tizenkét éves mélypontján volt a sajtószabadság.³

Görögországban korábban is voltak problémák, de 2013-ban a közszolgálati

médiában véghez vitt tisztogatási kísérlet az egyik legismertebb beavatkozás a média szabadságába. A konzervatív görög kormány takarékossgai okokra hivatkozva elbocsátotta az ERT összes alkalmazottját, mintegy 2600 főt, majd létrehozta NERIT néven az új közmédiát mindössze 500 alkalmazottal. Syriza később, ígéretéhez híven, visszaállította az ERT-t régi stábjával együtt, és 2015 nyarától újra az lett a nemzeti közszolgálati média.⁴ Az olasz probléma oka viszont a Freedom House szerint a hiányos jogszabályozás, a politikai befolyás és az, hogy gyakorlatilag az összes tulajdonjog Silvio Berlusconi médiabirodalmában összpontosul.

Magyarország a World Press Freedom Index szerint a 67. helyen állt 2016-ban, Malawi után és Bosznia-Hercegovina előtt. A többi visegrádi országgal való összevetés sok mindent elmond még akkor is, ha csak irányadónak tekintjük az eredményt. Szlovákia 12. és Csehország 21. helye egészen más kategória. Lengyelország ennél jóval gyengébben szerepelt a 47. hellyel. Természetesen ez is, mint minden „tözsde”, jellemzően ingadozó – az előző évihez képest Magyarország még lejjebb csúszott két hellyel.⁵

A 2017-es jelentésben tovább romlott a magyar sajtószabadság, néggyel lejjebb, a 71. helyre került. Lengyelország még nagyobb mértékben esett, az 54. helyen áll. Szlovákia a 17., Csehország pedig a 23. helyre esett vissza. Magyarország esetében világos az üzenet: az ország „balkanizálódott”, és lemaradt a többi visegrádi országtól. Először hallottam, hogy inzultáltak egy finn újságírót Budapesten, amikor a választási plakátokat fényképezte 2018 tavaszán. Az újságíró állítása szerint ilyen korábban még soha nem történt vele Magyarországon.⁶

Ez, mint ahogy a könyvünkben említett többi felmérési eredmény sem törvényszerű, hanem az uralkodó politika következménye. Ezért meg is változtatható. A sajtószabadság rangsorában a legjobbak közé tartoznak olyan országok is, mint például Costa Rica (6.), Jamaica (8.) és Észtország (12.).

Ha összevetjük a 2017-es demokráciaindexet a Reporters Without Borders által készített World Press Freedom Index eredményeivel, kiderül, hogy 13 teljes demokrácia a sajtószabadság szempontjából húsz legjobb között található. Figyelemre méltó az is, hogy a húsz legkevésbé korrupt ország listáján szerepel a sajtószabadság rangsorának 12. legjobbjá.⁷ Ez azt jelenti, hogy a sajtószabadságnak szerepe van a demokrácia növelésében is. Erre utal a Democracy Index jelentésének már a címe is: *Free speech under attack*.

Finnország számára az összehasonlítás több mint hízelt, hiszen évek óta a lista élén van. A médiát aktívan figyelőket

némileg meglepheti a harmadik helyezése (2017), de a többi skandináv ország is stabilan tartja helyét az első tízben. Az élbolyban olyan jómódú vezető demokráciák is képviseltetik magukat, mint Hollandia (5.), Új-Zéland (13.) és Svájc

(7.). Ugyanakkor a gyakran a nyugati demokrácia mintaképének tartott Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak csak a 40. és a 43. helyet sikerült megszereznie.⁸

E sorok írásával egy időben Finnországban éppen élénk viták folynak a szólásszabadságról, annak fejlesztéséről és korlátozásáról. A média és a kiadók közös szerve, a „Nyilvános Szó Tanácsa”, amelynek az a feladata, hogy meghatározza,

2 Vö. Toor 2017.

3 Freedom of the Press 2016.

4 YLE 2015; Ylönen–Remes 2015, 103–107.

Görögországban korábban is voltak problémák, de 2013-ban a közszolgálati

5 2016 World Press Freedom Index.

6 Majaniemi 2018.

7 2017 World Press Freedom Index; Democracy Index 2017; Corruption Perceptions Index 2017.

8 2017 World Press Freedom Index.

milyen a megfelelő újságírási mód, valamint az, hogy megvédje a szólásszabadságot és a kiadói szabadságot, 2018 márciusában ünnepelte 50. születésnapját. Ebből az alkalomból az egyik legnagyobb finn napilap, a *Turun Sanomat* megjelentette hasábjain a felelős újságírás alapelveit. Az újságíró felelős például azért, hogy elmondja az igazságot az olvasónak – nem a hirdetőnek vagy a minisztereknek, de még csak nem is az újság tulajdonosának. Ha valakivel szemben kritikát fogalmazunk meg, akkor biztosítani kell a lehetőséget, hogy egyúttal a kritikával illetett személy is elmondhassa saját véleményét. A felelős újságírás népszerűsítésével egy időben bevezettek egy jelölést, a felelős újságírást jelölő piktogramot csak a Nyilvános Szó Tanácsának szabályozása alá eső médiák használhatják.⁹

Csehekkel folytatott véletlenszerű beszélgetések alapján kiderül, hogy a csehek maguk túl jónak tartják a média szabadságáról szóló felmérésben elért helyezéseiket. Vagy nem akarnak hinni országuk képességeiben, vagy megtanulták, hogy óvatosak legyenek a statisztikai adatgyűjtésekkel kapcsolatban. Ami Magyarországot illeti, abból indulok ki, hogy a hiba nem elsősorban a tükröben van, ezek az eredmények legalábbis irányadók. Egyúttal érdekes nézőpontot is kínálnak, amely ebben a könyvben is központi szerepet kapott: hogyan működik a részben szabad média, illetve hogy kell azt értelmezni?

A média rendszer- vagy tulajdonosváltása?

A kommunista rendszerben a média egészében a párt és a hozzá közeli szervezetek befolyása alatt volt, majd az 1974-es rendelet a kormány alá vonta. Ha a történelem jelenlétét nézzük, akkor, ahogy azt Marx *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című művében mondja: „valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára”. Másrészt a rendszerváltást követelők

így természetesen a nemzet tulajdo-

nába szerették volna helyezni a médiát.

A magyar nyitást és a változások folyamatát elemezhetjük a média irányvona-

lainak és tulajdonviszonyainak követésével is.

A harmadik magyar köztársaságban a tévé és a rádió élére először széles műveltségű értelmiségieket választottak a szociológus Hankiss Elemér és a politika-kutató Gombár Csaba személyében. A média- és a műsropolitika bírálata azonban gyakorlatilag rögtön az 1990-es választások után elkezdődött. A követelés az egyik első nézeteltéréshez vezetett a miniszterelnök és a köztársasági elnök között, mivel Göncz Árpád nem egyezett bele, hogy lecseréljék a vezetőket – ebben a Nemzetközi Újságíró Szövetség is mellé állt. A *Magyar Hírlap* és a *Népszabadság* többek között egy egész oldalas nyilatkozattal vett részt a médiaháborúban,

amelyben kijelentették, hogy a köztársasági elnök és a demokrácia egy és ugyanaz. A petíciót, amelyben tisztogatással vádolták a kormányt, huszonhat közismert személy írta alá.¹⁰

Örök filozófiai kérdés marad, hogy a régi rendszerrel terhelt szakértelem és az új rendszerbeli lelkes dilettantizmus esetében merre mozdul a mérleg nyelve. A rendszerváltáshoz az összes demokratizálódó országban hozzátartozott a hatalom új birtokosai iránti lojalitás vagy pedig a velük szembeni kritika elvárása. Magyarországon a rendszerváltás a kormány szempontjából mindenekelőtt a hatalom és a személyek változása, vagyis „arcváltás” volt. A populisták célja az volt, hogy az „idegen érdekek kiszolgálóit” és a „liberálbolsevik maffiát” eltüntessék. A liberálbolsevik fogalom egyenesen az 1990-es évek politikai retorikájának karikatúrája lett – gondoljunk csak például Torgyán Józsefre.

Tipikus jobboldali érv volt, hogy a médiában túlsúlyban van a baloldal – olyan érv ez, amely időnként olyan országok, mint Finnország vagy Svédország médiájának vizsgálata során is felmerül. A mai helyzet azonban éppen az ellenkező: a CEU Center for Media, Data and Society vezetője, Marius Dragomir azt nyilatkozta 2017 nyarán, hogy közvetve vagy közvetlenül a Fidesz ellenőrzése alatt van a magyar média 90 százaléka. Ebben a központosításban részt vesznek a miniszterelnökhöz közeli oligarchák, mint Andy Vajna vagy Mészáros Lőrinc is.¹¹

Orbán Viktor retorikájával ez azt jelenti, hogy „a nemzet tulajdonába került a magyar médiumok több mint a fele”.¹² A nemzeti tulajdon kétségkívül az üzlet tárgya, amellyel pénzhez lehet jutni, a sajtószabadság és a demokrácia szempontjából azonban sokkal bonyolultabb a tulajdon kérdése: milyen mértékben hat a központosított tulajdon a demokrácia minőségére? Úgy gondolom, nemcsak az „akinek a kenyerét eszed, annak a nótáját fújjad” közmondás unalmas gondolatáról van szó, hanem tágabb értelemben az egyes országok helyzetéről és a kiadói politika gyakorlatáról is. Hogy megvaló-

sul-e az újságírók korábban már említett felelőssége, amellyel az olvasónak tartoznak az igazmondás tekintetében, az a hivatalos szerveken kívül az állampolgári éberség, illetve általánosabb értelemben a Rosanvallon-féle ellendemokrácia egészséges kételkedésének a függvénye is.

A Media Pluralism Monitor (2016) szerint éppen Magyarország és Törökország esetében magas az a kockázat, amely a média és a választási folyamat kapcsolatát érinti. A felmérésben részt vevő 28 ország közül máshol ez a kockázat nem volt ilyen nagy.¹³

9 *Turun Sanomat* 2018. 3. 12.; *Helsingin Sanomat* 2018. 3. 13.

10 *Magyar Hírlap/Népszabadság* 1992. 5. 25.; Nyírsőnen 1999, 234–236.

11 *Népszava* 2017. 1. 8.; The State of Hungarian media: Endgame; Sajó 2017; Klág–Sajó 2016.

12 Orbán 2018a.

13 The state of Hungarian media: Endgame.

A magyar médiaháborúnak megvan a maga története, politikakutatók már az 1992-es évet is polarizácóként jellemezték. Utólagos bölcsességgel kijelenthetjük, hogy előrevetítette azokat a vitákat, amelyekben a Fidesz szupertöbbsége után lett csak igazán része a magyaroknak. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) is kettészakadt a jobbközép kormányhoz közelítő Magyar Újságírók Közössége (MÚK) megalakulásával 1992-ben. Ekkor hozta létre a kormány a Duna Televíziót a határon túli magyarságot szem előtt tartva, amely 2015-től az egyik nemzeti főadó lett.

A médiaháború abban csúcspontodott ki, hogy az 1994-es választások előtt elbocsátottak 129 rádióst, mint kiderült, törvénytelenül. A választások után visszatérhettek az elbocsátottak, de a vezetőket lecserélték.¹⁴

A választások és az új Duna Televízió egy időre lecsendesítették a kedélyeket. 1997-ben a szocialisták és a liberálisok médiatörvénye megnyitotta a médiapiacot, akkor indult két új kereskedelmi tévé, a német tulajdonú TV2 és a luxemburgi illetőségű RTL Klub. A TV2 2015-ben került újból a középpontba, amikor Andy Vajna médiabirodalmának tagja lett.¹⁵

1996-ban hatpárti megegyezéssel megalakult az Országos Rádió és Televízió Testület. Az ORTT-ben nagy problémát okozott a kormány és az ellenzék folyamatos harca az elnökségi helyekért. A képlet a magyaroknak sem volt világos, nemhogy a kívülről álló számára.

A Hír TV-t érdemes még megemlíteni itt, mint a médiapaletta furcsaságát, amelyet a Fidesz alapított saját magának a „polgári nyilvánosság eszközeként”, miután elvesztette a választásokat 2002-ben. Éveken keresztül követtem különösen a tévécsatorna aktuálpolitikai műsorait, és gyakran észrevehető volt, hogy azonos véleményen levő interjúalanyok kritizálták a különböző vélemények távollevő képviselőit – a kritika tárgyának sokszor nem volt alkalma elmondani

saját véleményét. A párttévé példaképe

valószínűleg Rupert Murdoch 1996-ban

indult adója, a konzervatív nézeteiről is-

mert Fox News csatorna volt. De hogy

ne hagyjuk ki a másik oldalt sem, a balliberális kormánynak is megvan a maga ATV-je.

A médiaháború következő fejezete az új médiatörvénnyel kezdődött 2010-ben, amely az új Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság és az ORTT helyét átvevő Médiatanács alá vonta a Magyar Televíziót, Rádiót, a Duna TV-t és az MTI-t is. A hatóság feladata, hogy „biztosítsa a média, az elektronikus hírközlési, postai informatikai szolgáltatások piacainak törvényes és zavartalan működését”. A törvényt megint csak nagy gyorsasággal hozták, az uniós jogszabályok szempontjából is hiányosan. Kezdetben még egyfajta kompromisszum lehetségesnek látszott,

Neelie Kroes, a médiaügyekért felelős uniós biztos barátságos hangú levélben formaivá enyhítette a hiányosságokat.

A politikai probléma azonban a hatalom és a média központosításában rejlett. A kormány gyakorlatilag hatáskörébe vonta az ORTT helyett létrehozott Médiatanácsot, amelynek joga volt akár büntetést is kiszabni a médiában. Többek között Daniel Cohn-Bendit zöldpárti EP-képviselő is kiemelte ezt az ellentmondást.¹⁶ A *Washington Post* újságírója tömören így fogalmazta meg a problémát: gyakorlatilag Orbán Viktor miniszterelnök választja ki a Médiatanács vezetőit, a parlament pedig a többi tagot kilenc évre. Mivel a helyzetet nem lehet megváltoztatni csak kétharmados többséggel, ez azt jelenti, hogy a magyar média a Fidesz kezében lesz 2019-ig, a választások eredményétől függetlenül. A *Népszabadság* teljes címlapján tiltakozott az EU 22 hivatalos nyelvére lefordított „Magyarországon megszűnt a sajtószabadság” mondattal.¹⁷

2018 elején a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap két munkatársa, akiket Edward Snowden esete óta *whistleblower*nek is nevezhetünk, azt nyilatkozta az Al Jazeera-nak, hogy nincs lehetőségük független újságírássra a magyar állami médiában. A kormánypropaganda három alappillére, amelyeket a cikkekben ki kell hangsúlyozni: Soros György, a migráns és a balliberális. A belpolitikával kapcsolatos bizonyos részletek az interjúalanyok szerint korlátozottak: a kormányt nem lehet szidni, és ami Orbán Viktor ellen szól, azt nem lehet megjelentetni.¹⁸

2011 elején szélesebb körben is felfigyeltek a magyar médiaháborúra, ez volt az egyik első jele Magyarország új irányvonalának. Az Európai Parlamentben megoszlottak a vélemények. Az Európai Néppárt egy része kész volt megérteni testvérpártját, és elegendőnek tartani a magyar kormány módosítási javaslatait.

A parlament többsége azonban más véleményen volt, és kész volt elítélni az Or-

bán-kormány beavatkozását a médiába.¹⁹

Az EBESZ sajtószabadsággal foglalkozó

megfigyelője, Dunja Mijatović üdvözölte

a magyar módosításokat az információ-

források védelméről és arról, hogy a mé-

diabiztos ne szólhasson bele a szerkesztőség döntéseibe. Ennek ellenére úgy gon-

dolta, hogy fontos pontok változatlanul maradtak, mint például a médiatanács

befolyása a kinevezésekre, homályos részek a törvényben, valamint hiányosságok

mind a gazdasági, mind a szerkesztőségi függetlenség biztosításában.²⁰ Kim Lane

Scheppele, a Princetoni Egyetem professzora szerint a magyarok tudhatják, hogy

mi történik az országban, de a sajtószabadság illúzió, azok az újságírók, akik nem

hajlandók követni a kormányvonalat, kénytelenek törvényi és anyagi fenyegetéssel

16 *Népszabadság* 2011. 1. 25., 2011. 2. 10.

17 Weymouth 2012. 4. 7.; *Népszabadság* 2011. 1. 3.

18 Pivarnik 2018.

19 *Népszabadság* 2011. 6. 12., 2011. 3. 11.

20 Revised Hungarian media legislation 2012.

14 Nyssönen 1999, 239–244, 148–149.

15 *Népszabadság* 2015. 10. 16., 2016. 5. 13.

számolni, akik pedig független médiában reklámoztak, nem kapnak szerződést a kormánytól.²¹

A Klubrádió például hosszas harcot folytatott a megmaradásáért a Média-tanáccsal az ellenzék által „Lex Klubrádió”-nak nevezett törvénymódosítások miatt. A bíróság négy olyan ítéletet hirdetett, amelyben bírálta a Médiahatóság intézkedéseit és lassúságát, és egyetértett azzal, hogy a Médiahatóságnak meg kellett volna kötnie a szerződést a Klubrádióval. Végül 2013 őszén megkapta a rádió a működési engedélyt.

A médiaháború harmadik szakasza 2015 tavaszán kezdődött Orbán Viktor és a sajtóoligarcha, Fideszt is pénzelő Simicska Lajos összecsapásával a reklámadó miatt, amely megduplázta volna Simicska médiabirodalmának adóit. A Fidesz ötfokozatú reklámadómodelljének legmagasabb fokát egyedül a luxemburgi illetékességű, 13,5 százalékos piaci részesedéssel RTL Klubnak szánták. Az Európai Bizottság vizsgálatot indított az ügyben, és addig befagyasztotta az adót, amíg ki nem derül, hogy megfelel-e az uniós szabályoknak.

Az Orbán–Simicska-háború következtében lecserélődött a Hír TV, a Lánchíd Rádió és a *Magyar Nemzet* vezetése. Nem derült ki, hogy Simicska bocsátotta-e el őket vagy maguk mondtak-e fel, mivel a tulajdonos nyíltan Orbán-ellenes politikát kívánt tőlük. Az újságíróknak tulajdonképpen a munkaadójuk és a magyar kormány között kellett választaniuk. 2015 őszén Simicska a TV2 tulajdonjogáért küzdött, most pedig minden valószínűség szerint a Jobbik támogatója lett.²² A sajtószabadság szempontjából érdekes az Országgyűlés elnökének álláspontja is, amely egyúttal elárul valamit az illiberális demokrácia médiával kapcsolatos elvárásairól is. Kövér László szerint a Hír TV-t és a *Magyar Nemzetet* ellenzékieknek tarthatjuk, amelyekről nem lehet támogatást, csak támadást várni.²³ Ez az állapot 2018 nyarán megváltozott, amikor Nyerges Zsolt kezébe került a csatorna. A *De-*

mokrata szerint ezzel visszatért a jobboldali nemzeti értékrendhez, a *Népszava* szerint pedig a „kritikátlan múltba”.²⁴

A Médiahatóságot joggal érték bírálatok a nyilvánosság hiánya, illetve pártos működése miatt. Úgy néz ki, hogy a szervezetnek inkább a magyar demokrá-

cia lecsúszásában és az autoritarizmushoz vezető úton volt nagy szerepe. Sajó Dávid például feltette a kérdést cikkében, hogy „Miért nem zavarja a Médiahatóságot a megyei lappiac teljes központosítása?” „Miközben az RTL-Central egyesülési terv esetében a Médiahatóság részletes vizsgálatot végzett, Mészáros vagy Vajna bevételei esetében úgynevezett indoklás nélküli, egyszerűsített határozatok születtek.” „Jelenleg ott tart az NMHH, hogy eltitkol a törvényben előírt dokumen-

tumokat, nem vizsgálja a kormányhoz köthető vállalkozó médiás bevételeit, és az NMHH-val szorosan együttműködő magyar nemzeti filmalap kormánybiztosának, Andy Vajnáknak ítélik sorra a rádiós frekvenciákat a helyi vállalkozókkal szemben.” „Szalai [Annamária, a Médiahatóság első elnöke] 2013-as halála után a helyét Karas Monika vette át, aki a Simicska Lajoshoz tartozó *Magyar Nemzet* és a Hír TV jogásza volt, és érdekes módon a 2014-es G-nap után is maradhatott a helyén.” A Médiahatóság megakadályozta a svájci Ringier és a német Axel Springer fúzióját, „viszont amikor az egész Pecinához került, akkor nemhogy zöld utat adott, de még szakhatósági vizsgálatot sem végzett az ügyben”.²⁵

Ahogy az elektronikus média egyre hangsúlyosabbá válik, úgy lesz egyre fontosabb az internet is Magyarországon. Ma a magyarok 89 százalékban az interneten keresztül jutnak a hírekhez és 72 százalékban a televízió segítségével.²⁶ Az internet kétségkívül megváltoztatta a politikát és a nyilvánosságot is, hiszen például a folyamatos ismétlés lehetőségével a befogadó maga tudja szabályozni a nyilvánosságot. A médiavilág széttagozódása és a szociális média is felelős lehet a polarizáció kialakulásáért, hiszen manapság az ellentétes nézeteknek nem kell szemtől szemben találkozniuk. Másrészt a szociális média lehetővé teszi a kampányolást is, amire jó példa a sajtószabadság érdekében létrejött Milla, vagy az, hogy a Jobbik is könnyebben elérhető, főként a fiatalok körében. 2014 őszén a Millát és a Jobbikot összekötötte az internetadó elleni tiltakozás. A kormány kénytelen volt rájönni, hogy mekkora öngólt lött, és gyorsan visszavonta a tervezetet.

A média és a demokrácia kapcsolata számos kérdést felvet, és nem csak Magyarországon. A szociális és az elektronikus média vajon inkább veszély, mint előny a demokrácia számára? Hajlok arra, hogy a fejlett demokráciában egy újság-előfizetés már politikai tettek minősül, hiszen a komolyan vehető újságírás a hatalom őre, a hirdetési bevételekből pedig – nem úgy, mint a szociális médiában – a helyi üzleti élet részesül.

Magyarországon csak a helyi nyomtatott sajtó nyereséges, ami megmagyarázza az oligarchák érdeklődését a terület iránt.²⁷ A napilapok példányszáma csekély, és folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. A legnagyobb bulvárlap, a *Blikk* néhány éve még 123 000-es, a *Szines RTV* pedig 155 000-es példányszámban jelent meg. A magazinok közül az 1949-től megjelenő *Nők Lapja* továbbra is a legnépszerűbb 216 000 darabbal.²⁸

Már 1992-ben a magyarok 57 százaléka állította, hogy nem olvas semmilyen napilapot.²⁹ Másrészt az is igaz, hogy Magyarországon még jelennek meg napilapok, mégpedig olyanok is, amelyek egyértelműen eltérnek a Fidesz-vonaltól.

21 Lane Scheppele 2012. 3. 14.; Krugman 2012. 3. 15.

22 *Népszabadság* 2016. 7. 11.

23 *Népszabadság* 2015. 3. 16.

24 *Demokrata* 2018. 8. 8.; *Népszava* 2018. 8. 2.

25 Sajó 2017.

26 The state of Hungarian media: Endgame.

27 The state of Hungarian media: Endgame.

28 Szalai 2016.

29 *Népszabadság* 1992. 3. 20.; Nyíryson 1999, 20.

Lehet, hogy lassan már csak a történészek számára készülnek majd napilapok? Legalábbis a kutató szempontjából a nyomtatott sajtó az internetnél szisztematikusabb, napról napra haladó kutatást tesz lehetővé, amit nem pótolhatnak a keresőprogramok. Személy szerint körülbelül harminc éve olvasom a legnagyobb magyar napilapokat a kutató szemével.

Az államszocializmusban más volt a pártújság vagy a sajtó szerepe, mint a napilapoké a demokráciában. Az újságokban általános volt a bennfentes szóvivő uralma, akár az újságíró rovására is. Ennek ellenére az a benyomásom, hogy Magyarországon már a szocializmus idején is volt viszonylag színvonalas újságírás.

A napilapok közül a *Népszabadság* a többenél sikeresebben élte meg a rendszerváltást, ezért is olyan nagy veszteség a megszüntetése.³⁰ A lap színvonala viszonylag jó és stabil volt már a demokrácia első éveiben is, a cikkek nem novellákra emlékeztettek, mint sok más lapban. Bár a szocialista pártnak a Szabad Sajtó Alapítványon keresztül volt befolyása a lapra, a tartalom szempontjából azonban túlzott leegyszerűsítés lenne a párt szócsövének tartani. 1990-től a német Bertelsmann AG lett a fő tulajdonosa, majd 2003-tól a svájci Ringier. A Ringier és az Axel Springer fúzióját követően 2014-ben egy osztrák üzletember, Heinrich Pécina tulajdonába került, amiben nagy szerepe volt a Fidesz Médiatanácsának és a Gazdasági Versenyhivatalnak is. A Vienna Capital Partners 2016 októberében megszüntette a lapot.³¹ Úgy tűnik, hogy a régi, hagyományos *Népszava* veszi át a magyar médiavilágban a helyét.

A *Magyar Nemzet* története sem kevésbé színes és figyelemre méltó. 1938-ban Pethő Sándor konzervatív, náciellenes lapként alapította, 1954-ben a Hazafias Népfront lapja lett, egészen a rendszerváltásig. 1990 közepétől a Postabank lett a tulajdonosa. 2000-ig mérsékelt jobboldali lapként működött, amikor, egyesülve a *Napi Magyarországgal*, maga is radikalizálódott, és egyre közelebb került a Fidesz

nézőpontjához. A következő nagy fordulat

2015-ben történt, amikor az Orbán-Simicska-szakítás következtében a kormány lojális támogatójából rövid időn

belül kritikus hangú napilappá vált, és véleményem szerint sikerült emelnie az újságírás színvonalán is. A 2018-as választások után megszüntették.

Az 1968-ban a kormány szócsöveként alapított *Magyar Hírlap* is több átalakuláson ment keresztül. A korábban a liberális lapból konzervatív, vagy még inkább populista újság lett. Ma a lap külseje, nagybetűs tipográfiája a kevésbé jól látók számára is világossá teszi a tartalmat. 2005-ben Széles Gábor vette át a Ringier-től az akkor még liberális lapot, és átalakította az egész szerkesztőséget. A későbbiekben még a nevéhez kapcsolódott a nemzeti érzelmű Echo TV megalapítása is, 2012-ben pedig egyike volt a kormányt támogató Békemenet szervezőinek.

A *Magyar Idők* is olyan mértékben a kormány szócsöve, hogy a hozzáértő olvasó számára igencsak lenne mit javítani a szakmai színvonalán.

Az internetes hírportálok közül az Origo a kormány, az Index pedig Simicska érdekeltségi körébe tartozik. Függetlenek gyakorlatilag csak az Átlátszó, a Direkt36 vagy a 444.hu.³² De ez a függetlenség is problematikus: a magyar nyelvhasználatban az utóbbi időben kezdett meghonosodni egy, a demokrácia fejlődése szempontjából negatív fogalom, az álcivil. Az olyan politikai kultúrában, amelyben az állampolgárok alattvalók, nem is várják el tőlük, hogy önállóan cselekedjenek, hanem háttértől mozgatott marionettbábuként. Ez az aktív állampolgárokat lenéző felosztás továbbra is gyakran fekete-fehér: aki nincs velünk, az ellenünk van. Mégis világos, mint a miniszterelnök veje esetében, hogy a „Watergate” nem csak történelem. Mint ahogy a Pentagon-iratok esetében, a szerkesztőségeknek nap mint nap fontos, a demokráciához kapcsolódó döntéseket kell meghozniuk. Erre emlékeztet a nagyon is aktuális mondanivalójú *A Pentagon titkai* című film is.

Ez persze hat a politikusok szereplésére is, és megmagyarázza például Donald Trump sikerét, amelyben sok hasonlóságot találhatunk Orbán Viktor pályájával kapcsolatban is. Mintha tulajdonképpen sokszor mindegy is lenne, mit mondunk, a lényeg, hogy mondjunk valamit, és csapjunk vele nagy zajt. Ebből a szempontból az utóbbi időben Finnországban is gyakran használt fogalom, az úgynevezett post-truth („igazság utáni”) korszak Magyarországon már régóta realitás.

2018 februárjától személyesen is tanúja voltam a legutóbbi választási kampánynak Magyarországon. Az alapvetően agresszív kormánypropagandán kívül leginkább az M1 tévécsatorna döbbsített meg a választások előtti napon leadott műsorával. A Déli Krónika például kizárólag csak a bevándorlás témakörével foglalkozott külpolitikai összeállításában. A csatorna saját tudósítót is küldött Stockholmba, hogy közvetítse a terrortámadás második évfordulójának megemlékezéseit (ami például Finnországban

nem lépte át a hírküszöböt). A Déli Krónika szerkesztői először bemutatták a

problémát, amely után megjelent a képernyőn Orbán Viktor, aki előadta bevándorlásellenes nézeteit. A műsor végén az ellenzéki pártok kampányából is bevágtak egy-egy kiragadott részletet.

Finnországban egy ilyen híradóból botrány lett volna. Az Oxfordi Egyetem Digital News Report 2018 elnevezésű friss kutatása szerint az emberek hírekbe vetett bizalma Finnországban a legnagyobb. Még ha kritizálják is, jobban bíznak a médiában, mint más, interneten terjedő információ valóságtartalmában.³³ Bár a finn média helyzete nagyon különbözik a magyarétól, mindkettővel kapcsolatban feltehetjük a kérdést, hogy hogyan hat a média a politikára és a demokrácia állapotára. Az is kérdés, milyen mértékben segítette elő az állami média a Fidesz

30 Budapest Beacon 2016. 10. 8.

31 The state of Hungarian media: Endgame.

32 The state of Hungarian media: Endgame.

33 Vö. Suomalaiset ovat mediaan luottavaa kansaa.

győzelmét, vagy pedig csak egy nagy köpöcsésze-e, amelyre könnyű rázúdítani minden olyan kritikát, amely nincs az ínyünkre.

Erre a gondolatra jó példa az amerikai elnök, Donald Trump, aki folyamatosan a nép ellenségének nevezte a médiát. A Twitteren az „amerikai nép ellensége” közé sorolta a *New York Times*-t, az NBC-t, az ABC-t, a CBS-t és a CNN-t is. A történelmet jól ismerő számára megdöbbentő, hogy a francia forradalomhoz kapcsolódó „a nép ellensége” fogalom ezúttal a sztálini Szovjetunió helyett a liberális nyugati médiára vonatkozik. A magyar médiavilág azonban különbözik az amerikaitól abban, hogy az orosz és a kínai mintát helyezi előtérbe, amelyben a média kisajátítása és a kormány átfogó, közvetett vagy közvetlen kontrollja realitás.

A média választókra gyakorolt hatását vizsgálva a klasszikus propagandakuratók megállapították, hogy az ismétlés és a zárt környezet különösen fontosak. A televízió szerepe a korábbi Kelet-Európában továbbra is jelentős, bár a figyelem egyre inkább a befogadóra és magára a politikai agenda felállítására helyeződött. A politikai kultúrán alapuló magyarázatminták alapján úgy vélem, hogy az állami média az általa felülről létrehozott agendával és a lehetőség biztosításával magára a választási eredményekre is hatással volt. Ennek a szerkezeti nehezítésnek is, már a Médiatanács működésétől kezdve, megvolt a maga szerepe a végeredmény szempontjából. Az legalábbis teljesen világos, hogy a magyar médiavilág, ez az úgynevezett negyedik hatalmi ág, folyamatos politikai harc tárgya volt azzal kapcsolatban, hogy ki mit és hogyan mondhat.

Magyarországon kevesen bíznak a médiában. Az Oxfordi Egyetem 37 országot érintő jelentése alapján csak Görögországban és Dél-Koreában volt gyengébb a

média iránti bizalom. Heti összehasonlításban a legnépszerűbb magyar hírforrás az RTL Klub volt (60 százalék), második

34 Digital News Report 2018.

helyen pedig a TV2 végzett (37 százalék). Az előző évihez képest jelentős változás volt az MTV harmadik helyről az ötödikre való visszaesése, 23 százalék nézte a csatorna híreit a felmérés hetében.³⁴ Úgy gondolom, az eredmény csak irányadó, hiszen például a norvégok, svédek vagy az amerikaiak hírek iránti bizalma gyengébb volt, mint azt a demokráciájuk erőssége feltételezné. A kritikus hozzáállás természetesen szólhat a fejlett médiaértelmezési szintről is, amely a demokrácia erősségével hozható összefüggésbe. Figyelemre méltó azonban, hogy éppen a legfőbb hírcsatorna, az MTV pozíciója gyengült meg jelentősen.

Tény, hogy a sajtószabadság szűkülése és a liberális demokrácia leépítése kéz a kézben történt Magyarországon, és ezzel azt az általános trendet erősíti, amelyre a legújabb Democracy Index címe is rávilágít: *Free speech under attack*. A fejlett sajtószabadság nem azt jelenti, hogy bármit lehet mondani, hanem inkább azt, hogy olyan változatos fórumok állnak rendelkezésre, amelyek lehetővé teszik a

sokszínűséget és a tényekre épülő hírközlést. Magyarország, úgy tűnik, a 2018-as választások után éppen az ellenkező irányban halad: megszűnt a *Magyar Nemzet*, a *Budapest Beacon* és a *Heti Válasz* is.

A demokrácia szempontjából a tulajdonviszonyoknál is fontosabbnak tartanám a sokszínűséget és az új gondolatok közvetítésének lehetőségét. Egyoldalú nézőpont arra hivatkozni, hogy „Akinek a kenyerét eszed, annak a nótáját fújjad”. A fejlett demokráciában lényegesebb az, hogy a média mit és mennyire hitelesen ír, hogyan közvetíti a híreket és ellenőrzi a hatalom birtokosait, mint az, hogy nemzeti kézben legyen. A sokszínű médiában az egyes szereplőknek, mint például az újságíróknak, külön-külön is fel kell tudniuk venni a harcot saját feletteseikkel és kiadójukkal szemben. A *Népszabadság* és a *Magyar Nemzet* megszüntetése komoly csapás volt azok számára is, akik nem értettek egyet a lapok szellemiségével.

Ma a kommunikációs szakemberek szinte egyöntetűen azt hangoztatják, hogy a politikai kríziseket minél gyorsabban kommunikálni kell a nyilvánosság előtt, és a szóbeszédet csírájukban kell elfojtani. Magyarország ebből a szempontból is az ellenkező irányba halad, miután felhagytak azzal, hogy a kormányulésekről hangfelvételeket készítsenek. Még az információt kontrolláló társadalmakban sem jelenti az eltitkolás azt, hogy ne virágozna az úgynevezett „második valóság”, a nem hivatalos információk világa. Magyarország is a szóbeszéd társadalma, ahol az embereknek megvan a maguk határozott, gyakran előre eldöntött és megkérdőjelezhetetlen véleményük, és ami a saját nézeteiktől különböző, azt gyakran meg sem akarják hallani. A személyes és nem hivatalos kapcsolatok jelentősége megnövekszik, amikor az intézményekbe vetett bizalom meglehetősen gyenge. Az oxfordi kutatás szerint ez a nem hivatalosság a magyarázata a szociális média nagymértékű használatának, annak ellenére is, hogy mindössze 27 százalék hisz az ott közvetített híreknek.³⁵

35 Digital News Report 2018.

36 *Népszabadság* 2013. 3. 1.

Jó hírek Magyarországról

Az Alaptörvényről szóló viták közepette jelent meg a Nézőpont Intézet felmérése, amely szerint a Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban 2012-ben Magyarországról megjelent cikkeknek mindössze 6 százaléka volt pozitív, 57 százaléka pedig kritikus. A legtöbb kritikus hangvételű cikk Németországban jelent meg, ahol egyébként is odafigyelnek Magyarországra.³⁶ A politikai színezetű véleményekből az derült ki, hogy Magyarország hírneve az utóbbi évtizedek alatt most van a mélyponton. A magyar kormány szerint a hiba elsősorban a tükröben keresendő, ha nem értik meg az üzenetet, ha nem látják, hogy a magyar reformok működnek, és a liberális Nyugat a saját pusztulása felé menetel. Már a Fidesz első

kormányzási ciklusa idején jelszóvá vált az országimázs építése, amire nem kevés pénzt költöttek. Ugyanakkor állíthatjuk, hogy legyen az bármelyik ország kormánya, saját szereplésével és tevékenységével ön maga legjobb reklámja. Megfigyeltem a diákjaim körében is, hogy Kelet-Európa politikai vezetőit általában nem ismerik – Orbán Viktor kivételével.

A magyar diplomácia 2010 utáni aktivitása Finnországban sem maradt észrevétlen. Szélesebb körű külpolitikai jelenségről van szó, amelyben például a nagykövetség vezetése véleményrovatokba ír, kommentálja a helyi média megnyilvánulásait, és a kormányhoz közel álló nézetekkel igyekszik felülről az ott elhangzottakat. Arra is van példánk, hogy a nagykövetség megpróbált kontrollálni egyes eseményeken való részvételt, valamint olyan tudományos tevékenységekről is „jelent”, amelyeket nemkívánatosnak, illetve politikainak tart.³⁷

Magyarország helsinki nagykövetsége korábban ennek az érdekalapú kommunikációnak a részeként *News from Hungary* címmel angol nyelvű elektronikus körleveleket küldött, amelyet később *Good News from Hungary*-re pontosított. Az ötlet pozitív visszhangra talált például a Finn–Magyar Társaság vezetőségi tagjainak egyes hozzászólásaiban is, ahol megkérdőjelezték az úgynevezett folyamatos rossz hír-áradatot. Ezzel ez elindított egy szélesebb körű beszélgetést a baráti társaságok helyzetéről: az a kérdés, hogy a kulturális kapcsolatok nevében el kell-e fogadni a kormány legdurvább propagandáját is, vagy pedig inkább a kritikusabb, de hitelesebb országismeret érdekében kellene-e többet tenni.

Egy hír azonban nem mindig egyértelműen jó vagy rossz. A fejezet címét egy népszerű finn tévéműsorból kölcsönöztem, amelyben a beszélgetőpartnerek megkísérlik az interneten előzetesen szavazott közönség segítségével eldönteni, hogy egy-egy hír pozitív vagy inkább negatív-e. Úgy látszik, egyre inkább néven kell neveznünk a propagandát, még ha időközben úgy is tűnt, hogy ez az egész fogalom másodlagossá válik.

A nagykövetségek országuk kormányának hivatalos érdekeit képviselik, és egyesek másoknál sikeresebbek ebben a misszióban. A jelenlegi 24 magyar kulturális intézet a nyilvános kultúrdiplomácia – korábbinál sokkal inkább központosított – része, 2016 elejétől a Külgazdasági és Külügyminisztériumhoz tartozik. Éppen ellenkezőleg, mint például az alapítványi rendszerben működő FinnAgora, a finn kulturális és tudományos intézet Budapesten, a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ egyre inkább a hivatalos politika folytatása. Az utóbbi években a helsinki intézményben téma volt például a Vizsolyi Biblia, Makovecz Imre templomépítésze és a téli háború magyar önkénteseinek története. Ezzel szemben friss, aktuális témákat, mint például fotókiállítás a 2015-ös menekültválságról vagy beszélgetést a médiáról és a demokráciáról aligha találhat az érdeklődő.

A Magyarországgal foglalkozó külföldi nem hivatalos tapasztalattal is rendelkezik az információs háborúról és a trollkodásról, már azelőtt, hogy ezek a fogalmak szélesebb körben elterjedtek volna Finnországban. A 2006-os őszi zavargások után e könyv szerzője is egy e-mail-listán találta magát Matti Vanhanen miniszterelnökkel és Tarja Halonen köztársasági elnökkel együtt. Ezek a különböző, a budapesti Finn Nagykövetséget is megcélzó provokatív tartalmú és stílusú üzenetek egy csapásra megszűntek a Fidesz kétharmados választási győzelmével és a Jobbik parlamentbe jutásával.

A siker és a kultúra előmozdításának is megvan a politikai dimenziója. Markku Jokisipilä finn történész, aki a jéghekkival is foglalkozott kutatásaiban, fogalmazta meg, hogy minél elismertebb és népszerűbb egy fórum, annál áhítottabb és hasznosabb az azokon elért siker. Sarkítva ez azt jelenti, hogy a hidegháború alatt minden egyes, az Egyesült Államokban sikert aratott balettkar, minden egyes Cannes-ban elnyert Arany Pálma vagy minden egyes visszatapsolt darab a Berliner Ensemble színpadán felért a Vörös Hadsereg egy hadosztályával az Elba keleti partján.³⁸ Hibás lenne azt feltételezni, hogy a kultúra és a sport politikai jelentősége eltűnt volna a hidegháború után; elég, ha csak Finnország első jégkorong-világ bajnoki győzelmére gondolunk 1995-ben, amit az új fellendülés kezdeteként értelmeztek. A kultúra továbbra is hatalom és hatalomgyakorlás: érdekes részlet például, hogy a Wikipédia az egyes országok bemutatásában elkezdte feltüntetni az olimpián elért sikereit is.

A jó hírek szempontjából Magyarország továbbra is olimpiai nagyhatalom, főként a nyári olimpián halmoz sikert sikerre. Az éremtáblázat legjobb helyezését 1936-ban Berlinben érte el a harmadik hellyel, közvetlenül Németország és az Egyesült Államok után, valamint Helsinkiben 1952-ben, az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót követve harmadikként. A lakosság számához viszonyítva Rióban a 11. helyen végzett. Hollandia volt az egyetlen olyan ország, amellyel igazából összemérhető volt. Bár Magyarország egyike azon országoknak, amelyek a nyári játékokon minden idők legsikeresebbjei közé tartoznak, eddig még egyszer sem rendezett olimpiát.³⁹ Az, hogy a magyar kormány végül a népszavazástól való félelmében visszalépett 2017-ben a 2024-es olimpiai pályázattól, egyesek számára jó, mások számára rossz hír.

A magyar sportolók összesen 477 érmet szereztek a nyári olimpiákon, a téli játékokon viszont jóval szerényebb a siker, összesen 6 érem, mindegyik műkorcsolyából. Az első téli olimpiai aranyról a *Népszava* „történelmi diadal”-ként tudósított.⁴⁰ A gyorskorcsolyacsapat négy tagja közül kettő bevándorló gyermeke.⁴¹

37 E-mail-váltás Miklóssy Katalinnal 2017. 2. 28.

38 Jokisipilä 2014, 20.

39 Vö. *Népszabadság* 2015. 7. 23.

40 *Népszava* 2018. 2. 23.

41 Vö. Bartus 2018.

A legsikeresebben eddig a vívásban szerepeltek a magyarok. Az olimpiai bajnok párbajtőrívó, Schmitt Pál egészen a magyar köztársasági elnöki posztig jutott, majd kénytelen volt lemondani doktori disszertációjának plágiumügye miatt.

A sport és a politika viszonyáról beszélve klasszikus példa Magyarország és a Szovjetunió vízilabdacsapatának összecsapása az 1956-os melbourne-i olimpián. A véres arcú vízilabdázóról készült fénykép bejárta a világot, és a vérét hullató Magyarország szimbóluma lett.

A futball Magyarországon egyenesen az állam védnöksége alatt áll. Politika és sport egyszerre van jelen Orbán Viktor kedvenc jelszávaiban is: „Hajrá, Magyarország!” Mint tudjuk, számos új stadion épült az utóbbi időben. A jó hírekhez tartozó kérdés az, hogy a sikereket vajon a politika segítségével érték-e el – például az egészségügy rovására –, vagy függetlenül a politikától? 2016-ban a magyar labdarúgócsapat 1972 után először jutott be az Európa-bajnokságba. Különösen az Ausztria–Magyarország-mérkőzés emlékeztetett sokakat Otto von Habsburg kérésére, hogy ki ellen is játszanak. A világbajnokságra Magyarország 1986 óta nem jutott ki. Politikai segítséggel vagy sem, de a kommunizmus idején viszont egyike volt a labdarúgás úttörőinek és megújítóinak, többszörös olimpiai bajnokként. A legendás Aranycsapat egyetlen meccset sem veszített az 1954-es Német Szövetségi Köztársasággal szembeni vereségen kívül. A magyarok dicsőségét emeli az is, hogy Európában elsőként nekik sikerült legyőzniük az angolokat, mégpedig idegenben, 1953-ban. Manapság azonban a futball nagymértékű állami támogatása ellenére is a jó hírek továbbra is vártnak magukra.

Az összes sikertörténetet nem célja e könyvnek itt bemutatni, de röviden hadd térjek még ki a magyar Nobel- és Oscar-díjasokra, illetve néhány más listára, ahol Magyarország kiválóan szerepelt. 2002-ben Kertész Imrét a 13. magyar Nobel-díjasként köszöntötték. Ebbe a számításba bekerült például a Romániában született

Elie Wiesel és a New York-ban született és

⁴² *Népszabadság* 2002. 12. 6.; Nyssönen 2003a.

⁴³ *Népszabadság* 2016. 8. 16.; Turtiainen 2016. 9. 20.

Amerikában élt Milton Friedman is. Valójában csak két magyar állampolgár kapott

Kertész előtt Nobel-díjat: Szent-Györgyi

Albert (1937) és Hevesi György (1943). A genetikus elemzése szerint még érzékenyebb a téma, ha azt nézzük, hogy a hét magyar származású díjazottból öt egyben zsidó származású is.⁴² Mint tudjuk, a győztesnek több atyja van – ahogy egy finn közmondás mondja.

A régóta várt irodalmi Nobel-díjat a zsidó származású Kertész Imre kapta, aki ráadásul a holokausztról írt. A friss győztes első interjújában, amelyet a *Die Welt*-nek adott, azt nyilatkozta, hogy önkéntes száműzetésben él Németországban. A kormány szempontjából mégis jó hír, hogy Kertész megkapta és át is vette a legmagasabb állami kitüntetést, a Magyar Szent István-rendet 2014-ben.⁴³

A holokauszt a témája a 2016-ban Oscar-díjat – előtte pedig rögtön frissiben cannes-i Nagydíjat – kapott Nemes Jeles László rendezésében készült *Saul fiának* is. A következő évben folytatódott az Oscar-eső, Deák Kristóf *Mindenki* című rövidfilmjét díjazták.

Jó hír, hogy Magyarország, legalábbis egyelőre még, továbbra is kedvelt turistacélpont, Budapest egyike Európa gyöngyszemeinek. A Vörösmarty téri karácsonyi vásár a brit *The Telegraph* szerint Európa legnívósabbjai közé tartozik.⁴⁴ A budapesti Nagycsarnok pedig első lett azon a listán, amelyet néhány évvel ezelőtt a CNN készített Európa vásárcsarnokairól. Olyan világhírű versenytársakat hagyott maga mögött, mint a barcelonai Mercat de Sant Josep de la Boqueria, az isztambuli Nagy Bazár, a londoni Portobello Road vagy a párizsi Les Puces.⁴⁵

A Budapestre látogató turista immár az új 4-es metróval is megközelítheti a Vásárcsarnokot. Hosszú évek huzavonái, vitái a főváros és a kormányok között, a büdzsé többszörösére növekedése, amibe az EU-nak is bele kellett avatkoznia⁴⁶ – többek között ezek jellemezték a projektet, de a végeredmény mégis művészi, európai színvonalú, modern metróvonal lett. Egy amerikai építészportál külön díjazta az új állomások közül a Gellért térít és a Fővám térít. Egy másik fontos tömegközlekedési fejlesztés is végre megvalósult a fővárosban a Széll Kálmán tér felújításával és a fonódó villamoshálózattal – öröm az örömben, hogy ez sem volt mentes a korrupció vádjától.⁴⁷

Orbán Viktor kvótanépszavazását is lehetséges jó hírként értelmezni. A Fidesz nézőpontjának támogatottsága a korábbi parlamenti választásokhoz képest jelentősen megugrott. De jó hír a népszavazási eredmény Orbán ellenzékének is. A masszív propaganda ellenére Orbán népszavazása érvénytelen lett, mert a választásra jogosultaknak kevesebb mint a fele adott le érvényes szavazatot. Ezzel a kormány tulajdonképpen saját csapdájába esett, hiszen 2013-ban megszigorította a népszavazás kritériumait. Ha a korábbi

szisztéma lett volna használatban, amit 1997-ben a NATO-népszavazásra hoztak létre, akkor ez a szavazás is érvényes lett volna. Az interneten hamar elterjedt az a mém, amely a kormány népszavazás-értelmezését parodizálta ki: az utas közli

⁴⁴ Wade–Pickles 2016.

⁴⁵ Foley 2013.

⁴⁶ *Népszabadság* 2014. 3. 29.

⁴⁷ *Magyar Nemzet* 2014. 4. 2.; *Népszabadság* 2016. 6. 14.

az ellenőrrel, hogy lejárt bérlete „politikailag érvényes”. Orbán népszavazásánál azonban még csak erről sem lehetett szó, hiszen ha 50 százalék fölött is lett volna a részvétel, akkor is csak egy – bár kétségtelenül elég erős – véleménynyilvánítás lehetett volna Brüsszel felé.

Orbán ellenzői, beleszámítva Brüsszelt is, azzal vigasztalódhatnak, hogy a magyar miniszterelnök saját rendszerében, saját népszavazásán szenvedett vereséget.

Kicsivel több mint a választásra jogosultak fele nem szavazott, 6,27 százalék pedig érvénytelen voksot adott le, ami több mint bármelyik korábbi népszavazáson. Az is jó hír, hogy a magyar választók többségét nem lehetett zsinóron rángatni a kormány utasításai szerint.

Jó hír az is, hogy 2013-ban éppen Orbán Viktor kormánya szigorította meg a népszavazás alsó határát, és így végül nem is annyira az igen–nem szavazatokról volt szó, hanem az érvényes szavazatokról, amelyekből előre meghatározott mennyiségnek kellett összegyűlnie az urnákban. A magyar eset alapján általánosíthatunk, hogy a szavazásra jogosultak fele egy olyan követelmény, amely arra készítet, hogy komolyan elgondolkodjunk azon, hogy hány százaléknak kellene részt vennie a népszavazáson. Éppen a magyarral egy napon volt Kolumbiában is népszavazás, ahol elég volt az azonos véleményen levők 13 százaléka is, hogy érvényes legyen a szavazás, vagyis mindössze körülbelül 4,4 millió szavazat. Kolumbiában ez azt jelentette, hogy az évekig tartó béketárgyalásokat nem sikerült ratifikálni 54 000 darab szavazat miatt. Ez egy olyan országban, ahol a regisztrált választásra jogosultak száma 35 millió, igen csekély különbség. Bár a részvételi arány Kolumbiában alacsonyabb volt, mint Magyarországon, a 37,44 százalékot viszonylag jónak értékelhetjük. Annak idején a finn EU-népszavazás 74 százalékot mozgatót meg, míg a magyar 46 százalékot.

UTÓHANG A 2018-AS VÁLASZTÁSOK UTÁN

2018 áprilisában Orbán Viktor újból nyert. A győzelem történelmi, hiszen 1990 óta még egyetlen kormány sem nyert egymás után háromszor. Történelmet írt a Jobbik is, a szocialisták bukásával a második helyre tornázta fel magát. A baloldal és az LMP a szavazatok körülbelül egynegyedét szerezte meg együttes erővel, amely a parlamenti helyeknek kevesebb mint egyötödét jelentette a számukra. Magyarországot sokan szokták polarizációval jellemezni, a parlamentben ezt azonban elég nehéz észrevenni még a kormány és az ellenzék vonatkozásában is, hiszen a kormány ismételten kétharmados többséggel rendelkezik. Az is kérdéses, hogy a mai Fidesz nevű hatalomkoncentráció egyáltalán párt-e még a szó nyugati jelentésében.

Megállapíthatjuk azt is, hogy európai vonatkozásban a magyar parlament erősen nemzeti érzelmű: a Fidesz–KDNP és a Jobbik együttes támogatottsága 69 százalék, a parlamenti helyeik száma pedig még ennél is több. Amennyiben csak a Jobbikot tartjuk szélsőjobboldali pártnak, a parlamenti helyek tekintetében Magyarország Ausztriával egyetemben a nemzeti parlamentek élbolyába tartozik az Európai Unión belül. Ha azonban a Fideszt is szélsőjobboldali pártként értelmezzük, akkor a magyar Európa leginkább nemzeti konzervatív, de az is lehet, hogy a legszélsőjobboldalibb parlamentje.

A kritika egyik legfontosabb tárgya továbbra is a Fidesz által kialakított választási rendszer, amely immár egymás után kétszer tette lehetővé az alkotmány módosításához szükséges kétharmados többséget – a 2010-es kétharmad még a korábbi választási törvény következménye volt. A legújabb kétharmaddal 2018 júniusában gyorsan meg is szavazták a Stop Soros törvénycsomagot és az Alaptörvény hetedik módosítását, amely a korábbi parlamenti szakaszban még nem ment át. Magyarországon az alkotmány módosításához – vagy akár teljes megváltoztatásához – elég a szavazáson részt vettek fele is. A választást követő százazres ellenzéki tüntetésen nem alaptalanul utaltak arra, hogy „mi vagyunk a többség”. A kormány a nép akaratára hivatkozik, ugyanakkor a konszenzusos demokrácia, vagyis mindazok szempontjából, akiket a döntések érintenek, a kormány minősített többsége még elenyészőbb.

Politikatudományi tanulság, hogy a szavazatok számát tekintve kisebbségben lévő pártnak egyetlen országban sem lenne szabad lehetőséget kapnia az alkot-

mány módosításához szükséges többséghez még akkor sem, ha a legnagyobb párt-ról van szó. A probléma nem abban rejlik, hogy „rosszul” szavaznak az emberek, hanem a rendszerben, amely lehetővé teszi az alkotmányos többséget. Ez lehetőséget ad a kormánynak az Alaptörvénnyel kapcsolatos kérdésekben a diktálásra, sőt az önkényességre.

A világon máshol is van olyan példa, hogy a nyertes kevesebb szavazatot kapott, mint a második helyre került vagy az ellenzékben maradt párt. Az Egyesült Államokban például George W. Bushra és Donald Trumpra is kevesebben szavaztak, mint a vetélytársukra. Még Finnországban, ahol pedig a szavazatok és a parlamenti helyek száma általában elég közel van egymáshoz, sem sikerült elérni a teljes egybeesést. A magyar választásokon azonban már elfogadhatatlan a túltreprezentáltság mértéke, az egyéni választókerületek pedig csak még jobban elősegítik ezt az aránytalanságot. Bár a 2018-as választásokon az ellenzék valamivel jobban szerepelt az egyéni kerületekben, mint 2014-ben, az általuk szerzett három vidéki hely (Csongrád, Fejér és Baranya megye) a demokrácia kigúnyolása. Az egyéni választókerületekben kiszámíthatatlan az egyfordulós választás, erre találunk példákat az időközi választások között is. Miután Oroszországban is hasonló vegyes rendszert vezettek be, ez azt jelenti, hogy Putyin orbanizálódott, nem pedig fordítva. Másrészt a figyelem központjában lévő és egyre autoriterebb Törökország 2018. júniusi 53,66 százalékos eredménye is nagyon hasonló lett a Fideszéhez, ott azonban mégsem eredményezett kétharmadot az arányos választás, csak egyszerű többséget, 600-ból 344 helyet.

Ez a könyv nem elsősorban a politika normatív céljaira koncentrálna, hanem inkább a módszereire – még a bevándorlást is lehet ellenezni anélkül, hogy az gyengítené a demokráciát. A módszereket középpontba állítva a demokráciát akár folyamatjellegűnek is értelmezhetjük. Ebben az esetben valami állandó állapot helyett folyton mozgásban lévő folyamatról beszélhetünk, amelyet védeni kell, és figyelni kell rá a választások között is. Éppen ezért fontosak a nemzetközi összehasonlítások is és azok hosszabb időszakot átfogó összevetése. Munkánkban a brit Democracy Index 2006 és 2018 közötti felméréseit elemezve kiderült, hogy az eredmény megdöbbentő: Európában több mint 30 országban csökkent a demokrácia. Ez a csökkenés azonban nem törvényszerű, hiszen olyan országokra is van példa, amelyek javítottak a mutatóikon, mint a világelső Norvégia.

Magyarország viszont az EU keleti tagállamai közül a legnagyobb lecsúszó a Democracy Index összehasonlításában, és évről évre rosszabbak a mutatói. Bár az ellenzéknek még mindig van lehetősége működni, a Transparency Index Kelet-Európa vonatkozásában az egyik legaggasztóbb példának a magyar civil társadalom beszűkülését tartja. Szintén nagy probléma a korrupció és annak gátlástalansága. A Transparency Index Corruption Perceptions Index 2017-es adataiból

kiderül, hogy Magyarország a Fidesz-uralom idején, azaz konkrétan 2012-től mintegy tíz hellyel került lejjebb a listán. Az Európai Csalás Elleni Hivatal (OLAF) megállapította 2018 tavaszán megjelent jelentésében, hogy Magyarország az EU-támogatásokkal való visszaélések terén Bulgária és Románia után a harmadik helyen áll az Európai Unióban. Ahelyett, hogy az ország vezetői legyintenek a nemzetközi összehasonlításokra, felhasználhatnák azokat, hogy felépítsék azt a nemzetközi presztízst, amelyre vágnak.

Steven Levitsky és Daniel Ziblatt legújabb könyvükben úgy látják, hogy az autokraták fenntartják ugyan a demokrácia kulisszáit, a tartalmát azonban negligálják.¹ A kutatók szerint a demokráciák halálát nem a tábornokok okozzák, hanem saját választott kormányuk. Venezuela, Grúzia, Nicaragua, Peru, a Fülöp-szigetek, Oroszország, Srí Lanka, Törökország és Ukrajna mellett azonban két EU-ország is szerepel a példák között: Magyarország és Lengyelország, ezért úgy gondolom, így még több aggodalomra van okunk. A liberális demokráciát rendszerint azért szokták bírálni, mert az állampolgárok részvételét csak a szavazásra korlátozza. Most azonban nem erről van szó, hiszen az úgynevezett illiberális államoknak is fontosak a választások, jobban mondva fontosak a szavazatok, a hatalom kontrollálása azonban nem. Ezek és a Democracy Index mutatói alapján a mai magyar rendszert puha autoritarizmusnak nevezem.

Finnország ellenpélda abból a szempontból, hogy ott az 1930-as években, sok más országgal ellentétben, nem alakult ki autoritarizmus. Levitsky és Ziblatt elismerőleg hivatkozik egy finn példára: a määntäläi felkelés néven ismert jobboldali hatalomátvitel veszélye elhárult, amikor a jobboldali konzervatív Pehr Evind Svinhufvud köztársasági elnök védelmébe vette beszédében a törvényt és a rendet a radikális jobboldallal szemben. Finnországban vagy más észak-európai országban a politikai korrektség ma sem a jobboldal vagy a baloldal kérdése, hanem olyan cél, amelyen a gyakorlatban mindenki osztozik. A kutatópáros ezt a történelmi utalást az Egyesült Államoknak

szánta, ahol a demokrácia állapota miatt aggódó republikánusoktól és demokráciáktól összefogást várnak. A párhuzam azonban Magyarországtól sem esik messze: ha a demokrácia megerősítése nem Orbán Viktortól indul, akkor honnan? A Fidesz valóban olyan tehetetlen, vezérelvű párt, mint amilyennek kívülről látszik?

A Sargentini-jelentés egyrészt remek alkalmat kínálhatna arra, hogy a magyar kormány komoly és építő önkritikát gyakoroljon. Másrészt azonban nagyon valószínű, hogy éppen ellenkezőleg hat, és a kormány dacos kisgyerek módjára reagál, és még végtesebb tettekben nyilvánul meg. Más szóval a demokrácia szempontjából Magyarország esete szélesebb értelemben is érdekes, és egy olyan lehetséges jövőképet, amely felett nem hunyhatunk szemet.

¹ Levitsky–Ziblatt 2018.

A magyar változások világviszonylatban is ideológiai viták középpontjába kerültek. Úgy gondolom, hogy a szélsőségesen konzervatív Steve Bannon 2018-as európai látogatását pontosan ebben a kontextusban kell szemlélnünk. Bannon a *Figyelő*-ben arra hivatkozott, hogy a „történelem a mi oldalunkon áll”.² Mint ismeretes, ugyanezt a kijelentést tette Nyikita Hruscsov is, aki 1956 novemberében azzal fenyegetőzött, hogy eltemeti a Nyugatot. Magyarországon néhány hónappal később Marosán György úgy gondolta, hogy a történelem kerekét nem lehet viszszaforogni. Hozzá kell tennünk, hogy az előbb említett személyek – beleértve az immár elbocsátott Bannont is – mind a történelem „vesztesei”, és jelenleg a CEU rektorát, Michael Ignatieffet is idesorolhatjuk. Ignatieff a 2015-ben Montréalban politikakutatók számára tartott vitaindító beszédében megállapította, hogy a liberálisok 1989-ben azt hitték, hogy a történelem az ő oldalukon áll. A mostani tanulság azonban az volt számára, hogy a történelem nem áll senkinek az oldalán.³ Mindez nem jelenti azt, hogy ne kellene számítanunk a nemzeti radikálisok vagy a szélsőjobboldal sikerére a 2019-es EP-választásokon.⁴

Magyarország érdekes laboratórium abból a szempontból is, hogy pártrendszerét az erős liberális–konzervatív felosztás hagyománya határozza meg. Önmagában azonban ez is éppúgy megtévesztő, mint a szűkösen értelmezett bal–jobb felosztás: a Jobbik és a Fidesz „baloldalibbak”, mint a DK vagy a szocialisták, legalábbis ha kizárólag gazdasági szempontból nézzük, mint ahogy Inglehart és Norris (2016) tették a nagy nyilvánosságot kapott populizmusról szóló kutatásukban.⁵ A finn példában ugyanakkor a Baloldali Szövetség (*Vasemmistoliitto*) és a Nemzeti Koalíció (*Kansallinen Kokoomus*) parlamenti frakciói ma egyaránt inkább liberálisok, pedig a bal–jobb felosztás szerint egymás totális ellentétei. A populistának tartott Igaz Finnek (*Perussuomalaiset*) teljesen konzervatív jobb-

oldali párt, mint ahogy a miniszterelnök pártjának, a Finn Centrum pártnak (*Suomen Keskusta*) a nagy része is – annak ellenére, hogy az Európai Parlamentben a liberális ALDE tagja.⁶ A liberális fogalmát így pontosítanunk kell: létezik gazdasági, illetve értékliberalista. Ennek

megfelelően a Baloldali Szövetség ez utóbbihoz sorolható, ami a Nemzeti Koalíciónál egyáltalán nem olyan egyértelmű.

Magyarországon nemcsak a Fidesznek, hanem minden bizonnyal a liberálisoknak is önkritikát kellene gyakorolniuk. Különösen a dogmatikusan értelmezett neoliberalizmust érik bírálatok, mivel a szabadságot nem sikerült megfelelően összekapcsolni az egyenlőséggel vagy az egyénnel szembeni azonos bánásmóddal. Frank Furedi legújabb könyvében azzal érvel, hogy ez a jelenlegi nagymértékű

antipopulista aggodalom a demokráciába és a köznép (demosz) azon képességébe vetett hit elvesztésének a tünete, hogy felelősségteljes állampolgárként tudjon működni. A liberális demokráciából Furedi szerint hiányzik az a normatív alap, amely lojalításra ösztönözné az átlag állampolgárokat, és vonzóvá tenné a demokrácia ezen formáját. Könyvében védelmébe veszi a magyarok és a lengyelek jogait, hogy keresztények, konzervatívok és mindenekelőtt nacionalisták legyenek. Véleményem szerint Furedi csatlakozik a Fidesz argumentációjához azzal, hogy úgy látja, az EU posztkolonialista módon viszonyul Kelet-Európához, és úgynevezett európai értékeket kényszerít rájuk. Az Európai Unió technokrata kormányzata, amely a szakértelemre és a folyamatokra épít, nem pedig a víziókra, kiszorította az ideológiákat és a politikai elveket. Furedi szerint ezek a szakértők nevéssé tették az átlag állampolgárok szokásait és hagyományait, mintha joguk lenne beszólni az életükbe.⁷

A lengyel származású oxfordi professzor, Jan Zielonka úgy gondolja legújabb könyvében, hogy az Európában jelenleg zajló ellenforradalom válasz arra a demokratikus szabadsághullámra, amely megdöntötte Kelet-Európában a kommunizmust. A hosszú, levél formában megírt *Counter-Revolution* fő gondolata az, hogy a liberálisok nem foglalkoztak azzal, hogy megvédjék az eszméiket, hanem szép lassan megadták magukat az antiliberalis erőknél. Zielonkát felháborítja mindaz, ami ma Európában történik, komolyan tart attól a veszélytől, hogy nem marad más, csak az a demokráciaminimum, amely a választásokra korlátozódik, vagy már az se.⁸ Vajon tényleg a demokrácia halálát jelenti mindez, ahogy azt többen jósolják?⁹

Az amerikai liberalizmussal kapcsolatban a Columbia Egyetem történésze, Mark Lilla azt elemzi, hogyan lehetséges, hogy egy Donald Trump-féle öntelt, arrogáns alakot választottak az Amerikai Egyesült Államok elnökévé. Lilla szerint egyértelmű az oka: a liberálisok, akik

bizonyos szempontból csaknem ugyanazok, mint a Demokrata Párt hívei, az utóbbi évtizedekben túlságosan is leragadtak az identitásoknál és az identitáspolitikánál. Ez ahhoz vezetett, hogy

nem látták meg a társadalom mélyebb gazdasági és szociális problémáit, valamint képtelenek voltak saját, mindent uraló individualizmusukon kívül helyezkedni.¹⁰ E könyv szempontjából is fontos a globalizáció veszteségeinek és azoknak a kérdése, akik kívül rekedtek a rendszeren: a Fidesz és a Jobbik a baloldali ellenzéknél jobban ki tudta ezt használni az utóbbi években, főként vidéken.

Miközben ezt írom, Finnországban a szerződésen alapuló nemzetközi rendszer gyengüléséről beszélnek. Jól láthatók a jelei annak is, hogy a szerződések, sza-

2 Bannon 2018.

3 Nyssönen 1999, 91; Nyssönen 2016c, 149.

4 Vö. *Népszava* 2018. 9. 15.

5 Inglehart–Norris 2016.

6 Kerkkänen 2015.

7 Furedi 2017.

8 Zielonka 2018.

9 Vö. Levitsky–Ziblatt 2018.

10 Lilla 2018.

bályok és intézmények korszaka az erőpolitika irányába mozdul. A világpolitika egyre inkább Donald Trump, Vlagyimir Putyin, illetve Hszi Csin-ping különböző partnereikkel történő megállapodásait jelenti. Korunk az erős vezetőknek kedvez, a feltörekvőben lévő autoriter Kínának például nagyszabású globális hatalmi tervei vannak a népköztársaság 2049-es jubileumára.

Az Európai Unió egyelőre egyfajta liberális, puha hatalmat jelent, amely az utóbbi időben az Unión belül is nagy kihívásokkal találta szemben magát. Ilyen volt többek között a magyar Alaptörvény hetedik módosítása vagy a Stop Soros törvénycsomag. Az „idegen népesség nem telepíthető be” megfogalmazás angol fordításban – *alien population*¹¹ – talán még inkább önelégültnek és xenofóbnak hat, mint azt a magyar törvényalkotó gondolta volna. A magyar kormány nem volt hajlandó kompromisszumra a Velencei Bizottsággal sem – mint valószínűleg az EPP-vel sem a strasbourgi Sargentini-szavazáson –, amely arra a következtetésre jutott, hogy a magyar Alaptörvény túl messzire megy. Hogy intézkedéseivel Orbán Viktor kormánya mennyiben lett Európa megmentője vagy még inkább a menekültválság elmélyítője, olyan kérdés, amelyre egy demokratikus államban legkésőbb az archívumok nyilvánosságra hozatalával meg fogjuk találni a választ. Az EU-csúcson olyan közös nyilatkozatot fogadtak el a menekültpolitikával kapcsolatban, amely nem tartalmazott menekültkvótákat, és amelyet minden tagállam a maga számára legelőnyösebben értelmezhet.¹²

Magyarország bizonyos szempontból 1989-ben és a 2010-es években is megelőzte a korát. Éppen ezért megkísérlem végül néhány mondattal pontosítani az európai Magyarország, illetve a magyaros Európa scenárióját, amelyet már korábban is említettem. Ezek nem a kormány vagy az ellenzék víziói, még ha a magyar olvasó időnként úgy is gondolhatja. Mindkettő a Weber szerinti ideáltípushoz tartozik, amely aligha megvalósítható tisztán önmagában. Ezek azonban

arról szólnak, hogy a jövőt itt és most csináljuk, és így a jövő egyben a politikai csatározások célpontja is.

A magyaros Európában a választásokat és a választási rendszert nem lehet fairnek nevezni, a politika kulcsszereplőinek a karrierjeit hivatottak biztosítani. A magyaros Európában nincs tisztességes verseny, nem az intézményekben és a szabályokban hisznek, hanem az erős vezetőkben. Az állampolgárok véleményét az állami propaganda segítségével formálják, és az álhíreket nem különítik el a kommunikáció más fajtáitól. A törvények többféleképpen értelmezhetőek, a tárgyilagos viszonyulás helyett megbélyegzés és kritizálás éri az embereket. A magyaros Európában az államok gyanakodva méregetik egymást, az együttműködés pedig minimálisra csökken közöttük.

11 Hungary passes „Stop Soros” law banning help for migrants; Hungary passes anti-immigrant „Stop Soros” laws.

12 *Magyar Idők* 2018. 6. 29.; *Népszava* 2018. 6. 29.

Az európai Magyarország alapja az a nézet, amely szerint az együttműködés és a kölcsönhatás növelik a stabilitást és a jólétet. Az európai Magyarországon tiszteltben tartják a jogállamiságot, és a demokrácia alapja a fair play. Persze ott is vannak nacionalista gondolkodású emberek, de nem kiáltják ki hazaárulónak vagy ellenségnek az ellenfelet. A mai viszonyok között aligha jelenthet ez federációt, még ha a nacionalisták így is képzelik. A törvények jogerőre emelkedésének megvan a maguk ideje, az egységesség helyett pedig a konstruktív véleménykülönbség a jólét forrása. Ahelyett, hogy a magyar kormány folyamatosan az áldozat szerepében tetszelegne, és hol a liberálisokban, hol pedig Brüsszelben vagy a szomszéd országokban látná az ellenséget, meghallgathatná a kritikákat, kivehetné a liberális ellenzék kezéből az ütőkártyáit, és megmutathatná, hogy európaibb Európánál is.

A jövőkutatásokban a harmadik forgatókönyv általában a *business as usual*, amely a jelenlegi állapotok folytatását jelenti. Azt azonban már sokkal nehezebb megmondani, hogy mit is takar a jelenlegi helyzet, amelyet a különböző szereplők különbözőképpen értelmeznek. Többé-kevésbé valószínűsíthető azonban a politika kiszámíthatatlansága, és az is, hogy mindkét korábban felvázolt forgatókönyv arra van ítélve, hogy egymással versengjen. Túl egyszerű és hiba is lenne a különböző nézeteket egyaránt csak populizmusnak nevezni.

Orbán Viktor és a Fidesz a dialektika szerint értelmezve a kommunizmus és a liberális demokrácia szintézise. Orbán Viktor hosszúra nyúlt hatalma arra az időkre kezd emlékeztetni, amikor az ország évtizedekig egy erős vezető uralma alatt állt. Ferenc József császár közel hét évtizedes uralkodása felülmúlhatatlan, de ha arra gondolunk, hogy Horthy Miklós negyedszázadon vagy Kádár János több mint harminc éven keresztül volt Magyarország vezetője, akkor Orbán Vikornak megvan a lehetősége, hogy utolérje őket. Bár a felelősség és a kötelességek súlyos terhe egyre jobban nyomot hagy a miniszterelnökön, a következő, 2022-es választásokig eléri a negyedszázados

pártelnökséget, illetve tizenhat év miniszterelnökség lesz mögötte. Ha nem következik be lényegi változás a jelenlegi helyzetben, akkor a kulturális és történelmi hagyományok alapján, palotaforradalom nélkül, a magyar emberek valószínűleg még hosszú ideig fogják élvezni jelenlegi vezetőjük irányítását, akár a 2030-as évekig is.

Legutóbbi megválasztása után Orbán Viktor tizenkét évre tervezett célokat tűzött ki az ország elé, azt mondta, 2030-ra elérhetőnek tartja azt is, hogy Magyarország „az Európai Unió első öt olyan országa közé tartozzon, ahol a legjobb élni, lakni és dolgozni”.¹³ Az új kormány megalakulásánál kijelentette, hogy vezetés helyett irányítani fog, vagyis még inkább saját kezében összpontosítja a hatalmat. 2017-es tusnádfürdői beszédét azzal zárta, hogy „huszonhét éve itt, Közép-

13 „Megválasztották miniszterelnöknek Orbán Vikort.”

Európában abban hittünk, hogy Európa a jövőnk, most azt érezzük, hogy mi vagyunk Európa jövője”.¹⁴ A magyar miniszterelnök úgy gondolja, hogy Magyarország csak úgy, mint Lengyelország, az úgynevezett büszke nemzetek közé tartozik. Mindkét ország célja a nemzetközi presztízs és a szuverenitás növelése, valamint az Európai Unió ezen céloknak megfelelő átalakítása.

A külpolitikában Németország radikalizálódása következtében felértékelődhet Orbán Viktor politikája. Ami a belpolitikát illeti, az ellenzék jövőjét a történelmi példák alapján akár a Kádár-korszakkal is párhuzamba állíthatjuk, ami azt jelenti, hogy az emberek a puha autoritarizmusban is hangot adhatnak a hétköznapiakkal kapcsolatos elégedetlenségeiknek, ugyanakkor tényleges ellenzék alig létezik – Kádár szavaival csak „törpe kisebbség”.¹⁵ Az ellenzék csak korlátozott keretek között működhetett Horthy Miklós kormányzósága alatt is – akit Orbán Viktor kivételes államférfinak tart.

Hadd utaljak végül egy finn író, Markku Lahtela *Az uralkodó* című posztumusz megjelent regényéből vett gondolatra, amely szerint a „politika olyan, mint a művészet: minden megengedett benne, amennyiben a közönség elhiszi. A po-

litikai igazságokat az emberek teremtik; a társadalmat érintő összes állítást az emberek találják ki”.¹⁶ Lahtela műve, akárcsak Machiavelli *A fejedelem* című tanulmánya, a nyers hatalomgyakorlás kézikönyve. Lényeges különbség azonban a két mű között, hogy *Az uralkodó* a

politika határait feszegető, majd hatalmából elmozdított elnök monológja.

*

Hogy mivel lehetne befejezni ezt a magyar demokrácia lebontását bemutató könyvet, az nehéz kérdés. Álljon itt egy idézet Csehországból, amely Magyarországnál valamivel jobban került ki a rendszerváltásból:

A demokrácia természetéből fakadó hátrány, hogy megköti azok kezét, akik mellette állnak, s határtalan lehetőségek tárházát nyitja meg azok előtt, akik nem hisznek benne.

Václav Havel: *Összeesküvők*¹⁷

NÉVMUTATÓ

Ágh Attila 13, 26, 52, 117

Áder János 12

Ady Endre 91

Almond, Gabriel 57, 131

Anderson, Benedict 54, 61, 91

Andrássy Gyula, id. 85

Andrássy Gyula, ifj. 82

Ankersmit, Frank R. 138

Antall József 61, 77, 102, 109

Arendt, Hannah 95, 97

Asselborn, Jean 116

Bacsó Péter 65

Bajnai Gordon 45, 144

Baker, James 125, 126

Balogh Zoltán 74

Bannon, Steve 168

Barroso, José Manuel 117, 145

Bartók Béla 91

Bartus László 161

Băsescu, Traian 102, 105

Batory, Agnes 107

Bauer Tamás 103

Bayer Zsolt 50, 83

Berlusconi, Silvio 29, 148

Bethlen István, gr. 95

Bibó István 43

Biszkú Béla 78, 79

Bjurwald, Lisa 38, 40, 41

Black, Jeremy 67

Blair, Tony 95

Borg, Sami 27

Boross Péter 86

Botka László 42

Boyer, Dave 140

Bozóki András 13

Bródy János 91

Broome, André 17, 135, 143

Brown, Archie 58, 59, 61, 62

Burke, Edmund 147

Bush, George W. 166

Butler, Eamonn 13, 101

Cameron, David 45, 122

Čarnogurský, Ján 100

Carothers, Thomas 20

Castro Ruz, Fidel 118

Ceaușescu, Nicolae 120

Chávez, Hugo 31

Childs, Martin 95

Cíprasz, Aléxisz 45

Cirill, Szent 55

Cleary, Matthew R. 62, 63

Clinton, Bill 124, 125

Clinton, Hillary 124, 138

Cohn-Bendit, Daniel 31, 153

Cornell, Svante E. 104

Csipke Zoltán 32

Csizmadia Ervin 137, 138

Csurka István 71, 111

Dahrendorf, Ralf 12

Daul, Joseph 118

Davies, Will 59
 Deák Ferenc 83
 Deák Kristóf 163
 Debreczeni József 39, 43, 83
 Depardieu, Gérard 141
 Dévényi István 76
 Diamond, Larry 16, 20
 Dombrovskis, Valdis 134
 Dózsa György 91
 Dragomir, Marius 151
 Durkheim, Émile 66
 Duverger, Maurice 18

 Éder Márton 146
 Egedy Tamás 144
 Egry Gábor 86
 Eichel, Hans 133
 Eichmann, Adolf 97, 98
 Eisenhower, Dwight D. 75
 Ekiert, Grzegorz 16, 37, 42
 Elster, Jon 26
 Engels, Friedrich 70
 Erdoğan, Recep Tayyip 31
 Erdő Péter 86

 Faist, Thomas 102
 Farage, Nigel 11
 Farkas Zoltán 15
 Fatland, Erika 31
 Fazekas Zsuzsa 52, 92
 Felkay, Andrew 104
 Ferdinánd, II., magyar király 118
 Ferdinánd, V., magyar király 81
 Ferenc Ferdinánd 69
 Ferenc József, I., magyar király 58,
 73, 81, 83, 94, 171
 Fico, Robert 42, 55
 Finne, Gunnar 93
 Fischler, Franz 133

Fodor Gábor 33, 72
 Foley, Jo 163
 Forrai Kristóf 18
 Fox, Jon E. 62
 Földvárné Kiss Réka 79
 Franco, Francisco 94
 Fricz Tamás 50
 Friedman, Milton 162
 Füredi, Frank 168, 169

 Gajdar, Jegor Tyimurovics 25, 115,
 133
 Gál Zoltán 72
 Garton Ash, Timothy 66, 78
 George, Alexander L. 63, 64
 Gerő András 79
 Giscard d'Estaing, Valéry 9
 Gombár Csaba 150
 Gorbacsov, Mihail Szergejevics 12,
 125, 126
 Göncz Árpád 72, 150
 Gruber, Ruth Ellen 99

 Gyáni Gábor 59, 66, 70, 75, 88, 97
 Gyarmati György 86
 Gyurcsány Ferenc 37–39, 74, 77, 107,
 108, 126, 138, 144

 Habermas, Jürgen 59
 Habsburg, Otto von 94, 95, 162
 Halbwachs, Maurice 66
 Halmesvirta, Anssi 75, 78
 Halonen, Tarja 161
 Hankiss Elemér 62, 150
 Havel, Václav 122, 125, 172
 Haynau, Julius Jacob von 72
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 70
 Held, David 17, 18
 Henley, Jon 114

Hentilä, Seppo 67
 Hérakleitosz 58
 Hevesi György 162
 Hitler, Adolf 25, 101
 Hoffmann Rózsa 43
 Hóman Bálint 98, 99
 Horkay Hörcher Ferenc 53
 Horn Gyula 72, 74, 102, 104, 126
 Horthy Miklós 42, 58, 72, 85, 86,
 95–97, 171, 172
 Horváth Péter 86
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics 75,
 168
 Hszi Csin-ping 170
 Hume, David 14
 Husz János 69

 Ignatieff, Michael 168
 Ikenberry, John 128
 Iliescu, Ion 104
 Inglehart, Ronald 168
 Ispánovity Márta 86
 István, I. (Szent), magyar király 54,
 55, 89, 92, 96, 121
 Iyengar, Rishi 98

 Janke, Igor 31
 János, Luxemburgi, cseh király 93
 Jávor Benedek 144
 Jelcin, Borisz Nyikolajevics 125, 126
 Jervis, Robert 23
 Jeszenszky Géza 96, 100, 102
 Jokisalo, Jouko 40
 Jokisipilä, Markku 161
 József Attila 85
 Juhász Attila 42
 Julius Caesar 50
 Juncker, Jean-Claude 76, 133
 Juutinen, Marko 127, 128

 Kaczyński, Jarosław 31
 Kádár János 58, 75–77, 85, 87, 101,
 138, 171, 172
 Kádár Jánosné 76
 Käkönen, Jyrki 128
 Kaljulaid, Kersti 67
 Kántor Zoltán 103
 Karácsony Gergely 33
 Karas Mónika 155
 Károly, I. (Nagy) császár 109
 Károly Róbert, magyar király 93
 Károlyi Mihály, gr. 70, 83–85
 Katainen, Jyrki 29
 Kázmér, III., lengyel király 93
 Kekkonen, Urho 54, 56, 75
 Kerkkänen, Tuomas 168
 Kertész Anna 14, 32
 Kertész Imre 162
 Kis János 108
 Klág Dávid 151
 Klaus, Václav 114
 Kohl, Helmut 9
 Koivisto, Mauno 107, 146
 Kolumbusz 54
 Korhonen, Pekka 107
 Kosáry Domokos 38
 Koselleck, Reinhart 36, 136
 Kossuth Lajos 70, 81, 86, 87, 91, 94
 Kovács László 103, 115
 Kovács Mária 101, 110, 142
 Kovács Zoltán 136, 142
 Kölcsey Ferenc 83
 Körösenyi András 37
 Kövér László 74, 84, 105, 154
 Kramer, Mark 125
 Krausz Tamás 98, 138
 Krekó Péter 42
 Kristof, Nicholas 140
 Kroes, Neelie 153

Krugman, Paul 13, 154
 Kun Béla 84
 Kunas, Tarmo 28
 Kurz, Sebastian 114

 Lahtela, Markku 172
 Lajos, XIV., francia király 94
 Lambert, Sean 129
 Lamy, Pascal 133
 Lane Scheppele, Kim 27, 153, 154
 Lapidoth, Ruth 104
 Lázár János 81
 Le Pen, Marine 40
 Lebow, Richard Ned 68, 90
 Lendvai, Paul 31, 94, 114
 Lengyel László 13, 31, 64
 Lenin, Vlagyimir Iljics 63
 Leppänen, Veli-Pekka 98
 Lev, Daniel S. 36
 Levitsky, Steven 20, 31, 167, 169
 Lezsák Sándor 86, 129
 Liebich, André 106, 107
 Lijphart, Arend 17, 18
 Lilla, Mark 169
 Lindberg, Staffan I. 20
 Linna, Väinö 78
 Litván György 72, 73
 Lovas Gabriella 146
 Löwenstein, Stephan 36, 118
 Lührmann, Anna 20

 Machiavelli, Niccolò 172
 Mackey, Robert 94, 121
 MacMillan, Margaret 67
 Macron, Emmanuel 28
 Magyar Bálint 31
 Majaniemi, Risto 122, 149
 Makovecz Imre 160
 Mándi Tibor 37

Mária Terézia, magyar királynő 93
 Markó Béla 112
 Marosán György 168
 Marsovszky, Magdalena 38
 Martonyi János 100, 125
 Marx, Karl 70, 150
 Matolcsy György 144, 145
 Mechkova, Valeriya 20
 Mečiar, Vladimír 36, 104, 113
 Medgyessy Péter 92
 Megill, Allan 68
 Merkel, Angela 35
 Mesterházy Attila 33, 45, 72, 81
 Mészáros Lőrinc 151, 154
 Metód, Szent 55
 Metsälä, Jussi 13, 27, 67
 Michels, Robert 11
 Mihály, II. (Vitéz), havasalföldi vajda 68
 Mijatović, Dunja 153
 Miklóssy Katalin 160
 Mikojan, Anasztasz Ivanovics 75
 Mikola István 29
 Milošević, Slobodan 69, 111
 Morvai Krisztina 40, 41
 Murdoch, Rupert 152
 Mussolini, Benito 28, 29, 91
 Müller, Jan-Werner 31, 36, 60
 Myllymäki, Laura 133

 Nagy Imre 71, 75, 85, 87, 90
 Navracsics Tibor 33, 49
 Nazarbajev, Nurszultan 31, 89
 Nemes Jeles László 163
 Nitovuori, Bjarne 42
 Nora, Pierre 69
 Norris, Pippa 168
 Nylund, Joanna 56
 Nyyssönen, Heino 9, 12, 13, 22–25,

27–29, 36, 39, 45, 54, 57, 59, 67, 71,
 72, 74, 75, 77, 78, 80, 82, 86, 87,
 90, 92, 104, 105, 107, 114, 118, 135,
 138, 143, 151, 152, 155, 162, 168,
 172
 Nyerges Zsolt 154

 Obama, Barack 124, 125
 Odze György 132
 Orazgaliyeva, Malika 31
 Orbán Viktor 9–11, 13–15, 18, 21,
 28, 31–32, 34–37, 39, 42, 44, 49,
 50, 55, 56, 60, 64, 73, 74, 77, 79–81,
 84–87, 90, 92, 93, 103, 105, 108,
 110, 112–114, 118–125, 128, 132,
 133, 135, 136, 138, 139, 141, 143,
 145, 151, 153, 154, 156, 157, 160,
 162–165, 167, 170–172
 Orwell, George 11, 48, 61, 62
 Osterberg-Kaufmann, Norma 13
 Ovaskainen, Teppo 107

 Paleokrassas, Yannis 133
 Palonen, Emilia 82
 Parmenidész 58
 Patomäki, Heikki 144
 Paulson, John 140, 141
 Pecina, Heinrich 155, 156
 Perelman, Chaïm 22
 Péter, I. (Nagy), orosz cár 93
 Pethő Sándor 156
 Petőfi Sándor 82, 87, 91
 Petrović, Edit 69
 Philippe, Édouard 28
 Pickles, Helen 163
 Pirandello, Luigi 22
 Pivarnyik Balázs 153
 Plattner, Marc F. 20

 Pogány István 43, 44
 Pogátsa Zoltán 138
 Pogonyi Szabolcs 29
 Pók Attila 77, 98
 Porošenko, Petro 112
 Pótó János 93
 Power, Samantha 99
 Pozsgay Imre 46
 Pörsti, Joonas 127
 Ptolemaiosz 64
 Puoskari, Vesa 144
 Putyin, Vlagyimir Vlagyimirovics
 13, 14, 24, 31, 102, 124, 125, 127,
 142, 166, 170

 Rajk László 88
 Rákóczi Ferenc, II., 91, 94
 Rákosi Mátyás 77
 Remes, Mikko 134, 143, 144, 148
 Romsics Ignác 88
 Roosevelt, Franklin D. 81
 Rosanvallon, Pierre 39, 63, 151
 Rumsfeld, Donald 49, 59
 Runeberg, Johan Ludvig 56
 Rurik, I., orosz fejedelem 91

 Saarikoski, Laura 139
 Ságvári Endre 96, 97
 Sajó Dávid 151, 155
 Sakwa, Richard 62, 95
 Sanders, Bernie 138
 Salvini, Matteo 115
 Sargentini, Judith 9, 10, 123
 Saukkonen, Pasi 56
 Schmidt Mária 74, 79, 80, 99
 Schmitt Pál 43, 162
 Schöpflin György 47, 118
 Semjén Zsolt 109
 Serdült Viktória 86

- Setälä, Maija 17, 117
 Seton-Watson, Hugh 95
 Seton-Watson, Robert William 66,
 68–70, 83
 Shain, Yossi 102
 Simicska Lajos 154–157
 Skinner, Quentin 36
 Smith, Anthony D. 90
 Snowden, Edward 153
 Soini, Timo 60
 Sólyom László 30, 39, 51, 74, 102
 Soros György 10, 48, 49, 60, 123,
 124, 153
 Standsisky Éva 86
 Stokes, Susan 62
 Strauss-Kahn, Dominique 144
 Street, John 57
 Stumpf András 18
 Sukarno 36
 Svinhufvud, Pehr Evind 167

 Szabad György 72
 Szabó Gábor 23, 36, 118, 138, 143
 Szabó Miklós 59
 Szakály Sándor 86, 98, 99
 Szalai Annamária 155
 Szalay Dániel 155
 Széchenyi István 9, 81, 86
 Szegedi Csanád 40, 41
 Szegő Péter 98
 Széles Gábor 156
 Szent-Györgyi Albert 162
 Szijjártó Péter 17, 46, 121, 128, 129
 Szörényi Levente 91
 Sztójay Döme 97
 Szurkov, Vlagyislav Jurjevics 36
 Szuszlov, Mihail Andrejevics 75
 Szűrös Mátyás 70, 126
 Szvatopluk, I., morva fejedelem 55
 Tajani, Antonio 123
 Táncsics Mihály 87
 Tarvas, Tuomo 132
 Tavares, Rui 118
 Teleki Pál 96
 Tetlock, Philip E. 59
 Thatcher, Margaret 56
 Thorpe, Nick 46
 Thököly Imre 94, 97
 Tiborcz István 133
 Tildy Zoltán 70
 Tikka, Marko 77
 Tisza István 84
 Toor, Amar 148
 Topelius, Zachris 70
 Torgyán József 151
 Toroczka László 85, 86
 Tóth Judit 101
 Tökés László 101, 112
 Trump, Donald 10, 15, 19, 124, 133,
 148, 157, 158, 166, 169, 170
 Tsvetkov, Yanko 59
 Tuormaa, Jussi 140
 Turtiainen, Suvi 162
 Tusk, Donald 93, 121
 Tuuri, Antti 57

 Vainonen, Joel M. 93
 Vajna, Andy 141, 151, 152, 154, 155
 Vanhanen, Matti 161
 Vares, Vesa 78
 Varga Mihály 137, 146
 Varga Zoltán, dr. 32
 Varufákisz, Jánisz 142
 Vásárhelyi Miklós 71
 Verba, Sidney 57, 131
 Vermeersch, Peter 62
 Vona Gábor 40, 41, 120

- Wade, Paul 163
 Wałęsa, Lech 125
 Wallerstein, Immanuel 59
 Waltari, Mika 131
 Waterbury, Myra 102
 Way, Lucan 20
 Weber, Max 170
 Welker Árpád 81
 Wendt, Alexander 54, 56, 111, 119
 Weymouth, Lally 153
 White, Hayden 69
 Wiesel, Elie 162
 Wilders, Geert 40
 Wilson, Woodrow 66
 Windisch Judit 140
 Wittes, Tamara Cofna 102
 Wittner Mária 18, 74

 Yli-Viikari, Tapio 67
 Ylönen, Matti 134, 143, 144, 148
 Youngs, Richard 20

 Zakaria, Fareed 35, 36
 Žantovský, Michael 114, 122, 125,
 126, 172
 Ziblatt, Daniel 20, 31, 167, 169
 Zieck, Marjoleine 76, 120
 Zielonka, Jan 169
 Zubok, Vladislav 125

 Zsiday Viktor 140
 Zsirinovszkij, Vlagyimir Volfovics
 89

FORRÁSOK

Archívumok

Nemzeti Választási Iroda

UMA= Ulkoministeriön arkisto

Lexikonok

A magyar nyelv értelmező szótára. V. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961.

International Encyclopedia of the Social Sciences. XII. New York: Macmillan, 1968.

Új idők lexikona. XVII–XVIII. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1940.

Napi- és hetilapok

Heti Válasz

HVG

Magyar Demokrata

Magyar Hírlap

Magyar Idők

Magyar Nemzet

Népszabadság

Népszava

Parlamenti jegyzőkönyvek

Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve. Szerk. Az Országgyűlés Jegyzői Irodája. Budapest: Soltész István, 1994–2014.

Országgyűlési Napló. www.parlament.hu

FELHASZNÁLT IRODALOM

2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000045.tv> (letöltve: 2018. 9. 17.)

2016 World Press Freedom Index. Reporters without borders. www.rsf.org (letöltve: 2018. 9. 17.)

2017 World Press Freedom Index. https://rsf.org/en/ranking_table (letöltve: 2018. 9. 17.)

A magyar reformok működnek. Budapest: Kormányinformáció, 2015.

A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa 1975. március 17–22. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1975.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. I. Szerk. S. Kosztricz Anna–Lakos János–Némethné Vágyi Karola–Soós László–T. Varga György. Budapest: Országos Levéltár, 1993.

A MOST–HÍD párt programja. 2013. 8. 16. www.most-hid.sk (letöltve: 2014. 8. 22.)

A nemzeti együttműködés nyilatkozata 2010. http://www.valtozast.hu/web/index.php?option=com_content&task=view&id=451&Itemid=93 (letöltve: 2018. 9. 10.)

A Nemzeti Együttműködésről. 2010. 5. 14.

<http://www.parlament.hu/irom39/00016/00016.pdf> (letöltve: 2018. 9. 10.)

Agenda 2000 komission lausunto Unkarin EU-hakemuksesta. Luxemburg: Euroopan unioni, 1997.

Ágh, Attila (2001): Early Consolidation and Performance Crisis: The Majoritarian-Consensual Democracy Debate in Hungary. *West-European Politics*, Vol 24 (3).

Ágh, Attila (2012): The Hungarian Rhapsodies: The Conflict of Adventurism and Professionalism in the European Union Presidency. *Journal of Common Market Studies*, 50 (1).

Al Jazeera (2016): Thailand referendum: New constitution wins approval. 2016. 8. 7. www.aljazeera.com (letöltve: 2018. 8. 11.)

Almond, Gabriel–Verba, Sidney (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.

Anderson, Benedict (2007): *Kuvitellut yhteisöt: Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Tampere: Vastapaino.

- Andrássy Gyula (ifj.) (1896): *Az 1867-iki kiegyezésről*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Ankersmit, Frank R. (1996): *Aesthetic Politics. Political Philosophy Beyond Fact and Value*. Stanford: University Press.
- Arendt, Hannah (1994): *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. London: Penguin.
- Average Salary. In: European Union 2016. 2016. 7. 14. <https://www.reinisfischer.com/average-salary-european-union-2016> (letöltve: 2018. 3. 21.)
- Az 1956-os magyar forradalom. Reform – felkelés – szabadságharc – megtorlás. Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.
- Bannon, Steve (2018): A történelem a mi oldalunkon áll. *Figyelő* 22, 2018. május 31.–június 6. 10–13.
- Bartus László (2018): Liu és a rasszisták. *Amerikai Népszava*, 2018. 2. 23.
- Batory, Agnes (2010): Kin-state identity in the European context: citizenship, nationalism and constitutionalism in Hungary. *Nations and Nationalism*, Vol 16 (1).
- BBC (2007): Ex-Hungary ruler's remains stolen, 2007. 5. 3. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6616729.stm> (letöltve: 2017. 10. 5.)
- BBC (2011): Hungary in EU presidency 'history' carpet row. 2011. 1. 14. <http://www.bbc.com/news/world-europe-12194899> (letöltve: 2018. 8. 29.)
- BBC (2015): US joins Hungary protest over pro-Nazi Homan statue. BBC 2015. 12. 14. <http://www.bbc.com/news/world-europe-35091071> (letöltve: 2018. 6. 9.)
- Bertelsmann Transformation Index 2003. Politische Gestaltung im internationalen Vergleich. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2004.
- Big Mac Index Worldwide 2016. <https://www.statista.com/statistics/274326/big-mac-index-global-prices-for-a-big-mac/> (letöltve: 2017. 10. 7.)
- BJURWALD, LISA (2011): *Europas skam: rasister på frammarsch*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Black, Jeremy (2005): *Using History*. London: Hodder Arnold.
- Borg, Sami (2014): Eduskuntavaalit ja vaalijärjestelmä. In: Tapio Raunio–Matti Wiberg (szerk.): *Eduskunta: Kansanvaltaa puolueiden ja hallituksen ehdoilla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Boyer, Dave (2014): Obama to use State of the Union as opening salvo in 2014 midterms. *The Washington Times*, 2014. 1. 26.
- Bozóki, András (2012): *The Crisis of Democracy in Hungary, 2012*. www.deliberatelyconsidered.com (letöltve: 2017. 5. 2.)
- Broome, André (2014): *Issues and Actors in the Global Political Economy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Brown, Archie (1979): Introduction. In: Archie Brown–Jack Gray (szerk.): *Political Culture and Political Change in Communist States*. London–Basingstoke: MacMillan.
- Budaörsi Infó (2013): Paul Lendvai-interjú – Gulyás-orbánizmus nacionalista szószszal. 2018. 3. 28. www.budaorsinfo.hu (letöltve: 2018. 3. 28.)
- Budapest Beacon (2016): Mediaworks Hungary suspends publication of Népszabadság and nol.hu. 2016. 10. 8. www.budapestbeacon.com (letöltve: 2016. 10. 8.)
- Butler, Eamonn (2007): Hungary and the European Union. The Political Implications of Societal Security Promotion. *Europe-Asia Studies*, Vol 59 (7).
- Carothers, Thomas–Youngs, Richard (2017): Democracy is not dying. *Foreign Affairs*, April 11, 2017.
- Childs, Martin (2011): Otto von Habsburg: Last Crown Prince of Austria–Hungary who later championed European unification. *Independent*, 2011. 8. 24. www.independent.co.uk (letöltve: 2017. 11. 22.)
- Cleary, Matthew R.–Stokes, Susan (2006): Political Culture and the Quality of Democracy. In: *Democracy and the Culture of Skepticism: The Politics of Trust in Argentina and Mexico*. Russell Sage Foundation. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/10.7758/9781610441285.9> (letöltve: 2016. 6. 22.)
- Cornell, Svante E. (2002): *Autonomy and Conflict: Ethnoterritorialism and Separatism in the South Caucasus – Case in Georgia*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Corruption by country. Transparency International. <https://www.transparency.org/country/#HUN> (letöltve: 2018. 8. 29.)
- Corruption Perceptions Index 2017. https://www.transparency.org/news/feature/europe_and_central_asia_more_civil_engagement (letöltve: 2018. 9. 10.)
- Családtól a rendig – nyilvános a Fidesz programja. <http://www.origo.hu/itthon/valasztas2010/kampanynaplo/20100312-a-fidesz-2010es-valasztasi-programja.html> (letöltve: 2018. 8. 24.)
- Csipke, Zoltán (2011): The end of the „Republic of Hungary” draws near. <http://www.politics.hu/20111205/the-end-of-the-republic-of-hungary-draws-near/> (letöltve: 2016. 3. 30.)
- Csizmadia Ervin (1999): *Két liberalizmus Magyarországon*. Budapest: Századvég.
- Dahrendorf, Ralf (1990): *Reflections on the Revolutions in Europe: In a letter intended to have been sent to a gentleman in Warsaw*. New York: Random House.
- Davies, Will (2016): *Thoughts on the sociology of Brexit*. www.perc.org.uk (letöltve: 2018. 9. 2.)
- Debreczeni József (2012): *A 2006-os ősz*. Budapest: De.hukönyv.
- Democracy Index 2006. https://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_TABLE_2007_v3.pdf (letöltve: 2018. 6. 15.)

- Democracy Index 2014. Democracy and its discontents. A report from The Economist Intelligence Unit. <http://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf> (letöltve: 2018. 6. 15.)
- Democracy Index 2015. Democracy in an age of anxiety. A report by The Economist Intelligence Unit. <http://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf> (letöltve: 2018. 6. 15.)
- Democracy Index 2016. Revenge of the „deplorables”. A report by The Economist Intelligence Unit. http://pages.eiu.com/rs/783-XMC-194/images/Democracy_Index_2016.pdf (letöltve: 2018. 6. 15.)
- Democracy Index 2017. Free speech under attack. A report by The Economist Intelligence Unit. http://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy_Index_2017.pdf (letöltve: 2018. 7. 17.)
- Dévényi István (2015): Méghogy '56. *Heti Válasz*, 2015. 10. 22.
- Diamond, Larry (2015): Facing up to the democratic recession. *Journal of Democracy*, Volume 26, Number 1. January 2015.
- Digital News Report 2018. Reuters Institute. University of Oxford. <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2018/hungary-2018/> (letöltve: 2018. 9. 17.)
- Eder, Marton-Lovas, Gabriella (2016): Hungary Sees More Upgrades After Fitch Returns. *Investment*, 2016. 5. 20. www.bloomberg.com (letöltve: 2018. 7. 3.)
- Egedy, Tamás (2012): The Effects of Global Economic Crisis in Hungary. *Hungarian Geographical Bulletin*, 61 (2).
- Egry, Gábor (2012): Strangers of Our Own: „Nation”, „Republic” and „Ordinary People” in Hungary After 1989. In: Heino Nyyssönen–Mari Vares (szerk.): *Nations and Their Others: Finland and Hungary in Comparison*. Helsinki: East and West.
- E-mail-váltás Miklóssy Katalinnal. 2017. 2. 28. (A szerző birtokában)
- Europe according to the future 2022. Yanko Tsvetkov 2012. <http://alphadesigner.com/blog/europe-according-to-future-2022/> (letöltve: 2016. 6. 16.)
- European Commission for Democracy through Law (2011): Opinion on three legal questions arising in the process of drafting the New Constitution of Hungary – Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011). CDL-AD (2011) 001.
- European Parliament resolution of 5 July 2011 on the Revised Hungarian Constitution. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0315+0+DOC+XML+Vo//EN> (letöltve: 2018. 8. 11.)
- Eurostat (2016): Asylum in the EU Member States. Record number of over 1.2 million first time asylum seekers registered in 2015. Syrians, Afghans and Iraqis: top citizenships, 44/2016 – 4 March 2016.

- Faist, Thomas (2010): Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners? In: Rainer Bauböck–Thomas Faist (szerk.): *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: University Press.
- Farkas Zoltán (2016): Új időszámítás? *HVG*, 2016. 11. 17. www.hvg.hu (letöltve: 2016. 11. 20.)
- Fatland, Erika (2015): *Sovjetistan. Matka Turkmenistaniin, Kazakstaniin, Tadzikistaniin, Kirgisiaan ja Uzbekistaniin*. Helsinki: Siltala.
- Fazekas Zsuzsa (2016): Éljen április 25., alaptörvényünk ünnepe! *HVG*, 2016. 4. 25. www.hvg.hu (letöltve: 2018. 4. 23.)
- Felkay, Andrew (1997): *Out of Russian Orbit. Hungary gravitates to the West*. Santa Barbara CA: Greenwood Press.
- Focus (2015): Ungarns Ministerpräsident Viktor Orban bleibt hart: Muslimische Einwanderer gehören nicht nach Europa. 2015. 10. 16. http://www.focus.de/politik/focus-titel-der-fluechtlingsgegner_id_5019084.html (letöltve: 2018. 6. 27.)
- Foley, Jo (2013): 5 great city markets in Europe. CNN, 2013. 3. 20. <http://travel.cnn.com/europes-amazing-city-markets-354731/> (letöltve: 2018. 6. 2.)
- Forrai, Kristóf (2012): Enemistödémokratia toimii Unkarissa. *Helsingin Sanomat*, 2012. 12. 5.
- Fox, Jon E.–Vermeersch, Peter (2010): *Backdoor nationalism. European Journal of Sociology*, 51 (2).
- Freedom of the Press 2016. Freedom House. www.freedomhouse.org (letöltve: 2018. 9. 10.)
- Furedi, Frank (2017): *Populism and the European Culture Wars. The Conflict of Values between Hungary and the EU*. London–New York: Routledge.
- Gaidar, Jegor (2014): *Imperiumin tuho. Oppitunteja tämän päivän Venäjälle*. Helsinki: Verbatim.
- Garton Ash, Timothy (2016a): As an English European, this is the biggest defeat of my life. *The Guardian*, 2016. 6. 24. www.guardian.com (letöltve: 2018. 9. 15.)
- Garton Ash, Timothy (2016b): Free Speech and the Study of History. In: Antti Blåfied (szerk.): *The Use and Abuse of History*. Helsinki: Siltala.
- GDP at regional level 2016. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_at_regional_level (letöltve: 2018. 5. 12.)
- George, Alexander L. (1969): The Operational Code: A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making. *International Studies Quarterly*, 13.
- Gruber, Ruth Ellen (2014): *Plan to open another Holocaust museum in Budapest faces criticism – from Jews*. 2014. 1. 10. www.tabletmag.com (letöltve: 2018. 6. 15.)
- Gyáni Gábor (2013): *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony: Kalligram.

- Gyáni Gábor (2016): *A történelem mint emlék(mű)*. Budapest: Kalligram.
- Gyarmati György (1998): *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből*. Budapest: Paginarum Kiadó.
- Halbwachs, Maurice (1992): *On Collective Memory*. Edited, translated, and with an Introduction by Lewis A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.
- Halmesvirta, Anssi–Nyyssönen, Heino (2006): *Unkarin kansannousu 1956*. Helsinki: WSOY.
- Held, David (1987): *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Henley, Jon (2016): EU states set to veto any Brexit deal threatening free movement. *The Guardian*, 2016. 9. 17. <https://www.theguardian.com/politics/2016/sep/17/eastern-bloc-countries-will-uphold-citizens-rights-to-live-in-uk> (letöltve: 2018. 6. 27.)
- Hentilä, Seppo (2018): *Vuoden 1918 pitkät varjot*. Helsinki: Siltala.
- Horkay Hörcher Ferenc (2012): A Nemzeti hitvallásról. In: Jakab András–Körösenyi András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet–Új Mandátum Könyvkiadó, 287–309.
- Horváth Péter–Ispánovity Márta (2016): *Történelem az általános iskolások számára 8*. Budapest: Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet.
- Human Development Report 2015: Work for Human Development. www.undp.org (letöltve: 2018. 6. 27.)
- „Hungary election: OSCE monitors deliver damning verdict”. *The Guardian*, 9 April 2018.
- Hungary Government Debt to GDP. <http://hu.tradingeconomics.com/hungary/government-debt-to-gdp> (letöltve: 2016. 10. 7.)
- „Hungary passes anti-immigrant 'Stop Soros' laws”. *The Guardian*, 20 June 2018.
- „Hungary passes 'Stop Soros' law banning help for migrants”. 20 June 2018. <https://www.bbc.com/news/world-europe-44546030> (letöltve: 2018. 9. 17.)
- HVG (2010): Right-Wing Extremism: Back by Popular Demand. *11*. 2. www.hvg.hu (letöltve: 2018. 9. 12.)
- HVG (2015): Átnevezik a szegedi Ságvári Endre iskolákat. 2015. 1. 5. https://index.hu/belfold/2015/05/01/atnevezik_a_szegedi_sagvari_endre_iskolakat/ (letöltve: 2018. 9. 3.)
- Ikenberry, John (2015): The Future of Multilateralism: Governing the World in a Post-Hegemonic Era. *Japanese Journal of Political Science*, 16 (3).
- Inglehart, Ronald–Norris, Pippa (2016): *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. Faculty Research Working Paper Series, 36. 1.

- Iyengar, Rishi (2015): US Envoy Slams Plans by Hungarian City to Erect Statues of Wartime Anti-Semite. *Time*, 2015. 12. 13. (letöltve: 2018. 4. 23.)
- Janke, Igor (2013): *Hajrá, magyarok! – Az Orbán Viktor-sztori egy lengyel újságíró szemével*. Budapest: Rézbong Kiadó.
- Jervis, Robert (1976): *Perception and misperception in international politics*. Princeton: University Press.
- Jeszenszky Géza (2010): Antall József, a nemzetpolitikus. *Sóvidék*, 2010. 2. 2. http://epa.oszk.hu/01900/01975/00004/pdf/EPA01975_sovidek_2010_02_02_62-66.pdf (letöltve: 2018. 9. 10.)
- Jobbik leaders urge Hungary to quit EU, burn union flag at demonstration in Budapest. 2012. 1. 19. <http://www.freehungary.hu/index.php/archives-new/724-jobbik-leaders-urge-hungary-to-quit-eu-burn-union-flag-at-demonstration-in-budapest> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Jokisalo, Jouko (2016): *Euroopan radikaali oikeisto*. Helsinki: Into.
- Jokisipilä, Markku (2014): *Punakone ja vaahteranlehti*. Helsinki: Otava.
- Juutinen, Marko–Käkönen, Jyrki (2016): *Blokkien paluu: BRICS-maiden nousu, USA ja Suomi*. Helsinki: Into.
- Kaljulaid, Kersti (2018): Pienet maat tarvitsevat isoja ideoita. *Turun Sanomat*, 2018. 2. 25.
- Kántor, Zoltán (2011): *Status Law and 'Nation Policy': Theoretical Aspect*. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf3019.pdf> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Kerkkänen, Tuomas (2015): *Häkkänen oikeistolaisin, Vartia liberaalein uusi kansanedustaja – Katso, mihin edustajasi sijoittuu nelikentällä*. <https://yle.fi/uutiset/3-7940206> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Kertész Anna (2016): Orbán nagyon fél, mondja a pszichológus. A rezsím bukása után kiderül, hogy Sancho Panza királyságában élünk. *Vasárnapi Hírek*, 2016. 4. 2.
- Klág Dávid–Sajó Dávid (2016): *Pár év alatt a Fidesz elfoglalta a magyar sajtót*. https://index.hu/kultur/media/2016/11/29/allami-es_fidesz-kozeli_media_koltesek_2009-2016/ (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Koivisto, Mauno (1978): *Väärää politiikkaa*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Korhonen, Pekka–Nyyssönen, Heino (2010): *Contemplating Hungary's Borders*. In: Katalin Miklóssy–Pekka Korhonen (szerk.): *East and the Idea of Europe*. London: Routledge.
- Koselleck, Reinhart (2002): *Some Questions Regarding the Conceptual History of 'Crisis'*. In: *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: University Press.
- Kovács, Mária (2005): *The politics of non-resident dual citizenship in Hungary. Regio. Minorities, Politics, Society*, English Edition I.

- Kovács, Mária–Tóth, Judit (2007): Kin-state Responsibility and Ethnic Citizenship: The Hungarian Case. In: Rainer Bauböck–Bernhard Perchinig–Wiebeke Sievers (szerk.): *Citizenship Policies in the New Europe*. Amsterdam: University Press.
- Kovács Zoltán (2015): Harminc évre titkosította a parlament Paks II. dokumentumait. *Budapest Beacon*, 2015. 3. 4. <http://hu.budapestbeacon.com/> (letöltve: 2018. 9. 5.)
- Kramer, Mark (2009): The Myth of a No-Nato-Enlargement Pledge to Russia. *The Washington Quarterly*, 32/2.
- Krekó, Péter–Juhász, Attila (2017): *The Hungarian Far Right – Social Demand, Political Supply, and International Context*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- Kristof, Nicholas (2014): An Idiot's Guide to Inequality. *The New York Times*, 2014. 7. 22. www.nytimes.com (letöltve: 2018. 9. 9.)
- Krugman, Paul (2012): Why Hungary Matters? *The New York Times*, 2012. 3. 15.
- Körösenyi András (szerk.) (2015): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Következetes külkapcsolatok. Magyarország külkapcsolati stratégiája. www.fidesz.hu (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Kunnas, Tarmo (2013): *Fasism in lumous*. Jyväskylä: Atena.
- Lahtela, Markku (1989): *Hallitsija*. Jyväskylä: Gummerus.
- Lambert, Sean (2016): *Eastern Opening. The Orange Files Notes on the End of Liberal Democracy in Hungary*. www.theorangefiles.hu (letöltve: 2016. 9. 26.)
- Lane Scheppele, Kim (2012): Hungary's Free Media. *The New York Times*, 2012. 3. 14.
- Lane Scheppele, Kim (2014): Hungary: An Election in Question, Part 1–5. [online]. krugman.blogs.nytimes.com. (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Lapidoth, Ruth (1996): *Autonomy. Flexible Solutions in Ethnic Conflict*. Washington DC: USIP Press.
- Lázár: Egyre élvezetesebb az orosz–magyar érdekházasság. 2014. 1. 14. http://mandiner.hu/cikk/20140114_lazar_egyre_elvezetesebb_az_orosz_magyar_erdekhazassag (letöltve: 2018. 9. 13.)
- Lebow, Richard Ned (2008): The Future of Memory. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 617 (1).
- Legge 6 maggio 2015, n. 55. <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2015/05/11/15G00073/sg> (letöltve: 2018. 4. 27.)
- Lendvai, Paul (2003): *The Hungarians: A Thousand Years of Victory in Defeat*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lendvai, Paul (2017): *Orbán: Europe's New Strongman*. London: Hurst.
- Lengyel László (2003): *Dicsekvés és sírás*. <http://nol.hu/archivum/archiv-129303-110033> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Lengyel László (2016): *Halott ország*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Leppänen, Veli-Pekka (2016): Unkari: Hallitus tilaa haluamaansa historiantutkimusta politiikan käyttöön. *Suomen Kuvalehti*, 2016. 2. 7.
- Lev, S. Daniel (1966): *The Transition to Guided Democracy: Indonesian Politics 1957–1959*. Cornell University, Ithaca, New York, 1966.
- Levitsky, Steven–Way, Lucan (2015): The myth of democratic recession. *Journal of Democracy*, Volume 26, Number 1. January 2015.
- Levitsky, Steven–Ziblatt, Daniel (2018): *How democracies die*. New York: Crown Publishing.
- Liebich, André (2007): Introduction: Altneuländer or vicissitudes of citizenship in the new EU state. In: Rainer Bauböck–Bernhard Perchinig–Wiebeke Sievers (szerk.): *Citizenship Policies in the New Europe*. Amsterdam: University Press.
- Lijphart, Arend (1999): *Patterns of democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Lilla, Mark (2018): *The Once and Future Liberal: After Identity politics*. New York: Harper Collins.
- List of European countries by average wage. www.wikipedia.com (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Litván, György (szerk.) (1996): *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953–1963*. London–New York: Longman.
- Litván György (2002): *Politikai beszéd 1956-ról – 1989 után. Évkönyv 2002*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Löwenstein, Stephan (2015): Merkel in Ungarn. Revolution, ohne den Rasen zu betreten. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2015. 2. 2.
- Mackey, Robert (2015): Hungarian Leader Rebuked for Saying Muslim Migrants Must Be Blocked 'to Keep Europe Christian'. *The New York Times*, 2015. 9. 3. www.nytimes.com (letöltve: 2018. 9. 4.)
- MacMillan, Margaret (2008): *The Uses and Abuses of History*. Toronto: Viking.
- Magyar Bálint (szerk.) (2013): *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam*. Budapest: Noran Libro.
- Magyar, Bálint (2016): *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary*. Budapest: Central European University Press.
- Magyarország Alaptörvénye 2011. 4. 25. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV
- Magyarország készen áll a magyar–türk együttműködés új fejezetének megnyitására. www.kormany.hu (letöltve: 2018. 9. 17.)

- Magyarország politikai évkönyve 1988. Szerk. Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László. Debrecen: R-Forma Kiadói Kft.
- Magyarország politikai évkönyve 1991. Szerk. Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László. Budapest: Ökonómia Alapítvány–Economix Rt.
- Majaniemi, Risto (2018): Unkarissa Soros-vaalit. *Suomen Kuvalehti*, 2018. 3. 9.
- Megill, Allan (2007): *Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Megújuló nemzetpolitika. http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Nemzetpolitikai_ugyek/megujulo_nemzetpolitika.htm. 2011. 4. 29. (letöltve: 2012. 2. 12.)
- Megválasztották miniszterelnöknek Orbán Viktort. www.kormany.hu (letöltve: 2018. 6. 29.)
- Mechkova, Valeriya–Lührmann, Anna–Lindberg, Staffan I. (2017): How much democratic backsliding? *Journal of democracy*, Volume 28, Number 4, October 2017.
- Miért alakult meg a Jobbik Magyarországért Mozgalom-Párt. www.zuglo.jobbik.hu (letöltve: 2018. 5. 30.)
- Müller, Jan-Werner (2016): *What Is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Myllymäki, Laura (2018): Itsevaltaiset. *Ulkopolitiikka*, 2018/1.
- Nations in Transit 2016. Freedom House. www.freedomhouse.org (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Nations in Transit 2017. Freedom House. <https://freedomhouse.org> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- „Ne feledjük, volt egy nagy Magyarország”. 2013. 6. 4. <http://www.boon.hu/%E2%80%99Ene-feledjuk-volt-egy-nagy-magyarorszag%E2%80%99D/2284395> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Nemzeti konzultáció 2015. Kormányinformáció.
- Nemzeti ügyek politikája 2010. http://www.langzsolt.hu/upl/files/nemzeti_ugyek_politikaja_8481.pdf (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Népszavazás 2016. Kormányinformáció.
- Nitovuori, Bjarne (2010): Unkarin oikeistolle murskavoitto. *Suomi-Unkari*, 2/2010.
- Nora, Pierre (1984–1992): *Les lieux de mémoire*, 1–3. Paris: Gallimard.
- Nylund, Joanna (2018): *SISU – Pozitív életszemlélet finn módra*. Budapest: Kosuth Kiadó.
- Nyyssönen, Heino (1997): A múlt a politika eszközeként. Finnország 1918-as és Magyarország 1956-os eseményeinek összehasonlítása. *Debreceni Szemle*, 5 (2).
- Nyyssönen, Heino (1998): Fideszin vaalivoitto Unkarissa. *Politiikka*, 1998/3.

- Nyyssönen, Heino (1999): *The Presence of the Past in Politics. '1956' after 1956 in Hungary*. Jyväskylä: SoPhi.
- Nyyssönen, Heino (2000): Tuhat vuottako? – unkarilaisen valtiokäsittelen historiaa. In: Arto Kilpiö (szerk.): *1000-vuotias Unkari*. Folia Hungarica, 11. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Nyyssönen, Heino (2001): *Kruunu – Unkarin tuhatvuotinen arvoitus*. Jyväskylä: Atena.
- Nyyssönen, Heino (2003a): Nobelin palkinto, Budapestin Terrorin talo ja antisemitismi. *Kanava*, 31 (3).
- Nyyssönen, Heino (2003b): Johdanto. In: Heino Nyyssönen (szerk.), *Itäinen Keski-Eurooppa EU:n kynnyksellä*. Helsinki: Kikimora.
- Nyyssönen, Heino (2004): *Metsoja, peikkoja ja vampyyrejä. Poliittinen kulttuuri ja stereotypiat*. Szerk. Kari Palonen–Sakari Hänninen, Lue poliittisesti. Jyväskylä: SoPhi.
- Nyyssönen, Heino (2006): Political Cultures in Urho Kekkonen's Finland and János Kádár's Hungary. In: Anssi Halmesvirta–Heino Nyyssönen (szerk.): *Bridge Building and Political Cultures: Hungary and Finland 1956–1989*. (Hungarologische Beiträge 18.) Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Nyyssönen, Heino (2008): Contested Traditions? The Uses of National Holidays in Hungary. In: Harald Wydra–Alexander Woell (szerk.): *Myth and Democracy in Eastern Europe*. (BASEES/Routledge Series on Russian and East European studies 36.) London: Routledge.
- Nyyssönen, Heino (2009): Toimiiko demokratia itäisessä Keski-Euroopassa? *Kanava*, 37 (8).
- Nyyssönen, Heino (2010): 1956 in the Republic of Hungary since 1989. In: Adam Christopher–Tibor Egervári–Leslie Laczkó–Judy Young (szerk.): *The 1956 Hungarian Revolution: Hungarian and Canadian Perspectives*. Ottawa: Ottawa University Press.
- Nyyssönen, Heino (2012): The World According to Urho Kekkonen and János Kádár. In: Heino Nyyssönen–Mari Vares (szerk.): *Nations and Their Others: Finland and Hungary in Comparison*. Helsinki: East and West.
- Nyyssönen, Heino (2013): Muisti ja perustuslait. *Idäntutkimus*, 20 (4).
- Nyyssönen, Heino (2014): Pyrrhoksen voitto Unkarin demokratialle. *Suomi-Unkari*, 2014/2.
- Nyyssönen, Heino (2015): Euroopan oikea laita on lavea. *Kaleva*, 2015. 8. 14.
- Nyyssönen, Heino (2016a): Italian ei kannata hirttätyä kansanäänestykseen. *Turun Sanomat*, 2016. 11. 29.

- Nyyssönen, Heino (2016b): Spheres of influence: A few reflections on the concept. *Cojourn*, 1 (3).
- Nyyssönen, Heino (2016c): The Conflict Over the 1956 Anniversary in Hungary After 1989. In: Antti Blåfied (szerk.): *The Use and Abuse of History*. Helsinki: Siltala.
- Nyyssönen, Heino (2016d): Vaalijärjestelmällä on väliä, Venäjälläkin. *Turun Sanomat*, 2016. 9. 16.
- Nyyssönen, Heino (2017a): Yhdysvallat ei ole enää demokratian mallimaa. *Turun Sanomat*, 2017. 2. 7.
- Nyyssönen, Heino (2017b): Suhteellisuus ei toteutunut Ranskan vaaleissa. *Turun Sanomat*, 2017. 6. 21.
- Nyyssönen, Heino (2017c): *Tasavallan loppu? Unkarin demokratian romahdus*. Keuruu: Atena.
- Nyyssönen, Heino (2018): „The East is different, isn't it? – Poland and Hungary in search of prestige”. *The Journal of Contemporary European Studies; Special Issue: Erosion of the Rule of Law in East Central Europe*, 26 (3) (Guest Editors Dawid Bunikowski–Katalin Miklóssy–Heino Nyyssönen).
- Nyyssönen, Heino–Metsälä, Jussi (2015): Historian uusi rooli kansainvälisessä politiikassa – onko sellaista? *Historiallinen aikakauskirja*, 113 (3).
- Nyyssönen, Heino–Metsälä, Jussi (2018a): *Illiberal or Authoritarian? – Current Illiberal Critique of Democracy. CEPSA Conference 2018*. Banská Bystrica.
- Nyyssönen, Heino–Metsälä, Jussi (2018b): „State, Dual-Citizenship and Voting Rights.” In: Claudia Wiesner–Anna Björk–Hanna-Mari Kivistö–Katja Mäkinen (szerk.): *Shaping Citizenship. A Political Concept in Theory, Debate and Practice*. New York–London: Routledge, 206–220.
- Nyyssönen, Heino–Szabó, Gábor (2015): Unkarin ’illiberaali demokratia’ ja politiikan luottoluokittajat. *Politiikka*, 47 (3).
- Opinion on the new Constitution of Hungary. [http://www.venice.coe.int/web-forms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)016-e](http://www.venice.coe.int/web-forms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)016-e), 2011. 6. 20. (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Orazgaliyeva, Malika (2018): Nazarbayev proposes avenues for cooperation at Turkic speaking states summit. *The Astana Times*, 4 September 2018.
- Orbán Viktor (2014a): A munkalapú állam korszaka következik. www.mandiner.hu (letöltve: 2018. 9. 2.)
- Orbán Viktor (2014b): Orbán Viktor beszéde a Tisza István-szoborcsoport újraavatásán. 2014. 6. 9. www.kormany.hu (letöltve: 2018. 9. 17.)
- Orbán Viktor (2015a): Orbán Viktor felszólalása az Európai Parlamentben. <http://www.kormany.hu>; Prime Minister Viktor Orbán's Speech in the European Parliament. <http://www.kormany.hu> (letöltve: 2018. 6. 18.)

- Orbán, Viktor (2015b): Those who are overwhelmed cannot offer shelter to anyone. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2015. 9. 3.
- Orbán, Viktor (2016a): Orbán Viktor éwertékelő beszéde. 2016. 2. 28. www.kormany.hu (letöltve: 2018. 8. 13.)
- Orbán, Viktor (2016b): Orbán Viktor ünnepi beszéde. 2016. 3. 15. www.kormany.hu (letöltve: 2018. 8. 13.)
- Orbán, Viktor (2017a): Orbán Viktor 19. éwertékelő beszéde. 2017. 2. 10. www.kormany.hu (letöltve: 2018. 9. 11.)
- Orbán, Viktor (2017b): Orbán Viktor beszéde a XXVIII. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban. www.kormany.hu (letöltve: 2018. 9. 11.)
- Orbán, Viktor (2018a): Orbán Viktor éwertékelő beszéde. www.miniszterelnok.hu (letöltve: 2018. 9. 11.)
- Orbán, Viktor (2018b): Viktor Orbán's „State of the Nation” address. <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/viktor-orban-s-state-of-the-nation-address> (letöltve: 2018. 9. 11.)
- Orwell, George (1996): 1984. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Orwell, George (2018): *Notes on Nationalism*. London: Penguin Books.
- Osterberg-Kaufmann, Norma (2010): Preconditions of Democracy: The impact of Social Capital and Communist Legacies. http://www.eisa-net.org/bebruga/eisa/files/events/stockholm/Preconditions%20of%20Democracy.%20The%20impact%20of%20Social%20Capital%20and%20Communist%20Legacies_osterberg.pdf (letöltve: 2018. 6. 12.)
- Ovaskainen, Teppo (2018): „Viides kolonna on torjuttava jo rauhan aikana” – Puolustusministeri jyrähti kaksoiskansalaisista sotilasviroissa. *Uusi Suomi*, 2018. 1. 22.
- Palonen, Emilia (2016): Rupture and continuity: Fidesz and the Hungarian revolutionary tradition. *La Révolution française*. <http://lrf.revues.org> (letöltve: 2018. 6. 12.)
- Parliamentary Elections in Japan 2012 Parliamentary Elections in Japan – Results Lookup. www.electionresources.org (letöltve: 2018. 9. 2.)
- Patomäki, Heikki (2012): *Eurokriisin anatomia. Mitä globalisaation jälkeen?* Helsinki: Into.
- Perelman, Chaïm (1982): *The Realm of Rhetoric*. Notre Dame–London: University of Notre Dame Press.
- Petrović, Edit (2000): Ethnonationalism and the Dissolution of Yugoslavia. In: Joel Martin Halpern–David A. Kideckel (szerk.): *Neighbors at War: anthropological perspectives on Yugoslav ethnicity, culture, and history*. University Park, PA: Penn State Press.

- Pivarnyik, Balázs (2018): MTVA employees reveal workings of government propaganda. <https://budapestbeacon.com/mtva-employees-reveal-workings-government-propaganda/> (letöltve: 2018. 3. 19.)
- Plattner, Marc F. (2017): Liberal democracy's fading allure. *Journal of Democracy*, Volume 28, Number 4, October 2017.
- Pogány, István (2013): The Crisis of Democracy in East Central Europe: The 'New Constitutionalism' in Hungary. *European Public Law*, 19 (2).
- Pogátsa Zoltán (2009): *Álomunió. Európai piac állam nélkül*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó.
- Pogonyi, Szabolcs (2011): Dual citizenship and sovereignty. *Nationalities Papers*, 39 (5).
- Pörsti, Joonas (2016): Venäjän kuudes kolonna. *Ulkopolitiikka*, 2016. 3. 10.
- Puoskari, Vesa (2010): Olli Rehn: Kreikan kriisi ei tullut yllätyksenä. *Tieto & trendit*, 4–5.
- Radikális változás. A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzeti önrendelkezésért és a társadalmi igazságosságért. <https://www.jobbik.hu/sites/default/files/jobbik-program2010gy.pdf> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Revised Hungarian media legislation, 2012. <http://www.osce.org/fom/90823> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Romsics, Ignác (2012): Trianon és a holokauszt. http://nol.hu/belfold/20120901-huszedik_szazadi_traumaink-1329321 (letöltve: 2018. 9. 2.)
- Rosanvallon, Pierre (2006): *La contre-démocratie, la politique à l'âge de la défiance*. Paris: Seuil.
- Saarikoski, Laura (2014): Työntekijät vaativat lisää rahaa – yhdysvaltalaisista pikaruokatyöntekijöistä puolet elää sosiaaliturvan varassa. *Helsingin Sanomat*, 2014. 12. 5.
- Sajó Dávid (2017): Hogy vásárolhatta fel a kormány holdudvara szinte az egész sajtót? https://index.hu/belfold/2017/10/19/nmhh_mediataincs_vajna_meszaros/# (letöltve: 2018. 8. 29.)
- Sakwa, Richard (1995): *Problems of Democracy and Democratic Theory: The Case of Russia*. <https://web.archive.org/web/20120315060235/http://www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/1995/sakw.pdf> (letöltve: 2018. 6. 21.)
- Sakwa, Richard (2011): *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the Medvedev Succession*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saukkonen, Pasi (2004): Kansallinen identiteetti. In: Jussi Pakkasvirta–Pasi Saukkonen (szerk.): *Nationalism*. Helsinki: WSOY.
- Serdült Viktória (2015): *Kerítést építene a határon Toroczka*. www.origo.hu (letöltve: 2018. 9. 2.)

- Seton-Watson, Robert William (1922): *The historian as a political force in central Europe: an inaugural lecture delivered on 2 November 1922*. London: School of Slavonic studies in the University of London, King's College.
- Setälä, Maija (2003): *Demokratian arvo: Teoriat, käytännöt ja mahdollisuudet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Setälä, Maija (2018): Tulevat sukupolvet demokraattisessa päätöksenteossa. *Turun Sanomat*, 2018. 3. 17.
- Shain, Yossi–Wittes, Tamara Cofna (2002): Peace as a Three-Level Game: The Role of Diasporas in Conflict Resolution. In: Thomas Ambrosio (szerk.): *Ethnic identity groups and U. S. foreign policy*. New York: Praeger.
- Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*. London: Penguin.
- Soini, Timo (2008): *Maisterisjatkä*. Helsinki: Tammi.
- Standeisky Éva (2012): Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő évei a rendszerváltás utáni történetírásban. In: Erős Vilmos–Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. Budapest: Eötvös.
- Stumpf András (2010): *Wittner Mária kitálat: ezért nem ment a Jobbikhoz!* 2010. 3. 29. [Válasz.hu](http://valasz.hu) (letöltve: 2018. 8. 3.)
- Suomalaiset ovat mediaan luottavaa kansaa – „Meillä on hyvin äänekäs vähemmistö, joka Suomessakin lietsoo epäluottamusta”. [Yle.fi](http://yle.fi) (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Szabó Miklós (1989): *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Budapest: Medvetánc.
- Szalay Dániel (2016): *Folytatódott a Magyar Nemzet mélyrepülése, de a legtöbb sajtótermék sem szárnyalt*. 2016. 2. 19. <http://24.hu/media/2016/02/19/folytatodott-a-magyar-nemzet-melyrepulese-de-a-legtobb-sajtotermek-sem-szarnyalt/> (letöltve: 2018. 9. 2.)
- Szegő Péter (2016): A numerus clausus nem tartom jogfosztó törvénynek – interjú Szakály Sándorral. *Budapest Beacon*, 2016. 6. 24. <http://hu.budapestbeacon.com> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Talouselämä (2016a): Kiinan talouskasvu hitainta 25 vuoteen – Teollisuus supistui jo viidettä kuukautta putkeen. 2016. 1. 1., [www.talouselämä.fi](http://www.talouselama.fi) (letöltve: 2018. 6. 27.)
- Talouselämä (2016b): Luxemburgin ulkoministeri: Unkari pitäisi erottaa määräajaksi EU: sta pakolaisten huonon kohtelun tähden. 2016. 9. 13. [www.talouselämä.fi](http://www.talouselama.fi) (letöltve: 2018. 6. 27.)
- Tarvas, Tuomo (2009): Rakenteellinen korruptio piiloutuu. *Reviisori*, 2009/2.
- Tearing Europe Apart 2014. <https://atlasofprejudice.com/tearing-europe-apart-10d01e876eab#c55u83qbg> (letöltve: 2018. 6. 1.)
- Thatcher, Margaret (1993): *The Downing Street Years*. London: HarperCollins.

- The Economist* (2012): Stereotypes of Europe. 2012. 5. 30. www.economist.com (letöltve: 2018. 6. 1.)
- The Fundamental Law of Hungary 2011. <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf> (letöltve: 2018. 6. 1.)
- The Guardian* (2016a): Belarus activists unmoved by election of two opposition MPs. *The Guardian*, 2016. 9. 12. www.theguardian.com (letöltve: 2018. 6. 1.)
- The Guardian* (2016b): Poland gets official warning from EU over constitutional court changes. *The Guardian*, 2016. 6. 1. www.theguardian.com (letöltve: 2018. 6. 1.)
- The Guardian* (2018): Finland is the happiest country in the world, says UN report. *The Guardian* 2018. 3. 14. <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/14/finland-happiest-country-world-un-report> (letöltve: 2018. 6. 1.)
- The state of Hungarian media: Endgame. <http://blogs.lse.ac.uk/mediapolicyproject/2017/08/29/the-state-of-hungarian-media-endgame/> (letöltve: 2018. 6. 1.)
- Thorpe, Nick (2016): Hungary poster campaign pokes fun at migrant referendum. *BBC News, Budapest*, 2016. 9. 10. www.bbc.com (letöltve: 2018. 6. 1.)
- Tilastokeskus (2014): Tuloeuropan maissa. http://www.stat.fi/til/tjt/2014/04/tjt_2014_04_2016-05-25_kat_003_fi.html (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Tilastokeskus (2016): Ruoka ja alkoholittomat juomat Suomessa viidenneksen EU:n keskitasoa kalliimpia. http://www.stat.fi/til/kvhv/2015/kvhv_2015_2016-06-15_tie_001_fi.html (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Toor, Amar (2017): *Russia launches website dedicated to flagging 'fake news'*. 2017. 2. 23. <http://www.theverge.com/2017/2/23/14708342/russia-fake-news-website-propaganda> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Tuormaa, Jussi (2016): Saksassa heräsi huoli: „40 prosenttia ei omista mitään”. *Taloussanomat*, 2016. 10. 15. www.taloussanomat (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Turtiainen, Suvi (2016): Historiasta tuli politiikkaa. *Helsingin Sanomat*, 2016. 9. 20.
- Tuuri, Antti (2016): *Ameriikan raitti*. Helsinki: Otava.
- Ulkomaalaislaki 301/2004. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2004/20040301> (letöltve: 2018. 6. 6.)
- Unmaking the West. What if – scenarios that rewrite world history. Szerk. Philip E. Tetlock–Richard Ned Lebow–Geoffrey Parker. Michigan: University of Michigan Press, 2009.
- Vainonen, Joel M. (2013): Särjetty Suomen Leijona makaa Monrepos'ssa. *Etelä-Suomen Sanomat*, 2013. 9. 8.
- Vares, Vesa (2018): Pitäkö trauma olla ikuinen? *Turun Sanomat*, 2018. 3. 13.
- Varoufakis, Yanis (2014): *Maailmantalouden Minotauros*. Tampere: Vastapaino.

- Védett lett Kádár János sírja. 2014. 2. 12. www.mandiner.hu (letöltve: 2018. 9. 2.)
- Vona: Nem vagyunk demokraták. 2012. 1. 28. www.origo.hu (letöltve: 2018. 6. 3.)
- Wade, Paul–Pickles, Helen (2016): 16 of the best Christmas markets in Europe. *Telegraph*, 2016. 10. 18. <http://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/articles/Christmas-markets-in-Europe/> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Wallerstein, Immanuel (2006): *World-systems Analysis: An Introduction*. London: Duke University Press.
- Waterbury, Myra (2010): *Between State and Nation. Diaspora Politics and Kin-state Nationalism in Hungary*. New York: Palgrave Macmillan.
- Welker, Árpád (2011): The Kossuth Commemoration Year and its Impact on Hungarian Historiography. In: Anssi Halmesvirta (szerk.): *Cultic Revelations: Cult Personalities and Phenomena*. Tampere: Historietti.
- Wendt, Alexander (1999): *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weymouth, Lally (2012): An interview with Viktor Orbán, prime minister of Hungary. *Washington Post*, 2012. 4. 7.
- White, Hayden (2000): *Figural Realism: Studies in the Mimesis Effect*. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.
- Windisch Judit (2016): Ez a magyar tragédia, nem a migránsválság. *HVG*, 2016. 10. 18. http://hvg.hu/itthon/20161018_tarsadalmi_riport_2016_lesujto_tarki (letöltve: 2018. 6. 3.)
- Women in national parliaments. <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (letöltve: 2018. 9. 13.)
- World Economic Outlook* 2018. január. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2018/01/11/world-economic-outlook-update-january-2018> (letöltve: 2018. 9. 3.)
- World Happiness Report* 2018. https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2018/WHR_web.pdf (letöltve: 2018. 9. 13.)
- YLE (2015): Kreikan yleisradio palasi ruutuun kahden vuoden jälkeen. 2015. 6. 11. www.yle.fi (letöltve: 2018. 8. 30.)
- YLE (2016a): Eduskunnassa erikoinen välikohtaus: Ministeri Toivakka syytti Harakkaa valehtelusta. 2016. 4. 26. www.yle.fi (letöltve: 2018. 8. 30.)
- YLE (2016b): Mitä ihmettä – Tšekki muuttaa nimensä! 2016. 4. 17. <http://yle.fi/uutiset/3-8817719> (letöltve: 2018. 8. 30.)
- Ylönen, Matti–Remes, Mikko (2015): *Velkatohtorit: Kuinka Eurooppa unohti historian ja oppi rakastamaan talouskuria*. Helsinki: Into.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76 (6).
- Žantovský, Michael (2014): *Havel. Egy élet*. Ford. Hegedűs Péter. Budapest: HVG Könyvek.

Zieck, Marjoleine (2013): The 1956 Hungarian Refugee Emergency, an Early and Instructive Case of Resettlement. *Amsterdam Law Forum*, 2013/46.

Zielonka, Jan (2018): *Counter-Revolution: Liberal Europe in Retreat*. Oxford: University Press.

Zubok, Vladislav (2016): Russian foreign policy and the burden of history. In: Antti Blåfield (szerk.): *Use and Abuse of History*. Helsinki: Siltala.

Zsiday, Viktor (2016): *Magyar lakossági vagyon*. www.zsiday.hu (letöltve: 2018. 8. 30.)

X 277285

Az Európai Unió tagjai között Magyarország az egyetlen, amely csak részben szabad ország, derül ki a Freedom House 2019 februárjában megjelent értékeléséből. Hogyan jutott Magyarország idáig, hogyan lett az Unió „éltanulójából” legnagyobb kritikusrává?

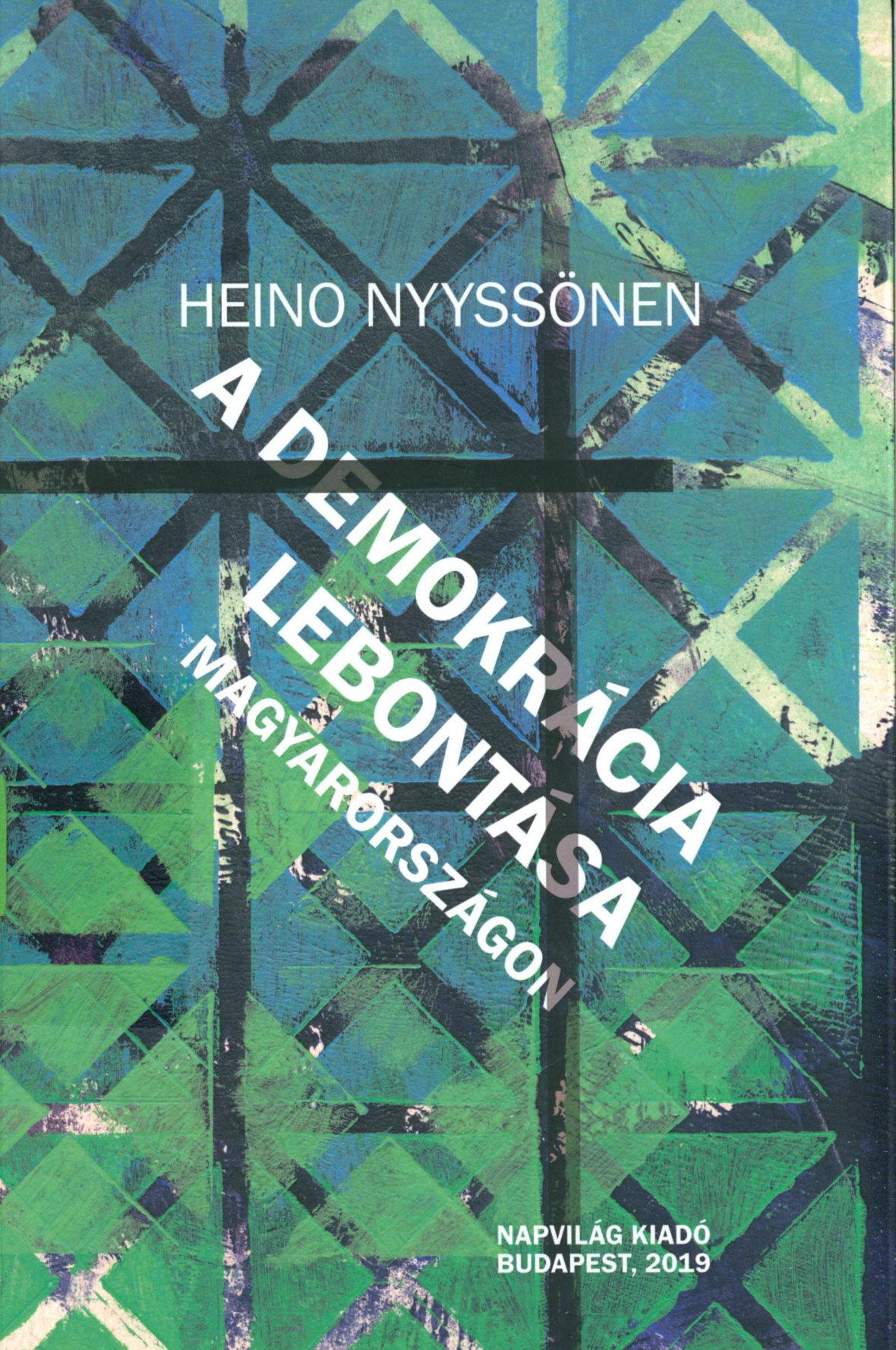
A könyv bemutatja a demokrácia fokozatos leépítését, és rávilágít arra, hogy a mai problémák és az EU-konfliktus oka sokkal mélyebben gyökerezik, belső természetű, és jóval korábbra tehető, mint a menekültválság. A magyar politikai és társadalmi változásokat évtizedek óta tanulmányozó, Magyarországon hosszú időt töltött finn történész és politológus szemével egyszerre láthatjuk belülről és egy tágabb perspektívából, finnországi példákkal is megvilágítva hazánkat és az országban zajló folyamatokat.

Nemcsak Magyarországról, hanem az egész régióról, sőt, tágabb értelemben világméretű jelenségekről is szól a könyv, s nemcsak azokhoz, akiket foglalkoztat, hogy merre tart ma Magyarország, hanem mindazokhoz, akiket Európa és Európa jövője is érdekel.

3200 Ft

ISBN 978-963-338-436-7

HEINO NYSSÖNEN

A DEMOKRÁCIA
LEBONTÁSA
MAGYARORSZÁGON

NAPVILÁG KIADÓ
BUDAPEST, 2019